

Jog

történeti szemle

XXIII. évf.
2. szám
2025

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

A büntetőeljárás szakaszai
a 18. század első harmadában

Egy amerikai (politikai)
merénylet története

Földesúri *hospesek* az Árpád-korban

A helyi önkormányzati közös
feladatellátás előképei
a tanácsrendszertől 2010-ig

Lettország határai
történelmi perspektívában

A közjegyzői prozopográfia
módszerei és az első következtetések

A kényszergyógykezelés
szabályozásának történeti előzményei

A hazai pártfogó felügyelet
történeti áttekintése

Járványok, jogszabályok,
intézkedések

Moson vármegye kulturális
egyesületeinek bemutatása
a 19. század végén

S. Capituli Vesprimiensis.
1265. 1268.

A veszprémi káptalan pecsétje 1265-ből

TARTALOM

TANULMÁNY

BATÓ Szilvia – A büntetőeljárás szakaszai a 18. század első harmadában.	1
BEKE-MARTOS Judit – Egy amerikai (politikai) merénylet története. William McKinley elnök halála és az elkövető elleni eljárás.	11
BÉLI Gábor – Földesúri <i>hospesek</i> az Árpád-korban	18
CSEH-ZELINA Gergely – A helyi önkormányzati közös feladatellátás előképei a tanácsrendszertől 2010-ig	28
MANZINGER Krisztián – Lettország határai történelmi perspektívában	37
ROKOLYA Gábor – A közjegyzői prozopográfia módszerei és az első következtetések	45

MŰHELY

GULA Krisztina Petra – A kényszergyógykezelés szabályozásának történeti előzményei. A biztonsági őrizettől a kényszerelemet tartalmazó gyógykezelés megjelenéséig.	55
MITROVICS Zoltán – A hazai pártfogó felügyelet történeti áttekintése.	63

DISPUTA

DANINÉ POLÁK Viktória – Járványok, jogszabályok, intézkedések. Történeti áttekintés a Covid19 apropóján – Spirál vagy Möbius?	71
PREIER Zsuzsanna – Moson vármegye kulturális egyesületeinek bemutatása a 19. század végén, különös tekintettel a Mosoni Társaskör és a Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet tevékenységére	80

SZEMLE

MEGYERI-PÁLFFI Zoltán – A veszélyeztetett gyermekek védelmét célzó szabályozás története. Beszámoló Kovács-Szépvölgyi Enikő <i>Veszélyeztetett gyermekek a dualizmus kori Magyarországon. Az állami gyermekvédelem jogi szabályozásának története a 19–20. század fordulóján</i> című doktori értekezésének nyilvános vitájáról.	89
VARGA Benedek – Beszámoló a <i>Continuity and Discontinuity of Legal Systems after WWII in Czechoslovakia, Hungary and Poland: The Difficult Heritage (1944/1945–1989)</i> című kutatási projektről	93

KÖNYVEKRŐL

Releváns büntetőjogi alapelvek, szankciórendszer, börtönügy. Mezey Barna <i>Az első magyar börtönügyi törvényjavaslat</i> című kötetéről – BALOGH Elemér.	95
Hidat építve. Papp Viktor <i>Ügyvédtársadalom Magyarországon a 19. században</i> című könyvéről – KORSÓSNE DELACASSE Krisztina.	97

HÍREK

SZERZŐI ÚTMUTATÓ	104
----------------------------	-----

A címlapon:

A veszprémi káptalan pecsétje 1265-ből. Kőirata: S[IGILLVM] CAPITVLI VESPRIMIEN[SIS]
(Veszprémi káptalan pecsétje) Forrás: KUBINYI Ferenc: *Monumenta Hungariae Historica. Magyar történelmi emlékek. I. Árpád-kori oklevelek.* Pest, MDCCCLXVII, melléklet (9.)

Szakmai partnerünk
a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság.

Támogatóink:

Magyar Jogász Egylet – www.jogaszegylet.hu

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztő bizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jouschek (Jéna),
Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel),
Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőbizottság:

Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Beliznai Kinga,
Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály,
Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Szerkesztőség

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Dr. Megyeri-Pálffy Zoltán
Hírszerkesztő: Dr. Kovács-Szépvölgyi Enikő

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211.,
Tel./Fax: + 36 1 411 6518, jogtortenetiszemle@gmail.com
ISSN 3004-118X (Online)

Kiadja a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszéke, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

1. Bevezetés

Jelen tanulmány egy jogtörténeti szempontból nagyon izgalmas és kevésbé feltárt korszakkal foglalkozik, ugyanis ekkor rakták le a későbbi fejlődés alapjait. A korabeli büntetőeljárás részletszabályaival a kutatás csak érintőlegesen foglalkozott, ezért az eljárás szakaszainak, az eljárási cselekmények korabeli sorrendjének és az eljárás dokumentálására hivatott iratok keletkezésének meghatározása a cél.

2. A jogi környezet

A vizsgált időszak forráshiányos volta miatt a jogi környezet rekonstrukciójához Kitonich János, Szegedi János, Huszty István, Gochetz Gábor és Bodó Mátyás művén kívül a 17. század második felére és a 18. század első felére vonatkozó feldolgozásokat lehet felhasználni.¹

2.1. Jogforrási rendszer és a bírászkodás szervezeti keretei

Az 1720-as években a magyar jogrendszer legfontosabb jellemzője a relatíve fejletlen jogforrási rendszer. A büntetőjogszolgáltatás tágran értelmezett – az anyagi jog, az eljárási jog és a végrehajtási jog mellett a bírósági szervezeti jogot is magában foglaló – jogforrásairól a legpontosabb tájékoztatást az egykorú kézikönyvek nyújthatják. A perjogi munkák – Kitonich, Szegedi és Huszty – a *Hármaskönyv* bevezetésére alapozva részletesen leírták a jogforrási rendszert: törvények, szokásjog, kiváltság és parancsok.² Ezzel a büntetőjogi szerzők nem is foglalkoztak, Bodó és Gochetz művében nem szerepel jogforrástan.

A törvények a teljesség igénye nélkül, elszórtan tartalmaztak szervezeti, anyagi jogi és eljárási szabályokat, de csak másodlagos szerepet játszottak. Az írott jogi jogforrásokhoz pozicionálva alakult ugyanis a késő rendi szokásjog, a törvények és rendeletek szabályait a szokásjog beépítette a saját rendszerébe, vagy eltért tőle. A bírósági gyakorlat hivatkozott a törvényekre, de nem biztos, hogy ténylegesen azok alapján hoztak ítéletet. A szokásjog eljárásjogi vonatkozásban a *Hármaskönyvre*, valamint Kitonich és Szegedi munkájára épült, de része az 1687-ben latinra lefordított és a *Corpus Juris Hungarici* függelékeként elterjedt Alsó-Ausztria számára kiadott

Bató Szilvia*

A büntetőeljárás szakaszai a 18. század első harmadában

büntető rendtartás is. A *Praxis Criminalis* az egyes tényállások meghatározása révén is döntő befolyást gyakorolt a hazai büntetőbíráskodásra. A privilégiumok a pallosjog gyakorlása szempontjából bírtak jelentőséggel, mivel anyagi jogi rendelkezések elvétele találhatók

bennük. A központi írott jogi jogforrások hiányait pótolták a vármegyék és a szabad királyi városok a 16–18. században a statútumokkal, amelyek eljárási részletszabályokat és egyes bűncselekmények tényállási elemeinek kiegészítéseit tartalmazták.³

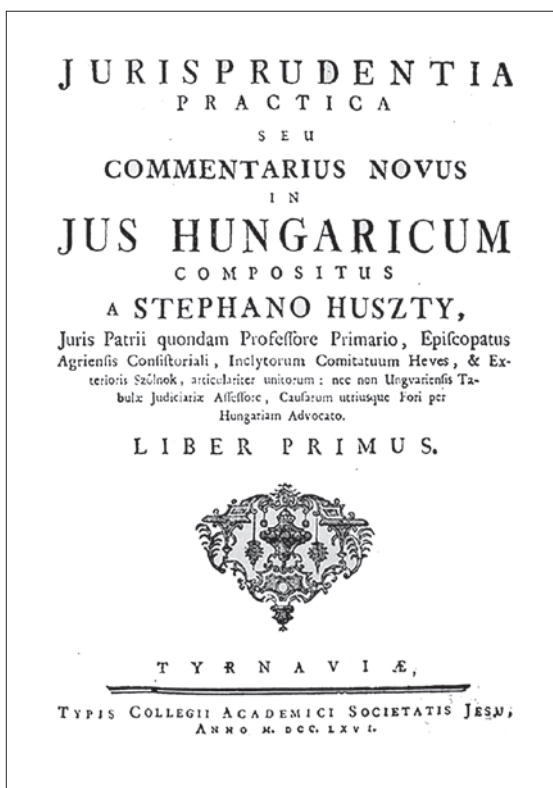
A Rákóczi-szabadságharcot követő konszolidáció legnagyobb hatású eleme az 1723. évi bírósági reform, amely a jogegység megteremtésének feltétele volt. Ezzel megteremtődtek a büntetőbíráskodás keretei: az eljárásra jogosult szervek köre állandósult, az alapvető hatásköri és illetékeségi szabályok mellett kialakult nagy vonalakban az eljárás is.⁴

2.2. Büntető anyagi jog

A kodifikáció hiányára és a szokásjog uralmára vezethető vissza, hogy alapvető büntetőjogi fogalmak jelentéstartalma

sem egyértelmű. A törvények a korszak jogalkotási jellegzetességei miatt nem tartalmaztak egységes nevezéktant, és nem is törekedtek pontos tényállások meghatározására, legtöbbször egyszerű diszpozíció szerepelt csak (pl. 1723. évi 11. tc. 1. §).

A megjelenő büntetőjogi szakirodalom alapján már több információ áll a kutatás rendelkezésére, hiszen a szerzők több évtizedes szakmai gyakorlat birtokában

Huszty István 1766-ban megjelent könyvének
belső címlapja

* Bató Szilvia PhD, intézménytől független kutató, ORCID: 0009-0003-3227-6079

foglalták össze az ismereteket. A háttérben valamilyen formában a *Praxis Criminalis* anyagi jogi rendelkezései (tényállásai) álltak. Huszty kötete nemcsak az első átfogó büntetőjogi munka, hanem kidolgozott iratmintákkal is segítette a jogalkalmazást.⁵ Bodó műve kevésbé kötődik a joggyakorlathoz, inkább a *Praxis Criminalis* kommentárjának benyomását kelti.⁶ Gochetz könyvében pedig az első kodifikációs kísérletek szövege azonosítható.⁷

3. A büntetőeljárás

Az érvényesülő szabályok azonosításához meg kell határozni a vizsgált korszakban modellként használható büntetőeljárás-fogalmat. A tágan értelmezett büntetőjog önálló sodásával, a bíraskodás állami monopóliummá válásával és az abszolutizmus megerősödésével vált el a magánjogi jogviták eldöntésétől, de előtte sem volt egységes az eljárás.⁸ A büntetőeljárás fogalma nem abszolút érvényű, sőt a vizsgálódás szempontja mellett az alapvető kérdésekben elfoglalt szerzői álláspont is befolyásolja.⁹ Jogtörténeti szempontú elemzésnél – a történeti változásokra nem érzékeny – neutrális meghatározást (modellt) kell alkalmazni, egyúttal tekintettel kell lenni a vizsgált jogrendszer korabeli állapotára is, így a jogági differenciálódás fokára és a jogforrási rendszerre.¹⁰ A büntetőeljárást a modern meghatározások szerint a büntetőjogi felelősség eldöntésére irányuló folyamatként, az eljárási cselekmények láncolataként kell tekinteni, és kiválása előtt a büntetés végrehajtás is ezen belül keretei között kell tárgyalni.¹¹

A büntetőeljárás jog hézagmentes kodifikációja a 18–19. század fordulóján valósult meg először, előtte a szokásjog – idővel egyre csökkenő – szerepet játszott a jogforrásai között. Magyarországon a szokásjog a jogág uralkodó jogforrása volt, ezért az 1880 előtti anyagi büntetőjogban érvényesülő szokásjog-definícióhoz illeszkedve szükség van a modern jogtudományétól eltérő szemléletű meghatározásra. Erre több lehetőség kínálkozik, így definiálni lehetne a büntetőeljárást mint a bűncselekmények esetén a büntetőjogi felelősség megállapítását célzó eljárást. Az anyagi jog kodifikátlansága miatt azonban a bűncselekmények köre sem meghatározott. Meg lehetne közelíteni az eljáró hatóságok felől, de a hézagmenetes és kógens hatásköri és illetékességi szabályokra épülő igazságszolgáltatási szervezet is csak az 1870-es évekre épült ki.¹²

Összességében azt az eljárást – az eljárási cselekmények sorát – lehet büntetőeljárásnak tekinteni, amelyet büntető hatáskörrel rendelkező hatóság és bíróság bűncselekménynek tekintett cselekmény elkövetése miatt, büntetőjogi büntetés kiszabása és végrehajtása céljából folytat le.

3.1. A büntetőeljárás jog jogforrásai és a processzuális szabályok ismeretforrásai

A büntető-jogszolgáltatásra vonatkozó jogforrások köre a 18. század első harmadában sajátosan alakult. A szokásjogi hagyományba már beépült Kitionich műve, a *Triparti-*

tum és a törvények mellett már a 17. századi úriszéki gyakorlatban is hivatkoztak rá. A szabályok még nem váltak szét polgári perben és büntetőeljárásban érvényesülőkre, de bizonyos rendelkezések (pl. kínvallatás) egyértelműen csak az utóbbira vonatkozhatnak. Az előírások ismertetése az eljárás logikáját követte, nem különített el általános szabályokat.¹³

A *Praxis Criminalis* három módon épült be a magyar jogszolgáltatásba, egyrészt közvetlenül alkalmazott jogforrásként, másrészt a szakirodalmon (Huszty és Bodó) keresztül, harmadrészt a kodifikációs és jogalkotási kísérleteken keresztül.¹⁴ Az alkalmazását a Kamara Buda és Pest számára kifejezetten előírta (1693), és éberben örködött az alkalmazása felett. A periratok hivatkozásai alapján eleinte a német szöveget, majd a törvénytár függelékébe kerülés (1696) után a latin változatot is használták.¹⁵ Az elterjedtségéről közvetlen információt a kifejezett perbeli hivatkozások nyújtanak, Pestről és Budáról már a visszafoglalás után vannak adatok. Heves és Külső-Szolnok vármegyében 1711-ben egy boszorkányperben fordul elő, Tolnában 1714-ben, Szegeden 1728 előtt, Hajdúnánáson 1729-ben, Somogyban 1733-tól, Zalában a 18. század második felétől támasztották alá az indokolást a *Praxis Criminalis* rendelkezéseivel. Az úriszéki gyakorlat feldolgozásából is ismert, és Székesfehérváron is előszeretettel hívták fel az előírásait, boszorkányperekben 1691-től figyelhető meg. Erdélyben azonban nem terjedt el, hiszen a kornak megfelelő – hivatkozható – jogforrások rendelkezésre álltak.¹⁶ A Rákóczi-szabadságharc büntetőjogi jogalkotására is hatással volt, ahogy az 1712. évi javaslatnak is egyik forrása. A büntetőeljárás minden olyan elemét meghatározta, amelyre a hazai szokásjog nem tartalmazott megfelelő szabályt. Így leginkább a bizonyítás terén fejtett ki nagy hatást, a terhelt és a tanúk kihallgatásánál a releváns kérdések megfogalmazásához és a tortúra alkalmazásához jelentett sorvezetőt a hatóságok és a bíróságok számára. Az elévülés kapcsán pedig egy dualizmus kori másodlagos receptiót is azonosítani lehet.¹⁷

A Kamara Buda és Pest részére a *Praxis Criminalis*ban nem szereplő eljárási részletszabályokról külön utasítást (*Criminal Instructio*) adott ki 1702-ben.¹⁸ Korlátozott ideig és területen írott jogi jogforrása volt a büntetőeljárásnak az 1707-ben kiadott kuruc katonai szabályzat, amely tulajdonképpen általános hatályúvá vált.¹⁹ Az 1712-es javaslat két szempontból is kapcsolható a korabeli praxishoz, egyrészt Bencsik Mihály beépítette a szokásjogi szabályokat szövegezés során, másrészt Gochetz révén szélesebb körben is ismertté vált.²⁰

3.2. Fejlődési faktorok és fázisok, az inkvizitórius eljárás elterjedtsége

A 18. század végéig a teljes büntetőjogi gondolkodást áthatotta a processzuális szemlélet, a büntetőügyek megközelítését a praktikum határozta meg. A hangsúly a büntetőhatalom érvényesítésének szabályain volt, a „ki” és „hogyan” fontosabb volt a „miért”-nél. Ezt követték az 1740-es évektől megjelent büntetőjogi munkák is, a szer-

zők vagy beékeltek az anyagi jogi szabályokat az eljárás menetébe (Husztly és Bodó), vagy a kötet elején szerepel az alak jog (Gochetz).²¹

A 15–19. századot sommásan az inkvizitórius eljárás korszakának lehet tekinteni, azonban ez egy toposz, elméleti konstrukció. Az akkuzatórius és a nyomozóelvi eljárási rendszer ugyanis bizonyos elemek – így az eljárási funkciók meghatározása, megoszlása, az eljárás alanyait megillető jogosultságok, valamint az eljárás szakaszokra osztása és ezek egymáshoz való viszonya – alapján a büntetőeljárás rendszerét leíró modellek. Sem a vádelvi, sem az inkvizitórius eljárási rendszer tiszta formájában sohasem fordult elő, a jogtörténet csak az egyik vagy másik irányba eltolódott vegyes rendszereket tud felmutatni.²² Ez a periódus sem társadalmi háttérét tekintve, sem jogfejlődési szempontból nem egységes. Európa nyugati felében a 16–17. század az inkvizitórius eljárás fokozatos kiépülésének és megszilárdulásának időszaka (*Constitutio Criminalis Carolina* 1532, *Grande Ordonnance* 1670), a 18. század végén pedig már megkezdődött a megreformálása, és nagyon lassan a valódi vegyes rendszerrel történő felváltása.²³ Ezzel szemben Magyarországon a török megszállás után országrészenként és bírói fórumonként eltérő ütemű fejlődés észlelhető. A magyar büntetőeljárási jog történetének egyik nagy kérdése, hogy a korábbi akkuzatórius elemekből mennyit őrzött meg, és mennyire épültek be az inkvizitórius eljárás jellegzetességei. Nyilván túlzó a büntető perrendtartás indokolásának megállapítása, amely az inkvizitórius eljárás időszakában a vádper megőrzésére vonatkozik.²⁴ A joggyakorlatra vonatkozó kutatások alapján azonban a 18. század első harmadában a nyomozóelvi eljárás legalább egy jellegzetessége – az írásbeliség – csak korlátozottan érvényesült.

Az inkvizitórius eljárási rendszer befolyásának „mérésére” szolgálhat az eljárás szakaszainak és az eljárási cselekmények sorrendjének a vizsgálata is.

3.3. A büntetőeljárás szakaszai

Az eljárás felosztása szakaszokra és ezek egymáshoz való viszonya a büntetőeljárás – jogelvek által meghatározott felépítésű – rendszerének egyik eleme.²⁵ A három nagy eljárási rendszer markánsan eltérő jellegzetességet mutat ebben a kérdésben is. Az eljárás szakaszolása eleve csak az inkvizitórius jellegzetességek megjelenésével vetődik fel, ugyanis az akkuzatórius eljárás egyetlen szakaszból, a perből áll, a valódi vegyes eljárási rendszer pedig szükségképpen kétszakaszos.²⁶ A főszakaszokon belüli tagolásra számos elhatároló ismérvet határozott meg a jogtudomány: az eljáró hatóság és a feladatok eltérő volta,²⁷ az eljárási cselekmények jellege,²⁸ az eljárási alapelvek érvényesülése,²⁹ valamint a jogorvoslatok alkalmazási lehetősége³⁰ is kiindulópontja lehet a további felosztásnak. Ezen szempontok alapján kialakult egyfajta számháború is a hazai szakirodalomban.³¹ Az eljárási szakaszok száma mellett az egymáshoz való viszonyuk jellemzi még az adott büntetőeljárási rendszert. Az egyes eljárási szakaszok határai nem szabályozhatók ugyanúgy, így az elő-

készítő eljárás a tárgyalással szemben kevésbé tagolható a normaszöveg szintjén.³² A közbenső eljárás léte is sokat vitatott kérdés, a tárgyalás belső felosztása azonban lényegesen egyértelműbb.³³

Jogtörténeti szempontból a büntetőeljárás szakaszainak számát és jellemzőit befolyásoló tényezőket három kategóriába lehet sorolni: (1) egész jogrendszerre ható, (2) jogágspecifikus és (3) politikai tényezők.

A 18. század első harmadában releváns elemek közül a teljes jogrendszert átható hatások között a legalapvetőbb a jogrendszer rendi jellege: ha különbözik rendenként az eljárás, akkor a szakaszolás is változik.³⁴ A rendi előjogok birtokosai – nemesség, papság, városi polgárság – elleni eljárás több formalitást és garanciális elemet tartalmaz, amely a törvény előtti egyenlőség megteremtésével kiterjedhet (pl. jogorvoslat) a korábbi jobbágságra, vagy eltűnhet (pl. kifogások). A kánonjog befolyása az adott jogrendszere nagymértékben alakította a büntetőeljárást, az officialitás elve a nyomozóelvi eljárás alapjaként jelent meg,³⁵ így hatott az eljárási szakaszokra is. Az eljáró hatóságok szerepének pontos meghatározása is alapja a szakaszok elkülönítésének, ha nincs külön bűnüldöző hatóság,³⁶ az az előkészítő szakasz belső tagolását kizárja. A 18. században különültek el a közigazgatási szervezeten belül azok a szervek, amelyek a bírói szakasz előtti eljárást lefolytatják, így kiforrott előkészítő eljárásról ekkor még nem lehet beszélni. A bírói szervezet felépítése és a fórumrendszer differenciáltsága a jogorvoslati lehetőségek számára lehet befolyással,³⁷ az 1723-as bírósági reform a stabilitást teremtette meg ebben a vonatkozásban. A hivatali írásbeliség elterjedtsége nemcsak oka lehet az eljárási szakaszok differenciálódásának, hanem következménye is. A 16–17. század fordulójáig ritkán foglalták a büntetőítéleteket írásba, mivel a későbbi bizonyítására nem volt szükség.³⁸ A jogorvoslat vagy kegyelem lehetősége, illetve a kormányzat fokozódó érdeklődése azonban az eljárás alaposabb dokumentálását követelte meg, így a 18. század vége az írásbeliség térhódításához vezetett.

Az eljárási jog szabályozottsága kihat a szakaszokra, a kodifikáltság döntő tényező lehet. A szokásjogi környezet az egyszerűsítés irányába tereli a jogalkalmazókat, így egyes eljárási cselekményeket elhagynak, bizonyos alszakaszok kimaradnak. Szokásjog esetén nehezebb megállapítani a szakaszok határait és jellemzőit is. A hatásköri és illetékességi szabályok kógens vagy diszpozitív jellege nagyban befolyásolja az eljárások lefolytatását, a fórumok vagy eljárási formák közötti választás lehetősége³⁹ a kevésbé tagolt eljárás irányába hat. Az uralkodó bírói parancsok kiadására való jogosultsága új szakaszokat iktathat be, ahogy az eljárás menetébe jóváhagyó és véleményező aktusok beépítése is. A jogorvoslati lehetőség az inkvizitórius eljárás egyik jellegzetessége, amely az államszervezet bizonyos szintű fejlettségével van összefüggésben.⁴⁰ Az 1720-as években azonban a nyilvános gonosztevők esetén kizárt a fellebbezés a királyi táblához, szabad királyi város büntetőítélete ellen pedig a tárnokszékhez is.⁴¹

A levéltári forrásokban megjelenő eljárási szabályok értelmezéséhez és az iratanyag „anatómiai rendbe” történő rendezéséhez azonban finomítani kell a büntetőeljárás

fejlődésének periodizációját. A boszorkányperek kutatói a 16–18. századot gyakran egységes jogi környezetként kezelik, de az iratanyag kapcsán megjegyzik, hogy a 18. század jegyzőkönyvei eltérő jegyeket mutatnak.⁴² Lényeges, hogy a 17. század második felében a büntetőeljárás határai még nem egyértelműek, megmaradtak az átfedések az úrbéri és a polgári ügyekkel is.⁴³ A 18. század büntetőeljárási joga sem statikus, legalább három időszakot lehet elkülöníteni. A III. Károly-féle bírósági és központi közigazgatási reformig a kormányzat a törvényhatóságok és az úriszékek bíraskodásába egyáltalán nem látott bele, ez az alacsony szabályozottságú időszak. A század közepére épült ki a megfelelő hivatalszervezet az adatgyűjtésekhez, amelyek azonban csak az 1770-es évektől eredményeztek kriminálpolitikai szempontból is használható információkat. Az egyre erősödő központi beavatkozás elkezdte a területi egyenlőtlenségeket csökkenteni, és változásokat eredményezett az eljárásban (pl. tortúra tilalma 1776-tól).⁴⁴

4. A büntetőeljárás szakaszai a 18. század első harmadában – az elmélet

Egy per eseménytörténetét az eljárási cselekmények sorrendjének vizsgálatával és az egyes iratokban foglalt információk – a vádaskodás logikájának – elemzésével lehet a legvalószínűbben rekonstruálni. Az eljárási cselekmények egymásra épülésével kapcsolatban a modern szakirodalomban leírt modellt, a jogexportot és a jogalkotási kísérleteket, valamint az egykorú kézikönyveket kell megvizsgálni.

4.1. A modell

A szakirodalom az 1700-as évek első harmadára vonatkozóan 2–5 szakaszt jelöl meg, de többnyire leszögezi, hogy a határai bizonytalanok.⁴⁵ Az eljárás kezdetével kapcsolatban felmerül a cirkálás kérdése, azonban ez csak a formalizált eljárás megindulásának egyik módja. Az eljárás tettenérés esetén az elfogatással, a hivatalból tudomásra jutással (hír, észlelés) és a feljelentéssel kezdődik. Az első része az előkészítő szakasz, amely nyomozásra (a bűncselekmény megtörténtének megállapítása, *inquisitio generalis*) és vizsgálatra (a gyanúsított bűnösségére vonatkozó adatok összegyűjtése, *inquisitio specialis*) tagolódott. A két alszakasz azonban egybeesődik, nincsenek éles határok, a nyomozás során a halaszthatatlan eljárási cselekmények (tanúkutatás, helyszínes bűncselekmény esetén szemle) történtek, az elkövetőre koncentrált vizsgálat már szinte a teljes bizonyítási eszközrendszert alkalmazta. A kettő között a gyanúsított kihallgatás lehet a határ.⁴⁶ Az előkészítő eljárás két okra visszavezethetően a legkésőbb formalizálódó része a büntetőeljárásnak. Egyrészt a jellege – a bűncselekmény körülményeihez igazodó sorrendben és módon kell lefolytatni – miatt nem szabályozható

kimerítően. Másrészt nem teljesen tisztázott az eljárási jogosultság, hiszen még nincs kiforrott szervezet sem.

A nemesek elleni írásbeli perek esetén kialakult egy közbenső eljárás, a vármegyei közgyűlés döntött a vád alá helyezésről, ez a szakasz más rendi állású terhelt esetén nem ismert.⁴⁷

A törvényszék előtti eljárás a vád előterjesztésével kezdődött, az írásban folytatott per alapsémája szerint a perfelvételt (*levata*) követően kifogások előterjesztése (*exceptio*), majd az érdemi vita (*allegatio, replica*), közbenszóló ítélet a bizonyítás tárgyában és az ítélet következett.⁴⁸

A jogorvoslati szakasz a büntetőeljárásban kivételes, kizárólag nemesek pereiben fordulhatott elő, a fellebbezés kétfokú 1723 után, a perújítás ritka.⁴⁹ A királyi kegyelem lehetősége a rendi álláson és a kapcsolatokon múlt, ebben az időszakban nem volt szabályozott.⁵⁰

A büntetőeljárás utolsó szakasza – bűnösség megállapítása esetén – a büntetés végrehajtása volt.⁵¹

4.2. Jogexport és jogalkotási kísérletek

A *Praxis Criminalis* két eljárási formát szabályozott, az akkuzatórius eljárást és az inkvizitórius eljárást. A nyomozóelvű eljárásra vonatkozó rendelkezések alapján a szakaszokat nem lehet precízen elhatárolni, inkább csak eljárási cselekmények sorrendjéről lehet beszélni. Az egész eljárást uralja a vizsgálat, az előkészítő eljárásban történik a bizonyítás, a bíróság már csak értékeli annak eredményét. Az eljárás feljelentéssel vagy hír alapján (Art. XXI–XXXIII.), illetve a tetten ért elkövető elfogásával (Art. IV–V.) indul. A normaszöveg elválasztja egymástól a nyomozást és a vizsgálatot (Art. XXII.), azonban nem határoz meg olyan eljárási cselekményeket, amelyek csak az egyik szakaszban folytathatók le, így összezsússzik egy előkészítő eljárássá. Itt kell sort keríteni a terhelt kihallgatására (Art. XXXII.), a szakértői szemlére, a tanúk kihallgatására és a szembesítésekre (Art. XXXVI.). A beismerő vallomás érdekében tortúra alkalmazása nem az előkészítő eljárás része, csak a bírói szakban történhet. A kínvallatást a bíróság döntésére, az általa jóváhagyott kérdőpontok alapján lehet lefolytatni. Az így rendelkezésre álló bizonyítékok alapján dönt a bíróság végítéletben (Art. XLII.). A *Praxis Criminalis* nem generálisan zárja ki a fellebbezést, hanem csak akkor, ha az elítélt beismerő vallomást tett (Art. L.). A tortúra alkalmazása miatt azonban a beismerés elmaradása valószínűtlen. Az utolsó szakasza a büntetőeljárásnak az ítélet végrehajtása.⁵²

Az 1702-es *Criminal Instructio* elsősorban a tortúra részletszabályait határozta meg, de felvázolta az eljárás fő szakaszait: *corpus delicti*ről bizonyosság, tettes őrizetbe vétele, kihallgatása jószágosan, szembesítés tanúkkal és bűntársakkal, tagadó vádlott esetén közbenszóló ítélettel tortúra, vallomás feljegyzése, megerősítése, döntés, iratok felterjesztése a kamarához a jóváhagyásra.⁵³

Az 1712-es javaslat alapja a *Praxis Criminalis*, így az eljárási cselekmények sorrendje kapcsán az a kérdés, hogy mennyire tért el annak szabályaitól. Az elfogadásra (1. §)

vonatközön beépítette Bencsik Mihály a magyar szabályokat, így nemest csak nyilvános gonoszított tettenérése esetén lehet letartóztatni, különben idézni kell. A jobbágy pedig néhány kivételtől eltekintve csak a földesura tudtával fogható el. A tortúra elrendeléséről közbenszóló ítéletet kell hozni, tehát csak az eljárás bírósági szakaszában kerülhet rá sor (2. §). A jogorvoslat nagyobb személyi kör számára nyitott, nyilvános gonosztevőnél kizárt, de kétség esetén lehetséges a vádlott fellebbezése.⁵⁴

4.3. Egykorú kézikönyvek

Az 1720-as években megjelent büntetőjogi szakmunka nem áll rendelkezésre, így a 17. századi és a későbbi kézikönyvekre kell hagyatkozni. A büntetőeljárás fogalmát egyedül Bodó határozta meg, a közhatalom tevékenységének tekinti, amely során a bűnelkövetőket megbüntetik, az ártatlanokat pedig felmentik.⁵⁵ A büntetőeljárás a szerzők szerint 3 módon kezdődhetett: feljelentésre, befogással vagy bírói vizsgálattal. Az első eljárási cselekmény tettenérés vagy nemtelenek esetén az elfogás, nemesek esetén viszont az idézés.⁵⁶ Az előkészítő eljárás kezdő alszakasza az *inquisitio generalis*, amelynek célja annak kiderítése, hogy vannak-e latrok a vármegyében. Ennek eszköze a nyilvános vizsgálat, amely egy tömeges tanúkihallgatásként értelmezhető.⁵⁷ A második alszakasz a speciális vizsgálat, amely már egyértelműen a gyanúsítottakra koncentrálva a bizonyítékok gyűjtésére és összerendezésére szolgál, ekkor zajlik az önvallomások és a már az adott cselekményre irányuló tanúvallomások felvétele.⁵⁸ A bírósági szakaszról szóló tudnivalók a büntetőjogi szerzőknél tulajdonképpen a kínvallatás elrendelésére és a büntetés kiszabására terjednek ki. A Szegedi által említett védői kifogások, valamint a vád és védelem előadásai Bodó, Huszty és Gochetz munkájában nem szerepelnek. Még a látszata sincs meg a tárgyalásnak, helyette a bizonyítás szabályaira tértek ki.⁵⁹ A bíróság tevékenységei közül egyedül a büntetés kiszabással foglalkoztak a szerzők.⁶⁰ A jogorvoslatok (fellebbezés és perújítás) Gochetznél része a büntetőeljárásnak.⁶¹ A kegyelmezésre Huszty és Bodó tért ki, de Szegedi is leszögezte, hogy azt csak a király gyakorolhatja.⁶² A büntetés végrehajtása zárja le az eljárást.⁶³

5. Ami az iratokból kiolvasható – jogalkalmazás

A jogforrásokban és a szakirodalomban fellelhető szabályok tényleges érvényesülését a korszakot érintő levéltári iratanyagok alapján lehet felvázolni. Az 1720-as évekre nem folytatók célzott kutatások, azonban a „környékéről” született forrásfeldolgozások. Buda és Pest századfordulós gyakorlata, Debrecen 1740-es években folytatott ítélezése, valamint a Székesfehérvárról származó információk mellett az úriszéki és a vármegyei bíráskodásra vonatkozó tanulmányok szolgáltatnak adatokat.

5.1. A kutatás keretei

4Pontos képet nem lehet adni, és nem lehet hézagmentes rendszerbe sem foglalni az eljárás jellemzőit, mert az úriszékek – az eddigi kutatások alapján kirajzolódó – 16–17. századi relatíve egyöntetű eljárásához képest a 18. században tarkaság jellemzi a büntetőbíráskodást. Annak ellenére, hogy az alapvető elvek azonosak voltak országszerte, a szokásjogi jogrendszer jellegzetességéből fakadóan törvényhatóságokként és bíróságokként eltérő részletszabályok érvényesültek.⁶⁴ Az összehasonlítást és rendszerbe foglalást nehezíti a közlemények eltérő módszertani megközelítése is.

A boszorkányperek „ideáltipikus menetéről” Tóth G. Péter által összeállított folyamatára kézenfekvő mintaként szolgálhatna.⁶⁵ Az ábra azonban nem jogi nézőpontból készült, mivel bevonja – társadalomtörténeti szempontból indokolhatóan – a közösség „jogon kívüli” reakcióit is.

A 18. századi büntetőbíráskodás egyik kérdése a védelem szerepe az eljárásban, az úriszéki gyakorlat alapján nem kizárt, de országosan is csak néhány adat van róla.⁶⁶

A szakirodalom alapján az eljárási cselekmények sorrendjét alapvetően befolyásolja a követett forma, az írásbeli vagy sommás eljárás. Ebben a rendszerbe vezetett be M. Antalóczy Ildikó egy harmadik típust, az írásbeli sommás pert.⁶⁷ Az írásbeli (ünnepélyes, formális) per a magánjogi per írásbeliségét követi, a nemes vádlottat idézik, védőt vesz igénybe, perfelvétel után kifogások is előterjeszthetők, csak ezt követően kerül sor az allegációkra. Az időigényes írásbeli folyamat elhúzta és nagyon költségessé tette az eljárásokat.⁶⁸ Ezzel szemben a sommás perben a bíróság a szóban előadott vádra és a becsatolt bizonyítékokra szóban válaszoló, védőt igénybe nem vevő vádlott felett azonnal ítélezett.⁶⁹ Az írásbeli sommás per a kettő között helyezhető el, védő nélkül, sok vizsgálati irattal, kevés alaki kifogással, rövidebb érdemi vitával, pertest nélkül.⁷⁰ A 18. század azonban a rendszeres jegyzőkönyvezés kiterjedésének időszaka, az elején még kezdetleges a szóban folytatott perek írásban rögzítése, a végére viszont már megjelentek a formális perek. A perfajták határai azonban elmosódnak, a praktikum és helyi viszonyok (iskolázottság, igény) befolyásolták a formák közötti választást.⁷¹ Hajdu Lajos a rabtabellák és perkivonatok alapján az eljárások túlnyomó részének szóbeli voltára következtetett, de a debreceni iratanyagban ez nem jellemző.⁷²

A performák kapcsán inkább arról lehet szó, hogy a két ideáltipikus modell között helyezkedik el a valóság. Ha szükséges, mert jogorvoslati lehetőség van (pl. nemes), ha igény van rá, ha képes finanszírozni a vádlott (pl. jómódú polgár), valamint ha az adminisztráció kellően iskolázott és felkészült (pl. volt peregrinus), akkor inkább az írásbeli perek felé tolódik el a gyakorlat. Ha nem igényli sem a terhelt, sem a bíróság, nincs is megfelelő szakember és nem vizsgálja felül a döntést magasabb bírói fórum, akkor a költséghatékonyság lép előtérbe, így a szóbeli eljárás irányába egyszerűsödnek a szabályok. Ennek alapján az írásbeli és a sommás perre úgy kelle-

ne tekinteni, mint a büntetőeljárás rendszerekre: tisztán nem fordulnak elő, csak egyik vagy másik irányba mozdul el a gyakorlat.

5.2. Az eljárás menete

A 18. század közepéig a gyakorlatban négy módon indult a büntetőeljárás. A hivatalból észlelés esetén nem rögzítették feltétlenül az ismeretforrást,⁷³ ennek egyik formája lehetett a puhatolózás.⁷⁴ A feljelentést sem rögzítették írásban minden esetben, de tipikus eljárást indító cselekmény volt.⁷⁵ A gyanúsított elfogása azonban már egyértelmű és dokumentált jele az eljárás megindításának, nemtelenek esetében nem maradt el. Ez azonban korántsem jelentette, hogy a terhelt végig fogva volt, nem főbenjáró ügyben kezesség mellett szabadon engedték.⁷⁶

Az előkészítő eljárást az egykorú szakirodalom – a *Praxis Criminalis*ra támaszkodva – mintaszerűen tagolta nyomozásra és vizsgálatra, a gyakorlatban azonban ezek egybefolytak. Sem az eljárási cselekményeket végző személyek alapján, sem a tevékenységük szerint nem határolható el a két alszakasz. Feltehetően inkább a nyomozás része a helyszíni szemle, ahogy a halottszemle és a boncolás is. A vizsgálat kezdete a gyanúsított jószágos kihallgatása, amelyet jegyzőkönyvben rögzítettek és a perfelvételt megelőzően hitelesítettek is. A tanúk kérdőpontok szerinti kihallgatása lehet az *inquisitio generalis* része éppúgy, mint a vizsgálaté. Székesfehérváron kezdetben a tanácsülés előtt tettek a tanúk vallomást, többlyet szintén meghitelesítettek. A szembesítés tipikusan az *inquisitio specialis* része, hiszen a már rendelkezésre álló *benevolum examen*ek és tanúvallomások ellentmondásait hivatott feloldani. Pest vármegyében és Debrecenben a vizsgálatot, tehát az előkészítő eljárást lezáró iratként készült a *species facti*, amely a vádirattal egyidőben került rögzítésre.⁷⁷

A bírósági előtti eljárás kezdő aktusa a vádemelés, ezt a korabeli praxis megkövetelte. A sommás eljárásról minimális iratanyag képződött, ugyanis a vádat szóban adta elő a tiszti ügyész, a vádlott szóban védekezett, és többnyire csak az ítélet került jegyzőkönyvbe.⁷⁸

A vármegyei gyakorlatban a nemesek elleni vádemelés csak a közgyűlés jóváhagyásával történt, így beékelődött egy közbenső eljárás is.⁷⁹

A vádemelés után a nemes és a kezességen szabadlábbon lévő vádlottat idézték a bíróságra, a fogva lévő nem nemest előállították. A per kikiáltása nem minden bíróság gyakorlatában dokumentált, feltehetően ugyanúgy formalitássá vált, mint a perfelvétel. A tanúvallomások autentikációja egyértelműen bíróság előtt történt, tipikusan

a perfelvételt követően. Az excepciós szakasza a pernek kiüresedett, a Pest vármegyei *sedria* előtt többnyire csak iratmásolatok kiadását kérték ezen a jogcímen. Ezt követte a vád és a vádlott (védő) közötti „szóváltás”, amelyek számát gyakran korlátozták. Amennyiben az előterjesztett bizonyítékok alapján a bíróság nem tudott dönteni, akkor a 18. század elejéig a vádlottat eskütársakkal leteendő esküre kötelezte közbenszóló ítélettel. A bizonyítást elrendelő végzés később tortúrát rendelt el, meghatározva a kérdőpontokat, majd a végrehajtása után a vádlottat ismét kihallgatták. A bíróság ítélete zárta a bírósági szakaszt, azonban a kamarai igazgatás alatt álló, eredetileg szabad királyi városi jogállású települések (Pest, Buda, Székesfehérvár) csak javaslatot tehettek a döntésre, az ítéletet tulajdonképpen a kamara hozta meg. Budán és Pesten, ha nem ítélték halálra a vádlottat, békeesküt kellett tennie, hogy nem áll bosszút az ítélet miatt.⁸⁰

A jogorvoslatok közül a fellebbezésre kizárólag a nemeseknek volt lehetőségük, a nemtelenek és polgárok esetén nemcsak a jogforrások, hanem a praxis is kizárta ezt. Buda és Pest gyakorlatában előfordult panasz, de ez nem jelentett fellebbezést. A perújítás elvileg lehetséges, de elhanyagolható jelentőségű volt mind a vármegyei, mind az úriszéki jogalkalmazásban. A kegyelem királyi előjog, de az úriszékek esetén a 18. század elejéig a földesurak maguknak tartották fenn ezt a jogosultságot.⁸¹

A bűnösséget megállapító és büntetést kiszabó határozat végrehajtása az utolsó szakasza a büntetőeljárásnak. A korszakban ez tipikusan kivégzést, testi fenyítést vagy bírság végrehajtását jelentette, a szabadságvesztés még nem kapott központi szerepet.⁸²

6. Összegzés

A fentiek alapján jól látható, hogy az elmélet és a gyakorlat nem teljesen fedi egymást. A modellt leíró modern tankönyvek és áttekintő összefoglalások döntően egy ideális – nemes terhelttel szemben folytatott – írásbeli eljárást írnak le. A nemesség népelességen belüli aránya alapján azonban nem ez a magánjogi per jellegzetességeit hordozó, végig írásban dokumentált, eljárási garanciákat is tartalmazó büntetőeljárás volt a jellemző. A *Praxis Criminalis* határozottan inkvizitórius, a hazai jogi tradícióktól eltérő szemlélete alapozta meg – eltérő hangsúlyokkal – az egykorú szakirodalom álláspontját. A jogalkalmazás viszont nem követte mindenben ezeket az eljárási szabályokat, a kezesség, az idézés, a vádemelés és a jogorvoslati lehetőségek korlátozott fenntartása arra utal, hogy csak ott nyúltak a nyomozóelví eljáráshoz, ahol nem volt alkalmazható hagyományos megoldás.

BATÓ, SZILVIA

Die Phasen des Strafprozesses im ersten Drittel des 18. Jahrhunderts

(Zusammenfassung)

Das gewohnheitsrechtliche Strafverfahren kann man mithilfe von den schriftlichen Rechtsquellen (sporadische Gesetze, *Praxis Criminalis*, *Criminal Instruction*), den Kodifikationsprodukten (Vorschlag von 1712), prozessrechtlichen Fachliteratur (János Kitionich, János Szegedi), strafrechtlichen Handbüchern (István Huszty, Gábor Gochetz, Mátyás Bodó) und Gerichtspraxis rekonstruieren. Die *Praxis Criminalis* (und *Criminal Instruction*) beschäftigt sich mit dem Vorverfahren und denen Beweismitteln (zB. Tortur).

Die Fachliteratur kombinierte diese Regeln mit dem ungarischen Prozessrecht, deshalb erschien auch die Verhandlung. Das Strafverfahren besteht aus drei oder fünf Phasen im 18. Jahrhunderten: Ermittlungsverfahren (*inquisitio generalis* und *specialis*), Anklageerhebung (nur für Adligen), Verfahren vor dem Gericht, Berufung (nur für Adligen) oder Begnadigung (sehr selten) und Vollstreckung. Man kann feststellen, dass das ungarische Gewohnheitsrecht nur einige Elementen des Inquisitionsprozesses rezipierte.

BATÓ, SZILVIA

The Stages of Criminal Procedure in the First Third of the 18th Century

(Abstract)

The customary-law-based criminal procedure can be reconstructed with the aid of written legal sources (sporadic Acts, *Praxis Criminalis*, *Criminal Instruction*), codification outputs (proposal of 1712), procedural law literature (János Kitionich, János Szegedi), criminal law manuals (István Huszty, Gábor Gochetz, Mátyás Bodó) and judicial practice. *Praxis Criminalis* (and *Criminal Instruction*) dealt with the preparatory procedure and means of proof (e.g. torture). The literature combined

these rules with Hungarian procedural law, hence the appearance of trial. In the eighteenth century, criminal proceedings typically comprised three to five stages: preparatory procedure (*inquisitio generalis* and *specialis*), indictment (applicable only to nobles), trial before court, appeal (reserved for nobles) or pardon (granted only rarely) and execution. It can be seen that Hungarian customary law has adopted only some elements of the inquisitorial procedure.

Jegyzetek

¹ KITONICH János: *Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarii, incluyi Regni Hungariae*. Rövid igazgatas a nemes Magyar országnak es hozzá tartozó részeknek szokott törvény folyasiról, melyet deákbold magyar nyelvre fordított Kaszoni Janos. Leutschoviae, 1650. Laurentii Breveri; SZEGEDI János: *Tripartitum juris Hungarici tyrocinum, juxta ordinem titulorum operis tripartiti, sacris canonibus accommodatum*. Tyrnaviae, 1767. Collegii Academici Soc. Jesu; HUSZTY István: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum I–III*. Tyrnaviae, 1766. Collegii Academici Soc. Jesu; GOCHETZ Gábor: *Systema praxis criminalis incluyti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum*. Buda, 1746. Veronica Nottenstein; BODÓ Mátyás: *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones hungaricas in partes duas divisa*. Pozsony, 1751. Joannis Michaelis Landerer; MEZNERICS Iván: *A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században*. Budapest, 1933. Sárkány-Nyomda; ECKHART Ferenc: *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVIII. században*. Budapest, 1954. Akadémiai Kiadó; VARGA Endre: Bevezetés. In VARGA Endre (szerk.): *Úriszék XVI–XVIII. századi perszövegek*. Budapest, 1958. Akadémiai Kiadó, 5–56. p.; BÓNIS György: *Pest és Buda bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708*. Budapest, 1962. Akadémiai Kiadó; KÁLLAY István: *Úriszéki bíráskodás a XVIII–XIX. században*. Budapest, 1985. Akadémiai Kiadó; KÁLLAY István: *Városi bíráskodás Magyarországon 1686–1848*. Budapest, 1996. Osiris; M. ANTALÓCZY Ildikó: *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén*. Debrecen, 2001. Csokonai Kiadó; KONCZ Ibolya Katalin: Adalékok a boszorkánypekek eljárási kérdéséhez a Heves és Külső-Szolnok megyei periratok

nyomán. In STIPTA István (szerk.): *Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium*. Miskolc, 2003. Bőbor Kiadó, 191–210. p.; KONCZ Ibolya Katalin: Osztrák büntetőtörvénykönyv a magyar boszorkányperekben. *Korunk*, 2005. 5. sz. 53–56. p.; KONCZ Ibolya Katalin: *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-római Birodalomban és a királyi Magyarországon*. PhD disszertáció. Miskolc, 2007a; DEGRÉ Alajos: Úriszéki peres eljárás a Dél-Dunántúlon a XVIII–XIX. században. In DEGRÉ Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2004a. Osiris, 106–129. p.

² KITONICH 1650. 26–31. p.; HUSZTY 1766. XIII–XVI. p.; SZEGEDI 1767. 41–54. p.; BÉLI Gábor: Magyar jogtudományi munkák a Klimó Könyvtárban. In CSÓKA-JAKSA Helga (szerk.): *A Klimó-könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában. A 2001. szeptember 28-án rendezett konferencia előadásai*. Pécs, 2001. 29–52. p. 41. p.

³ BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet: a tradicionális jog*. Budapest–Pécs, 2000. Dialog Campus Kiadó, 149–152., 223–227. p.; BATÓ Szilvia: *Mert az Ördög velem volt: élet elleni bűncselekmények a 19. század első felében*. Budapest, 2012. L'Harmattan Kiadó, 23–30., 59. p.; BATÓ Szilvia: „...a bírói önkény, vagy is a szokás...” Jogtörténeti megjegyzések a szokásjog büntetőjogi értelmezéséhez. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Jur. et Pol.* 2018. (Ünnepi kötet Dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára) 101–114. p.

⁴ BÉLI Gábor: Strafrechtspraxis und Strafrechtswissenschaft in Ungarn im 18. Jh. In MEZEY Barna (szerk.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes*. Budapest, 2003. Gondolat, 110. p.; MEZEY Barna – POMOGYI László: A magyar feudális perjog vázlata. In MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest,

2004. Osiris, 384. p.; MEZEY Barna: „Törvények s törvényszékek javításának gondja”. A felsőbíráskodás szervezetének átalakítása a 18. században. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1–2. sz. 10–20. p.; BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEZEY Barna: A jogszolgáltatás szervei. In MEZEY Barna – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2020. Osiris Kiadó, 231–232. p.
- ⁵ További értékeléséhez l. BELLÉR Judit: A feudális (katedra) büntetőjog-tudomány fejlődéstörténetéhez. In HORVÁTH Pál – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet. Bolgár Elek Emlékkönyv*. Budapest, 1983. 35. p.; BÉLI Gábor – KAJTÁR István: Österreichisches Strafrecht in Ungarn: Die „Praxis Criminalis” von 1687. *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte*, 1994. 4. sz. 333. p.; FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619–1914*. Sárospatak, 2000. 71., 76–79. p.; BÉLI 2001. 41–42., 44. p.; BÉLI 2003. 114–115., 121. p.; BATÓ 2012. 48., 81. p.; NAGY Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest, 2013. Akadémiai Kiadó, 50–51. p.; LÁSZLÓ Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat*. (Jogtörténeti Értekezések 55.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 27–28. p.
- ⁶ További értékeléséhez l. BÉLI Gábor – KAJTÁR István: Az osztrák (–német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században. (A Praxis Criminalis). In ÁDÁM Antal (szerk.): *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XIX*. Pécs, 1988. 57. p.; BÉLI-KAJTÁR 1994. 333. p.; FINKEY 2000. 81., 83–84. p.; BÉLI 2001. 45–46., 48. p.; BÉLI 2003. 114., 117., 121. p.; BATÓ 2012. 48–49., 83–85. p.; NAGY 2013. 51–52. p.; BÉLI Gábor: A XVIII. századi megyei törvényszéki büntetőperrek néprajzi vonatkozásai. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Tanulmányok Tárkány Szűcs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére*. Szekszárd, 2014. Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, 103. p.; LÁSZLÓ 2022. 34., 38., 40–41. p. Teljesen eltérő álláspontot képvisel, a *ius commune* recepciójaként értékeli: ZLINSZKY János: Bodó Mátyás Praxis Criminalisa. A *ius commune* érvényesülése a XVIII. századi magyar büntetőjogi gyakorlatban. In ZLINSZKY János: *A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2013. Szent István Társulat, 328., 333. p.
- ⁷ További értékeléséhez l. BÓNIS György: *A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben*. Budapest, 1934. 15–16. p.; BELLÉR 1983. 34–35. p.; BÉLI-KAJTÁR 1994. 333. p.; FINKEY 2000. 80–81. p.; BALOGH Elemér: Rendszeres bizottságok a magyar büntetőjogi kodifikáció korai történetében. In HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. (Acta Jur. et Pol. 73.) Szeged, 2010. 75. p.; BATÓ 2012. 48., 90–91. p.; NAGY 2013. 50. p.; LÁSZLÓ 2022. 31–32., 34. p.
- ⁸ PUSZTAI László: *A modern büntetőeljárás jog kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1994. Nemzeti Tankönyvkiadó, 17–18. p.; KIRÁLY Tibor: *Büntetőeljárás jog*. Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 15–16., 37. p.; MEZEY-POMOGYI 2004. 383. p.; BARNA Attila: A büntető eljárás jog története. In HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 2014. Nemzeti Közszerzői Egyetem, 565. p.; SZOMORA Zsolt: A büntetőeljárás történeti rendszerei. In HACK Péter (szerk.): *Büntetőeljárás jog I*. Budapest, 2024. ELTE Eötvös Kiadó, 49. p.
- ⁹ ERDEI Árpád: *Tanok és tévtanok a büntető eljárás jog tudományában*. Budapest, 2011. ELTE Eötvös Kiadó, 32. p.
- ¹⁰ SZOMORA 2024. 34. p.
- ¹¹ CSÉKA Ervin: A büntető jogorvoslatok fogalomkörének problémái. *Jogtudományi Közöny*, 1985. 8. sz. 430. p.; BÁRD Károly: *A büntető hatalom megosztásának buktatói. Értekezés a bírósági tárgyalás jövőjéről*. Budapest, 1987. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 14. p.; KIRÁLY 2000. 18. p.; MEZEY-POMOGYI 2004. 392. p.; ERDEI 2011. 24., 26., 32., 44–45. p.; HERKE Csongor – FENYVESI Csaba – TREMMEL Flórián: *A büntető eljárás jog elmélete*. Budapest–Pécs, 2012. Dialóg Campus Kiadó, 27. p.; HOLÉ Katalin: A büntető eljárás jog alapfogalmai. In HACK Péter (szerk.): *Büntetőeljárás jog I*. Budapest, 2024. ELTE Eötvös Kiadó, 21. p.
- ¹² BATÓ Szilvia: Törvényesség törvény nélkül. Az anyagi jogi legalitás elve a Csemegi-kódex előtt. In HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról*. Szeged, 2011. Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 39–40. p.; ANTAL Tamás: A büntetőeljárás jogszabályi forrásai Magyarországon a polgári korban. *Jogtudományi Közöny*, 2016. 12. sz. 611. p.; BATÓ 2018. 114. p.
- ¹³ VARGA 1958. 20. p.; FINKEY 2000. 50., 52–53., 57., 61. p.; BÉLI 2001. 29. p.; BALOGH Elemér: Büntető anyagi jogelvek megjelenése a korai magyar kútfőkben. In MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi Tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2013. ELTE Eötvös Kiadó, 28–29. p.; NAGY 2013. 47. p.; LÁSZLÓ 2022. 16–17. p.
- ¹⁴ LÁSZLÓ 2022. 17–18. p.
- ¹⁵ BÓNIS 1962. 73., 315. p.; BÉLI-KAJTÁR 1994. 328–329. p.; KÁLLAY 1996. 138. p.; KONCZ 2007a. 155. p.
- ¹⁶ HAJDU Lajos: Jogtörténeti kutatómunkánk hiányosságairól és követelményeiről. (Töprengés Kállay István „Úriszéki bíráskodás a XVI–XIX. században” című monográfiája kapcsán). *Századok*, 1986. 5–6. sz. 1117. p.; BÉLI-KAJTÁR 1988. 39–40., 57. p.; BÉLI-KAJTÁR 1994. 330–332. p.; NAGY Sándor: Kínvallatás a hajdúvárosok és a hajdúkerületi törvényszék előtt indított bűnügyekben. In RADICS Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIV*. Debrecen, 1997. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 27. p.; BÉLI 2001. 30. p.; BÉLI 2003. 113. p.; KONCZ 2003. 208. p.; DEGRÉ Alajos: Az erdélyi büntetőjog történetéhez. In DEGRÉ Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2004. Osiris, 148. p.; KONCZ 2007a. 156. p.; KÁLLAY 1996. 138. p.; BÉLI 2014. 102. p.; BALOGH Elemér: A Praxis Criminalis hatása a szegedi boszorkányperre. In BÉLI Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné (szerk.): *Ut Juris Ordo Exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2016. Publikon Kiadó, 34–35. p.; TÓTH G. Péter: *Boszorkánypánik és babonatekő*. Budapest, 2020. Balassi Kiadó, 133–135., 143. p.; BALOGH Elemér: *Bevezetés az összehasonlító európai büntetőjog-történetbe. Az anyagi büntetőjog genezise*. Szeged, 2022. Iurisperitus Kiadó, 68–69. p.; LÁSZLÓ 2022. 17–18. p.; BRANDL Gergely: *A szegedi boszorkányperek története és forrásai (1726–1744)*. Doktori (PhD) értekezés. Szeged, 2023. 109. p.
- ¹⁷ RÉTI ILLÉS Elemér: *A büntetőjog kodifikációjának első kísérletei Magyarországon: Kollonics javaslata és a Novum Tripartitum*. Budapest, 1916. 6–8. p.; BÓNIS 1934. 8., 18. p.; BALOGH Jenő: Adatok a XVI. és XVII. század büntető ítélezésének történetéhez. In IRK Albert (szerk.): *Büntetőjogi dolgozatok Finkey Ferenc irodalmi munkássága négyévtizedes évfordulójának emlékére*. Pécs, 1936. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 51. p.; VARGA 1958. 20., 32–33. p.; MEZEY Barna: A magyar feudális büntetőjogi felelősség a XVIII. század első felében. In GÖNCZÖL Katalin – ASZTALOS László (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest, 1980. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 262. p.; IKLÓDI András: A magyarországi boszorkányperek történeti alakulása. *Ethnographia*, 1982. 1. sz. 295., 297. p.; BELLÉR 1983. 34. p.; BÉLI-KAJTÁR 1988. 29., 33., 39., 56–57. p.; BÉLI-KAJTÁR 1994. 325–329., 332–334. p.; KÁLLAY 1996. 138. p.; FINKEY 2000. 64. p.; BÉLI 2001. 29–31., 45–46., 48. p.; TÓTH G. Péter: Tanúságtétel tanúvallomás, szerződés vagy jegyzőkönyv. Írásbeliség és szóbeliség kapcsolata a kora újkori magyar büntetőperekben. *Acta Papensia*, 2002. 1–2. sz. 111. p.; BÉLI 2003. 110., 113–114., 117., 121. p.; DEGRÉ Alajos: A kínvallatás bevezetése a magyar büntetőperbe. In DEGRÉ Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2004. Osiris, 142. p.; KONCZ Ibolya Katalin: Borsod vármegyei boszorkányperek jogtörténeti elemzése. *Jogtörténeti Szemle*, 2007b. 1. sz. 15. p.; KONCZ 2007a. 150., 154. p.; NAGY 2013. 47. p.; BÉLI 2014. 101–104. p.; BALOGH 2016. 34. p.; TÓTH G. 2020. 133–136., 150. p.; BICZÓ András: Egy 17. századi osztrák tartományi büntetőrendtartás processzuális szemléletének vizsgálata. *Büntetőjogi Szemle*, 2021. 2. sz. 18. p.; BALOGH 2022. 68–69. p.; LÁSZLÓ 2022. 14., 19–20. p.; BALOGH Elemér: Zum Einfluss des deutsch-österreichischen Rechts auf das ungarische Strafrecht im 18. Jahrhundert. *Zeitschrift für Internatio-*

- nale *Strafrechtswissenschaft*, 2023. 6. sz. 405–407. p.; BATÓ Szilvia: Felejtés és kriminálpolitika 1880 előtt: az elévülés és a szokásjogi büntetőjog. Kézirat.
- ¹⁸ BÓNIS 1962. 73–74. 87. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 67. p.; KONCZ 2007a. 153., 155. p.
- ¹⁹ MEZEY 1980. 247–248., 261–262. p.
- ²⁰ BÓNIS 1934. 9–11., 15., 18. p.; BÓNIS György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában (Systematica Commissio)*. Budapest, 1935. 58., 64., 67. p.; BELLÉR 1983. 34. p.; FINKEY 2000. 65–66. p.; BALOGH Elemér: Az „első” magyar büntetőkódex-tervezet. In KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok VII*. Pécs, 2001. PTE ÁJTK, 47–51. p.; KONCZ 2007a. 159. p.; BALOGH 2010. 73–74. p.; NAGY 2013. 47–48. p.; BALOGH 2016. 35. p.; BALOGH Elemér: A magyar büntetőjogi kodifikáció genezise. In MÁTHÉ Gábor – MENYHÁRD Attila – MEZEY Barna (szerk.): *A kettős monarchia. Die Doppelmonarchie*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 251–256., 258. p.; BALOGH 2022. 68. p.; BALOGH 2023. 406. p.
- ²¹ BÉLI-KAJTÁR 1988. 33. p.; BATÓ 2012. 48–49. p.; NAGY 2013. 49. p.; LÁSZLÓ 2022. 19., 28., 31., 34., 41. p.; SZOMORA 2024. 49–50. p.
- ²² KIRÁLY Tibor: *Fejezetek a magyar büntető eljárásjog tudományának történetéből*. Budapest, 1980. Tankönyvkiadó, 18–19. p.; PUSZTAI László: A büntetőeljárás jog önállósodása. In TÓTH Károly (szerk.): *Cséka Ervin Emlékkönyv*. (Acta Jur. et Pol. 41.) Szeged, 1992. 450–451. p.; PUSZTAI 1994. 12., 14. p.; KIRÁLY 2000. 32., 34. p.; MEZEY-POMOGYI 2004. 385., 394. p.; ERDEI 2011. 11., 14., 74–76. p.; SZOMORA 2024. 33–37. p.
- ²³ DEZZA, Ettore: *Geschichte des Strafprozessrechts in der früheren Neuzeit*. Berlin, 2017. Springer-Verlag, 1–2., 4., 6., 32., 40., 48., 153–154. p.
- ²⁴ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. *Képviselőházi irományok*. 1892. XXVII. Budapest, 1895. Pesti Könyvnyomda, 41. p.; KIRÁLY 1980. 18–19. p.
- ²⁵ PUSZTAI 1992. 450. p.; PUSZTAI 1994. 12. p.; KIRÁLY 2000. 32. p.; SZOMORA 2024. 34–36. p.
- ²⁶ BÁRD 1987. 14. p.; PUSZTAI 1992. 453. p.; PUSZTAI 1994. 15. p.; KIRÁLY 2000. 32. p.; ERDEI 2011. 14., 73., 75–80., 128–129. p.; HERKE-FENYVESI-TREMEL 2012. 28. p.; FANTOLY Zsanett: Bevezető tanok. In FANTOLY Zsanett – GÁCSI Anett Erzsébet: *Eljárás büntetőjog: Statikus rész*. Szeged, 2013. Iurisperitus Kiadó, 15., 25. p.; SZOMORA 2024. 35–36. p.
- ²⁷ BÁRD 1987. 71–72. p.
- ²⁸ GÁCSI Anett Erzsébet: Az eljárási cselekmények. In FANTOLY Zsanett – GÁCSI Anett Erzsébet: *Eljárás büntetőjog: Statikus rész*. Szeged, 2013. Iurisperitus Kiadó, 155. p.
- ²⁹ CSÉKA Ervin: Korszerűsödő alapelvek a büntető eljárásban. In TÓTH Károly (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Szabó András egyetemi tanár 70. születésnapjára*. (Acta Jur. et Pol. 53.) Szeged, 1998. 114–117. p. CSÉKA Ervin: A büntető tárgyalási rendszer. In TÓTH Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Veres József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. (Acta Jur. et Pol. 55.) Szeged, 1999. 64. p.; ERDEI 2011. 73., 125–126., 134., 136., 150. p.; FANTOLY 2013. 25. p.
- ³⁰ CSÉKA 1985. 431. p.
- ³¹ HERKE-FENYVESI-TREMEL 2012. 28. p.; GÁCSI 2013. 155. p.; HERKE Csongor: A közbenső eljárás jog-összehasonlító megközelítésben. In FINSZTER Géza – KÓHALMI László – VÉGH Zsuzsanna (szerk.): *Egy jobb világot hátrahagyni... Tanulmányok Korinek László professzor tiszteletére*. Pécs, 2016. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 323. p.; KOVÁCS Judit: A magánvád szabályozásának hazai története az 1973. évi I. törvény megjelenéséig. *Acta Jur. et Pol. Szeged*, 2002. 13. sz. 19. p.
- ³² HERKE-FENYVESI-TREMEL 2012. 29., 223., 227. p.
- ³³ Uo. 259., 264., 269. p.; HERKE 2016. 232–324. p.
- ³⁴ VARGA 1958. 6., 41. p.; KÁLLAY 1985. 19., 52., 55., 57., 59. p.; MEZEY-POMOGYI 2004. 386. p.; BÉLI 2014. 101. p.
- ³⁵ BÁRD 1987. 67. p.; DEZZA 2017. 6. p.
- ³⁶ HAJDU Lajos: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Budapest, 1985. Magvető Kiadó, 32. p.; ERDEI 2011. 243. p.
- ³⁷ DEGRÉ 2004b. 148. p.
- ³⁸ ECKHART 1954. 3. p.; VARGA 1958. 6., 9., 41., 46. p.; DEGRÉ Alajos: Boszorkányperek Zala megyében. In DEGRÉ Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2004. Osiris, 100. p.; DEGRÉ 2004a. 106–107. p.; DEGRÉ 2004b. 149. p.
- ³⁹ ECKHART 1954. 8., 11., 13. p.; DEGRÉ 2004a. 113–116., 118. p.
- ⁴⁰ FANTOLY Zsanett: Az akkuzatórius és inkvizitórius büntetőeljárás (tárgyalás) történeti fejlődése és alapvető jellemzői. *Acta Jur. et Pol. Szeged*, 2009. 72. sz. 85–86. p.; ERDEI 2011. 231. p.
- ⁴¹ Az 1563. évi 41. tc. és az 1729. évi 30. tc.; VINKLER János: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig. II*. Pécs, 1927. Dunántúl egyetemi nyomdája, 251. p.; VARGA Endre: Késő és hanyatló feudalizmus korszaka (1526–1848). In BÓNIS György – VARGA Endre – DEGRÉ Alajos: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, 1996. Zala Megyei Bíróság–Magyar Jogász Egyesület Zala Megyei Szervezete, 108. p.; STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998. Multiplex Media, 73. p.; BÉLI 2000. 300. p.
- ⁴² SZ. KRISTÓF Ildikó: A számoktól a (jogi) szövegekig: alfabetizáció-történet, olvasástörténet vagy kommunikációtörténet? *Acta Papensia*, 2002. 1–2. sz. 6., 19. p.; VARGA Mónika: *Kommunikáció és szövegformálás boszorkányperekben*. Budapest, 2022. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 9., 21., 23–26., 32., 253., 256. p.; TÓTH G. 2002. 109., 119. p.
- ⁴³ VARGA 1958. 22–23., 31., 36. p.; KÁLLAY 1985. 115. p.; FINKEY 2000. 52–53. p.; BÉLI Gábor: A vármegyei nemesi bíráskodás szervezete 1723-ig. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1–2. sz. 29. p.; LÁSZLÓ 2022. 16. p.
- ⁴⁴ MEZNERICS 1933. 124. p.; VARGA 1958. 16. p.; HAJDU Lajos: *A közjó szolgálatában*. Budapest, 1983. Magvető Kiadó, 50. p.; HAJDU 1985. 32. p.; KÁLLAY 1985. 115. p.; HAJDU 1986. 1100–1101. p.; HAJDU Lajos: *Bűnözés és büntetőbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországon*. Budapest, 1996. Akadémiai Kiadó, 10., 176. p.; KÁLLAY 1996. 90. p.
- ⁴⁵ KÁLLAY 1996. 115. p.; BÉLI 2000. 293. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 67. p.; MEZEY-POMOGYI 2004. 398–400. p.; KONCZ 2007a. 154., 191. p.; P. SZABÓ Béla: Das System der Rechtspflege. In MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Budapest, 2017. Dialóg Campus Kiadó, 312. p.
- ⁴⁶ KATONA Géza: *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században. A kriminalisztika magyarországi előzményei*. Budapest, 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 57–58., 72–75., 79., 90–91. p.; KOVÁCS Kálmán: Perjog. In CSIZMADIA Andor – KOVÁCS Kálmán – ASZTALOS László: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 1995. Nemzeti Tankönyvkiadó, 269–270. p.; VARGA 1996. 176–177. p.; BÉLI 2000. 293–296. p.; ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 343. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 67. p.; MEZEY-POMOGYI 2004. 398–399. p.; KONCZ 2007a. 191. p.; STIPTA István: A magyar perjog fejlődése 1848-ig. In MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 2007. Osiris Kiadó, 429–430. p.; BARNA 2014. 565. p.; P. SZABÓ 2017. 312–313. p.
- ⁴⁷ KOVÁCS 1995. 269–270. p.; BÉLI 2000. 296. p.; P. SZABÓ 2017. 313. p.
- ⁴⁸ KOVÁCS 1995. 270–271. p.; VARGA 1996. 178, 180–181. p.; BÉLI 2000. 297–300. p.; ECKHART 2000. 343. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 67. p.; MEZEY-POMOGYI 2004. 400. p.; KONCZ 2007a. 191. p.; STIPTA 2007. 430–431. p.; BARNA 2014. 566–567. p.; P. SZABÓ 2017. 313–314. p.
- ⁴⁹ KOVÁCS 1995. 270–271. p.; VARGA 1996. 181–183. p.; BÉLI 2000. 300–301. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 67. p.; MEZEY-POMOGYI 2004. 400. p.; KONCZ 2007a. 191. p.; STIPTA 2007. 432., 439–440. p.; P. SZABÓ 2017. 315. p.
- ⁵⁰ VARGA 1996. 184. p.; BÉLI 2000. 301. p.; STIPTA 2007. 432. p.; BARNA 2014. 567–568. p.
- ⁵¹ BÉLI 2000. 301. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 67. p.; MEZEY-POMOGYI 2004. 400. p.; KONCZ 2007a. 191. p.; STIPTA 2007. 432. p.; P. SZABÓ 2017. 316. p.

- ⁵² *Forma processus iudicii criminalis seu praxis criminalis*. Tynaviae, 1697. 2., 8., 12–14., 16., 18., 20., 27. p.; RÉTI ILLÉS 1916. 9–12., 16–17., 20. p.; BÓNIS 1962. 72., 74–78., 80., 83–84., 86., 88–90., 94. p.; KATONA 1977. 60. p.; BÉLI-KAJTÁR 1988. 33. p.; KONCZ 2007a. 151. p.; BÉLI 2014. 103. p.; Biczó 2021. 18–22., 24. p.; LÁSZLÓ 2022. 19. p.
- ⁵³ BÓNIS 1962. 73. p.
- ⁵⁴ BÓNIS 1934. 19–20., 22., 26. p.
- ⁵⁵ BODÓ 1751. 1. p.; FINKEY 2000. 84. p.; LÁSZLÓ 2022. 34. p.
- ⁵⁶ GOCHETZ 1746. 1. p.; BODÓ 1751. 18., 33. p.; HUSZTY 1766. 16. p.; LÁSZLÓ 2022. 29., 32., 35. p.
- ⁵⁷ BODÓ 1751. 19. p.; HUSZTY 1766. 23. p.; SZEGEDI 1767. 412., 426. p.; KATONA 1977. 60–62., 66. p.; LÁSZLÓ 2022. 29., 35. p.
- ⁵⁸ KITONICH 1650. 169., 174. p.; HUSZTY 1766. 23. p.; SZEGEDI 1767. 412. p.; KATONA 1977. 60–62., 66. p.; LÁSZLÓ 2022. 29., 35. p.
- ⁵⁹ GOCHETZ 1746. 16–21., 24. p.; BODÓ 1751. 66. p.; HUSZTY 1766. 31. p.; SZEGEDI 1767. 60., 468. p.; LÁSZLÓ 2022. 32., 36. p.
- ⁶⁰ KITONICH 1650. 289., 332., 341. p.; GOCHETZ 1746. 27. p.; BODÓ 1751. 136. p.; SZEGEDI 1767. 468., 474. p.; LÁSZLÓ 2022. 32., 36. p.
- ⁶¹ GOCHETZ 1746. 39. p.; SZEGEDI 1767. 590–591. p.; LÁSZLÓ 2022. 32. p.
- ⁶² BODÓ 1751. 317. p.; HUSZTY 1766. 117. p.; SZEGEDI 1767. 529. p.; LÁSZLÓ 2022. 41. p.
- ⁶³ GOCHETZ 1746. 43. p.; SZEGEDI 1767. 475. p.; LÁSZLÓ 2022. 32. p.
- ⁶⁴ VARGA 1958. 19. p.; HAJDU 1985. 1106., 1114. p.
- ⁶⁵ TÓTH G. 2020. 224–384., 629. p.
- ⁶⁶ ECKHART 1954. 41–43. p.; KÁLLAY 1985. 126. p.; KONCZ 2007b. 18. p.; KONCZ 2007a. 206. p.
- ⁶⁷ MEZNERICS 1933. 85., 88., 92. p.; BÉLI 2000. 293. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 66. p.; MEZEY-POMOGYI 2004. 383–384., 400. p.
- ⁶⁸ MEZNERICS 1933. 85., 88., 125. p.; HAJDU 1985. 96., 97. p.; KÁLLAY 1985. 108., 112–113. p.; KOVÁCS 1995. 270. p.; KÁLLAY 1996. 97., 100. p.; BÉLI 2000. 297–300. p.; MEZEY-POMOGYI 2004. 398., 400. p.; STIPTA 2007. 428. p.; P. SZABÓ 2017. 313–314. p.
- ⁶⁹ MEZNERICS 1933. 93–94. p.; HAJDU 1985. 96. p.; KÁLLAY 1985. 108–109. p.; KOVÁCS 1995. 271. p.; KÁLLAY 1996. 96–97. p.; BÉLI 2000. 297. p.; MEZEY-POMOGYI 2004. 400. p.; STIPTA 2007. 429. p.; P. SZABÓ 2017. 313. p.
- ⁷⁰ M. ANTALÓCZY 2001. 66., 86. p.
- ⁷¹ MEZNERICS 1933. 92–93. p.; ECKHART 1954. 3. p.; VARGA 1958. 46. p.; HAJDU 1985. 97–99. p.; KÁLLAY 1985. 108. p.; KÁLLAY 1996. 96–97., 115. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 66. p.; DEGRÉ 2004a. 106–107., 121., 127. p.; SZABADFALVI József: A „lingua Latiná”-tól a Magyar Jogi Lexikon megjelenéséig. A magyar nyelvű jogi terminológia kialakulásának története. *Forum*, 2021. 4. sz. 296. p.
- ⁷² HAJDU 1985. 96–98. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 64–66. p.; MEZEY-POMOGYI 2004. 396. p.
- ⁷³ BÓNIS 1962. 76. p.; KÁLLAY 1985. 116. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 67. p.
- ⁷⁴ MEZNERICS 1933. 48–49. p.
- ⁷⁵ MEZNERICS 1933. 48–49. p.; KÁLLAY 1985. 116. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 67. p.; KONCZ 2003. 195–196. p.; KONCZ 2007a. 191. p.
- ⁷⁶ MEZNERICS 1933. 63., 67. p.; ECKHART 1954. 32–33., 35., 37–38. p.; BÓNIS 1962. 75–77. p.; KÁLLAY 1985. 45., 115., 117–118., 120. p.; DEGRÉ 2004a. 120–121., 124. p.
- ⁷⁷ MEZNERICS 1933. 49–51., 53–54., 61–66., 110–112. p.; BÓNIS 1962. 74–75., 78., 80–83. p.; KÁLLAY 1985. 44–45., 83., 115., 121–122., 124. p.; KÁLLAY 1996. 115–116., 124–127., 129. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 73–74., 76., 80. p.; KONCZ 2003. 197., 199–201. p.; DEGRÉ 2004a. 122. p.; KONCZ 2007a. 193., 195., 197–198., 201. p.
- ⁷⁸ MEZNERICS 1933. 93–94. p.; ECKHART 1954. 44–47. p.; VARGA 1958. 43–44. p.; KÁLLAY 1985. 124. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 79–80. p.; KONCZ 2003. 196. p.; KONCZ 2007a. 203–204. p.
- ⁷⁹ MEZNERICS 1933. 67., 80–82. p.
- ⁸⁰ Uo. 61., 64., 82., 95–97., 99–100., 105–106., 108., 113–117., 120–122. p.; ECKHART 1954. 32–33., 41., 43., 48., 51., 53–54. p.; VARGA 1958. 43–44. p.; BÓNIS 1962. 84–85., 89–90. p.; KÁLLAY 1985. 44–45., 115., 117–118., 124., 127., 130., 132. p.; KÁLLAY 1996. 29–30., 116., 129., 132., 134., 137. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 74., 79–82., 84–87. p.; KONCZ 2003. 198., 202. p.; DEGRÉ 2004a. 122. p.; KONCZ 2007a. 195–196. p.
- ⁸¹ MEZNERICS 1933. 124, 128, 130. p.; ECKHART 1954. 53. p.; VARGA 1958. 14, 17–18, 32, 44. p.; BÓNIS 1962. 89. p.; KÁLLAY 1985. 134. p.; KÁLLAY 1996. 139–141. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 89–90. p.; DEGRÉ 2004a. 125. p.; KONCZ 2007a. 211. p.
- ⁸² MEZNERICS 1933. 130–132. p.; VARGA 1958. 44. p.; KÁLLAY 1985. 44., 115–116., 135. p.; M. ANTALÓCZY 2001. 90. p.; KONCZ 2003. 207. p.; DEGRÉ 2004a. 121. p.; KONCZ 2007a. 211–212. p.

1. Bevezetés

2024. július 13-án az akkor éppen „csak” korábbi amerikai elnök, Donald Trump választási kampányrendezvényt tartott Pennsylvania állam Butler városában, amikor egy távolról leadott lőfegyver golyója súrolta és felsértette a jobb fülét. Az elnököt a helyszínen lévő biztonsági emberei közrefogták, levitték a színpadról és a helyi kórházban rövid idő alatt bekötötték a sebeit.¹ Ha a golyó csak néhány centiméterrel odébb talál, akkor a történelem egészen másképpen alakult volna, és Trump lett volna az ötödik elnök, aki merénylet áldozata lett – még ha a másik négyet hivatali ideje alatt is érte a halálos lövés.²

Az ún. politikai merényletek sokfélék lehetnek, attól függően, hogy ki az elkövető, ki az áldozat, az áldozat politikai tevékenysége ad-e közvetlen okot az emberölésre, vagy inkább véletlen egybeesések sorozatáról és az elkövető szempontjából szerencséről, míg az áldozat szempontjából szerencsétlenségről van szó. Amikor a merénylet áldozata az Amerikai Egyesült Államok elnöke, akkor elég nagy biztonsággal állapíthatjuk meg, hogy politikai merényletről van szó. Pedig ha végignézzük a sikeres elnökgyilkosságokat az amerikai történelemben, akkor mindegyik egyéni elkövető története, szerencsétlen embereké, akik azt gondolták, hogy a politikai vezető, az állam- és kormányfő kiiktatásával megoldást találnak saját gondjaikra. Ez az elképzelés egyik merénylet esetében sem igazolódott be.

Jelen tanulmány az 1901-ben elkövetett elnökgyilkosság történetét mutatja be a főbb szereplőkkel és az elkövető ellen lefolytatott tárgyalás részleteivel. Bár Lincoln 1865-ös és Garfield 1881-es halála után születtek javaslatok és különböző kezdeményezések arra, hogy miként lehet az amerikai elnök személyét jobban védeni, ezek a kezdeményezések azonban sajnos eredménytelenek voltak, mert 1901-ben ismét merénylet áldozatává vált az amerikai elnök, akkor éppen William McKinley.

2. William McKinley élete és az ellene elkövetett merénylet körülményei

William McKinley, az Amerikai Egyesült Államok 25. elnöke, 1843. január 29-én született az Ohio állambeli Niles-ban egy középosztálybeli családban. A polgárháborúban elért katonai sikerei után, ahol a későbbi amerikai elnök, Rutherford B. Hayes parancsnoksága alatt szolgált, karrierje gyorsan ívelt felfelé. Az egyetemen, az Albany Law Schoolban csupán egyetlen szemesztert tanult mielőtt 1865-ben belépett Charles E. Glidden bíró ügyvédi irodájába. 1867-ben szerzett ügyvédi képesítést, és megnyitotta saját ügyvédi irodáját.³ Politikai tevékenysége 1876-ban indult, amikor Cantonból (Ohio állam) megválasztották a szövetségi Kongresszus Képviselőházának tagjává. Hét kétéves ciklust töltött be képviselőként, mielőtt két négyéves ciklusra visszatért Ohio államba annak kormányzójaként. Végül 1896-ban választották meg az

Beke-Martos Judit*

Egy amerikai (politikai) merénylet története

William McKinley elnök halála és az elkövető elleni eljárás

Egyesült Államok elnökének, a republikánus párt jelöltjeként.⁴ McKinley 1897. március 4-i beiktatása volt az első, amelyet mozgóképkamerával rögzítettek.⁵ 1900-ban újra választást nyert. Második beiktatása előestéjén Thomas H. Carter, Montana republikánus szenátora „halálra akarta beszélni a folyók és kikötők törvényjavaslatát”, amely obstrukció valóban egészen másnap délelőttig, 1901. március 4-ig tartott, amikor megkezdődött a beiktatási ünnepség.⁶ Kongresszusi képviselőként McKinley az aranyalapú valutarendszer aktív támogatója volt. Az erről szóló törvényjavaslat végül 1896-ban került elfogadásra, amely jelentősen segítette McKinley ugyanezen évben való elnökké választását. Elnökként nevéhez fűződik az ország izolacionizmusával való szakítás: annektálta Hawaiit, háborúkat vívott a Fülöp-szigeteken és Kubában, valamint 1898-ban győzelmet hirdetett a spanyol-amerikai háborúban. Republikánusként a nagyiparosok képviselője volt, de a nép körében is széles körben elismerték, és politikáját is elfogadták.⁷

Kevesebb mint fél évvel a második elnöki ciklusának megkezdését követően McKinley elnök látogatást tett a New York állambeli Buffalóban megrendezett Pánamerikai Kiállításon. Feleségével és kíséretével 1901. szeptember 4-én délután 6 órakor érkezett Buffalóba, a Lake Shore and Michigan Southern Railway vonatán.⁸ Az elnök szeptember 5-i hivatalos programjának részleteit napokkal korábban megírták a jelentősebb újságok.⁹ Ennek megfelelően az elnök 10 órakor beszédet tartott a kiállítási területen, majd 11:40-kor hivatalos felvonulás keretében, főparancsnoki mivoltában megszemlélte a helyi katonai erőket, találkozott a Buffalóban állomásozó amerikai katonákkal. Körbejárta a kiállítást, és megtekintette a kanadai, hondurasi, dominikai és kubai standokat, valamint a kiállítási terület nyugati végén található, vermonti márványból készült, a New York-i állami épület görög replikáját. McKinley 12:45-kor ebédelt, majd kocsival visszavitték Milburn úr házába – akinek vendégszeretét élvezte feleségével együtt a kiállítási látogatás teljes időtartama alatt – egy rövid pihenőre. Majd feleségével, Idával együtt kocsival elvitték őket a kiállítási területen található tavon egy csónakhoz, ahonnan megnézhatték Henry Rustin fényjátékát, egy vízi nimfa balettet a tó közepén úszó színpadon, majd Henry J. Pain tűzijátéka követett és zárta az estét.¹⁰

* Beke-Martos Judit PhD, Zentrum für Internationales Ruhr-Universität Bochum Jogi Kar, ORCID ID: 0000-0003-2373-8529

Az elnök a rákövetkező napon, szeptember 6-án reggel különvonattal ellátogatott a Niagara-vízeséshez, és délután, miután visszatért Buffalóba, nyilvános fogadást tartott. Ez egyike volt azon ritka alkalmaknak, amikor a lakosság találkozhatott az amerikai elnökkel. E fogadás során egy jól öltözött fiatal férfi éppen, amikor kezét akart rázni az elnökkel, fehér zsebkendővel letakart revolveréből két lövést adott le. A merénylőt a titkosszolgálat ügynökei és a fegyveres erők tagjai a földre szorították egy kis küzdelem során, amely – mint később kiderült – a fiatalember életét védte a növekvő közfelháborodástól. A helyszínt, az ún. Zene Templomát hamar kiürítették, mentőt hívtak, és az elnököt a kiállítási terület sürgősségi egészségügyi ellátást biztosító osztályára szállították. Az egyik golyó McKinley mellényében rekedt, a másik azonban olyan mélyen hatolt be a testébe, hogy a 90 perces sürgősségi műtét során sem sikerült megtalálni. A műtét után az elnököt a Milburn-házba szállították, ahol az állandó orvosi ellátás ellenére sem tudták megmenteni az életét, így kilenc nap múlva, 1901. szeptember 14-én, szombaton, hajnali 3 óra 15 perckor elhunyt.¹¹ A halál oka, amint azt az elnököt kezelő és később a boncolást végző orvosok tanúvallomásai ismételten bizonyították, végső soron a lőtt seb volt.¹²

McKinley elnök meggyilkolása T. Dart Walker lavírozott rajzán¹³

3. Az elkövető és a büntetőeljárás előkészítése

Az elnököt meglövő fiatalember, Leon F. Czolgosz volt, lengyel bevándorlók már Amerikában született, amerikai állampolgár gyermeke, akit – saját bevallása szerint – az anarchizmus indított arra, hogy merényletet kövessen el az amerikai elnök ellen. Czolgoszt a lövést követően azonnal lefoglták, majd letartóztatták. Tettét az elkövető egy pillanatig sem kívánta tagadni. Az egyik első jogi kérdés Czolgoszt és az ellene lefolytatandó büntetőeljárást illetően az alkalmazandó jog kérdése volt, hogy a New York állami büntetőjogot, vagy a szövetségi büntetőjogot kell-e alkalmazni.

Nemzetközi elem híján ebben az esetben egyértelmű volt az amerikai jog használata, hiszen az Amerikai Egyesült Államok elnökét ölte meg egy amerikai állampolgár az Egyesült Államok egyik államának területén. Mivel a merénylet New York államban, Buffalóban történt, a vádlottat New York állam törvényei szerint kellett bíróság elé

állítani. A büntetőjog, akárcsak ma, már a 20. század elején is szigorúan szabályozott, jól kodifikált jogterület volt, ezért a helyi tisztviselők hivatkozhattak a New York állam büntető törvénykönyvének vonatkozó cikkeire, amelyeket 1881-ben kodifikáltak és szinte minden évben módosítottak.

3. 1. Az események kronológiája

A merényletet követő eljárás a pár napos várakozás ellenére – hiszen az elnök nem halt azonnal bele a leadott lövésbe – is rendkívül gyorsan zajlott le. A szeptember 6-i merényletért, miután szeptember 14-én meghalt az áldozat, Czolgoszt egy kétnapos tárgyaláson, szeptember 23–24-én elítélték, majd szeptember 26-án ha-

lálra ítélték. Kicsit több mint egy hónappal később, október 29-én pedig ki is végezték.

A merényletet megelőző eseményeket illetően a vádlott saját vallomása az egyetlen információforrás, és bár Czolgosz szeptember 6-án, 7-én, 8-án és 9-én a bírósági hatóságoknak, a rendőrségnek és az orvosoknak tett vallomásai nagyon részletesek és átfogóak, az elemek némileg homályosak – különösen, ha azokat más személyek vallomásaival együtt elemezzük, akik valamilyen módon keresztetkék a merénylő útját a bűncselekmény előtt.

Czolgoszt, miután leadta a két lövést az elnökre, azonnal a földre teperték, majd némi birkózás után sikerült elvenni a revolverét. Letartóztatták és a kiállítás főfelügyelőjének irodájába vitték, ahol átkutatták, és megvárták, amíg megérkezik az ügyész, hogy megkezdje a kihallgatást. Az ekkor adott vallomását írásba foglalták, amit másnap újra átolvastattak vele és minden oldalát aláírátták. Czolgosz ekkor minden további nélkül eleget tett ennek a kérésnek, annak ellenére, hogy a későbbiek során azt állította, hogy nem tud írni és olvasni. Miután átvitték a buffalói rendőrségi központba, az ügyész helyettes és a rendőrfőnök folytatták a kihallgatását. Tanúvallomása minden alkalommal azonos volt, beleértve a szeptember 7-én, 8-án és 9-én végzett három orvosi vizsgálat során tett vallomásokat is. Ezt követően azonban Czolgosz megszüntette az orvosokkal és más tisztségviselőkkel való beszélgetést. A merénylet az elkövető saját bevallása szerint anarchista indítatású volt, ebben hasonlított a korszak számos merényletére,¹⁴ ahogy rövid időre felmerült az itt eljáró hatóságokban is a kérdés egy esetleges összeesküvést illetően. Bár a buffalói igazságszolgáltatás ezt a lehetőséget gyorsan elvetette, azért országos keresést indult jól ismert anarchisták,¹⁵ így elsősorban Emma Goldman

után, akinek beszéde – a merénylő saját bevallása szerint – erősen motiválta Czolgoszt tettének elkövetésére. Goldman egy ideig el tudott menekülni a hatóságok elől barátai segítségével, de végül Chicagóban letartóztatták és fogva is tartották néhány napig. A chicagói hatóságok azonban következetesen ellenálltak a buffalói kiadatási kérelemnek, így az ügyész nem tudta elérni, hogy Goldman részt vegyen a Czolgosz tárgyaláson.

Mivel az elnök állapota kezdetben enyhe javulást mutatott, az ügyész úgy döntött, hogy nem indít hivatalos eljárást Czolgosz ellen, amíg nem ismeri az áldozat állapotának kimenetelét.¹⁶ Ez abból a szempontból logikusnak tűnhet, hogy ha az elnök felépült volna, tehát túlélte volna a lövés okozta sérülést, akkor az elkövetővel szemben az „emberölési szándékkal elkövetett súlyos testi sértés” vádját emelhette volna az ügyész, amelynek büntetési tétele tíz év szabadságvesztés volt.¹⁷ Ezért Czolgoszt tíz napig elzárva tartották vádemelés nélkül. Az elnök szeptember 14-i halálát követően azonban szándékos emberölés vádjával indult meg a vádtanácsi (ún. Grand Jury) eljárás Czolgosz ügyében szeptember 16-án, amikor az áldozat holtteste elhagyta Buffalo városát.¹⁸ Az aktuálisan ülésező vádtanács az ügyész jelenlétében meghallgatott néhány tanút.¹⁹ A 21 fős grémium az utolsó tanúvallomást követően három gépelt oldalban részletezett vádiratot terjesztett elő az elsőfokú bíróságon. A források eltérnek a tekintetben, hogy Czolgosz még ugyanezen a napon²⁰ vagy csak a rákövetkező napon²¹ jelent meg Emery bíró tárgyalótermében a vádemelése céljából. Szintén nem teljesen egyértelmű a forrásokból, hogy az ügyész ekkor jelezte-e már, hogy egy magasabb szintű bíróságra szándékozik áttételni az ügyet, és kérte-e ekkor a bíróságot védő kijelölésére, avagy az Erie Ügyvédi Kamara által már kijelölt két nyugdíjazott, köztisztviselő álló bíró részt vett-e már ezen az első bírósági tárgyaláson szeptember 16-án vagy 17-én abból a célból, hogy az amerikai büntetőeljárásban elengedhetetlen „*not guilty*” (azaz nem bűnös) vallomást tegye, és a vádakát meghallgassa.²²

Az ügyész valóban áttette az eljárást a fellebbviteli bíróságra, és kérvényezte, hogy az általa felsorakoztatott tanúkat a bíróság idézze be. Ugyanígy indítványozta az ügyész, Thomas Penney, hogy a vádlottat egy független egészségügyi szakértő is vizsgálja meg a szellemi állapotát, beszámíthatóságát és általánosságban büntethetőségét megállapítsa. A később e célból kijelölt Dr. MacDonaldnak ezért maradt csupán két napja a bírósági tárgyalást megelőzően, hogy a vádlottal beszéljen. A tárgyalás két nap alatt lezajlott úgy, hogy még az esküdszéki szelekció is belefért az első nap délelőttiéjén.

Az ügyészség terjesztette elsőként elő az ügyét, tanúkat sorakoztatott fel, egyéb bizonyítékokat mutatott be az esküdszéknek, és azokat bizonyítékként jelölte meg. A védelem ügye még egy mesés kísérletet sem közelített meg; a bíróság által kijelölt és a tárgyaló bíróság által megerősített nyugdíjas bírák zavartnak tűntek a szakmai kötelességük által rájuk rótt szerep miatt, és elismerték, hogy ügyfelük kategorikusan megtagadta a velük való kommunikációt és a szolgáltatásuk igénybevételét. Ezért a védelem ügye Lewis bíró záróbeszédéből állt, amelyet

az ügyész záróbeszéde követett, majd Truman C. White bíró, a tárgyalás elnöke nagyon részletes utasításokat adott az esküdszéknek, amelyeket az ügyész kiegészített. A rövid esküdszéki tanácskozást követően az esküdtek bűnösnek találták Czolgoszt az ellene hozott vádpontokban. Az ítélethirdetésre szeptember 26-án került sor, amikor Czolgosz rövid nyilatkozatát követően, amelyben elhatárolta magát és tettét a családjától, kimondták rá a halálos ítéletet. A hatályos szabályok szerint az ítélethirdetés és az ítélet végrehajtása, azaz a kivégzés között egy hónapnak kellett eltelnie, ezért Czolgoszt átszállították az auburni állami börtönbe, ahol 1901. október 29-én kora reggel vilamosszékben végezték ki.

3. 2. Az eljárás fontosabb résztvevő

Az eljárás előkészítését és a bizonyítékok gyűjtését elsősorban az ügyész, Thomas Penney és helyettese, Frederick Haller vezette és folytatta le. Valószínűsíthető, hogy ezért tudták az ügyet ilyen gyorsan bíróság elé vinni, megnyerni és végre is hajtani. A kulcsfigura az eljárásban tehát az ügyész, Thomas Penney volt, egy Angliában született Yale-en végzett jogász, aki 1898 és 1902 között volt Buffalóban ügyész mielőtt a magánszférába és egy ügyvédi irodába váltott partnerként.²³ Frederick Haller, az ügyész helyettese jelentős szerepet játszott a Czolgosz-perben, így például ő tartotta a vád nyitóbeszédét az esküdszék előtt.

A helyi személyzet, az ügyintézők és az asszisztensek mellett a rendőrség és a fegyveres erők más tagjai is segítettek a vádat. Bull főparancsnok, a buffalói rendőrség vezetője még a vádlottat is kihallgatta az ügyészhelyettesel, Hallerrel együtt. Számos hivatalos rendőrségi jelentés készült, és más városok, például Chicago rendőrei is együttműködtek, bár segítségük nem volt korlátlan. A titkos ügynökök, akik fedett módon gyűjtöttek adatokat, nem játszottak szerepet a tárgyaláson, információik segíthették a vádat az ügy kivizsgálása során, de ezt nem támasztja alá semmilyen forrás.

Az Erie Ügyvédi Kamara elnöke, Adelbert Moot kérte, hogy a New York-i Supreme Court két nyugalmazott bíróját vállalja a vádlott védelmére.²⁴ Moot elképzelése egyértelmű volt: ha két nagy tiszteletnek örvendő helyi jogász vállalja egy nyilvánvalóan bűnös személy védelmét, az az igazságosság és a törvényesség biztosítása érdekében egyaránt fontos és – ahogy White bíró később fogalmazott – kívánatos.²⁵ Ennek ellenére a két bíró sajnos nem végzett megfelelő munkát. Titus bíró először elnézést kért a bíróságtól, és magyarázatot kínált arra vonatkozólag, hogy miért vállalták a vádlott védelmét; majd úgy-ahogy kérdéseket intéztek a vád tanúihoz,²⁶ végül Lewis bíró ismét elnézésekéréssel kezdett, félórás záróbeszéde zárta a védelem áldásos tevékenységét. Valamennyi forrás egyetért abban, hogy a védelem nem tett semmilyen erőfeszítést ebben az ügyben.²⁷ Tekintve, hogy a vádlott nem volt hajlandó beszélni a kirendelt védőivel sem, így senkinek nem tűnt fontosnak, hogy ennél jobb védelmet biztosítson Czolgosz számára. Pedig két ilyen köztisztviselőben álló jogász, aki a jog és az igazságosság fontosságát hangsú-

lyozta, jóval többet tehetett volna, hogy ezek az elvek ne maradjanak üres frázisok ebben az eljárásban.

Két bíró vett részt az eljárás során: Emery bíró, a helyi bíróság bírása emelt vádat Czolgoszszal szemben, elfogadta a vádtanács vádiratát, és – úgy tűnik bizonyos forrásokból, hogy – kijelölte a vádlott védelmét. Miután az ügy a Supreme Court elé kerül, White bíró vezette a tárgyalást. Az ő szakmai tevékenysége sem volt hibátlan, hiszen többször beleavatkozott a tárgyalás menetébe úgy, hogy maga kérdezte a tanúkat. Ez az eljárás az amerikai rendszerben nem kívánatos, mert könnyen befolyásolhatja a döntéshozót, esetünkben az esküdtszék, ha annak tagjai azt gondolják, hogy a bíró az egyik oldal felé hajlik. Ennek ellenére ő vezette a tárgyalást, és 1901. szeptember 26-án ő mondta ki a halálos ítéletet a vádlottra.

Az esküdtszék kiválasztására az első tárgyalási nap reggelén, szeptember 23-án, hétfőn került sor. Ahogy MacDonald rámutatott, ha a vádlott egy átlagos polgár meggyilkolása miatt állt volna bíróság előtt, valószínűleg a védelem egyik esküdtet sem fogadta volna el.²⁸ Annak ellenére, hogy az esküdtek kijelentették, hogy véleményük szerint a vádlott bűnös, de biztosak abban, hogy a bizonyítékok meggyőzhetik őket az ellenkezőjéről, a tizenkét férfi mégis helyet kapott az esküdtszékben. Robert J. Adams, Silas Cramer, Walter K. Everett, Richard G. Garwood, Frederick V. Lauer, William Loton, Joachim H. Mertens, Benjamin K. Ralph, Andrew J. Smith, James S. Stygall és Samuel P. Waldow feladata volt végigülni a tárgyalást, és eldönteni, hogy a vádlott bűnös-e a vádiratban szereplő bűncselekményeket illetően.

Mind a 17 tanú, akik közül egy színes bőrű volt, megjelent a bíróságon, ahová az ügyészség idézte be őket. A tanúvallomások rövidkeek voltak, és többségükben vagy az áldozat egészségi állapotára, vagy a lövöldözés és a zúrzavar részleteire koncentráltak, amelyek 1901. szeptember 6-án a Zene Templomában zajlottak.

A vádlott ítélethirdetésének éjszakáján átszállították az Erie megyei börtönből az auburni állami börtönbe. A küldöttség este 10 körül indult el Buffalóból, és hajnali 3 körül érkezett meg Auburnbe. Czolgosz egész úton evett és cigarettázott. Ellentmondóak a jelentések arról, hogy tömeg várta-e őt, és eszméletlenül verték-e érkezésekor, de Mead börtönőr fogadta az elítéltet a helyszínen. Megfürdették és megmérték. Teljes jelentést készítettek. Dr. Gerin, a börtön orvosa elvégezte az orvosi vizsgálatot, mindezt Mr. Ross jegyezte fel, aki később ezeket a feljegyzéseket otthonában őrizte.²⁹ Ugyanaz a Mead börtönőr hajtotta végre Czolgosz villamosszékes kivégzését egy hónappal később.

4. A tárgyalóteremben: esküdtszék, ügyész, védelem, tanúk, vádlott, záróbeszéd, utasítások, döntés, ítélet

A tárgyalás maga két napig tartott, az ítélethozatalra pedig egy harmadik napot szántak. Szeptember 23-án, hétfő reggel, körülbelül kétszáz szerencsés néző, akik jegyet

szereztek erre a látványosságra, zsúfolódtak össze a tárgyalóteremben a média képviselőivel együtt. 10:13-kor a vádlottat bevezették a terembe. A vád, a védelem, az esküdtszék tagjai és maga a bíró is beléptek. Miután a bíróság hivatalosan megerősítette a védőügyvédek kinevezését, kiválasztották az esküdtszék tagjait. Frederick V. Lauer, egy 60 éves vízvezeték-szerelő Buffalóból, és Richard J. Garwood, egy 45 éves villamosvezető Buffalóból voltak az elsők, akik helyet foglaltak. A North Collinsból való Joshua Winner elutasítása után a harmadik esküdt, Henry W. Wendt, egy gyártó Buffalóból következett. Az ügyész elutasította Horatio M. Winspeart, egy elmai farmert, akinek aggályai voltak a halálbüntetéssel kapcsolatban, White bíró pedig egy másik potenciális esküdtet utasított el, mielőtt Penney úr ugyanezen okból elutasított egy másik farmert Grand Islandról. Negyedik esküdtként Silas Carmer, egy 65 éves farmer Clarence-ből foglalt helyet. Aztán a bíróság elutasította Herman Taubert és Penney Dennis T. O'Reillyt, akik nem akartak részt venni a tárgyaláson. Az ügyész ezt a döntést azzal indokolta, hogy ebben az ügyben senki sem akar olyan esküdteket, akik nem akarnak esküdtek lenni. Frederick Langbein, egy hamburgi farmert Penney ismét elutasította, csak azért, hogy George Ruehl képviselő fodrását a védelem, Wallace Butlert pedig a bíróság utasítsa el. James S. Stygall Jr., egy 45 éves buffalói vízvezeték-szerelő lett az ötödik esküdt, Frank Lutzot az ügyész elutasította, hogy egy 65 éves farmer, William Loton Edenből lehessen a hatodik esküdt. Ismét kettőt felmentettek, mielőtt William E. Everett, a 39 éves kovács és Ben C. Ralph, a 40 éves pénztárosasszisztens, mindketten Buffalóból, a hetedik és nyolcadik helyre ülhetek. A déli szünet megszakította ezt az eljárást déltől délután 2 óráig, amikor a bíróság ugyanúgy folytatta: az ügyész felmentette John Bergtoldot, a lancasteri farmert, és a kilencedik helyre ültette Samuel P. Waldowot, az 59 éves farmert Aldenből. Andrew J. Smith, a 60 éves tojás- és vajkereskedő Buffalóból lett a tizedik. Truman D. Keyes 25 dolláros bírságot kapott, mert nem jelent meg. Peter Feidt saját nyilatkozatával kizárta magát, Penney pedig elutasította a következő személyt, csak hogy Titus úr ismét kettőt elutasíthasson. A tizenegyedik esküdt Joachim H. Mertens lett, egy 42 éves csizma- és cipőkereskedő Buffalóból, őt követte az utolsó esküdt, Robert J. Adams, egy szintén Buffalóból származó vállalkozó.³⁰

Miután az esküdtek letették az esküt, és elfoglalták helyüket, a bíró átadta az ügyet az ügyészségnek. Haller helyettes ügyész nyitóbeszédet tartott az esküdtszéknek, amelyben kijelentette, hogy az ügyészség bizonyítani tudja, hogy a vádlott előre megfontolt szándékkal ölte meg William McKinley elnököt egy 32-es kaliberű Iver Johnson revolverrel – amelyet a nyitóbeszéd során megmutatott az esküdteknek –, és hogy a vádlott ezért a szándékos emberölés vádjában bűnös, és a törvényben előírt büntetést, azaz a halált kell kapnia. Ezután Penney úr átvette kollégája helyét, és megkezdte a tanúk kihallgatását.

Samuel J. Fields volt az első tanú, a Pánamerikai Kiállítás főmérnöke, aki méréseket végzett a Zene Templomának épületében, és elkészítette azt a tervet, amelyet

a tárgyalás során használtak a helyszínek és irányok bemutatására. Bliss úr, a fotós volt a következő tanú, aki bizonyította, hogy ő készítette a bűntény helyszínén azokat a fényképeket, amelyeket a bíróság bizonyítékként jelölt meg. Dr. Harvey R. Gaylord volt az első orvos, aki tanúskodott, ő végezte el az elnök boncolását, őt követte Dr. Herman Mynter, a sebész, aki az elnököt operálta, miután meglőtték, a következő tanúval, Dr. Matthew D. Mannal együtt. Dr. Mann tanúvallomását megszakították, amikor a bíróság az első napon berekesztette a tárgyalást, és másnap reggel visszahívták az orvost, hogy befejezze tanúvallomását.

Louis L. Babcock, a Pánamerikai Kiállítás ünnepségmestere következett Edward R. Rice, az elnök kiállítási látogatásának ünnepségbizottságának elnöke előtt. James L. Quackenbush tűnt a legérdekesebb tanúnak, akinek újra és újra kihallgatáson kellett részt vennie, miközben tanúskodott arról, amit a vádlott különböző nyilatkozataiból és vallomásaiból hallott. Albert L. Gallaher titkosszolgálati ügynök a tanúk padjáról mutatta be a zsebkendőt, amellyel Czolgosz eltakarta a revolverét, ahogyan George F. Foster titkosszolgálati ügynök is tette a golyóval, amely az elnök ruhájáról hullott le, amikor a kiállítási területen lévő sürgősségi kórházában levetkőztették őt. Francis P. O'Brien, Louis Neff és Louis Bertschey tüzérek követték őket, mindannyian arról beszéltek, hogyan fogták el a vádlottat a templomban, és hogyan vették el tőle a revolverét. Harry F. Henshaw, a kiállítás zenei igazgatója tanúvallomást tett a vádlottaknak az irodájában történt kihallgatásáról. Őt követte a tanúk padján az egyetlen fekete tanú, John Branch, aki aznap a templomban a végüket felügyelte, és állítólag hallotta, ahogy az elnök azt mondja: „Legyetek vele óvatosak, fiúk!” Délben szünet következett, amely délután 2 óráig tartott. James F. Vallely, a nyomozók őrmestere, és William S. Bull, a Buffalói Rendőrség vezetője zárta a vád tanúinak sorát, majd Penney úr befejezte a vád ügyének előterjesztését.

A védelem ezután Lewis bíró záróbeszédét mutatta be mint az egyetlen védelmi felszólalást. Eleinte kollégája, Titus bíró szerette volna összefoglalni az ügyet, és Lewis bíró után ő is szólni akart az esküdtszék tagjaihoz, de miután kollégája befejezte retorikailag jól megfogalmazott beszédét, Titus bíró már nem akart felszólalni. Így az ügyésznek lehetősége nyílt arra, hogy záróbeszédében ismét előadja érveit, majd White bíró instruálta az esküdtszéket, és ismertette számukra feladatukat, illetve a releváns jogot. Elmagyarázta, hogy az esküdtszék tagjai milyen körülmények között ítéltetik a vádlottat szándékos és előre megfontolt emberölésért, szándékos emberölésért, hirtelen felindulásból való gondatlan emberölésért, vagy gondatlan emberölésért bűnösnek. Miután Penney úr kiegészítette a bíró utasításait, a tizenkét férfi délután 3 óra 50 perckor visszavonult tanácskozni. Kevesebb mint fél óra múlva visszatértek, hogy kihirdessék egyhangú ítéletüket, amely a bíró utasításának megfelelően az volt, hogy a vádlottat a szándékos és előre megfontolt emberölés vádjában találták bűnösnek, a vádiratnak megfelelően.

White bíró felmentette az esküdtszéket, és az ítélet-hirdetést szeptember 26-án, csütörtökön 14 órára tűzte

ki. Ekkor, miután Czolgosz rövid nyilatkozatot tehetett, amelyben családja ártatlanságát és az ő meggyőződéseire és cselekedeteire való közreműködésük hiányát állította, 1901. október 28-i héten Auburnben, villamosszékben végrehajtandó halálra ítélték. Ezzel Leon Czolgosz tárgyalása szeptember 26-án, körülbelül 14:30-kor véget ért.

5. Halálos ítélet és kivégzés

Czolgosz volt az ötvenedik ember, aki elektromos székben halt meg New York államban. 1901. október 29-én, néhány perccel 7 óra után hozták ki cellájából. Míg az örök az elektródákat a fejéhez, karjához, lábához és testéhez rögzítették, ő az összegyűlt tanúkhöz szólva ismét kijelentette, hogy azért ölte meg az elnököt, mert az a jó munkásemberek ellensége volt. A bűnét nem sajnálta, csupán azt, hogy nem láthatta az apját. Ekkor Mead börtönőr jelet adott a kezelőnek, aki megnyomta a kapcsolót. Czolgosz testét hét másodpercig 1800 V-os árammal, majd 23 másodpercig 300 V-os árammal, újabb 4 másodpercig 1800 V-os árammal, majd további 26 percig 300 V-os árammal, végül pedig öt másodpercig 1800 V-os árammal áramoltatták.³¹ A merénylet a jelen lévő orvosok 7:12-kor halottnak nyilvánították. Spitzka és MacDonald doktorok boncolást végeztek, majd a holttestet a börtön temetőjében temették el.³²

6. Zárszó

Leon F. Czolgosz 1901. szeptember 6-án sorban állt, hogy kezét fogjon az amerikai elnökkel. Mikor sorra került, a tenyerébe, textil zsebkendőjébe rejtett revolverből két lövést adott le, amelyből az egyik halálosan megsebesítette az elnököt. William McKinley nyolc nappal később, szeptember 14-én meghalt. Czolgoszt a helyszínen lefoglák, letartóztatták, bevitték a rendőrségre, majd egy cellába. Idővel bíróság elé állították, vádat emeltek ellene, egy esküdtszék bűnösnek találta és elítélte, a bíró halálra ítélte, és a börtönőr végrehajtotta az ítéletet.

2024. július 13-án egy 20 éves fiatalember, Thomas Matthew Crooks adta le azokat a lövéseket, amelyek közül egy megsebesítette Donald Trumpot a fülén, egy másik megölt egy résztvevőt, és további kettő részben súlyosan megsebesített két másik személyt. Crooks a saját lövéseihez képest néhány másodperccel később halott volt, az elnöki biztonsági szolgálat lövésostaga agyonlőtte. Nem tartóztatták le, nem vitték sehova, nem tartózták fogva, nem hallgatták ki, hanem a feltételezett további veszély elhárítása érdekében lelőtték.³³ Felmerül a kérdés, hogy ha már a védelem alatt álló személyek biztonságának garantálásában nem sikerül előre lépni, akkor vajon az elkövetők jogait illetően milyen irányú a fejlődés, ha a 20. század legelején egy merénylet törvényt állhat valamennyi eljárási garanciával, szemben egy másik merényletével, aki a ravasz meghúzása után néhány perccel szintén halott...

BEKE-MARTOS, JUDIT

Die Geschichte eines amerikanischen (politischen) Attentats

Der Tod von Präsident William McKinley und der Prozess gegen seinen Mörder

(Zusammenfassung)

Attentate auf amerikanische Präsidenten sind kein neues Phänomen und dauern bis heute an, wie das versuchte Attentat auf Donald Trump im Jahr 2024 zeigt. Bis heute wurden vier amerikanische Präsidenten ermordet (1865, 1881, 1901 und 1963). Dieser Artikel befasst sich mit dem Attentat auf den Präsidenten im Jahr 1901, als William McKinley von einem jungen amerikanischen Anarchisten erschossen wurde, während er beim Panamerikanischen Ausstellung in Buffalo der Öffentlichkeit die Hand schüttelte. Eine sofortige medizinische Operation konnte den Präsidenten nicht retten, der acht Tage später an seinen Verletzungen starb.

Der Täter, Leon F. Czolgosz, wurde am Tatort festgenommen und in Gewahrsam genommen. Nach der Nachricht vom Tod des Präsidenten begann am 16. September das Verfahren, in dem Czolgosz wegen vorsätzlichen Mordes angeklagt wurde. Der Prozess fand am 23. und 24. September statt. Die bestellten Verteidiger halfen dem Angeklagten kaum, weshalb die Jury nach sehr kurzer Beratung ein Schuldurteil fällte und der Richter Czolgosz am 26. September zum Tode verurteilte. Das Urteil wurde etwas mehr als einen Monat später, am 29. Oktober 1901, auf dem elektrischen Stuhl im Auburn State Prison vollstreckt.

BEKE-MARTOS, JUDIT

The Story of an American (Political) Assassination President William McKinley's

Death and the Process Against his Assassin

(Abstract)

Assassinations of American presidents are not a new phenomenon and continue to this day, as evidenced by the 2024 assassination attempt on Donald Trump. To date, four American presidents have been assassinated (1865, 1881, 1901, and 1963). This article looks at the 1901 presidential assassination, when William McKinley was shot by a young American anarchist while shaking hands with the public at the Pan-American Exhibition in Buffalo. Immediate medical surgery was unable to save the president, who died eight days later from his injuries. The perpetrator, Leon F. Czolgosz, was arrested

and taken into custody at the scene. Following the news of the president's death, proceedings began on September 16, in which Czolgosz was charged with first degree murder. The trial took place on September 23 and 24. The appointed defense attorneys did little to help the defendant, which is also why the jury returned with a guilty verdict after a very short deliberation, resulting in the judge sentencing Czolgosz to death on September 26. The sentence was carried out a little over a month later, on October 29, 1901, in the electric chair at Auburn State Prison.

Jegyzetek

- 1 U.S. SECRET SERVICE MEDIA RELATIONS: U.S. Secret Service One-Year Update Following the July 13, 2024, Attempted Assassination of President Donald Trump. *United States Secret Service*. 2025. július 10. <https://www.secretservice.gov/newsroom/releases/2025/07/us-secret-service-one-year-update-following-july-13-2024-attempted>.
- 2 Abraham Lincoln 1865-ben, James A. Garfield 1881-ben, az itt részletekben bemutatott William McKinley 1901-ben és John F. Kennedy 1963-ban.
- 3 BRITANNICA EDITORS: William McKinley, 25th President of the United States. *Britannica*. History. <https://www.britannica.com/biography/William-McKinley>.
- 4 JOHNS, Wesley A.: *The Man Who Shot McKinley*. South Brunswick–New York, 1970. A.S. Barnes and Company, Inc. London –Thomas Yoseloff Ltd.; BOLLER, Paul F. Jr.: *Presidential Wives – An Anecdotal History*. New York–Oxford, 1988. Oxford University Press, 183–190. p.
- 5 BOLLER, Paul F. Jr.: *Presidential Inaugurations*. Printed in the United States, 2001. Harcourt, Inc. 264. p.
- 6 Uo. 231–232. p. McKinley beiktatására vonatkozólag továbbá 51–52., 63–64., 93–94., 124., 170., 178–179., 181. p.

- 7 SIEVERS, Harry Joseph (ed.): *William McKinley, 1843–1901; chronology, documents, bibliographical aids*. Dobbs Ferry, N.Y., 1970. Oceana Publications.
- 8 BRIGGS, Vernon, M.D.: *The Manner of Man that Kills: Spencer – Czolgosz – Richeson*. Boston, 1921. Richard G. Badger, The Gorham Press, 237–238. p.; CLARKE, James W.: *American Assassins: The Darker Side of Politics*. Princeton, New Jersey, 1982. Princeton University Press, 56–57. p.
- 9 Leon F. Czolgosz, a későbbi merénylő azt állította, hogy nyolc nappal a merénylet előtt Chicagóban vásárolta azt az újságot, amelyben az elnök kiállítási látogatásának programját olvasta, l. JOHNS 1970. 122. p.
- 10 JOHNS 1970. 58–66. p.
- 11 BRIGGS 1921. 239. p.; azonban James McKinley szerint 2 óra 15 perckor állt be a halál. Vö. MCKINLEY, James: *Assassination in America*. United States, 1977. Harper&Row, Publishers, 55. p.
- 12 *The People of the state of New York v. Leon F. Czolgosz*, Supreme Court, Erie County, New York. Első fokon az eljárást vezető bíró Hon. Truman C. White volt, akinek a munkáját az esküdtsek segítette a Supreme Court részeként. Az eljárás helyszíne a City and County Hall, Buffalo városában, New Yorkban. Eljárás kezdete

1901. szeptember 23, 10 óra. Ki nem adott hivatalos jegyzőkönyv a bírósági tárgyalásáról és Dr. Harvey R. Gaylord, Dr. Herman Mynter és Dr. Matthew D. Mann orvosok tanúvallomásáról.
- ¹³ Kép forrása: Assassination of President William McKinley by Leon Czolgosz at Pan-American Exposition reception on September 6, 1901. By T. Dart Walker, c1905. WikimediaCommons. Eredeti lefelőhely: Assassination of President McKinley. LC-DIG-ds-09329 (digital file from original item) LC-USZ62-5377 (b&w film copy neg.) Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C. <https://www.loc.gov/pictures/item/96521677/>.
- ¹⁴ A dinamit feltalálását követően ugrásszerűen megnőtt az anarchista merényletek száma. 1881-ben megölték az orosz cárt, II. Sándort, majd 1894-ben leszűrték a francia elnököt, Sadi Carnot-t. 1897-ben a spanyol miniszterelnök esett hasonló merénylet áldozatául, majd 1898-ban Luigi Lucheni szúrta le Erzsébet királynét Genfben. Ugyanebbe a sorba illett a McKinley gyilkosság is.
- ¹⁵ JOHNS 1970. 137. p.
- ¹⁶ PARKER, LeRoy: The Trial of the Anarchist Murderer Czolgosz. *Yale Law Journal*, Vol. 11. 1901. 81. p. DOI: <https://doi.org/10.2307/783764>.
- ¹⁷ Uo. 81. p.
- ¹⁸ JOHNS 1970. 182 és 189. p.; PARKER 1901. 82. p.
- ¹⁹ A források eltérő számú tanúról számolnak be, így Johns szerint délelőtti 28 és délután további 20 tanú tett vallomást, míg Parker csak a délelőtti 28-ról szól. JOHNS 1970. 190–194. p., PARKER 1901. 82. p.
- ²⁰ Pl. BRIGGS 1921. 246. p.
- ²¹ Pl. PARKER 1901. 84. p.
- ²² Uo. 85. p.
- ²³ Reenactment manual, 11. p.
- ²⁴ BRIGGS 1921. 249. p.
- ²⁵ Unpublished official trial transcript, opening remarks; PARKER 1901. 88–89. p.
- ²⁶ Csak LeRoy Parker írása állítja, hogy ez a tanú meghallgatás „kemény és kutakodó” volt, PARKER 1901. 89. p.
- ²⁷ L. pl. MACDONALD, Carlos F. A.M, M.D.: The Trial, Execution, Autopsy and Mental Status of Leon F. Czolgosz, Alias Fred Nieman, the Assassin of President McKinley. *American Journal of Psychiatry*, Vol. 58. January, 1902. No. 3. 373. p. DOI: <https://doi.org/10.1176/ajp.58.3.369>; MCKINLEY 1977. 56. p.; BRIGGS 1921. 249. p.; CLARKE 1982. 58. p.
- ²⁸ MACDONALD 1902. 374. p.
- ²⁹ BRIGGS 1921. 256–257. p.
- ³⁰ JOHNS 1970. 204–209. p.
- ³¹ BRIGGS 1921. 251. p.; l. továbbá MACDONALD 1902. 375. p.; Johns szerint ettől eltérő elektromos áramról számol be, l. JOHNS 1970. 248. p.
- ³² Eltérek a források a tekintetben, hogy mi történt Czolgosz holttestével, l. pl. TIKKANEN, Amy: Leon Czolgosz. *American Assassin. Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Leon-Czolgosz>.
- ³³ The Task Force on the Attempted Assassination of Donald J. Trump. <https://taskforce-kelly.house.gov/>.

Béli Gábor*

Földesúri hospesek az Árpád-korban

1. Bevezetés

II. András adta az első olyan joghelyzetet rendező oklevelet, amivel nem királyi hospesek, hanem egyház, nevezetesen az esztergomi egyház Szebelléb faluban lakó német vendégei nyertek kedvezményeket.

A Hont megyei Szebellébről az első közt II. András 1219. évi levele tudósít, amivel az általa kiküldött Csák nembeli Csák ispán jelentése alapján Rudguer [Rudger] ispánnak az Imre királytól nyert 20 ekényi várföld felőli adományát ismerte el Rudger fia Hervinnek a perlő honti és bolondóci várjobbágysággal szemben.¹ A szóban forgó földet röviddel ezután, 1222-ben Hervin és apósa, Detre zólyomi ispán királyi megerősítéssel az esztergomi káptalannak idegenítette el, majd az esztergomi Szent István király konvent testvéreivel arról íratlak levelet az eladók, hogy a vételárból Rudger és a maguk lelki üdvére tíz-tíz ezüstmárkát rendelkeztek az esztergomi egyháznak, a maradék nyolcvan ezüstmárkát pedig minden szentek előtt teljes egészében átvették a káptalantól.²

Hogy mikor települtek Szebelléb faluba német vendégek, nem lehet pontosan tudni, az viszont ismert II. Andrásnak a rájuk vonatkozó rendszabásokat rögzítő, 1233-ban kelt leveléből, hogy valamivel korábban fellázdattak és károkat okoztak az esztergomi egyháznak, amiért királyi parancsra „törvény szerint kiűzték és kikergették őket az előbb mondott faluból, amelyről ismert, hogy minden erdejével és más tartozékaival a mondott testvéreket illeti meg”. Miután az esztergomi egyház visszafogadta a zendülőket, minden jószágaik

(egyházuk javára szóló) elvesztésének terhe mellett esküvel kötelezték magukat arra, hogy mindig hívei maradnak és támogatják az esztergomi egyházat, illetve a kanonokokat. Ennek alapján a király megállapította a királyi eke mérték szerint, valamint a csak házhellyel rendelkezők által is fizetendő földbért, a kanonokok, valamint képviselőik megszállását, és emellett szabad plébánosválasztást biztosított a tizedfizetés rendezésével egyetemben, majd az előljáró-választás és bíraskodás szabályait rögzítette, végezetül pedig megtiltotta, hogy a határu szolgáltató patak „természetes folyását” bárki megváltoztassa. Az ABC-s metszéssel készült királyi levél egyik példányát a káptalan, a másikat a vendégek kapták, aztán még abban az évben Csák nembeli Ugrin kalocsai érsek, királyi kancellárral átírtatták a felek a király levelét.³

2. Egyházak és egyházfők hospesei

Hospesközösségek valamely egyház hatalma alá királyi adománnyal kerülhettek akként, hogy a király mentesítette őket az adományos egyházon kívül mindenki más joghatósága alól, meghagyva számukra korábbi kedvezményeiket.

IV. Béla 1251. július 15-i levelével a javaiban súlyos károkat szenvedett premontrei rend számára monostor építésre Turul [Turóc] vára alatt biztosított helyet, és egyebek mellett a szászok Szepesben lévő Szent Erzsébet egyháza melletti faluját is átengedte. Ezzel együtt megszabta, hogy minden szokásos kivétel, ami a királyt illetné, maradjon a monostoré, azt is „akarván, hogy a mondott faluban gyűlt és gyűjtendő vendégeket a mondott prépost és a testvérek által rendelt szabadságban zavartalanul és békésen megtartsák”, továbbá hétfői vásártartásra adott jogot a hospeseknek, amivel egyébként addig is rendelkeztek. A joghatóság felől pedig általában, azaz az összes alávetettre nézve határozott a király: „[...] engedélyeztük, hogy a mondott monostornak adományozott népek minden joghatóság és ispánok vagy bírók ítélete alól teljesen szabadok és mentesek legyenek, és csak személyünk vagy ezek prépostjának törvényszéke elé tartozzanak állni.”⁵

A turóci Szűz Mária monostor Ivánka prépost szolgálataiért nyerte adományul IV. Lászlótól 1288-ban a zólyomi ispánságban lévő Szelnicét is, ahol *liberi hospites*, vagyis

II. András pecsétje az Aenz ispán fiait, Mihályt és Henriket a kapornaki monostor kegyuraságában Benz ispán és fivére, Fábán ellenében megerősítő 1212. évi leveléről.

A pecsét körirata kívül: ANDREAS D[E]I GRA[CIE] V[UN]GARIE CROATIE RAME S[ER]VIE GALICIE REX, BELÜL: SIGILL[VM] SECUNDI ANDREE REGIS TERCII BELE REGIS FILII (András, Isten kegyelméből Magyarország, Horvátország, Ráma, Szerbia, Halics királya. Második András király, harmadik Béla fiának pecsétje.)⁴

* Béli Gábor PhD, habil. ny. tanszékevezető egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék

szabad vendégek laktak, azzal, hogy a mindenkor állított zólyomi ispán felettük semmilyen hatalmat ne gyakorolhasson, „hanem ugyanezek a népek közvetlenül az előbb mondott monostorhoz tartozzanak, teljesítve számára tartozásait és a szokásos szolgálatokat”.⁶ 1264-ben IV. Béla a dunai Háros szigeten lévő *Chwuth* [Csöt]⁷ birtokot juttatta a Szent Leusták tiszteletére alapított apátságnak mint annak kegyura. Az adománnyal együtt a csöti vendégek leglényesebb szabadságait és tartozásait is meghatározta, így a falunagyválasztást, annak joghatóságát, a földbért és általában rendelkezett a vendégek által karácsonykor és húsvétkor szolgálthatandó ajándékok felől is.⁸

A király nemcsak birtokadománnyal gazdagította az egyházat, hanem *hospesek* telepítésével is. 1263-ban IV. Béla, miután a pannonhalmi Szent Márton apátság Komárom megyében, a Duna jobb partján fekvő *Fyzedu* [Füzítő] földjére az apátság „beleegyezéséből és tetszésére” vendégeket gyűjtött, egyúttal megállapította a vendégek által fizetendő évi földbért, a falunagy joghatóságát, az öröklés rendjét, a falunagy elleni perlés módját, a vendégek vámkedvezményét, halászati jogát, valamint falujukban a megszállás tilalmát is.¹⁰

Megesett, hogy a király valamely egyházi személynek oly mód juttatott szabad királyi falut, miképp a világiaknak volt szokás adományozni, mint IV. László 1286 novemberében Balog nembeli Szécsi Pál mester *legum doctor* (törvények tudora), veszprémi prépostnak, aki ura és országa érdekében, a tengeren átkelve, többször is – egy ízben saját költségén – a római kúriába utazott. A Korpona és az esztergomi káptalan Szebeléb faluja közelében fekvő két *hospesek* lakta falut, Németit és Tótit a szedni szokott királyi vámmal együtt rendelte Pál mester hatalma alá, mentesítve őket min-

den, még függőben lévő büntető- és magánjogi ügyben bármely bíró, kiváltképp a zólyomi ispán hatalma alól.¹¹

A *hospes*közösségeket érintő királyi juttatások közt akadt olyan is, amivel korábban teljes szabadságot nyert település került az egyház hatalma alá. Ilyen volt egyebek között IV. László 1288. május 13-i, Páskáz [Paska] nyitrai püspök számára szolgálataiért, különösen a Rudolf császár fiánál, Ausztria hercegénél teljesített titkos küldetése, majd visszatérése során a kunoktól elszenvedett kirablása, fogságba vetése és kísérete tizenhét tagjának fogva tartók általi kegyetlen lemészárlása ellenszolgáltatásul tett, (egyébiránt a kereskedésben, különösen a külkereskedelemben érdemi szerepet nem játszó) fejlődésben megrekedt Nyitra¹³ felőli adománya. A IV. Bélától 1248. szeptember 2-án a (székes)fehérvári polgárokkal egyező igazságszolgáltatási és más szabadságokat nyert nyitrai *hospesek*¹⁴ minden IV. Béla óta birtokolt földjükkel együtt jutottak Paska nyitrai püspök

és a püspökség mint „törvényes birtokosok” hatalma alá azzal a nyitrai egyház számára biztosított joggal, hogy „[...] e földre, telkekre és birtokokra legyen hatalmuk más vendégeket hívni és a hívottakat és összegyűjtötteket ugyanitt megtartani, és tőlük a szokásos bevételeket és évi cenzusokat beszedni, e vendégeket a nyitrai ispán hatalma alól [...] mentesítve”.¹⁵

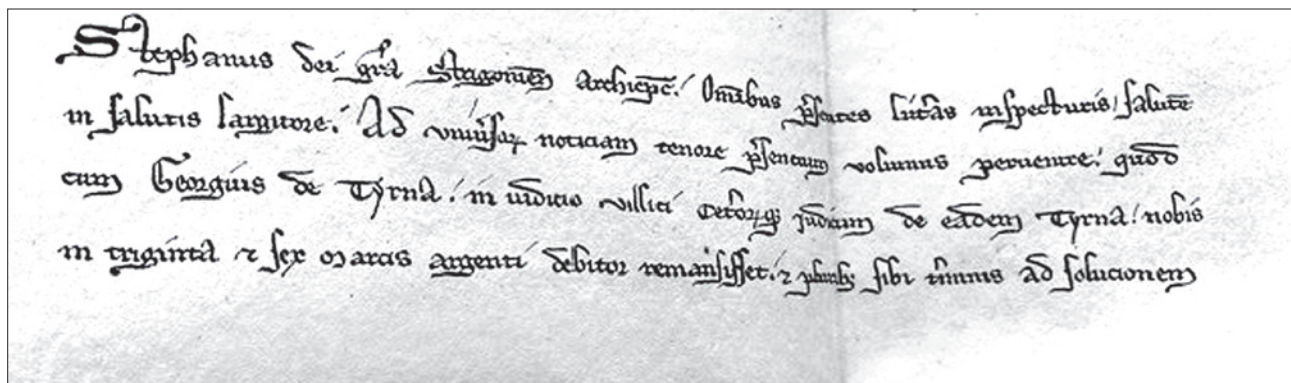
A király az egyházi földesurak számára *hospes*közösségeik felett gyakorolt joghatóságuk megállapításán, a megyésispánok és más bírók ítélkezése alóli mentesítésén, és néhány különös kedvezményen kívül a közösség belső viszonyairól ritkán rendelkezett. A hatalmuk alatt álló, illetve hatalmuknak alávetett vendégek életviszonyait az egyházi személyek, főpapok, káptalanok, konventek maguk rendezték szabályok

A turóc premontrei konvent pecsétje 1291-ből. Körirata: S[IGILLVM] CO[N]VENTVS B[EA]TE [V]I[RG]I[NIS] D[E] CAST[RO] TVRVL (Turul vári boldogságos Szűz konventjének pecsétje). Belül: M[ATE]R D[OM]I[N]I [NOSTR]I JH[ES]V (Mi urunk, Jézus anyja)⁹

Az esztergomi káptalan pecsétje 1285-ből. Körirata: S[IGILLVM] MINVS CAPITVLI STRIGONIENSIS (ESZTERGOMI KÁPTALAN KISEBB PECSÉTJE). BELÜL: ADALB[ER]TVS S[ANCTVS] (Szent Adalbert)¹²

Báncsa István esztergomi érsek levele 1250-ből, amivel Nagyszombati György kúriáját, házait és földjeit az esztergomi káptalannak adományozta, mely javakat a nagyszombati bíró és esküdtek engedtek át neki teljes joggal Györgynek a városi törvényszék ítélete alapján meg nem fizetett

36 márka adóssága fejében²³

alkotásával, amiket, a király példájára, többször oklevélbe is foglaltak.

A sort Báncsa nembeli Orbáz fia István esztergomi érsek oklevele nyitja, amivel a Bars megyei Szentkereszt földjének *hospesei* nyertek szabadságokat 1246. február 4-én.¹⁶ Az Endlicher közlésében elérhető levélnek hiányzik az eredeti *protocolluma*, a helyét pótló bevezető kompilált: „István esztergomi érsek Keresztúr oppidum lakóinak ezeket a szabadságokat adta: mindenesetre, hogy a vendégeknek, akik Susalban a Szent Kereszt földjére akarnak jönni, három évig ne fizessenek, sem neki, sem ispánjának. Olyan szabadságot engedett úgy a mostaniaknak, mint jövődőknek [...]” A Báncsa István esztergomi érsektől származó rendelkezések ezután következnek eredeti kontextusban, mégpedig a decimafizetés rendjére vonatkozó szabállyal: „Tizedeiket hagyják a mezőn a németek szokása szerint (1)”. Az ekként induló szövegtest a továbbiakban teljesen koherens. A kinyilatkozó a szóhasználat alapján, „*electum nobis presentabunt approbandum*”, „*maiores uille [...] de nostra conscientia remouebunt*”, „*et nos illic uenire contigerit, nobis delicias facere tenebuntur*”, nyilvánvalóan maga a szabályt alkotó érsek. A kiemelések sorrendjében a szövegelemeket hordozó rendelkezések pedig a következők: „Továbbá falunagyot maguk közül válasszanak, akit akarnak, és a választottat jóváhagyás végett mutassák be nekünk, aki az ügyeket közöttük egy márkáig ítélje (12). A nagyobb ügyeket pedig, tudniillik vérontásiakat vagy egy márkán felülieket az ispán ítélje a falunaggyal és más nagyobbakkal a faluból, de ha a falunagyot akarják kihágásai miatt perelni, tudtunkkal pereljék (13). [...] Továbbá, minekutána Isten akaratából megsokasodnak, és elkövetkezik, hogy megtérünk a túlvilágra, tartozzanak értünk fényes torról gondoskodni (15)”. Ugyanez áll a *corroboratióra*, azaz a levél megerősítése is eredeti narráció: „*Ut autem premisse libertatis series firma sit et stabilis, presentes dedimus literas sigilli nostri munimine roboratas*.” Mindezek tisztázását az *oppidum* szóhasználat várja el, ami a 13. század első felében valóban aggályokat vethet fel,¹⁷ jóllehet már feltűnt a somogyvári Szent Egyed konvent 1224. január 23-án kelt, a veszprémvölgyi apácák részéről Sárlos birtokuknak a pécsváradi apát számára történt használatába

adása felől szerkesztett oklevélben magára Somogyvárra: „*abbas duas partes omnium proventum [...] in ciuitate seu opido castri Symidiensis (sic!) deponere debeat*.”¹⁸ Mivel az *oppidum* a kompilált *protocollum*ban szerepel, nem az esztergomi érsek eredeti rendszabását minősíti, következésképpen nem teszi kétségessé annak hitelét. Szentkereszt a Garam menti *Susal* völgyben fekszik, amit I. Gézának a garamszentbenedeki apátság számára adott ugyancsak kompilált 1075. évi alapítólevele¹⁹ említett: „*Adtam pedig földet is Susolgiban [...] mely földnek az első határa a patak, név szerint a Tapla, a Garamig lefutva, mely Garam határolja [...]*” Az adományok közt voltak vámok is, egyebek közt Barsban „*e vár minden vásárán, nemkülönben másik három faluban, tudniillik Goznuchában, Geledneken [Geletnek] és Kereszturban [Keresztúr]*.”²⁰ Ezek szerint a Keresztúrral azonosítható Szentkereszt [Garamszentkereszt] ugyancsak a *Susogli* avagy *Susol*, *Susal* völgyben feküdt a garamszentbenedeki apátság itt nyert földjének szomszédságában, és miképp Bars vára, valamint a másik két falu, királyi birtok volt, vagyis nem tartozott a garamszentbenedeki apátsághoz, annak csak az itt szedni szokott vámokra nézve volt joga.²¹ E három falu vámja körül a 13. század elején vita támadt az apátság és a zólyomi ispán közt. IV. Béla 1237. november 20-án tisztázta az apátság jogát: „[...] ugyanő [a zólyomi ispán] az ezek monostorát illető három falu, tudniillik *Geznecha*, *Gelednek* és *Cristur* utáni vámja harmad részét magának igényelte, mely vámnak következésképpen két része, minket illet. Mivel tehát előttünk teljesen tudott, hogy a megjegyzett harmadrész az előbb említett monostort illeti, elrendeltük visszaadását neki [...]”²² Ezek alapján *Cristur* [Keresztúr], avagy Szentkereszt valamikor a királyi levél keltét követően jutott Báncsa István esztergomi érsek uralma alá királyi adományból, és okkal feltehető, hogy erre röviddel a szentkereszti vendégek számára adott rendszabás kibocsátása előtt kerül sor.

1268. február 28-án Báncsa nembeli István kalocsai érsek, Báncsa István egykori esztergomi érsek unokaöccse²⁴ adott szabadságokat „*de aurifodio de Ryma*”, (rimai aranybányái), vagyis a Rimabányánál „összegyűjtött és összegyűjtendő vendégeknek”.²⁵ 1279. augusztus 18-án írta át saját levelébe az esztergomi egyház káptalana azt a

Selmec és a Csadal patak összefolyásánál fekvő Egebben települt *hospesek* számára megállapított rendszabást megörökítő levelet, amit László, a sági [ipolysági] premontrei apátság prépostja és az apátság egyik jobbágya (azaz tisztje), Pál mutatott be. Az átírásnál nemcsak a konventet képviselő apát és Pál jobbágy vettek részt, hanem az egegiek küldöttjei is: „az efféle szabadságokat Bogeszló falunagy, Legen, Endre és István Egegből magukért és más társaikért előttünk megjelenve elfogadták.”²⁶ Miután 1291. augusztus 16-án III. András a „Németi vagy Tóti” nevű birtokot, amit egykor (még két településként) IV. László Pál veszprémi prépostnak juttatott, az esztergomi prépostnak és a káptalannak adományozta²⁷, az ismét adományos Pál mester, immár esztergomi prépost²⁸ foglalta írásba 1292. január 11-én a Németi földre „gyűjtött és megmaradás végett gyűjtendő szabad állapotú embereinek, vendégeinek, jobbágyainak, magyaroknak és szlávoknak, nemkülönben németeknek” a szabadságait „ezek javát és előmenetelét tekintve, hogy számuk folyvást gyarapodjon”.²⁹ A jeruzsálemi Szent János ispotály magyarországi és szlavóniai mesterének helyettese, Guillerme Pero bélai rendfőnök 1293. március 23-án foglalta írásba a Zágráb közelében fekvő Csicsán falusi „szabad vendégek” jogait, akik valamennyien megjelentek előtte, és előadták, hogy a zavaros időkben tűzvész emésztette el azt a privilégiumot, amit Rembald testvér, a rend egykori magyarországi és szlavóniai mestere adott szabadságaik felől. Ezt Csicsáni Oris és egy másik johannita testvér is megerősítette. Csicsánt, pontosabban „terra de Zichuan”-t IV. Béla 1238. január 9-i levele említette ama javak közt, melyeket a felesleges adományok visszavétele után a johanniták mestere, Rembald de Voczon kérésére meghagyott. Rembald már II. András alatt viselte méltóságát a király 1232. május 16-án IX. Gergelynek címzett levele szerint, amiben arra kérte a pápát, hogy küldöttjeit, köztük Rembaldot hallgassa meg.³⁰ A rendfőnök működéséről, aki ekkor már a johanniták itáliai, magyarországi és szlavóniai mestere volt, az utolsó királyi levél által megőrzött adat 1250. július 22-ről ismert, amivel Rembald kérésére IV. Béla átírta és megerősített Csák nembeli Csák tárnokmester, soproni ispánnak a johanniták és a Sopron

várban lakók közt a várban lévő torony és ház felől létesült egyezséget.³¹ Ezekre hagyatkozva, a csicsáni *hospesek* szabadságaikat a 13. század első felében kaphatták Rembaldtól. Monoszló nembeli Péter erdélyi püspök IV. László 1282. március 21-én kelt levelével nyert az erdélyi vajda, megyésispánok és más bírók ítélezését eltöltő teljes joghatóságot Gyulafehérvár, a korábban V. Istvántól már szabadságokat nyert Kolozsvár³² és további 11 Fehér, Kolozs, Doboka, Szolnok, Szatmár és Bihar megyei faluja felett, amit 1291. február 24-én III. András is megerősített.³³ A mentesített települések közt volt a Gyulafehérvár közelében, az Ompoly partján fekvő, Fehér megyei Sárd is, melynek vendégei 1295. április 6-án kaptak uruktól szabadságokat.³⁴

3. Világiaktól szabadságokat nyert vendég-közösségek

A 13. század utolsó harmadától tűntek fel az első világi földesurak által írásba foglalt, a birtokaikon élő *hospesek* számára jogokat és kötelezettségeket megállapító rendszabások. V. István nádora, a királyi családdal rokonságban álló, egykor II. András nádorának, Mojsnak a fia, Mojs IV. Béla halálának napja, 1270. május 3-a után, de még május 13-a előtt nyerte el méltóságát, és még az év folyamán, nádor, soproni ispán és a kunok bírója címet viselve³⁶ engedélyezett szabadságokat Kazsok falusi vendégeinek.³⁷

Hontpázmány nembeli Ehellős [Achillesz] fia Tamás szlavón bán, pozsonyi, nyitrai és komáromi ispán 1277. április 15-én rögzítette a komáromi *hospesek* szabadságait.³⁸ IV. Béla 1265. április 1-jén adott levelet arról, hogy Henel néhai kamaraispán három fiától kezeire szállt komáromi várat tetemes pénzösszegért Valter ispánnak adta és ikattattatta örök birtoklásra. Mivel Valter a várat nagy buzgalommal igyekezett rendbe hozni, a király Komárom falut is neki adományozta avégre, hogy „bátrabban és szabadabban gyűljenek vendégek”, elköltöztetve onnan az ott lakó udvarnokokat, és „a faluba gyűlt és gyűlni kívánó vendégeknek” azt a sza-

A gyulafehérvári káptalan pecsétje 1291-ből. Kőrírata: S[IGILLVM] CAPITVLI ECCLESIE TRANSILVANIAE (Erdély egyháza káptalanának pecsétje)³⁵

degek”, elköltöztetve onnan az ott lakó udvarnokokat, és „a faluba gyűlt és gyűlni kívánó vendégeknek” azt a sza-

badságot engedélyezte, „aminek a pestújhegyi polgárok örvendenek”.³⁹ Az adományok felől IV. Béla 1268-ban újabb levelet íratott. Ebből kiderül, hogy Valter az egykori bérlők, Henel fiainak kamrabérleti, illetve harmincadbérleti tartozásával egyező 800 finom ezüstmárkáért a királynétól vette meg a várat tartozékaival együtt. Az újabb levéllel ezt és a korábbi Komárom falu felőli adományt erősítette meg a király, tudatva, hogy a vár és a hozzátartozó malom, illetve egyéb tartozékok, hasonlóképpen Komárom falu birtokába Olivér királynéi tárnokmester és Nena mester, az esztergomi káptalan embere vezette be Valtert.⁴⁰ Arról, hogy miként jutott Hontpázmány Tamás uralma alá Komárom falu, nincsenek használható adatok, az viszont bizonyos, hogy nem megyésispáni minőségében, hanem földesúrként, mint annak jog szerinti birtokosa rendelkezett. Határozottan ezt igazolja levelének a bíraskodásra vonatkozó első pontja: „[...] komáromi várnagyunk vagy udvarispánunk ítélete alól legyenek teljességgel feloldozottak vagy mentesítettek, hanem minden köztük támadt ügyet tulajdon személyünkben fogunk ítélni, vagy falunagyuk tartozzék ítélni, akit maguk közt választanak.” 1279-ben foglalta írásba a váci káptalan Kilián ispán fia Bolcsárd ispán bevallását arról, hogy a Hont megyei Terjén nevű öröklött földjén lakó összes *hospes*eknek és „név szerint Stuberl Cunznak” miféle szabadságokat adományozott.⁴¹

4. Joghatóság alakulása a földesúri hospes-közösségekben és a kapcsolódó büntetőjogi, illetve eljárási szabályok

A földesúri *hospes*-közösségek számára adott rendszabásokban a vendégek felett gyakorolt joghatóság felől a *villicus*, *maior villae* (falunagy) és a *dominus terrae* (földesúr) számára ügycsoportok szerint, illetve ügyek körére fenntartott bíraskodási jog rögzítésével határoztak. Falunagyot a vendégek saját kebelből választottak, akit, bár erről ritkán rendelkeztek kifejezetten, megerősítés végett bemutatnak a földesúrnak. Kazsok esetében nem esett szó a falunagyi tiszt betöltésének módjáról. Mojs csak arra tért ki, hogy a háznépenként (földbérül) neki járó évi harmadfél nehezék mellett a falunagnak egy friesachi dénárt fizessenek (1.), továbbá, hogy a saját hatáskörébe vont ügyekben kiszabott bírságok egyharmada illesse a falunagyot (15.). Ugyanígy, Csicsán szabadságai közt is egyedül csak a bírságok harmada kapcsán került elő a falunagy (3.). Ennek ellenére nem fér kétség ahhoz, hogy ezeket a falusi elöljárókat, ugyanúgy, mint más földesúri vendégek közösségeiben, a *hospes*ek választották.

A falunagy hatáskörébe többnyire csak a *causae minores*, *causae minores* (kisebb ügyek) tartoztak, amiket, ha ekként meg is neveztek, nem definiáltak, hanem praktikusan a *causae graves*, *causae maiores* (súlyosabb vagy nagyobb ügyek) körébe számítók megadásával jeleztek, olykor akképp, hogy a már nagyobb ügyé minősítő elkövetési vagy pertárgyértéket jelölték meg irányadónak, mint Szentkereszt szabadságlevelében (13.), ami 1 márka

(200 dénár) volt. Másutt úgy állapították meg a falunagy bíraskodási jogkörét, hogy felsorolták (a kisebbek és nagyobbak említésével, avagy anélkül) azokat az ügyeket, jelesül súlyos deliktumokat, amikben az úr vagy annak képviselője ítélkezett. A nagyobb ügyek közé tartozott a *causa sanguinis*, azaz a „vérügy”, a vérontás, megjegyezve, hogy ha ezen kívül más súlyos bűncselekményt nem neveztek meg, mint Szentkereszt (13.) és Füzitő (1) rendelkezéseiben, minden olyan deliktuális magatartásra vonatkozott, amik általában vagy többnyire vérontással valósultak, illetve valósulhattak meg, és az ekként tanúsított magatartás sebzést (súlyos testi sérülést), végtag vagy érzékszerv elvesztését, valamint más életének kioltását eredményezte. Csöt szabadságlevele (1.) több nagyobb ügyet is felsorolt, így a lopást, az emberölést, a *violentiam*, e körben – mert többféle jelentéstartalmat hordoz – az erőszakot (vagyis erőszakos közöszlést), a tagcsontkítást, az *effusio sanguinis*, vagyis a szűkebb értelemben vett vérontást (megsebzést), a gyújtogatást, valamint egy különös, nem deliktuális ügycsoportot, a tizedügyeket. Egeg levelében (6.) öt ügy szerepelt: *causa sanguinis*, a tágabb értelemben vett vérontás, továbbá emberölés, lopás, gyújtogatás és erőszakot, míg Terjén levelében (2.) három: lopás, emberölés és gyújtogatás, Németiében (4.) négy: *vulneratio*, azaz sebzés, emberölés, gyújtogatás és lopás, végül Sárd szabadságlevelében (5.) ugyancsak három: vérontás, emberölés és lopás. A földesúrnak fenntartott ügyekben, bár megesett, hogy az úr kifejezetten magához vonta ezeket, miképp Mojs nádor Kazsokban (15.) és Pál esztergomi prépost Németiben (4.), nemcsak a földesúr, ha egyházi testület volt, a káptalan, illetve a konvent feje vagy annak esetről-estire kiküldött tagja, avagy más delegáltja, tisztje volt az eljáró bíró, hanem a földesúr rendelése alapján állandó bírói helyettes is, mint a szentkeresztieknél eljáró ispán, akinek emellett feladata volt a földbér, valamint az örökös nélkül elhalt után az illető ingó dolog behajtása (1., 6.). A szentkeresztiek ispánja rendszeresen (évente néhányszor vagy többször is) felkereste a közösséget a *descensus* felőli rendelkezés alapján: „[...] az ispánnak tartozzanak szállásra egyszer egy évben fél márkát és a helyettes ispánnak fél fertót fizetni” (10.). Csicsánban *preceptor villae* (falufőnök, falumester) bíraskodott a nagyobb ügyekben és látott el egyéb teendőket, akinek a vendégek karácsonykor, húsvétkor és Nagyboldogasszony napján ajándékkal tartoztak, és aki az elkövetőtől egy penzát szedett be (4., 6.). A preceptor a johanniták állandó tartózkodású tisztje lehetett, minthogy a közföldtől elkülönített helyen „*pro utilitate domus*” (az ispotály hasznára) udvarházzal rendelkezett (7.). Sárdon is ispán működött közre a falunaggal közösen tartott széken a nagyobb ügyekben, de Monoszló Péter püspök rendszabása egyebet nem mondott felőle (5.). A rimabányaiaknak, ami az efféle, földesúr által kedvezményezett közösségek körében ritkaság számba ment, teljes bíraskodási szabadságot biztosítva, Báncsa István kalocsai érsek, ha a szükség úgy kívánta, udvarispánját rendelte eljárás végett, de egészen szűkre szabta jogosítványát:

„[...] vendégeinknek azt a szabadságot engedélyeztük, hogy legyen teljes és korlátlan hatalmuk falunagyot

választani, akit akarnak, akinek legyen hatalma minden ügyüket, úgy nagyobbakat, mint kisebbeket, akár bűntetteket, akár magánjogiakat kivizsgálni és eldönteni, és hogy udvarispánunk ügyeik vizsgálatába ne árthassa bele magát, csak abban az esetben, midőn a mondott falu (falu)nagyja polgártársaival láthatóan nem tudja, hogy valamely felmerült fogós ügy felfejtését hogyan intézzék” (1.). A teljes joghatóság kapcsán meg kell említeni a pannonhalmi apátság faluját, Füzitőt is, melynek vendégei Budával egyező szabadságokat, következképpen ennek megfelelő bíraskodási jogot kaptak IV. Bélától: „[...] ugyanezek Szent Márton ünnepén földbér okán a Szent Mártonnak fizessenek két *pondust* évente, egyebekben pedig kövessék Buda város szabadságát úgy a falunagy dolgában, mint a bírságok körül oly módon, hogy minden köztük támadt ügyet a mindenkor állított falunagy ítéljen, azzal a megszorítással, hogy vérontási ügyben a bírságok két része a Szent Márton monostornak járjon, harmad rész a falunagynak maradvá” (1.).

Ahogy a kisebbek intézésében, a nagyobb ügyekben személyesen eljáró földesúr, annak képviselője, tisztje mellett az ítélkezésben bírótársakként szintén részt vettek a falunagyok és a vendégek: valamennyien, illetve számosabban, vagy azok közül a „nagyobbak”, tekintélyesebbek, avagy falusi esküdtek. Némely rendszabás különös ügyek felől is rendelkezett, mint amiről már szó esett Szentkereszt kapcsán a kihágó falunaggal szemben. Füzitő IV. Bélától kapott szabadalma ugyancsak kitért a falunagy elleni eljárásra: „ha valaki a mondott vendégek közül falunagya ellen akar perelni, azt csak a Szent Márton apátjának jelenlétére hívassa, akit az apát e falu hat esküdjtével együtt ítéljen” (5.). Esküdtek számuk szerinti azonosítása Rimabánya rendszabásában is feltűnt, mégpedig a földbértartozás teljesítésével kapcsolatban: „[...] a földbér fizetése oly mód és oly időben legyen, amikor más, a rimai ispánságban lévő népeink fizetni szoktak, mégis úgy, hogy a falunagy és tizenkét nagyobb ugyanezek közül egymás közt vegyék számba a földbért és így fizessék meg adószedőnknek [...]” (5.). A szóban forgó *comitatus de Ryma* a kalocsai érsek világi mintára szervezett, ispánjával igazgatott uradalma, ispánsága volt a Rima völgyében, (voltaképpen a későbbi Kishont megye területe), mely ispán mellett működött a rimabányai falunagy székén fogós ügyben eljárni hivatott udvarispán.

A többi mellett kivételes Sárd rendszabásának utolsó, a falunaggal szembeni jogszerű fellépésről szóló pontja, melyben Monoszló Péter püspök arra hatalmazta fel *hospeseit*, „[...] hogy ha a mindenkor állított bírójuk az ítéletek meghozatalában vagy a felhozott panaszokban konykul vagy hajthatatlanul kötné magát, amiben és amikben népeink szabadsága csorbulni látszik, bírság terhe nélkül vagy bármilyen büntetés félelmének akadályától szabadon tiltassák el e népeink bírójukat, míg az ügyben minket meg nem kérdeztek” (6.).

Báncsa István esztergomi érsek a szentkereszti 1246. február 4-i levelében a bűncselekményeket érintő legfontosabb eljárási és anyagi jogi szabályokat meglehetősen alaposan fejtette ki, melyek közül a nőkre vonatkozó páratlanok a maguk korában: „[...] a nőket valahány tör-

vényes ügyben fogadják el, a lopás dolgát kivéve. Amikor szomszédok tisztázásra nem mennek, akkor fogadják el tisztázásra az asszonyt esküvel, és ha esküszik, fizessen tizenkét dénárt a plébánosnak, ha nem esküszik, fizessen a falunagynak” (3–4.). Ez egy sajátos helyzetre szabott megoldás volt, amikor a szomszédok vonakodása miatt már csak a feleség tisztázhatta panaszlott férjét. Hogy a rendelkezés címzettje nem lehetett más, mint a feleség, a „*uicini*” (szomszédok) kitüntetés, valamint a tisztázó nő házasságát utaló „*mulier*” (asszony) megkülönböztetés és ezzel együtt az jelzi, hogy egy, azaz egyetlen egy asszonyról volt szó, különös tekintettel az általános, a minden nőre vonatkozó szabályra: „*femine ad multas causas legitimas admittuntur [...]*”. Végül ezt erősíti a vétkes férj feleségének büntetőjogi felelősség alóli mentességét deklaráló rendelkezés is: „[...] ha a férj elszökik, feleségét ne büntessék a férj emberölése vagy valami más gaztette miatt, hanem minden javaival szabadon maradjon meg hazában” (7.). Jóllehet a sorozatot a bírságokra és az öröklésre megállapított artikulusok megszakítják, a citált szabály kapcsolatban áll a nő, asszony elfogadásra vonatkozókkal. A szentkereszti szabályoknak a „*causae pecuniariae*”, azaz „pénzbeli ügyek”, magyarul – ahogy a továbbiakból világosan kiderül – pénzbüntetés felőli cikkelye arra enged következtetni, hogy az afféle „*purgacio*” valamennyi kisebb ügy miatt indult perben alkalmazható volt: „[...] minden pénzbeli ügyben, a vérbosszulón kívül, bírságképpen hatvan dénárt tartozzanak adni, büntetési ügyekben magyar szokás szerint bűnhődjenek” (5.). Mindezeket egybevetve, lopáson kívül minden ügyben (a kisebbekben feltétlenül) a nők is tehettek tisztázó tanúbizonyságot eskü alatt vagy anélkül, de a feleség, mindenki mástól eltérően, a kisebb ügyekben szokásos „*mulcta*”, vagyis bírság (a bírónak járó elrettentő büntetés) ötödének viselése mellett tisztázhatta férjét, ugyanakkor férje bűncselekménye miatt nem tartozott felelősséggel.

60 dénár volt a kisebb ügyek büntetési értékhatára Mojs nádor kacsoki szabályzatában is: „ha valaki büntetés alá esik, hatvan dénárt fizessen, és ne többet” (9.), ami abból következik, hogy Mojs ezután több súlyos, köztük jóval nagyobb bírsággal sújtott deliktumot sorolt fel:

„Ha valaki e vendégek közül viszályt szít vendégtársával, és rárontva megveri, ahány lépésre van a megvert háza a támadó házatól, annyiszor hatvan dénárral bűnhődjék. Ha pedig valaki karddal sebz meg a másikat, ahány hüvelykujjat nyomnak az okozott sérülésre, annyiszor hatvan dénárt tartozzon a sebzó fizetni. Ha pedig valaki késsel sebz meg társát, a sebet ejtő kezét a mészárszéken döfjék át késsel. Ha pedig valaki más megöl, ellenkezőleg, őt is öljk meg. Ha pedig másnak kezét vagy lábát vágja le valaki, ugyanezzel a büntetéssel bűnhődjék” (15.).

Az emberölésről szóló, eljárási renddel vegyes szabályt tartamaz Csicsán szabadságlevele is rögzítve, hogy a bűncselekményt polgártársa sérelmére megvalósító, hasonlóképpen az idegen elkövető 100 penza büntetést fizessen a sértett rokonságának, ötöt meg a preceptornak. Ha pe-

dig a gyilkos az ispotály klostromában talál menedéket, akkor a preceptor közreműködésével egyezséget köthet a sértett rokonaival. Amennyiben nem jön létre egyezés, egy márka (azaz 5 penza) ellenében elbocsátja a preceptor, hogy maga egyezkedjen ellenfeleivel, mégis azzal a megkötéssel, hogy amíg meg nem egyezik, a bűnös „javaira rá ne tegye kezeit, és örököseit se háborgassa” a preceptor (2). Szoika Kamill ezt úgy magyarázta, hogy ha az emberölés gyilkosságnak minősült, ami „halálbüntetést vont maga után”, akkor a megölt rokonai hajtották végre a büntetést „és a gyilkos vagyonából” kapták meg a „100, a preceptor pedig az 5 penzát”.⁴² Az alkalmazott büntetés számszerű egyezést mutat Szent István I. dekrétumának 14., a szándékos emberölést tárgyaló fejezetével, miszerint a megölt szabad ember rokonait 50, a királyt szintén 50 és az eljáró bírót 10, összesen 110 aranypenz, azaz „*pensae auri*” illesse.⁴³ Valóban, a szorosan vett *poena*, a bosszút megváltó engesztelésbüntetés, illetve a király által elrettentésül követelt bírság 100 penzát tett ki.⁴⁴ Szent István rendelkezésére hagyatkozva, a csicsáni 100 penzás megtorló vagy engesztelő *poena* szándékos emberölésre enged következtetni. Ha az egyezkedés nem vezetett eredményre – amiről Szent István dekrétuma sem szólt –, akkor a marasztalton a tálió szerint végrehajthatták a halálbüntetést, de csakis ebben az esetben, és nem úgy, ahogy Szojka feltételezte, miképp az emberölésre rendes büntetésül Mojs nádor ugyancsak viszontagolást rendelt. Ehhez feltétlenül hozzá kell tenni, hogy a kazsokiak közt is bizonyosan fennállt a vérbosszú pénzbeli megváltásának, az engesztelésnek a lehetősége, ugyanis a megölt rokonságának hatalmassága volt az ítélet tényleges végrehajtása (amitől el is tekinthettek) éppen úgy, mint az engesztelés elfogadása. Ugyanez állt a késsel sebzőkre és a tagsontókra. Egyébiránt, hogy az imént citált, valamint a más *hospes*-közösségekben alkalmazott büntetések az országban bevettekét követték, Szentkereszt rendszabása mellett, melyben az érsek büntettek estében a magyar szokásjogot írta elő, Egeg szabadságlevele is igazolja: „[...] a prépost vagy annak tisztje az egegi vendégeket a megkívánt bírságokban országunk más vendégeinek szokásjogán felül ne terhelje, hanem tőlük csak annyi pénzt és dologbeli mennyiséget szedjen be, amennyit az efféle bírságokért az ország más [...] szabadsággal élő vendégeitől szoktak beszédni (6).” Monoszló Péter erdélyi püspök pedig a sárdiaknak a szebeni jog követését hagyta meg: „Az okozandó és az okozott sebzések felől az okozott sérülés mértéke szerint tudniillik meg kell fontolni, vajon nagyobb-e vagy kisebb, és aki az efféle sérülés felől dönt, tudniillik a bíró vagy falunagy, akarjuk, hogy a szebeni módot és szokást tartsa szem előtt” (5). III. András az 1296. június 22-i, Abanombeli Kompolt ispán fia Péter mester számára a Heves megyei Domoszló birtokára, a feltárt vasbányához telepítést engedélyező levele már sajátos módon a földesúri *hospes*-közösségek szokásjogára hivatkozott: „akarjuk, hogy bármely vendégek laknak a vasbányánál letelepedés céljából, vagy bárki mások akarnak vasbányászat üzése végett jönni vagy gyűlni, királyi engedélyünkből szabadon és bátran megjelenek, minden félelem nélkül fejedelmi oltalmunk alatt gyűljenek, lakjanak összegyülekezve és

űzzék szorgosan és gondos munkálkodással a vasbányászatot, mégis azzal a szabadsággal, amivel országunk nemeseinek vendégei vagy munkásai az efféle birtokokban örövendeni szoktak”.⁴⁵

5. Személyt érintő jogok

A földesurak vendégeik földbérének, egyéb vagyoni szolgáltatásainak és juttatásainak megállapítása mellett azok legfontosabb magánjogaikra is kitértek. A halál esetére szóló rendelkezés általában mindenütt elismerést nyert abban az esetben, ha az örökhagyónak nem volt törvényes férfi örököse azzal, hogy ha az örökhagyó férfi örökös híján végrendelet nélkül hunyt el, a feleség és a leány vagy leányok öröklési jogát is rögzítette a földesúr. Komárom Hontpázmány Tamástól 1277-ben nyert privilégiuma e szabadságot minden megszorítás nélkül deklarálta: „Ha pedig valakik örökös nélkül halnának meg, álljon korlátlan hatalmukban dolgaikat lelkük javára, rokonoknak, és annak hagyni, akiknek akarják (3).” E rendelkezési szabadság azonban, ahogy Csicsán erre vonatkozó szabálya tisztázta, minden bizonnyal másutt is a közösségbe tartozó, illetve ahhoz csatlakozni hajlandó örökösökre vonatkozott: „[...] ha megesnék, hogy valaki közülük örökös vigasza nélkül távozna, akkor álljon szabadságában ingó és ingatlan javait testvéreinek vagy rokonainak vagy bárkinek akarja, másoknak hagyni, juttatni, amennyiben Csicsán faluban akar lakni, és [...] a preceptor ne merje vagy merészelje az előbb mondott javakra kezét rátenni semmiképp” (1.). Ugyanakkor az öröklési szabályokban többször feltűnt egy sajátos, földesúri követelésből fakadó korlátozás, vagyoni teher. Szentkereszt ura úgy határozott, hogy „[...] az örökös nélkül elhaló dolgaiból az ispán vegyen egyet, amit akar, a többiről a haldokló rendelkezzen akarata szerint”, ha pedig végrendelet nélkül távozik, és felesége vagy leánya örököl, az ispánnak ez a joga velük szemben is érvényesül (6.). Egeg szabadságai közt végrendelezéssel nem esett ugyan szó, csak törvényes öröklésről, de itt is felbukkant ez a sajátos illeték: „És, ha megesnék, hogy valaki e vendégek közül férfi örökös nélkül távozna, dolgaiból válasszon és vegyen egyet özvegye és a másikat a föld ura, minden más dolgai pedig maradjanak feleségének és rokonainak” (3.). Az özvegy e megoldás szerint egy vagyontárgyra különös jogot formálhatott, amire nézvést az osztozáskor a rokonok nem tarthattak igényt. Németi 1292. január 11-i rendszabása egyezik az évtizedekkel korábban Szentkeresztben előírtakkal: „a közülük gyermekek vigasza nélkül távozó javaiból, amit választunk, magunkhoz vesszük, miként ez szokás, az ilyen örökös nélkül távozó dolgait pedig feleségének vagy más szeretteinek, akinek akarja, hagyhassa szabadon és korlátozás nélkül” (3.). Sárdon az illeték annyiban volt különös, hogy szabott vagyoni értéket szolgált: „[...] ha bárkik közülük örökös nélkül távoznának, összes vagyonukat, akinek akarják, haláluk esetére szabadon hagyhassák, hagyományozhassák vagy adományozhassák, egy fiatal ökröt adva nekünk” (3). Mint kitetszik, az efféle illetéket a földesúr csak leszármazó férfi törvényes örökös híján

lévő örökhagyó vagyona terhére követelte, követelhetett a minden más hatalma alatt állókra vonatkozó bevett szokás alapján.

A költözés (az úrral szemben létesült lekötelezési viszony felmondásának) szabadságáról a szentkeresztiak esetében az esztergomi érsek úgy rendelkezett, hogy az elköltöző fizessen 12 dénárt, és ezzel együtt minden vagyonát: házait és más dolgait adhassa el a falusiaknak, „de ne merje feldúlni, se elvinni” (9). Ahhoz tehát, hogy szabadon távozhasson valaki Szentkeresztből, a vagyon-tárgyak megsemmisítésének tilalmát szem előtt tartva mindent pénzzé kellett tennie. Mojs nádor a költözés fel-tételéül csak az épületek eladást szabta meg, azzal, hogy a Kazsokból elköltöző „minden javainak épségével világos nappal” távozzon (8). Egeben szintén 12 dénár volt az illeték, és a távozó épületeinek eladását követően hagyhatta el szabadon a falut ingóságaival (4). Csicsánból a preceptor-nak fizetendő 1 penza (40 dénár) ellenében, minden javak és a ház falusinak történt elidegenítése után lehetett távozni (6). Terjén ura, Bolcsárd ispán a költözést illetékmen-tesen, de a közösség engedélyéhez kötötte biztosította: „akik miként világos nappal jöttek, álljon szabadságukban világos nappal menni, javaik eladása és minden tartozásuk megfizetése után a falunagytól és polgártársaiktól nyert engedéllyel” (4). Ami a házon, más építményen kívül el-adandó javakat, összes javakat illeti, ezeknek a köre nem pontosítható, de a szokásos, személyes használatra rendelt ingóságok minden bizonnyal nem tartoztak ide. Monoszló Péter püspök a költözést általában a rendelkezési jog ke-retében, a szabad végrendelkezés előzményeként szabá-lyozta: „[...] vendégeink közül bárki Sárd faluban egyéb más épületeket vagy szőlőket vagy bármely más műveket létesít, szabadon eladhassa vagy adományozhassa életé-ben vagy halála esetére, akinek akarja, akár a távozók is, és miként szabadon jöttek, úgy szabadon távozhassanak, bárhová akarnak, miután a mindenkor állított falunagynak a törvényes földbért megfizették” (2.).

A szabad költözési jog volt a leglátványosabb *hospes*-szabadság, kivált a földesúri hatalom alatt álló személyi és dologi lekötelezettek joghelyzetével összehasonlítva. Jól-lehet már az 1266. március 23-i margitszigeti békében⁴⁶ a király és fia, István ifjú király kölcsönös ígéretei közt szerepelt, hogy a hatalmi területeiken élő „*rustici*”, „*vil-lani*”, „*uricoli*”, vagyis parasztok, falusiak, földművesek számára megengedik a költözést, helyesebben az áttelepü-lést az egyikük hatalmi területéről a másikéra⁴⁷, és a tatár-járást követő második évtizedben a paraszti-földművelő

társadalomban megindult átrendeződés eredményeképpen a személyi kötöttségek alól szabaduló elemek, akiket „*li-beri jobagiones*”, azaz szabad jobbágyok néven kezdték megkülönböztetni, ténylegesen éltek, illetve élhettek a költözés lehetőségével, a 13. század végéig olyan formá-lisan elismert joggal, mint amilyenel a *hospesek*, köztük a földesurakéi, egyelőre nem rendelkeztek.⁴⁸ Ugyanakkor a 13. század végi szabadságlevelek közt, miként a né-metikében a vendégekkel különféle nációjú *homines li-berae conditionis, jobagiones* állnak egy sorban, akik a *hospesekkel* mindenben azonos helyzetűek lévén, azonos jogállással rendelkeztek a közösségben. Ez pedig annak a folyamatnak a kezdetét jelzi, ami idővel a jobbágy-ság vendégjogokból eredő szabadságainak általánosan elis-mert formáinak kiteljesedéséhez vezetett.

6. Összegzés

A földesúri *hospesek* joghelyzete alapvetően megegyezett a királyi szabad falvakban, városokban élő vendégeké-vel, de vagyoni szolgáltatásaik változatosabbak, olykor terhesebbek voltak. A közösségben a vendégek által gya-korolt autonóm bíraskodási jog a kisebb ügyekre érvénye-sült korlátozás nélkül, a nagyobbakra ritkán, kivételesen. A földesúri *hospes*-közösség alapítása királyi rendelke-zésen nyugodott. Ennek alapja a földesúrnak a királytól nyert bíraskodási szabadsága volt, amivel érintett birtoka és az azon élő vendégek minden más bírő, elsősorban a megyéspápa *jurisdictio*-ja alól mentesültek. Míg az egy-házak számára az alávetett népeik, vendégeik felett au-tonóm bíraskodási hatalmat biztosító levelek nagy szá-mban maradtak hátra, világi urak esetében, legalábbis az itt tárgyalt „alapító” földesúr által adott szabadságleve-lekből megismert falvakat illetően efféle önálló jogható-ságot engedélyező királyi levelek nem ismertek. Ennek ellenére nyilvánvalóan ezek az „alapítók” is rendelke-ztek vendégeik felett önálló joghatóságot biztosító kirá-lyi engedéllyel, más bírók hatalma alóli felmentéssel, aminek birtokában a peres ügyek egy részének intézését *hospes*-közösségük autonóm joghatóságába utalhatták. Következésképpen minden földesúri *hospes*-közösség szabadságai formálisan végsősoron a királytól eredtek: egyesekét maga a király állapította meg, mások pedig a földesúr számára felettük gyakorolható teljes jogható-ságot biztosító királyi engedély alapján kapták azokat uraiktól.

BÉLI, GÁBOR

Hospites der Gutsherren in der Árpád-Zeit

(Zusammenfassung)

Der Rechtsstatus der grundherrlichen *hospites* entsprach im Wesentlichen demjenigen der Gäste (*hospites*), die in königlichen freien Dörfern und Städten ansässig waren. Ihre vermögensbezogenen Verpflichtungen waren jedoch häufig vielfältiger und mitunter auch belastender. Innerhalb

ihrer Gemeinschaften übten die *hospites* uneingeschränkt autonome Gerichtsbarkeit über kleinere Angelegenheiten (*causae minores*) aus. Die Gerichtsbarkeit über schwer-wiegendere Fälle (*causae maiores*), das heißt ernsthafte strafrechtliche Angelegenheiten, wurde vom Grundherrn

nur selten gewährt. Eine derartige umfassende Jurisdiktion konnte jedoch auch vom König den grundherrlichen *hospites* verliehen werden. Die Gründung von grundherrlichen *hospes*-Gemeinschaften beruhte auf königlicher Autorisierung. Diese stützte sich auf die vom König dem Grundherrn verliehene richterliche Autonomie, durch die das betreffende Gut sowie die dort lebenden Gäste von der Gerichtsbarkeit anderer Richter – insbesondere der des *comes* der Gespanschaft (megyésispán) – befreit waren, was de facto eine unabhängige, alle Rechtsangelegenheiten umfassende Gerichtsbarkeit des Grundherrn bedeutete. Seit dem frühen 13. Jahrhundert bemühten sich kirchliche Institutionen durch Eingaben an den König darum, die Gerichtshoheit über ihre unterstellten Bevölkerungsgruppen unterschiedlicher Rechtsstellung und sozialer Bedingungen zu erlangen und dauerhaft zu sichern.

BÉLI, GÁBOR

Manorial Hospites in the Árpád Era

(Abstract)

The legal status of manorial *hospites* was fundamentally equivalent to that of the guests (*hospites*) residing in royal free villages and towns. However, their financial obligations were often more diverse and, at times, more burdensome. Within their communities, the autonomous judicial authority exercised by the *hospites* without restriction concerned the minor cases (*causae minores*). Jurisdiction over the major cases (*causae maiores*), that is, more serious criminal matters, was seldom granted by the landlord. Nevertheless, such full jurisdiction could also be conferred by the king upon the manorial *hospites*. The establishment of manorial *hospes* communities rested upon royal authorization. This was based on the judicial autonomy granted by the king to the landlord, whereby the respective estate of the landlord and the guests residing thereon were exempt from the jurisdiction of any other judicial authority – primarily that of the county-comes (megyésispán) i.e. the landlord's independent jurisdiction

In Anlehnung an ihre sonstigen Rechte treiben sie dabei auch die Anerkennung und Bekräftigung bereits von früheren Königen gewährter Jurisdiktionsrechte an. Im Falle weltlicher Grundherren – zumindest im Hinblick auf die Dörfer, die durch Freiheitsbriefe der hier behandelten „gründenden“ Grundherren dokumentiert sind – sind keine königlichen Urkunden bekannt, die eine solche eigenständige Gerichtsbarkeit ausdrücklich verliehen hätten. Gleichwohl ist offensichtlich, dass auch diese „Gründer“ auf der Grundlage königlicher Befreiung handelten. Ohne die Exemption von der Gerichtsbarkeit königlich bestellter Richter oder Beamter hätte keine autonom verwaltete grundherrliche *hospes*-Gemeinschaft bestehen können, da deren autonome Rechtsprechungsbefugnisse unmittelbar aus der dem Grundherrn vom König verliehenen Gerichtshoheit abgeleitet waren.

extending over all legal matters. From the early thirteenth century onward, ecclesiastical institutions petitioned the king in order to acquire and preserve judicial authority over their dependents of varying legal statuses and conditions. As with their other rights, they endeavored to obtain recognition and reaffirmation of their jurisdiction, as previously granted by former kings. In the case of secular lords – at least with respect to the villages documented through charters of liberty issued by the “founding” lords discussed herein – no royal charters explicitly granting such independent jurisdiction are known. Nevertheless, it is evident that these “founders” also acted on the basis of royal exemption. Without exemption from the authority of judges or officials endowed with royal jurisdiction, no autonomously governed manorial *hospes* community could have existed, given that their autonomous judicial rights derived directly from the jurisdiction conferred upon the landlord by the king.

Jegyzetek

- ¹ KNAUZ, Ferdinandus – DEDEK, Ludovicus Crescens (ed.): *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III*. Strigonii, 1874–1924. [MES] I. 221. p.
- ² MES I. 236., 238. p.
- ³ MES I. 298., 299. p.
- ⁴ Kép forrása MES I. kötet melléklet.
- ⁵ NAGY Imre – DEÁK Farkas – NAGY Gyula (szerk.): *Hazai Oklevéltár 1234–1536*. Budapest, 1909. 19. p.
- ⁶ FEJÉR, Georgius (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis I–XI*. Budae, 1829–1844. [CD] VII/5. 472. p.
- ⁷ Korábban a Fejér megyei Alesúton vagy Felesúton, illetve a Csallóközben, valamint a Kisalföldön feltételezték a helyét. Nevét hagyományosan Csút olvasatban adták vissza, helyesen azonban Csót, ami a kákafélét jelentő „cset” szóból származik. OSZVALD Arisztid: Hol feküdt a csúti premontrei monostor? *Turul*, 50. 1936. 6–11. p.; MEZEY László: Csútmonostor alapítástörténete és első oklevelei (1264–

- 1271). In GEREVICH László – TARJÁNYI Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XV*. Budapest, 1963. Akadémiai Kiadó, 7., 15. p.; GYÖRFFY György: Budapest története az Árpád-korban. In GEREVICH László (szerk.): *Budapest története I. Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig*. Budapest, 1975. Akadémiai Kiadó, 318. p.; KISS Gergely: Premontrei prépostságok az esztergomi érsek joghatósága alatt. A királyi egyházak jogállásának kérdéséhez. In G. TÓTH Péter – SZABÓ Pál (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 6*. Szeged, 2010. Szegedi Középkorász Műhely, 114. p.

- ⁸ MES I. 509. p.
- ⁹ Kép forrása: JERNEY János: A magyarországi káptalanok és konventek mint hielmes és hiteles helyek története. In *Magyar Történelmi Tár II*. Pest, MDCCCLV. melléklet (95.)
- ¹⁰ WENZEL Gusztáv (szerk.): *Árpád-kori új okmánytár I–XII*. Pest (Budapest), 1860–1874, [ÁÚO] III. 38. p.
- ¹¹ MES II. 217. p.

- ¹² Kép forrása: JERNEY 1855. melléklet (23.)
- ¹³ SZÜCS Jenő: *Az utolsó Árpádok*. (Millenniumi magyar történelem) Budapest, 2002. Osiris Kiadó, 382. p.
- ¹⁴ ENDLICHER, Stephanus Ladislaus (ed.): *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, Sangalli, 1849 [RHMA] 498. p.
- ¹⁵ CD V/3. 417. p.
- ¹⁶ RHMA 469. p.
- ¹⁷ LADÁNYI Erzsébet: *Libera villa, civitas, oppidum*. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. *Történelmi Szemle*, 1980. 3. sz. 461. p.
- ¹⁸ IPOLYI Arnold – NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső (szerk.): *Hazai Okmánytár I–VIII*. Győr, 1865–1873, Budapest 1876–1891. Sauerwein Géza, [HO] VII. 10. p.
- ¹⁹ SZENTPÉTERY Imre – BORSA Iván (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II/1.–II/2–3.–II/4.*, Budapest, 1923, 1943, 1961, 1987. Akadémiai Kiadó, [ÁKOKJ] I. 8. (20.) p.
- ²⁰ MES I. 53. p.
- ²¹ KEGLEVICH Kristóf: *A garamszentbenedeki apátság története az Árpád-és az Anjou-korban (1075–1403) – Capitulum VIII.*, Szeged, 2012. Teofil Bt., 185. p.; SZÖKE Melinda: *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. (A Magyar Névtárhívom kiadványai 33.) Debrecen, 2015. Debreceni Egyetemi Kiadó, 112. p.
- ²² MES I. 323. p.
- ²³ Kép forrása: MES I. kötet melléklet.
- ²⁴ Báncsa nembeli Orbász négy fiának egyike, István esztergomi érseki méltóságát 1243-tól 1252-ig viselte. Miután IV. Ince pápa 1252 novemberében prenestei püspökké nevezte ki, a király ellenezte István legátusi működését az esztergomi érsekségben. István végül választás elé állítva, a prenestei püspökség és az ezzel járó bíborosi *stallum* mellett döntött. Az unokaöcs, Báncsa (II.) Istvánt, István ifjabb királyi kancellárját bolognai tanulmányai alatt választotta a kalocsai-bácsi káptalan érsekké. Méltóságát 1267-től viselte. Hogy Báncsa I. István fivérei, Bence, Vince és Péter közül ki volt II. István apja, nem lehet kideríteni, viszont az tudott, hogy Péter fia Orbász 1264-ben Padovában az egyetem első magyar doktora és az ottani székesegyház kanonoka volt, majd a pápai udvarban szolgált nagybátyja, István prenestei püspök közbenjárására. Azután (már pozsegi prépostként) Bolognában tanult. A romanista Orbász mester Erzsébet királyné kancelláriáját is vezette. KNAUZ, Ferdinandus: *Magister Stephanus II. de genere Vancha* 1243. 7. Jul.–1252. Nov. és Vacat sedes 1252. Nov.–1254. 25. Febr. In MES I. 349. és 398–399. p.; PAULER Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II.*, Budapest, 1899. Athenaeum, II. 221–223. p.; BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó, 23., 25. p.
- ²⁵ ÁÚO VIII. 212. p.
- ²⁶ CD V/2. 590. p.
- ²⁷ MES II. 293. p. Az adomány illetéknépp történt megújítását az indokolta, hogy az adományos időközben esztergomi prépost lett.
- ²⁸ Balog nembeli Szécsi Pál mester Báncsa Orbázzal egyidőben, valamikor 1269 és 1275 közt tanult Bolognában, nagybátyja, Pál vespérmi püspök támogatásával. A kánonjogi után a római jogi stúdiumot is elvégezte, és *legum doctor* címet szerzett. 1275-től vespérmi prépost. Ekkor kapta adományba Fajsz és Vámos falu kondicionáriusait földjeikkel együtt IV. Lászlótól. Az esztergomi káptalan 1287. december 2-i levele szerint, amivel saját rokonai, Pál néhai vespérmi püspök fivére, Benedek fiai, Mihály és Pál szőlőadományát rögzítette az esztergomi Szent Anna monostor Ágoston rendi testvérei számára, már esztergomi prépost és a pécsi egyházmegye adminisztrátora. Utoljára III. András 1293. február 1-jei levele nevezte esztergomi prépostnak. A király 1293. július 11-i adománylevelében már pécsi püspökként tűnt fel. HO V. 2., CD V/3. 372. p.; MES II. 339. p.; HO VII. 230. p.; BÓNIS 1971. 25. p.; KOSZTA László: A 14. század közepéig. In FEDELES Tamás – SARBÁK Gábor – SÜMEGI József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Pécs, 2009. Fény Kft. 83–89. p.
- ²⁹ MES II. 313. p.
- ³⁰ CD III/2. 299. p. A király azért menesztett küldöttséget, mert Róbert esztergomi érsek Magyarországot interdiktum alá vette. BÉLI Gábor: A római szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotásra (Adalékok a korai dekrétumokhoz). In BÉLI Gábor – KISS Kelemen Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Pécs, 2018. Publikon Kiadó, 180. p.
- ³¹ CD IV/2. 62. p.
- ³² I. Károly 1316. augusztus 19-i levele szerint a kolozsváriak előadták neki, hogy „[...] István [...] Magyarország királya egykor alapítani és összegyűjteni óhajta a szabadságok számos előjogával ruházta fel őket [...] aztán a világi lét feltételének rosszra fordulásával e vendégeket letaszították szabadságaik útjáról [...]”. JAKAB Elek (szerk.): *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. Buda, 1870. [OKT] 22. p.; ÁKOKJ II/1. 165 (2239.) p. I. Károly korábbi, 1313. július 20-i levele őrizte meg IV. Lászlónak azt az 1275-ben kelt levelét, amivel Kolozsvár adományát erősítette meg: „[...] atyánk István [...] néhai király bizonyos Kolozsvár nevű, Kolozs megyében, az erdélyi részekben lévő falut lelke üdvéért az erdélyi fehérvári Szent Mihály egyháznak adományozta [...]”. OKT 31., ÁKOKJ II/2–3. 149. (2665.). p. Ezek szerint már V. István alatt az erdélyi püspök hatalma alá került Kolozsvár.
- ³³ OKT 25., 26. p.
- ³⁴ ÁÚO V. 126. p.
- ³⁵ Kép forrása: JERNEY 1855. melléklet (28.)
- ³⁶ Mojsot mint nádort V. Istvánnak a pesti hegyen, az atyja lelkiüdvéért az esztergomi káptalannak az esztergomi vámból illető hányad felől tett adománylevele említi először, akit a király iktatásra rendeltet. A király Rátót nembeli Lóránd bán adományról szóló 1270. június 13-i levele Mojsot nádor, soproni ispán, az András *banai* ispán fia Péternek tett királyi adományról 1270. augusztus 27-én kelt levele pedig már mindhárom címmel azonosította. MES I. 575., CD VII/2. 12., ÁKOKJ II/1. 72. (1959.). p.
- ³⁷ RHMA 520. A jelenleg Somogy vármegyéhez tartozó Kazsokot IV. László 1279-ben kelt levele, amivel Mojs adományait erősítette meg a margitszigeti apácák számára, Tolna megyébe helyezte. ÁÚO IX. 227. p.
- ³⁸ CD VI/2. 401. p.
- ³⁹ MES I. 520. A pestújhelyi vendégek nem voltak mások, mint a IV. Béla által 1247-ben a budai várhegyre költöztetett, 1244-ben szabadságokat nyert pesti vendégek.
- ⁴⁰ MES I. 550. p.
- ⁴¹ ÁÚO XII. 1279. p.
- ⁴² SZOIKÁ Kamill: *A földesúri bíráskodás az Árpád-kori Magyarországon*. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 8.) Budapest, 1944. 41. p.
- ⁴³ BAK, M. János – BÓNIS, György – SWEENEY, James Ross (Tarnsl. and ed.): *The laws of the medieval Kingdom of Hungary I. Decreta regni mediaevalis Hungariae I. 1000–1301*. Idyllwild, California, 1999. Charles Schlacks, JR., Publisher, 4. p.
- ⁴⁴ HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest, 1916. MTA, 161. p.
- ⁴⁵ ÁÚO X. 149. p.
- ⁴⁶ BÉLI Gábor: Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között. *Jogtörténeti Szemle*, 2013. 1. sz. 3., 7. p.
- ⁴⁷ ÁÚO III. 128. p.
- ⁴⁸ BOLLA Ilona: *A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon*, Budapest, 1998. Nap Kiadó, 190. p.; SZÜCS: 2002. 300–301. p.

Cseh-Zelina Gergely*

A helyi önkormányzati közös feladatellátás előképei a tanácsrendszertől 2010-ig

1. Bevezető gondolatok

A tanulmányban vizsgált téma jóval régebbre nyúlik vissza, azonban e tanulmány csak a tanácsrendszer és az önkormányzati rendszer időszakát vizsgálja. Korábban, a tanácsrendszer időszakában is felmerült a kistéleplések feladatellátási problémája, erre tekintettel a tanácsrendszeri szabályokat vizsgálom meg, azokat, amelyek több kistéleplés közös feladatellátását, kapcsolatrendszerét érintik. Ezen az úton továbbhaladva a rendszerváltozástól a 2010-ig tartó szabályozást is górcső alá veszem, mivel további kutatásokat – hatályos szabályozásuk kapcsán – csak akkor tudok folytatni, ha a történeti előzményekkel tisztában vagyok.

Mind a tanácsrendszeri, mind az önkormányzati időszakban azt kívánom feltárni, melyek azok a jogintézmények, amelyekre a mostani közös önkormányzati hivatalok, társulások előképeiként tekinthetünk. Az ismeretendő jogintézmények – ha nem is vegytiszta formájukban, mégis – irányt mutattak korunk jogalkotóinak.

2. Az Alkotmány elfogadása és az I. Tanács törvény időszaka

A Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény (Alkotmány)¹ a magyar közigazgatási rendszert „szovjet mintára centralizált formában hozta létre, az önkormányzatiságot nem ismerte el, melynek eredményeként a polgári értelemben vett önkormányzati rendszert a tanácsrendszer váltotta fel, a helyi demokrácia teljes felszámolásával.”² 1949-ben az Alkotmányt előkészítő bizottság tagjai egyetértettek abban, „hogyan helyi szinten tanács jellegű állami szerveket kell létrehozni”.³ Az Alkotmány „új alapokra helyezte hazánkban a közigazgatást, amikor rögzítette a tanácsokra és szerveikre vonatkozó alapvető rendelkezéseket”.⁴ Az Alkotmány V. fejezetében az államhatalom helyi szerveiként hozta létre a városi, városi kerületi és a községi tanácsokat, továbbá a megyei és

járásai tanácsokat.⁵ Az Alkotmány rögzítette, hogy a helyi tanácsok tagjait a választópolgárok választják meg, négy év időtartamra.⁶

Az Alkotmány – 1949. augusztus 20. napjával történő – hatálybalépésével létrehozta a helyi tanácsokat és a végrehajtó-bizottságokat (vb.), továbbá rögzítette a tanácsok szervezetének, feladatainak és működésének alapvető szabályait.⁷

Az Alkotmány elfogadását követően megkezdődtek a tanács rendszer törvényi részletszabályainak kidolgozási munkálatai is. A munka hamar révbe ért, és a helyi tanácsokról szóló 1950. évi I. törvényt (I. Tanács törvény) 1950. május 18-án kihirdették. A törvény alapján ideiglenes jelleggel⁸ felülről lefelé megalakultak a fővárosi, a megyei, a járási, a városi és a városi kerületi tanácsok.⁹ A Minisztertanács rendelkezései alapján a községi tanács választásokat 1950. október 22. napján tartották.¹⁰ Fontos megjegyezni, hogy a községi választások előtt a tanácsok hivatali szervei megkezdtek a munkájukat,¹¹ és 1950. október 1-jéig (tehát a választásokat megelőző majdnem egy hónappal) minden községben a tanácselnöki és titkári posztra jelöltek elkezdtek dolgozni.¹² Ennek okán mondhatjuk azt, hogy bizonyos tanács szervek a választáskor már – ideiglenesen – működtek. A választást követően a községi tanácsoknak az alakuló ülésüket 1950. október 26. vagy 27. napján kellett tartaniuk,¹³ és a már meglévő ideiglenes tanácsoknak (fővárosi, megyei, járási, városi és városi kerületi) 1950. november 8. napjáig kellett újjáalakulni.¹⁴ Ezen lépések folyamataként rögzíthetjük, hogy létrejött a tanácsrendszer mint az egész országra kiterjedő közigazgatási szervezetrendszer.¹⁵

Vizsgálatom szempontjából ki kell emelni, hogy a jogalkotó már ekkor is látta, hogy bizonyos települési lakosságszám alatt nem feltétlenül lehet hatékonyan működtetni egy kistéleplést. Ezért az I. Tanács törvény az 500 főnél kevesebb lakosú községeknek – a szabály szerint – közös községi tanácsot kellett létrehozni.¹⁷ A közös községi tanácsok esetében a feltételes mód a helytálló, mivel a Minisztertanács – az illetékes megyei tanács véleményének kikérése után – döntött arról, hogy mely községekben kell közös községi tanácsot alakítani. A döntésnél figyelembe vették a lakosságszámot, a terület nagyságot és a gazdasági fejlettséget is.¹⁸ Tehát egyedi döntéssel nem minden 500 fő el nem érő kistéleplést szerveztek közös tanácsba. Így a politikai vagy gazdasági „teljesítmények” akár felül is írhatták a törvényben rögzített szabályt. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden 300-nál kevesebb lakosú településen megtörtént a közös községi tanács megszervezése¹⁹ (170 közös tanács alakult²⁰ 360 község részvételével²¹).²² A közös községi tanácsok alakításáról szóló 5203–8/1950. (IX. 8.) BM rendelet adta meg megyékre, járásokra vonatkoztatva, hogy hol kell közös községi tanácsokat szervezni. A kicsi önkormányzatokról azonban nagyon hamar kiderült, hogy ezek politikailag ugyan jól mutatnak, de annyira apró egységek a közigazgatás teljes szervezetrendszerében, hogy kevésbé alkalmasak gazdasági önállóságra és sokszor hatóság ügyek önálló vitelére is.²³ Így a kevésbé „életképes” kistéleplések élehetőbbé tételéhez jó megoldás volt a közös községi tanács.

* Cseh-Zelina Gergely PhD, egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Államtudományi Intézet, Közigazgatási Jogi Intézeti Tanszék, ORCID: 0000-0001-6343-5798

3. A II. Tanács törvény időszaka

1954-ben a helyi tanácsok működésében főként a hatásköröknél találtak kivetnivalót, a szervezetrendszer és a meglévő szervek kapcsán nem volt kiemelhető cél a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) III. kongresszusán.²⁴ Az MDP által hibásnak titulált törvényi rendelkezésekről megindult a társadalmi egyeztetést is magába foglaló előkészítő folyamat, továbbá a Nagy Imre féle reformok²⁵ is közrejátszottak a jogszabályok átdolgozásában. Ezeknek eredményeként az *Alkotmányt* módosították, és egy új tanács törvényt (a tanácsokról szóló 1954. évi X. törvény (*II. Tanács törvény*)) hoztak létre. A törvényt végül 1954. szeptember 25-én hirdették ki, amely azon a napon hatályba lépett, és ezzel egyidejűleg hatályon kívül helyezte az *I. Tanács törvényt*.²⁶

Újdonságként jelent meg a törvényben a végrehajtó-bizottsági kirendeltség, amely városi, a városi (fővárosi) kerületi és a községi tanács működési területén volt létrehozható,²⁷ egyes igazgatási feladatok jóval eredményesebb és sikeresebb ellátása végett. Kirendeltséget az alábbi helyeken szervezhettek: belterülettel össze nem függő külterületi településen; belterületek központtól távolos részén, vagy a nagy területre kiterjedő egyesített, illetőleg közös tanácsú községben.²⁸ Meg kell azonban jegyezni, hogy már az *I. Tanács törvény* alatt is hatályban volt a kirendeltség létesítésére törvényerejű rendelet,²⁹ azonban ezt törvényben nem rögzítették. A létrehozásának okai itt is hasonlóak voltak: azokon a külterületi településeken, amelyek olyan adottságokkal rendelkeznek, hogy a tervgazdálkodás eredményeképpen, a szocializmus építése során idővel önálló községgé vagy városi kerületté alakulhatnak; a belterülettel össze nem függő, már kiépült bel- vagy külterületi településeken, vagy az átmenetileg egyesített községekben.³⁰

A kirendeltségek kapcsán szót kell ejteni a közös községi tanácsokról. A *II. Tanács törvény*ben megváltozott a közös községi tanácsok létrehozásának szabálya. Egyrészt kikerült az *I. Tanács törvény*ben nevesített 500 fős lélekszámú határ, másrészt a kötelezés helyett csak lehetőség-

ként kínálta fel a jogszabály a megalakítást.³¹ A választási alternatíva ellenére 1962-ben Baranya, Vas, Veszprém és Zala megyékben közös községi tanácsok szervezését rendelte el a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET),³² továbbá egyedi döntést is hozott Vadosfa község államigazgatási területi és szervezeti beosztásának módosításáról.³³ 1963 és 1970 között 16 darab NET határozat látott napvilágot, amely volt, hogy csak egy járásban, egy-két megyében, de volt, hogy hazánk majdnem összes megyé-

jében döntött a közös tanácsok ki- vagy átalakításáról.³⁴ 1965-ben 511³⁵, 1970-re azonban már 626 közös községi tanács működött.³⁶ A központi beavatkozás célzott volt és eredményes. Bár jogszabályi szinten lazítottak a közös tanácsok szabályrendszerén, így ezen helyi szintű szervek életképesebbé, gazdaságilag potensebbé és igazgatási szempontból is nagyobb önállósággal rendelkező szervekké váltak.³⁷

1967-ben Hardy részletesen foglalkozott a Veszprém megyei közös községi tanácsokkal. Nézzük meg azt, hogy mely – közös tanácsok melletti – tényezőket emelt ki akkor: körzeti központok, centrumok eredményesebben és színvonalasabban tudják ellátni tevékenységüket; az igazgatási szervezet gazdaságosabban működtethető; nagyobb létszámú és színvonalasabb hivatali apparátus alakítható ki. Nem csak a pró érveket emelte ki azonban, hanem a kontrákat is: községek önállóságának csorbulása; eltérő fejlesztési igények; az ún. „beosztott” községek szerepe másodrangúvá válhat.³⁸ Az 1960-as években Perczel szintén a közös tanácsok mellett érvelt, amikor kb. 2400 főben állapította meg valamely falu teljes alapfokú közintézmény-hálózattal való gazdaságos ellátását.³⁹ Látható tehát, hogy már akkor is nyilvánvaló volt, hogy a közös tanácsok felállítása bár jár negatív hatásokkal, azonban előnyei kikezdetlenek a közigazgatási szervezetrendszer rentábilis, célszerű és optimális működtetése szempontjából.

7. szám.

Budapest, 1950 május 18. csütörtök.

MAGYAR KÖZLÖNY

TÖRVÉNYEK ÉS TÖRVÉNYEREJŰ RENDELETEK TÁRA

TARTALOMJEGYZÉK

Törvény és törvényerejű rendelet száma	Tárgy	Közl. igazgatási rendszám
1950. évi I. törvény.	A helyi tanácsokról.	5.308
1950. évi II. törvény.	A büntetőtörvénykönyv általános részéről.	2.109
1950. évi 17. számú törvényerejű rendelet.	A magyar-csehszlovák gazdasági kapcsolatok ideiglenes rendezése tárgyában. Pragában az 1949. évi április hó 23. napján kötött Megállapodás kihirdetéséről.	0.673
1950. évi 18. számú törvényerejű rendelet.	A katonai személyek házaságkötésével kapcsolatos egyes rendelkezésekről.	4.423

1950. évi

I. törvény

a helyi tanácsokról.

A szocializmus útján haladó Magyar Népköztársaság olyan államszervezetet épít, amely biztosítja a dolgozók tevékeny és állandó közreműködését az államhatalom gyakorlásában és az államigazgatás munkájában, közelebb viszi az ügyintézési a dolgozó tömegekhez és következetesen érvényesíti a szocialista törvényesség elvét.

A Magyar Népköztársaság országgyűlése az Alkotmányban megállapított elveknek megfelelően megvalósítja a demokratikus államszervezet legmagasabbrendű formáját: a tanácsok rendszerét.

I. Általános rendelkezések.

1. §. A helyi tanácsok a dolgozó nép köréből a széleskörű demokrácia alapelvei szerint választott és a demokratikus centralizmus elvének megfelelően egymás alá és fölé rendelt szervek, amelyek működési területükön a dolgozó nép egységes államhatalmat képviselik, biztosítják a tervszerűséget az állami élet minden vonatkozásában, ellátják a gazdasági, társadalmi és kulturális vezetés feladatait, valamint általában az államigazgatás helyi tevékenységét.

2. §. (1) A helyi tanácsok munkájukban közvetlenül a lakosságra támaszkodnak, biztosítják a dolgozók tevékeny részvételét, kezdeményezését és ellenőrzését az államhatalom helyi gyakorlásában (Alkotmány 32. §).

(2) A tanácsok, mint a dolgozók legszélesebb tömegszervezetei, feladataik ellátásában a dolgozók egyéb tömegszervezeteivel szorosan együttműködve, a Magyar Dolgozók Pártjának vezetésével mozgósítják a lakosságot a társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységben való fokozottabb részvételre.

sági és kulturális tevékenységben való fokozottabb részvételre.

3. §. (1) A Magyar Népköztársaság területe államigazgatási szempontból megyékre, járásokra, városokra és községekre tagozódik; a nagyobb városok igazgatási kerületekre oszthatók (Alkotmány 29. §).

(2) E területi tagozódásnak megfelelően az államhatalom helyi szervei a megyei tanács, a járási tanács, a városi tanács, a községi tanács és a városi kerületi tanács (Alkotmány 30. §).

(3) Helyi tanácsot kell alakítani minden megyében, minden járásban, minden városban, valamint a minisztertanács által meghatározott városi kerületben és rendszerint minden olyan községben, amelynek lakossága az ötszáz főt eléri.

4. §. (1) A megyei tanács működési köre kiterjed a megye területéhez tartozó valamennyi járásra, városra és községre.

(2) A Magyar Népköztársaság fővárosában: Budapesten szervezett városi tanács a megyei tanácsal esik egy tekintet alá.

5. §. A járási tanács működési köre kiterjed a járás területén fekvő valamennyi városra és községre.

6. §. A minisztertanács kivételesen egyes nagyobb városokat kivehet a megyei vagy a járási tanács működési köre alól. Ezeknek a tanácsai a megyei, illetve járási tanácsokkal esnek egy tekintet alá.

7. §. A városi tanács működési köre a város területére terjed ki.

8. §. (1) Budapesten kerületenként városi kerületi tanácsot kell felállítani.

Az I. Tanács törvény a korabeli hivatalos lapban¹⁶

4. A III. Tanács törvény időszaka

„Az új gazdasági mechanizmus⁴⁰ kedvező hatásai az 1972. évi alkotmányreform előtt arra ösztönözték a pártvezetőséget, hogy az Országgyűléssel egy újabb tanács törvényt fogadtasson el.”⁴¹ (Később ez lett a *tanácsokról* szóló 1971. évi I. törvény [III. Tanács törvény]).

A III. Tanács törvény 1971. április 25-én lépett hatályba, nyugdíjba küldve a II. Tanács törvényt.⁴² Ezzel egyidejűleg azonban az Alkotmányban nem történt változás, csak jó egy évvel később. Az Alkotmány 1972. április 26-án hatályba lépő módosításában lecserélték *Az államhatalom helyi szervei* fejezet címet a tanácsok megjelölésre. Első ránézésre szemmel látható különbség csak a tanácsok szabályszerűségének rövidülésében látható. Az Alkotmány szövege tehát letisztultabb és kevesebb tanács szereplőt jelölt meg, ezt ugyanis a III. Tanács törvényre bízta.

A III. Tanács törvény a közös községi tanácsok szabályrendszerén változtatott. Az I. Tanács törvényben megjelölt 500 fős létszámot megemelték 1000 főre. Ez a szabályozás tehát kötelező volt a települések számára.⁴³ Fentiek alapján az 1000 lakost meg nem haladó településeken nem választottak végrehajtó bizottságot.⁴⁴ Ez a rendelkezés korábban kormányhatározat formájában, a II. Tanács törvény hatálya alatt már megjelent, de törvényi szintre csak a III. Tanács törvényben emelték.⁴⁵ Ebben az esetben a vb. hatáskörét a községi tanácselnök, a vb. titkára és egy tanács tag, azaz három fő együttesen gyakorolta. Hozzá kell azonban tenni, hogy közös községi tanács létrehozásakor mindenképpen kötelező a vb. megválasztása, abban az esetben is, ha a közös tanácsba beletartozó települések összlakosság-száma nem éri el az 1000 főt.⁴⁶ A községi közös tanácsok kialakításáról a III. Tanács törvény hatálya alatt több NET határozat született,⁴⁷ amelyek mind a közös tanácsok létrehozásáról, mind az azokból való kiválásról szóltak.

A közös tanácsok témaköréhez tartozik a II. Tanács törvényben megismert szakigazgatási kirendeltség, amelyet a III. Tanács törvény és annak végrehajtási rendelete (III. Tt. Vhr.) is szabályoz. Közös tanácsok esetében létesíthető társközségekben, kerületekben szakigazgatási kirendeltség, olyan ügyek helyben történő intézésére, amelyek gyakorisága ezt indokolja.⁴⁸

A III. Tt. Vhr. továbbá előrevetítette a társulási szabadság alapelveinek csíráit, amikor is lehetőséget adott arra, hogy az „egymáshoz közel fekvő községek tanácsai közös tanács alakítását kezdeményezhetik, amennyiben ezt az érintett községek társadalmi viszonyai, a területükön működő mezőgazdasági nagyüzem indokolja és a községek közötti közlekedés lehetővé teszi, valamint lakosságuk ellátása színvonalasabban biztosítható a községi erőforrások egyesített felhasználása útján.”⁴⁹

A közös tanácsokhoz kötődően 1984. január 1. napjától új jogintézményt vezettek be a tanács törvénybe,⁵⁰ amelyet az 1985. évi általános választásoktól kezdve kellett alkalmazni. Ezek voltak az előjáróságok.⁵¹ „A községi közös tanács nem székhely társközségében megválasztott tanács tagok előjáróságát alkotnak,”⁵² mondta ki a III. Tanács törvény. Az előjáróság a „községi közös tanács [...] nem székhely társközsége lakosságának

népképviseleti-önkormányzati testülete, a közös tanács szervezetének része.”⁵³ Az előjáróság létrehozásának célja többek között, hogy a közös tanácsbeli társközség lakosságának érdekeit képviselje,⁵⁴ és szervezze a közösségi életet. Ezen cél abból az okból fakadt, hogy a közös tanácsokon belüli feloldhatatlannak tűnő feszültségeket és ellentéteket az előjáróság jogintézményével próbálták oldani, később azonban kiderült, hogy sikertelenül.⁵⁵ Az előjáróságoknak tagjaik közül előjárót kellett választani.⁵⁶ Az előjáróságok tehát főként érdekképviselési feladatot láttak el, azonban nemcsak a társközségben, hanem a közös tanácsban szintúgy. Az előjáróságoknak számos kérdéskörben döntési joga volt (pl. szociális segélyek kiosztása, bölcsőde nyitvatartásának meghatározása), és több esetben az egyetértésükre volt szükség (pl. piac területének kijelöléséhez, szakigazgatási kirendeltség ügyfelfogadási idejének meghatározásához).⁵⁷ 1988. január 1. napjával módosítást vezettek be az előjáróságok szabályozásában, amikor is törvénybe iktatták, hogy a helyi tanács az elkülönült vagy egybe nem épült településrészen előjáróságot választhat.⁵⁸ Ezzel megágyaztak a későbbi részönkormányzatoknak.

A közös feladatellátásnak a három tanács törvény időszakában többféle megvalósítása volt, hol kógens, hol diszpozitív megoldásokkal. A továbbiakban lássuk, hogy a rendszerváltozás milyen – új – megoldásokat hozott.

5. Az Ötv. időszaka

1989-ben már egyértelműen körvonalazódott a magyar helyi igazgatás iránya: alkotmánymódosítást készítettek elő, ezzel párhuzamosan pedig a tanácsok alkotmányban foglalt szabályainál egyértelművé kívánták tenni, hogy „a tanácsok alapvetően helyi önkormányzati szervek”.⁵⁹ Az Alkotmány módosítása mellett elindult az önkormányzati törvény kodifikációja is. Bár a III. Tanács törvény próbált számos önkormányzati elemet belecsempészni a tanács működésbe, a „próbálkozások azonban a tanácsrendszeren belül már nem tudták meghozni a kívánatos eredményt”.⁶⁰ A társadalmi-gazdasági rendszerváltás folyamatában – széles körű nemzeti konszenzussal⁶¹ – 1990 augusztusában az Országgyűlés módosította az Alkotmányt, és elfogadta a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvényt (Ötv.). „Az Ötv. alapvetően liberális és – viszonylag – korszerű intézményrendszert alakított ki: érvényesítette az Európai Önkormányzati Charta alapelveit; megvalósulhatott a demokratikus helyi hatalomgyakorlás; teret engedett az önszabályozó folyamatoknak.”⁶² Fábíán az intézményrendszer korszerűsége alatt vélhetően az intézményrendszert övező alapjogi garanciákra és annak törvényi szintű részletezésére gondolt.

Az Alkotmány módosítása és az Ötv. hatálybalépése 1990. szeptember 30-án történt meg. Az Alkotmány a helyi önkormányzatiság alapjait fektette le, „az Ötv. pedig a szervezet [...] határait jelölte ki.”⁶³ Az Alkotmány nagyon széles körű önkormányzati autonómiát intézményesített,⁶⁴ amely a szervezeti rendszer kialakításában és azoknak feladat- és hatáskörében jelent meg leginkább.

Utaltam már rá, bár a *III. Tanács törvény* próbált „önkormányzati elemeket” beépíteni a szabályozásába,⁶⁵ de ebbe jórészt beletört a bicskájá. Számos példán keresztül látható, hogy az *Ötv.* erőteljesen épített a *III. Tanács törvény* szabályaira.⁶⁶ Természetesen a párhuzamok mutatják a két jogszabály közötti „összhangot”, továbbá azt is, hogy több esetben „csak” a tanácsi jogintézmények nevének kicserélése történt meg az *Ötv.*-ben.⁶⁷ Így például a tanácsból képviselő-testület lett, a tanács tagokból képviselők, a tanácselnökből polgármester és a vb. titkárból jegyző.⁶⁸ A szabályozás metodikája tehát – fő jogintézményeit tekintve – nem változott, csak a kor, a rendszerváltoztatás és az *Önkormányzati Charta* elvárásainak feleltették meg a jogszabályt.

Témám szempontjából a következő két jogintézményt szükséges kiemelni: a körjegyzőséget és a társulásokat.

Az *Ötv.* rögzíti a társulásokra vonatkozó szabályokat. Az önkormányzatok az *Önkormányzati Chartában* és az *Alkotmányban* is rögzített társulási szabadság⁶⁹ elvén alapulva hozták létre ezeket a társulásokat. Mivel az *Alkotmány* és az *Ötv.* a szabad társulás alapelvét hangsúlyozta, és a helyi önkormányzatok önállóságát az „egy település, egy önkormányzat” elvre fűzték fel, elméletileg a társulás jogintézményére az elaprózott településeknek lett volna igényük.⁷⁰ Az önkormányzati társulás nem más, mint öntevékeny, céltudatos együttműködési forma, az önkormányzati feladatok törvényileg kötelező, vagy önként vállalt teljesítése, közös felelősségvállalás meghatározott keretek között.⁷¹ A törvény három típusát nevezi meg, ezek a hatósági igazgatási, intézményirányító társulás és közös képviselő-testület, azonban ezeken kívül más formái is lehetnek.⁷² Ez tehát nem taxatív felsorolás. Az *Ötv.* célja a társulások jogszabályba iktatásával az volt, hogy hosszú távon átfogó községtársulások jöjjenek létre,⁷³ elensúlyozva az „egy település, egy önkormányzat” elvét. Kezdetben külön pénzügyi támogatásokkal ösztönözték a társulásokat, főként az intézményfenntartó típust. A gyakorlatban ez egy jó és célszerű módszer volt.⁷⁴

A hatósági igazgatási társulás lényege – tekintettel arra, hogy az *Ötv.* liberális szabályozása alapján minden önkormányzat megkapta a helyi szintű államigazgatási feladat- és hatásköröket –, hogy bizonyos kiemelt, nagyobb horderejű hatósági ügyfajták esetén szakmailag megalapozott döntés születessen. Éppen ezért, ezen ügyekben – ha a hatáskör gyakorlásához szükséges feltételeket nem tudja megteremteni a jegyző a saját önkormányzatában, akkor – a hatósági igazgatási társulást választja.

A társulások következő típusa az intézményirányító társulás. Ezen társulási forma lényege, hogy egy vagy több község/város, egy vagy több intézményt közös irányításában tart (ezen a létrehozást, a fenntartást és a fejlesztést értjük).⁷⁵ Ezeket a társulásokat nemcsak az önként vállalt, hanem a kötelezően ellátandó feladatok biztosítására is létre lehetett hozni. Annak ellenére, hogy a jogalkotó ettől a társulási formától sokat várt, 1992-ben csak 120 db ilyen együttműködést alakítottak ki.⁷⁶

Az utolsó nevesített típus pedig a közös képviselő-testület. Ez a legszélesebb körű társulási forma. „Közös képviselő-testület alakítása esetén a képviselő-testüle-

tek részben vagy egészben egyesítik a költségvetésüket, közös hivatalt tartanak fenn és intézményeiket közösen működtetik.”⁷⁷ Olyan ügyekben viszont, amely csak egy adott települést érint (pl. jelkép alapítása, kitüntetés adása), a települések maguk döntenek.⁷⁸ Ezzel a társulási jogossalssággal sem gyakran éltek az önkormányzatok.⁷⁹ Ennek egyik oka, hogy a települések hirtelen jött önállósága azonnal csorbult volna, másrészt minden település számára az „egyéni” feladatellátás prioritássá vált⁸⁰, harmadrészt pedig – a régi tanácsi beidegződések okán⁸¹ – rokonították a községi közös tanácssal.

A kettő között azonban bőven vannak eltérések. Egyrészt a közös tanácsoknak egy közös tanácsa/testülete volt, míg a közös képviselő-testületnél minden önkormányzatnak megmaradt a saját, önálló képviselő-testülete. Ebből következik, hogy míg a közös tanácsoknál egy tanácselnök volt, addig a közös testületnek megmaradtak a saját polgármesterei. Másrészt, míg a közös tanácsoknál egy költségvetés volt, addig a közös testületeknél mind-egyiknek volt saját költségvetése. Harmadrészt, míg a közös tanácsoknak nem volt tulajdona, addig a közös testületeknél minden egyes vagyontárgy az adott település külön vagyonába tartozott. Végezetül pedig a közös tanácsoknál egy közös apparátus volt, míg a közös testületek önállóan dönthettek szervezetükről, létrehozhattak közös hivatalt, de sajátot is fenntarhattak.⁸² A költségvetés egyesítése, és ezzel az önállóság feladása volt a legnagyobb visszatartó erő a települések esetében, pedig szabadon dönthettek arról, hogy a költségvetésüket milyen mértékig egyesítik, a minimális hozzájárulástól a teljes egyesítésig.

„Az *Ötv.* hatályba lépésekor fennálló községi közös tanács társközségének új képviselő-testülete 1990. november 30-ig dönt arról, hogy intézményeit önállóan, vagy más képviselő-testülettel közösen tartja fenn; körjegyzőséget hoz létre, (mely községekkel, milyen székhellyel), vagy önálló hivatalt alakít, és jegyzőt nevez ki; közös képviselő-testületet alkot, (mely községgel, milyen székhellyel). A közös tanács társközségei – ha nem alakítanak közös képviselő-testületet – megállapodnak a meglévő vagyon megosztásában.”⁸³

Az *Ötv.* fenti, *Záró rendelkezéseiből* idézett szövegrész pedig elég egyértelműen felkínálta az önkormányzatok számára az autonómiát, a saját döntési jogokat, de alternatívákat is biztosított a társulásra. Ami egyértelmű, hogy a közös községi tanácsoknak meg kellett szünniük, bár lehetőséget biztosítottak a társulásokra vagy a körjegyzőségre az új önkormányzatoknak, de mégis „számos kicsi, később életképtelennek bizonyuló önkormányzat jött létre”.⁸⁴

A körjegyzőség jogintézményére azért volt szükség, mivel 1990 után hiába lett minden községnek saját képviselő-testülete, saját polgármestere, önálló költségvetése, ennek ellenére gazdasági, szakmai indokok miatt minden település nem kaphatott önálló hivatalt, így feladataik közös ellátását tűzték ki célul.⁸⁵ A cél tehát az volt, hogy a hivatali létszámot optimalizálják.⁸⁶ „1991 elején az ország 3.074 települése, illetve önkormányzata közül [...] 1.539 önálló polgármesteri hivatalt alakított, míg 1.535 önkormányzat 529 körjegyzőségbe tömörült.”⁸⁷ A *III. Tanács-*

törvényben rögzített 1000 fős lélekszámot az *Ötv.* továbbvitte, és rögzítette, hogy az „ezernél kevesebb lakosú, a megyén belül egymással határos községek az igazgatási feladataik ellátására körjegyzőséget alakítanak és tartanak fenn”.⁸⁸ Az *Ötv.* fő szabályként tehát kötelezővé tette a körjegyzőség létrehozását ezer fő alatt. Ez alól is volt azonban kivétel, mivel az *Ötv.* lehetőséget adott arra, hogy az ezernél kevesebb lakosú község képviselő-testülete önálló hivatal tartson fenn, ha a képesítési követelményeknek megfelelő jegyzőt nevez ki.⁸⁹ Ez tehát azt jelenti, hogy szakmailag specializált „csapatra” (a gyakorlati tapasztalatok alapján a működőképes hivatal létszáma 5-6 fő⁹⁰) volt szükség, mivel a megfelelő kvalitásokkal bíró jegyző munkáját mind önkormányzati, mind államigazgatási ügyekben színvonalas módon kellett támogatni.

Az *Ötv.* társulási szabályozása meglehetősen liberális megoldást választott, mégis még egy esetben előjöhethet a kötelezés esete. Az *Ötv.* 105. §-a alapján – abban az esetben, ha az érdekeltek nem tudtak megállapodni – a körjegyzőséghez tartozó településeket kezdetben a köztársasági megbízott, később pedig a helyi önkormányzatok törvényességi ellenőrzéséért felelős szerv jelölte ki. A kötelezést Alkotmánybíróság (AB) előtt megtámadták, azonban az AB eredeti szövegével hatályban hagyta a rendelkezést.⁹¹ Az AB megállapította, hogy ez a rendelkezés csak különleges esetekben és nem általánosan korlátozza a helyi önkormányzatok szabad társulási jogát, tehát nem alkotmányellenes.⁹² Hozzá tették továbbá, hogy a körjegyzőségi megállapodás közös akarattal történő létrehozása, vagy a hozzájárulásnak a megtagadása is jogszerű, a társulási szabadság elvének a szabad és befolyásmentes gyakorlását jelenti. De miért írható mégis elő ez a fajta kötelezés? Az AB kifejtette, hogy a helyi önkormányzatok nemcsak önkormányzati, hanem számos államigazgatási feladat- és hatáskört is gyakorolnak, ezért ha a körjegyzőségi megállapodás elmarad, államigazgatási szerveknek ki kell jelölnie feladatellátó szerveket, amely már sértheti a lakosság érdekeit, és korlátozhatja az önkormányzatok társulási jogát.

Fontos szabály, hogy az 1000-nél több, de 2000-nél kevesebb lakosú község is részt vehet a körjegyzőségben. A törvény rendelkezéséből egyértelműen következett, hogy a törvényalkotó álláspontja szerint a 2000-nél több lakosú község székhelye lehet körjegyzőségnek.⁹³ A körjegyzőséget az államigazgatási – és egyes önkormányzati (pl. testületi ülés előkészítése) – feladatok közös ellátását szolgáló kollektív társulásnak tekintjük. Az egyetlen önkormányzati társulás, amelynél korlát a megyehatár.⁹⁴ A többi – jogszabály erejénél fogja társulásnak nevezett – önkormányzati társulásnál nem szab gátat a megyehatár.

Eddig a pontig ismerttettem az *Ötv.* hatályba lépésekor létrehozott közös feladatellátást támogató szerveket. Azonban szükséges még egy kis pontosítást tenni, mivel még egy szöveget ki kell emelni, annak ellenére, hogy az *Ötv.* – a ma ismert névén – csak 1994-ben szabályozta.⁹⁵ Bár 1994-ig *expressis verbis* nem használták az *Ötv.*-ben a részönkormányzat meghatározást, mégis a dogmatikai alapját már a törvény hatálybalépésekor lefektették. Az *Ötv.* szerint a képviselő-testület településrészi önkor-

mányzatot hozhat létre települési képviselőkből és más választópolgárokból. Ennek célja a helyi demokrácia kiteljesítése és a választópolgárok bevonása a döntéshozatalba. Továbbá a képviselő-testület – csakis a településrészt érintő ügyek tekintetében – egyes hatásköreit átruházhatja a településrészi önkormányzatra.⁹⁶ Klasszikusan tehát a településrészi önkormányzat csak olyan kérdésekben dönthetett, amely a településrészt érinti. Erről a képviselő-testület szabadon, befolyás nélkül dönthetett. Arról is dönthetett továbbá, hogy döntési, véleményezési vagy egyetértési jogot ad-e a részönkormányzatoknak.⁹⁷

Más volt a helyzet a következő esetben. A képviselő-testület a településrészi lakóhelyi közösségének a kezdeményezésére a meghatározott településrészt érintő ügyekben önkormányzati jogokat adhatott. A hatáskör-át ruházást pedig mindenképpen engedélyeznie kellett, ha az egyesítéssel létrejött településrésztől, a külterületi lakott helytől vagy üdülőterületől – amelynek népessége eléri a település állandó lakosságának egynegyedét – érkezett a kérelem.⁹⁸ A fenti esetekben megfelelő módon beadott kérelem esetén a testületnek nem volt mérlegelési joga, vagyis kötelező volt a jogosultság biztosítása. A jogintézmény *Ötv.*-ben való nevesítésének apropója az volt, hogy viszonylag kis számban hoztak létre részönkormányzatokat a képviselő-testületek.⁹⁹ Ennek egyszerűen az volt az oka, hogy az önkormányzati feladatok ellátásának nem volt meg a jogszabályi alapja, így a képviselő-testületek úgy mondtak „érdektelenekké váltak” a jogintézmény iránt. De mivel jogszabályba iktatták,¹⁰⁰ hogy a bizottságokhoz és a polgármesterhez hasonlóan a részönkormányzatra is át lehet ruházni önkormányzati feladatokat, így szerepük felértékelődött, erősödött. 2002-ben Szita már azt taglalta, hogy egyre több részönkormányzat van hazánkban, mivel működésük megfelelő módon segíti a helyi érdekek kifejeződését és érvényesülését.¹⁰¹ A *III. Tanács törvényben* a részönkormányzatok kezdetleges szabályozását találjuk, amikor a helyi tanács az elkülönült vagy egybe nem épült településrészi számára az eljáráság létrehozásának a jogát biztosíthatta, tehát itt is csak lehetőségként jelent meg.

Az *Ötv.* hatálya alatt számos módosítást, pontosítást hajtottak végre a vizsgált rendelkezéseiben.

A körjegyzőség esetében szükséges kiemelni azt a 2010-es változást, ami a körjegyzőségben részt vevő települések egymással határos mivoltát változtatta meg arra, hogy „legfeljebb két település közigazgatási területe választja el”¹⁰² őket.¹⁰³ Ezáltal, 2011. január 1. napjától – a módosítás miatt – a körjegyzőségek „keze” kevésbé lett megkötve és a társulási szabadság elvét széleskörűbben gyakorolhatták a települések.

A társulási szabályokban is történt módosulás. Bár az *Ötv.*-beli módosulások nem nevezhetőek jelentősnek, mégis pár gondolat erejéig szólnék a társulás jogintézményéről is. 1997-ben jelentős mértékben módosították a társulási szabályokon, azonban nem annak az *Ötv.*-ben foglalt előírásain. Szervezeti szempontból az *Ötv.*-ben annyi módosult, hogy az intézményirányító társulás neve intézményi társulásra, a közös képviselő-testület pedig társult képviselő-testületre változott.¹⁰⁴ Azonban külön jogszabályt¹⁰⁵ hoztak létre a társulásra amely a helyi ön-

kormányzatok együttműködésének bővítését, közös feladataik célszerűbb, gazdaságosabb és hatékonyabb megvalósítását tűzte ki célul. Hogy miért? Mert „a magyar önkormányzatok nem szívesen társulnak”.¹⁰⁶ Nem társultak, mert akkor a jogszabályban megállapított autonómia „kopik”, nem dönthettek mindenben szabadon és önállóan. Jelentősen redukálták a társulások támogatására megpályázható összegeket is. A törvény előnye éppen ezért, hogy „nem az „íróasztal mellől” találták ki, hanem a gyakorlatban dolgozó szakemberek, elsősorban a jegyzők és polgármesterek „kényszerítették ki”.¹⁰⁷ A törvény nem a speciális, már korábban ismertetett – nevesített – társulási formák részletszabályait bontotta ki, hanem az általános – *Ötv.*-ben foglalt – társulási rendelkezések részletezte (főként a társulási megállapodásokat tipizálta¹⁰⁸), és a társulási szabadság elvének széleskörűségét és pozitívumait hirdette.

2004-ben újabb társulási változás történt, azonban ez sem az *Ötv.*-ben. Létrehozták a *települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról* szóló 2004. évi CVII. törvényt (*Tkttv.*), amely meghatározta a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulása létrehozásának, szervezetének és működésének részletes szabályait. A többcélú kistérségi társulások „megvalósulását valóságos és mély problémák indukálták az ezredfordulón, és pedig a közszolgáltatások finanszírozhatóságának és hozzáférhetőségének egyre nagyobb súllyal felmerülő kérdései”.¹⁰⁹ Talán ezt tekinthetjük a legrészletesebben szabályozott és legsikeresebb¹¹⁰ társulási formának. A társulás célja az volt, hogy biztosítsa a kistérségi, kistélepuslési együttműködés hosszú távú kialakítását, továbbá egyes térségi feladatok – főként a helyi közszolgáltatások¹¹¹ – hatékony ellátását,¹¹² „továbbra is önkéntes alapon”.¹¹³ Annak ellenére, hogy külön jogszabályt alkottak a kistérségi társulásokról, sohasem került bele a kistérség mint területi egység se az *Alkotmányba*, se az *Ötv.*-be.¹¹⁴ Ahhoz, hogy egy kistérségi társulás létrejöhessen, a *Tkttv.* három pontban feltételeket sorolt.¹¹⁵ 2004-ben hazánkban 168 kistérség létezett,¹¹⁶ létrejöttük alapja – többek között – számos helyi kezdeményezés, egyes megyei és területfejlesztési szereplők javaslatai és az Európai Unió

Településközi PHARE programja is a kistérségeket támogatta.¹¹⁷ A kistérségek, az Európai Unió egységes területi statisztikai osztályozási rendszerében (NUTS) a NUTS 4-es szinten jelentek meg.¹¹⁸ A kistérségi társulások jelentős szerepe 2004-től 2012-ig megkérdőjelezhetetlen volt, még annak ellenére is, hogy például 2006-ban az önkormányzatok csupán 1%-a tartott fenn kistérségi társulást hazánkban.¹¹⁹ Ki kell azonban azt is emelni, hogy „a megyeszékhelyhez közel eső, azzal kistérségi társulást alkotó helyi önkormányzatok fejlődése a látványosabb, a régióközpont közvetlen környezetében elhelyezkedő területek kizsorítják a fejlődési pályáról azokat a térségeket, amelyek a régióközponttól távolabb helyezkednek el”.¹²⁰ A lokalizáció és az urbanusabb környezet tehát jótékonyan hatott a kistérségek fejlődésére is. A kistérségek előnyeként értékelhetjük, hogy általuk biztosítható az országos lefedettség; stabil, kiszámítható feladatellátás valósítható meg; a törvény közvetlenül megállapíthat feladat- és hatáskört számukra; a közös feladatellátás normatív módon finanszírozható; nincs szükség párhuzamos területfejlesztési szervezetrendszerre.¹²¹

6. Összegző gondolatok

Egyértelműen rögzíthető az, hogy a közös feladatellátás szovjetrendszerben megismert jellemzőiből táplálkozott az *Ötv.* időszakának szabályozása. A jogintézmények neve persze változott (ahogy változott a hatályos szabályozásban is az *Ötv.* szabályaihoz képest), de esszenciájában ugyanaz maradt. Hozzá kell azt tenni, hogy a tanácsrendszer időszakában is látszik az, hogy a megváltozott társadalmi, gazdasági stb. körülményekre reagál a jogalkotó egy-egy módosítással, ugyanez köszön vissza az *Ötv.* (és majd azt követően a *Magyarország helyi önkormányzatairól* szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény) szabályainál is.

Azt nem jelenthetem ki, hogy nincs új a nap alatt, mivel a közös feladatellátást támogató jogintézmények folyamatos változásban¹²² voltak az utóbbi hetven évben, de az eredő, a jogintézmények fő irányvonalai kapcsán szignifikáns változás nem történt.

CSEH-ZELINA, GERGELY

Vorgänger der gemeinsamen kommunalen Aufgabenwahrnehmung vom Rätssystem bis 2010

(Zusammenfassung)

Die Notwendigkeit für die lokalen Regierungen, in unserem Land gemeinsame Aufgaben zu erfüllen, wird durch die geringere Bevölkerungszahl und die kleinere Größe der Siedlungen unterstützt. Diese beiden Faktoren tragen wesentlich dazu bei, dass beispielsweise Siedlungen mit weniger als 2.000 Einwohnern in vielen Fällen „gezwungen“ sind, Aufgaben der lokalen Regierung gemeinsam mit anderen Siedlungsregierungen zu erfüllen. Obwohl ich im Rahmen dieser Studie nur die Zeit des Rätensystems und des lokalen Regierungssystems untersuche, könnten dennoch weitere Präzedenzfälle gefunden werden, wenn

wir weiter in die Vergangenheit blicken. Ich versuche in dieser Studie die Regelung der gemeinsamen Aufgabenerfüllung sowohl des Rätensystems als auch des lokalen Regierungssystems bis 2010 darzustellen, da ich glaube, dass Schlussfolgerungen hinsichtlich der aktuellen Regelung nur gezogen werden können, wenn die historischen Vorgeschichten geklärt sind.

Ziel meiner Studie ist es, aufzuzeigen, welche Rechtsinstitutionen während der Räte- und Kommunalpolitik Prototypen der heutigen kommunalen Ämter und Verbände sein könnten.

Predecessors of Joint Local Government Task Performance from the Council System to 2010

(Abstract)

The need for municipalities to perform joint tasks in our country is supported by the lower population and smaller size of settlements. These two factors significantly contribute to the fact that, for example, settlements with less than 2,000 inhabitants are often “forced” to perform local government tasks jointly with other settlement governments. Although in the framework of this study I only examine the period of the council system and the local government system, further precedents could be found if we look

even further back in time. I try to present the common task performance regulations of both the council system and the local government system until 2010 in this study, as I believe that conclusions can only be drawn with regard to the current regulations if the historical antecedents are clarified. My study aims to show which legal institutions, during the council system and the local government period, could be the prototypes of the current joint local government offices and associations.

Jegyzetek

- ¹ 1949. évi XX. törvény *A Magyar Népköztársaság Alkotmánya*.
- ² SIKET Judit: Az önkormányzatok reformja – visszatérintés Martonyi János 1946. évi önkormányzati reformmal kapcsolatos javaslatára. *Forum. Acta Juridica Et Politica*, 13. 2023. 3. sz. 111. p.
- ³ BESZTERI Béláné: *A tanácsrendszer létrehozása, a tanácsok tevékenységének alakulása a szocializmus alapjai lerakásának időszakában. Vizsgálat Veszprém megyei modell alapján (1945–1962)*. Kandidátusi értekezés. 40. p.
- ⁴ PAPP Lajos: A tanácstörvények és a tanácsszervek tevékenységének fejlődése. *Állam és Igazgatás*, 1970. 10. sz. 869. p.
- ⁵ *Alkotmány* 30. § (1) bek.
- ⁶ Uo. (2) bek.
- ⁷ FEHÉR Lajos: A tanácsrendszer létrejötte és fejlődésének húsz esztendeje. *Állam és Igazgatás*, 1970. 4. sz. 291. p.
- ⁸ Az ideiglenes tanácsok törekedtek a lakossági ügyek intézésének javítására, azonban kiemelt feladatként a begyűjtést határozták meg. A feladataik megoldása viszonylag jónak mondható, annak ellenére, hogy községi tanácsok még nem működtek. BESZTERI 1979. 50. p.
- ⁹ PAPP 1970. 869. p.
- ¹⁰ A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 254/1950. (X. 21.) M. T. számú rendelete *a községi tanácsok működésének megkezdéséről*. (a továbbiakban MT rendelet) Preambulum.
- ¹¹ 1950. október 6. volt a végleges határidő.
- ¹² BESZTERI 1979. 55–56. p.; NAGY Szabolcs: A Tanácsköztársaság helyi közigazgatásának bemutatása egyes Veszprém megyei példák segítségével. *Jogtörténeti Szemle*, 2023. 2. sz. 41. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2023-2p40>.
- ¹³ MT rendelet 5. § (1) bek.
- ¹⁴ PAPP 1970. 869. p.
- ¹⁵ FEHÉR 1970. 291. p.
- ¹⁶ Kép forrása: *Magyar Közlöny – Törvények és Törvényerejű Rendeletek Tára*, 1950. (május 18.) 7. sz. 107. p.; Arcanum Újságok.
- ¹⁷ I. Tanácstörvény 9. § (2) bek. L. erről bővebben ANTAL Tamás: *A tanácsrendszer és jogintézményei Szegeden (1950–1990)*. Szervezeti és működési alapvetések. (Dél-Alföldi évszázadok 26.) Szeged, 2009. Csongrád Megyei Levéltár, 44–53. p.
- ¹⁸ I. Tanácstörvény 11. § (1)–(2) bek.
- ¹⁹ SZABÓ Tamás: Együttműködések és kistérségi önkormányzati koordinációk – az elmúlt évtized jogalkotásának közpolitikai hatásai. In LAKI Ildikó – SZABÓ Tamás (szerk.): *Kényszerpályák és lehetőségek. A községi igazgatás és feladatellátás dimenziói napjainkban (tanulmánykötet)*. Budapest, 2019. Homo Oecologicus Alapítvány – Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége, 100. p.
- ²⁰ BESZTERI 1979. 60. p.
- ²¹ BEKÉNYI József: A közös önkormányzati hivatalok helye és szerepe az önkormányzati rendszerben. *Comitatus: Önkormányzati Szemle*, 2024. 1. sz. 11. p. DOI: <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2024.34-248.9>.
- ²² PAPP 1970. 873. p.
- ²³ Uo.
- ²⁴ A kongresszust 1954. május 24–30. között tartották. Vö. BESZTERI 1979. 166–169. p.
- ²⁵ HOFFMAN István: *Önkormányzati közszolgáltatások szervezése és igazgatása – az elmélet és a gyakorlat tükrében*. Budapest, 2009. ELTE Eötvös Kiadó, 108. p.
- ²⁶ II. Tanácstörvény 67. § (2) bek.
- ²⁷ Uo. 59. § (1) bek.
- ²⁸ 1955. évi 19. törvényerejű rendelet *egyes tanácsoknál végrehajtóbizottsági kirendeltség szervezéséről*. 1. § (2) bek.
- ²⁹ 1952. évi 17. törvényerejű rendelet *egyes községi (városi, városi kerületi) tanácsoknál végrehajtóbizottsági kirendeltségek szervezéséről*.
- ³⁰ Uo. 1. § (1) bek.
- ³¹ II. Tanácstörvény 2. § (2) bek. A kisebb lélekszámú községek a közzelfekvő községgel együtt közös községi tanácsot alkothatnak.
- ³² A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 26/1962. számú határozata *Baranya, Vas, Veszprém és Zala megyékben közös községi tanácsok alakításáról*.
- ³³ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 29/1962. számú határozata *Vadosfa község államigazgatási területi és szervezeti beosztásának módosításáról*.
- ³⁴ Pl. *Egyes községek részére közös községi tanács szervezéséről* szóló 3/1963. (II. 21.) NET határozat; *Zánka és Tagyon községek közös tanácsának megszüntetésére és a Szentantalfa-Obudavár községek közös tanácsának átszervezéséről* szóló 27/1963. (XII. 30.) NET határozat; *Községi közös tanácsok alakításáról* szóló 13/1965. (VI. 6.) NET határozat; *Borsod-Abaúj-Zemplén megyében községi közös tanácsok szervezéséről* szóló 31/1968. (XII. 7.) NET határozat és *Községi közös tanácsok szervezéséről* szóló 19/1970. (VI. 3.) NET határozat.
- ³⁵ BEKÉNYI 2024. 11. p.
- ³⁶ PAPP 1970. 877. p.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ HARDY Zoltán: A községi közös tanácsok munkájának problémái. *Állam és igazgatás*, 1967. 9. sz. 835–836. p.
- ³⁹ PERCEL Károly: Gondolatok a szocialista faluhálózat kifejlesztéséről. *Állam és Igazgatás*, 1964. 9. sz. 792. p.
- ⁴⁰ 1968. január 1-jén indult el az új gazdasági mechanizmus, mellyel a korábbi centralizált tervutasításos rendszert váltották fel. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének következményeként a következő közel egy évtizedet a hazai szocializmus „aranykorának” is nevezhetjük. APOR Attila: A gazdasági mechanizmus reformja – A magyar szocialista gazdaságirányítási modell. *XX. Század Intézet*. 2023. július 28. <https://www.xxszazadintezet.hu/a-gazdasagi-mechanizmus-reformja-a-magyar-szocialista-gazdasagiranyitasi-modell/>

- ⁴¹ BIERNACKI Karol: A magyarországi önkormányzati jogforrások: várostörténeti áttekintés (1867–1990). *Jogtörténeti Szemle*, 2018. 1–2. sz. 48. p.
- ⁴² III. Tt. 75. § (3) bek. a) pont.
- ⁴³ HOFFMAN István: A helyi önkormányzatok társulási rendszerének főbb vonásai. *Új Magyar Közigazgatás*, 2011. 1. sz. 29. p.
- ⁴⁴ 11/1971. (III. 31.) Korm. rendelet a tanácsokról szóló 1971. évi I. törvény végrehajtásáról. (a továbbiakban III. Tt. Vhr.) 50. § (1) bek.
- ⁴⁵ PAPP 1970. 876. p.
- ⁴⁶ III. Tanács törvény 48. § (4) bek. és BERÉNYI Sándor – MARTONYI János – SZAMEL Lajos: *Magyar Államigazgatási Jog – Általános rész*. Budapest, 1980. Tankönyvkiadó, 186. p.
- ⁴⁷ Községi közös tanácsok szervezéséről szóló 9/1971. (II. 23.) NET határozat; Községi közös tanácsok szervezéséről szóló 18/1972. (XII. 2.) NET határozat; Községi közös tanácsok szervezéséről szóló 34/1974. (X. 3.) NET határozat; Községek alakításáról, egyesítéséről, községi tanács és közös tanácsok szervezéséről szóló 29/1984. (XII. 13.) NET határozat; Községek alakításáról, egyesítéséről, községi tanács és közös tanácsok szervezéséről szóló 36/1985. (XII. 6.) NET határozat; Községek alakításáról, községi közös tanácsok és közös tanácsból kiváló községekben községi tanácsok szervezéséről szóló 112/1988. (X. 6.) NET határozat; Községegyesítések megszüntetéséről, közös tanácsból kiváló községekben községi, községi közös tanácsok szervezéséről szóló 119/1989. (IX. 28.) NET határozat és Községegyesítés megszüntetéséről, közös tanácsból kiváló községekben községi, községi közös tanács szervezéséről szóló 122/1989. (X. 19.) NET határozat.
- ⁴⁸ III. Tt. Vhr. 77. §
- ⁴⁹ Uo. 11. § (3) bek.
- ⁵⁰ Ez is a tanácsok akkori önkormányzati mivoltát volt hivatott erősíteni.
- ⁵¹ 1983. évi 26. törvényerejű rendelet a tanácsokról szóló 1971. évi I. törvény módosításáról és egyes tanácsi hatáskörök rendezéséről. 14. §
- ⁵² III. Tt. 69/B. § (1) bek.
- ⁵³ Az előjáróságokról szóló 9/1985. (III. 7.) MT rendelet 1. § (1) bek.
- ⁵⁴ CSEFKÓ Ferenc: Az előjáróságok társadalmi presztízséről. *Tér és Társadalom*, 1988. 2. sz. 73. p. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.2.2.74>.
- ⁵⁵ FÜRCHT Pál: A településközi együttműködés, fejlesztési irányok. In SZIGETI Ernő (szerk.): *Régió, Közigazgatás, Önkormányzat*. Budapest, 2001. Magyar Közigazgatási Intézet, 327. p.
- ⁵⁶ III. Tt. 69/B. § (5) bek.
- ⁵⁷ A teljes listát I. az előjáróságokról szóló 9/1985. (III. 7.) MT rendelet melléklet 1. és 2. pontjai.
- ⁵⁸ 1987. évi 21. törvényerejű rendelet a tanácsokról szóló 1971. évi I. törvény egyes rendelkezéseinek módosításáról, a kétszintű igazgatás bevezetéséről. 9. § (3) bek.
- ⁵⁹ VEREBÉLYI Imre: A tanácsi önkormányzati rendszer alkotmányos alapjai és fejlesztési irányai. *Állam és Igazgatás*, 1989. 4. sz. 292. p.
- ⁶⁰ 1990. évi LXV. törvény indokolása a helyi önkormányzatokról szóló törvényjavaslatához. Általános indokolás.
- ⁶¹ BENCSIK András – ERCSEY Zsombor: A helyi önkormányzatok pénzügyi autonómiájának átalakulása. *Glossa Iuridica*, 2020. 1–2. sz. 227. p.
- ⁶² FÁBIÁN Adrián: *Az önkormányzati jogalkotás fejlődése és fejlesztési lehetőségei*. Budapest–Pécs, 2008. Dialóg Campus Kiadó, 56. p.
- ⁶³ SZABÓ Lajos: A helyi önkormányzati rendszer útirányai. *Új Magyar Közigazgatás*, 2018. 4. sz. 69. p.
- ⁶⁴ HOFFMAN István: Local Self-Government in Hungary. In BREZOVNIK Bostjan – HOFFMAN István – KOSTRUBIEC Jaroslaw (szerk.): *Local Self-Government in Europe*. Maribor, 2021. Lex Localis, 210. p.
- ⁶⁵ NAGY Marianna: A helyi-területi önkormányzatok és az Alaptörvény. *Közjogi Szemle*, 2017. 4. sz. 16. p.
- ⁶⁶ III. Tt. 29. § (3) A tanács ülése nyilvános. A tanács zárt ülést is elrendelhet. Ötv. 12. § (3) A képviselő-testület ülése nyilvános, indokolt esetben a testület zárt ülést rendelhet el. III. Tt. 30. § (2) A tanácsot össze kell hívni a tanács tagok egynegyedének indítványa alapján is. Ötv. 12. § (1) Az ülést össze kell hívni a települési képviselők egy-
- negyedének vagy a képviselő-testület bizottságának az indítványára. III. Tt. 31. § (1) A tanács ülést a tanácselnök vezeti. Ötv. 12. § (2) A képviselő-testület elnöke a polgármester, aki összehívja és vezeti a képviselő-testület ülést. III. Tt. 57. § A bizottság javaslattevő, véleményező, előkészítő, ellenőrző, összehangoló szerv. Ötv. 23. § (1) A bizottság – a feladatkörében – előkészíti a képviselő-testület döntéseit, szervezi és ellenőrzi a döntések végrehajtását.
- ⁶⁷ III. Tt. 31. § (1) A tanács ülést a tanácselnök vezeti. Ötv. 12. § (2) A képviselő-testület elnöke a polgármester, aki [...] vezeti a képviselő-testület ülést.
- ⁶⁸ KARA Pál: Helyi önkormányzati rendszerünk értékei, fejlesztési lehetőségei II. *Magyar Közigazgatás*, 1998. 11. sz. 642. p.
- ⁶⁹ L. erről bővebben PETRÉTEI József – TILK Péter: Az önkormányzati társulások és a kistérségek néhány alkotmányjogi kérdése. *Magyar Közigazgatás*, 2005. 3. sz. 131. p.
- ⁷⁰ HOFFMAN 2011. 29. p.
- ⁷¹ ÁRVAI Tibor: Települési önkormányzatok együttműködése, társulások kapcsolatai, különös tekintettel a kistérségekre. *Magyar Közigazgatás*, 2000. 7. sz. 423. p.
- ⁷² Ötv. 41. § (1) bek.
- ⁷³ Ötv. részletes indokolás a 41. §-hoz.
- ⁷⁴ FÜRCHT Pál: Szabályozási koncepció a kistérségi társulásokhoz. In ÁGH Attila – NÉMETH Jenő (szerk.): *Kistérségi közigazgatás (Szekértői tanulmányok)*. Budapest, 2003. Magyar Közigazgatási Intézet, 116. p.
- ⁷⁵ Ötv. 43. § (1) bek.
- ⁷⁶ HOFFMAN 2011. 29. p.
- ⁷⁷ Ötv. 44. § (2) bek.
- ⁷⁸ Uo. (3) bek.
- ⁷⁹ 1992-ben 20 db ilyen ismertek, 2006-ra pedig számuk 3-ra csökkent. HOFFMAN 2011. 29. p.
- ⁸⁰ HORVÁTH M. Tamás: *Helyi közszolgáltatások szervezése*. Budapest–Pécs, 2002. Dialóg Campus Kiadó, 180. p.
- ⁸¹ CSEFKÓ Ferenc: *A helyi önkormányzati rendszer*. Budapest–Pécs, 1997. Dialóg Campus, 132–134. p.
- ⁸² CSEH Lajosné – SZABÓ Lajos – VARGA Sándor: *Kommentár a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvényhez* (<https://uj-jogtar.hu>) – az Ötv. 44. §-ához.
- ⁸³ Ötv. 104. § (1)–(2) bek.
- ⁸⁴ HOFFMAN 2009. 131. p.
- ⁸⁵ HORVÁTH Csaba: A néhai körjegyzőségek és a közös önkormányzati hivatalok összehasonlítása a Pápai járás példáján. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 2019. 1. sz. 150. p.
- ⁸⁶ FÜRCHT 2001. 335. p.
- ⁸⁷ BEKÉNYI 2024. 12. p.
- ⁸⁸ Ötv. 39. § (1) bek.
- ⁸⁹ Uo. (2) bek.
- ⁹⁰ CSEH–SZABÓ–VARGA, nd. az Ötv. 39. §-ához; SEVER Lászlóné (szerk.): *Racionális létszámmoddell és működés az önkormányzati hivatalokban*. Budapest, 1997. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó; BEKÉNYI 2024. 18. p.
- ⁹¹ 3/2003. (II. 7.) AB határozat.
- ⁹² TILK Péter: A helyi önkormányzatok az Alaptörvényben. *Új Magyar Közigazgatás*, 2011. 6–7. sz. 25. p.
- ⁹³ Ötv. 39. § (1) bek.
- ⁹⁴ Ennek oka, az államigazgatási ügyek köre, mivel a jogorvoslatok elbírálása más-más megyéhez tartozna, ez pedig egy jogilag kifejezetten bonyolult helyzetet eredményezhetne.
- ⁹⁵ 1994. évi LXIII. törvény a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény módosításáról.
- ⁹⁶ Ötv. 28. §
- ⁹⁷ VADÁL Ildikó: Néhány megjegyzés a helyi önkormányzatok demokratikus működésének garanciáiról. *Magyar Közigazgatás*, 2002. 1. sz. 29. p.
- ⁹⁸ Ötv. 55. §
- ⁹⁹ A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény módosításáról szóló 1994. évi LXIII. törvény indokolása. Részletesen indokolás a 4–5. §-hoz.

- ¹⁰⁰ 1994. évi LXIII. törvény. 4. § (2) bek.
- ¹⁰¹ SZITA Károly: Gondolatok az önkormányzati rendszer korszerűsítéséről. *Magyar Közigazgatás*, 2002. 4. sz. 196. p.
- ¹⁰² 2010. évi CLIII. törvény a *Magyar Köztársaság 2011. évi költségvetését megalapozó egyes törvények módosításáról*. 4. § (4) bek. alapján.
- ¹⁰³ Ennek a 2010-es módosításnak voltak hívei és ellenzői is. L. erről bővebben TÖRÖK László: *Körjegyzőségek határosság nélkül. Jegyző és Közigazgatás*, 2009. 2. sz. <https://jegyzo.hu/korjegyzosegek-hatarossag-nelkul-20092/>.
- ¹⁰⁴ 1997. évi CXXXIV. törvény a *helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény módosításáról*. 5. § (1) bek. és 6. §. SZABÓ Tamás: A magyarországi kis- és középvárosok szerepe az önkormányzati társulásokban. In SZABÓ Tamás – GYERGYÁK Ferenc (szerk.): *A magyar kisvárosok politikai, igazgatási és fejlesztési dimenziói (tanulmánykötet)*. Budapest, 2024. Homo Oecologicus Alapítvány–Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége, 134. p.
- ¹⁰⁵ 1997. évi CXXXV. törvény a *helyi önkormányzatok társulásairól és együttműködéséről*.
- ¹⁰⁶ KARA Pál: Helyi önkormányzati rendszerünk értékei, fejlesztési lehetőségei. *Magyar Közigazgatás*, 1998. 10. sz. 580. p.
- ¹⁰⁷ Uo. 581. p.
- ¹⁰⁸ PETRÉTEI-TILK 2005. 132. p. és GYERGYÁK Ferenc: A kistérségi szintre telepített államigazgatási, közszolgáltatási és egyéb állami feladatok. *Magyar Közigazgatás*, 2004. 2. sz. 97. p.
- ¹⁰⁹ KOVÁCS Katalin: Kényszer szülte és önkéntes együttműködések a kistépülési önkormányzatok körében. In KOVÁCS Katalin – SOMLYÓDYNÉ PFEIL Edit (szerk.): *FÜGGŐBEN. Közszolgáltatás-szervezés a kistépülések világában*. Budapest, 2008. KSZK, 211. p.
- ¹¹⁰ CSÁKI-HATALOVICS Gyula Balázs: A helyi önkormányzatok működésének hatékonysági anomáliái és azok megoldási kísérletei a rendszerváltozást követően, különös tekintettel az elektronikus közigazgatási megoldások elterjedésére. *Glossa Iuridica*, 2020. 3–4. sz. 193. p.
- ¹¹¹ Hogy melyek ezek a közszolgáltatások, azt a Tkttv. 2. § (1) bekezdése sorolja fel.
- ¹¹² *A települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló 2004. évi CVII. törvény indokolása*. Általános indokolás.
- ¹¹³ SZABÓ 2019. 106. p.
- ¹¹⁴ FÁBIÁN Adrián: Gondolatok és kérdések a többcélú kistérségi társulásokkal kapcsolatban. *Közjogi Szemle*, 2008. 2. sz. 31. p.
- ¹¹⁵ Tkttv. 1. § (2) bek.
- ¹¹⁶ MIZSER Csilla: Kistérségek és megbízottak – avagy hol tart ma a kistérségi közigazgatás? *Themis*, 2004. 2. sz. 45. p.
- ¹¹⁷ SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI Irén: A kistérségi szerveződések életképessége, a térségmenedzserek szerepe. In HORVÁTH Gyula – RECHNITZER János (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, 2000. MTA Regionális Kutatások Központ, 218. p.
- ¹¹⁸ GYERGYÁK 2004. 92. p.
- ¹¹⁹ TORBA Nándor: A kistérségi társulások főbb jellemzői: (a 2006. évi statisztikai adatok elemzése). *Közigazgatási Szemle*, 2008. 1. sz. 77. p.
- ¹²⁰ KISS Mónika Dorota: *A közmeghallgatás helyi önkormányzati jogintézménye*. PhD-értekezés. Pécs, 2012. 24. p.
- ¹²¹ BEKÉNYI József – BARABÁS Zoltán – DEÁK László – PINTÉRNÉ VÍG Ilona – VASS György: A települési Önkormányzatok többcélú társulásának szabályozása. Módszertani értelmezések. In NÉMETH Jenő (szerk.): *Kistérségek kézikönyve*. Budapest, 2004. Magyar Közigazgatási Intézet, 27. p.
- ¹²² Legutoljára például az *Mötv.* 85. § (13)–(16) bekezdéseit, melyek 2024. november 29. napjával léptek hatályba.

1. Bevezetés

Lettország történelmi szempontból nézve fiatal állam, azonban határai – keleten és délen – viszonylag hosszú időre visszatekintően léteznek a maihoz nagyon hasonló formában. Ennek oka abban rejlik, hogy a területet a középkorban egy erős állam, a Német Lovagrend uralta, amelynek célja volt a határok stabilitását biztosítani. Döntő hatást gyakorolt azonban a későbbiekben a lett történelemre és határokra Oroszország terjeszkedése. A Moszkva, majd Szentpétervár központú Moszkvai Nagyfejedelemség, illetve Orosz Cásár a 16. századtól mutatott érdeklődést a Baltikum iránt,¹ végül a 18. század végére azt teljes egészében fennhatósága alá vonta. Az orosz cárok sokáig engedték a korábbi hatalmi struktúrák fennmaradását e területeken, így a különböző jogállások konzerválták a középkorban meghúzott – Lettország mai területét felosztó – határokat. Az egyetlen lényeges változást Latgallia – a mai Lettország délkeleti része – Vityebszki Kormányzósághoz csatolása jelentette,² ami 1918-ig, Lettország függetlenedéséig állt fenn.

2. A határok kialakulása az első függetlenség idején

Lettország mai déli és északi határai jelentős részben – nem számítva az 1939-es és 1945-ös, később tárgyalandó határváltozásokkal érintett területeket – az 1920-as évek legelejére kialakultak. A határok többnyire igazodnak az Orosz Birodalom által 1917 előtt használt és történelmi alapokon nyugvó kormányzósági határokhoz, amelyek – leszámítva az észti és lett lakosságú Vidzemét – jelentős részben egybeestek a lett etnikai határokkal. Nem is véletlen, hogy amikor a Lett Ideiglenes Nemzeti Tanács 1917. december 2-án deklarálta a lettek lakta területek Oroszországon belüli autonómiáját, akkor elegendő volt Kurzeme, Latgallia és Vidzeme régiórai hivatkozni. Hasonlóképpen az 1918. november 18-i lett függetlenségi nyilatkozat is e lett történelmi régiók egységét proklamálta, hangsúlyozva, hogy nem szándékoznak más orosz kormányzóságoktól területet elcsatolni. A békekonferencia elé 1919. június 10-én benyújtott lett memorandum³ azonban már nyolc pontban megnevezte azokat a területeket is, amelyeket Lettország e közigazgatási határokon túl azok lett lakossága, illetve stratégiai fontossága miatt az országhoz kért csatolni. Ezek többnyire a volt Orosz Birodalom területén helyezkedtek el, de az akkor Németországhoz tartozó Kur-földnyelv 40 kilométer hosszú szakaszára⁴ is bejelentette igényét Riga. A határok kialakulása azonban végül egy összetett és időben elhúzódó folyamat lett a szomszédos államok eltérő érdekei miatt.

3. Lett-észti határ

Amikor a 7. században a mai Lettország területére megérkeztek a balti törzsek, ott balti-finn nyelvcsaládhoz tar-

Manzinger Krisztián*

Lettország határai történelmi perspektívában

tozó, finn-permi nyelveket beszélő törzseket – elsősorban észteket és líveket – találtak. A mai lett-észti határrégió a 12. századig kétnyelvű volt, majd a nyelvhatár a 13. században véglegeseedett, habár apróbb változások egészen az 1860-as évekig előfordultak.⁵ Ez annak ellenére is könnyűvé tette a modern államhatár meghúzását, hogy a térségben évszázadokon keresztül létező Livónia (orosz időkben Kormányzóság) magában egyesített északon észti, délen pedig lett területeket. Az egyetlen lényegi vitás kérdés Valka, a vegyes lakosságú vasúticsomópont-város hovatartozása volt: birtoklását az északi irányú két, illetve déli és nyugati irányú három vasútvonal miatt Észti- és Lettország is kulcsfontosságúnak tartotta.⁶ Amikor 1917 első felében Georgij Jevgenyjevics Lvov kormánya Orosz-Livóniát – és benne Valka körzetét – felosztotta észti és lett részre, a város maga lett fennhatóság alá került, azonban a két fél megegyezett, hogy a háború lezárását követően népszavazáson döntenek a város hovatartozásáról.⁷

Az akkorra már Oroszországtól elszakadt felek 1919 nyarán állították fel a közös határbizottságot, amely azonban nem tudta a megosztást rendezni, a határ kijelölésének megoldatlansága pedig katonai konfliktussal fenyegetett. Az orosz polgárháború során és a bizonytalan baltikumi helyzetben ez a még mindig zajló függetlenségi küzdelmek sikerét veszélyeztette, így a Brit Külügyi Szolgálat közbelépett, és Stephen Georg Tallentset, a Baltikumért felelős brit megbízottat ajánlotta a két ország figyelmébe a határvita rendezéséhez. Tallentset Tallinn és Riga 1920. március 22-i egyezményükben elfogadták, kinevezve őt a határbizottság elnökének.⁸

Tallents brit segédei közreműködésével a vitatott határpontokat részleteiben feltérképezte, például az 1919. október 12–17. között észti részről végrehajtott valkai lakosság-összeírás etnikai adatait lakóházakra bontva térképre vitte.⁹ A határkijelölés folyamatába kérelmek százaival bekapcsolódott az érintett lakosság is, amely az Orosz Birodalom idején arra szocializálódott, hogy ez az ügyek elintézésének módja – azonban a határbizottság brit tagjai csak korlátozottan vették figyelembe a petíciókat.¹⁰ Ennek oka az volt, hogy a brit szakértők a gazdasági szempontokat mindig az etnikaiak elé helyezték, különösen, mivel mindkét ország tudatos manipulációt folytatott.¹¹ Bizonyos korrekciók mindazonáltal petícióknak voltak köszönhetőek, így például Ainaži az ottani papírgyár tulaj-

* Manzinger Krisztián PhD, megbízott tanszékvezető, adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Jogi Tanszék, ORCID: 0000-0001-9244-5741

donosainak – és egy helyi népszavazás eredményének – révén került Lettországhoz.¹²

A gazdasági prioritás megjelent a valkai határkérdés megoldásában is, amit Tallents 1920. július 1-jén közölt döntésével rendezett: eszerint a város történelmi és gazdasági központja Észtországnak jutott a főpályaudvarral együtt, míg a nyugati külvárosok egy kisebb pályaudvarral – viszont a Riga számára fontos vasutakkal – Lettországhoz kerültek, és ezzel – illetve a megosztást követően több ezer lett Lettországra áttelepülésével az Észtországnak juttatott városrészből – a határvita rendeződött.

A megosztást követően az akkor 375 kilométeres közös határszakasz vonatkozásában felek 1920. október 19-én írták alá a határszerződést, amelyet 1923. március 30-án kiegészítettek az Észtország által Lettországnak átadott Lauri körzetében kijelölt új határvonalra vonatkozó rendelkezésekkel. Ez utóbbi terület a IV. fejezetben ismertetett okok miatt ma már az Oroszországi Föderációhoz tartozik, ezért a lett–észt közös határ hossza is rövidebb a két világháború közötti időszak határvonalánál: 343 km.

4. Lett–litván határ

A déli határokat először a Német Lovagrend és Mindaugas litván király 1261-es megállapodása állapította meg, de az a későbbiekben többször változott, és majd csak az 1426-os melnai békében rögzült a mai lett–litván határhoz nagyon közeli vonalban. A középkori határvonalakon – miután a 18. században a határ mindkét oldalán fekvő területek orosz kézre kerültek – az orosz uralom időszakában apróbb változások történtek mindössze. Ennek ellenére az 1917-es orosz összeomlást követően közel sem volt egyértelmű, hogy hol fog húzódní a lett–litván határ: a balti nyelvcsaládhoz tartozó, de eltérő vallású két nép között 1919-re kifejezetten ellenségessé vált a viszony, aminek a vallási különbségek mellett az is oka volt, hogy az egyébként nagyjából egyértelmű etnikai határ túloldalán mindkét nemzet tagjai közül sokan éltek olyan stratégiai helyeken, amelyekre az érintett állam igényt tartott.¹⁴ A legnagyobb viták az 1819-ben a Kurlandi Kormányzósághoz csatolt, litván többségű,¹⁵ de 1918 óta lett kézen levő, Litvániától a tengertől elzáró Palanga térségéhez,¹⁶ a lett többségű, de a Kaunasi Kormányzósághoz tartozó,

Lettország déli részén a közúti összeköttetést emiatt megszakító Ilükste régiójához,¹⁷ illetve a Kaunasi Kormányzóság területére eső, litván többségű Mažeikiai vasútállomása birtoklásához kapcsolódtak, amely utóbbi a tengerparti lett kikötő, Liepāja vasúti összeköttetését biztosította az ország többi részével.

A békekonferenciától Lettország a fent említett 1919. június 10-i memorandumában kérte e területek átadását, amire Litvánia ellentámadásba kezdett és népszavazást kért a katolikus többségű Latgáliában és annak központjában, Daugavpilsben.¹⁹ Júliusban Lettország felajánlotta Palangát – és ezzel a tengeri kijáratot – Litvánia számára Mažeikiai vasútállomásáért cserébe, de a déli ország elutasította a javaslatot.²⁰ Őszre a két ország közel került a fegyveres összeütközéshez, majd harc nélkül, de 1919 decemberére a lett hadsereg elfoglalta Mažeikiai vasútállomását, miközben a litván hadsereg más vitatott területeket vont meg szállás alá.

1920 márciusában Lettország és Litvánia egyetértésre jutottak, hogy a

határ meghúzásánál nem a vallási, hanem az etnikai szempontoknak kell elsődleges szerepet játszaniuk, illetve Palanga és – a Daugavpilszel szemben fekvő – Ilükste kivételével a közös határvita jelentős részét is el tudták dönteni. A Vörös Hadsereg 1920 nyári offenzívája ideiglenesen visszavetette a litván megállapodási hajlandóságot, de végül 1920 augusztusában megegyeztek, hogy a nemzetközi döntőbíróshoz fordulnak, amelynek egy-egy lett és litván tagja mellé, ismét brit felajánlásra James Simpson, az edinburghi egyetem professzora lépett be elnökként – miután a lett–észt határvonal meghúzását elvégző Tallents elutasította a felkérést. A bíróság 1920 végén kezdte meg a működését, majd 1921 februárjában végiglátogatta az érintett területeket.

A bíróság 1921. március 26-án közzétett ítéletében a vitatott területek közül Palangát és Šventojit Litvániának adta, Lettország viszont megkapta Ilükste, Panemūne (Brunava) és Ukru körzeteit,²¹ illetve Mažeikiai vasútállomás használatának jogát hasonlóan a trianoni békeszerződés 302–307. cikkeinek rendelkezéseihez.²² Palangát – ahol Simpson nevét ma utca viseli – a litván hatóságok 1921. március 31-én vették birtokba, kijutva így a tengerhez, míg az elcsatolással Lettország elveszítette közvetlen összeköttetését a Memel-vidékkel, ahol 1918–1920 között közvetlen német–lett határ állt fenn.²³

Valka város megosztása¹³

Mažeikiai vasúti csomópont¹⁸

*A Litvániát a tengertől elválasztó lett–német határ
Palangánál 1918–1921 között²⁴*

Lettország és Litvánia 1921. május 14-én kötött határ-szerződést, az akkor 570 kilométer hosszú közös határ demarkációja pedig 1927-re fejeződött be. 1925–1927 között Riga megépítette a Liepāja–Saldus–Glūda vasút-vonalat, amely lehetővé tette a kikötőváros vasúti elérését Mažeikiai nélkül.

A lett–litván határ ma 588 kilométer hosszúságú annak következtében, hogy 1939-ben Vilnius és környéke Litvá-niához csatolásával 18 kilométernyi korábbi lett–lengyel államhatárszakasz érintett része változatlan formában lett–litván határrá vált.

5. Lett–orosz határ

A történelmi keleti határok szintén régen, a 13–14. szá-zadban rögzültek, a Német Lovagrend és a Pszkovi Köz-társaság megegyezésének folyományaként. Ezeket a hatá-rokat Oroszország a későbbi évszázadokban, a Baltikum bekebelezését követő időszakban is megtartotta. A hatá-rok kérdése az első világháború végén merült fel, amikor Oroszország az 1918. március 3-i breszt-litovszki béke 6. cikkében kötelezte magát Észtország és Livónia Kormány-zóságok kiűritésére, és azok német rendőri ellenőrzés alá adására, addig az időig terjedően, amíg a területek lakos-ságai képessé válnak a közrend fenntartására. A határt a szerződés Latgallia nyugati határvonalán jelölte ki, vagyis a Luban-tavon keresztül a Daugava mentén fekvő Liben-hofig (ma Līvāni) húzott vonal mentén. Ez szembement azokkal a lett törekvésekkel, amelyek Kurzeme, Vidzeme és Latgallia egyesítése révén kívántak 1917-ben az auto-nóm, 1918-ban pedig a független Lettországot létrehozni.

A térségben 1918–1919 között zajló különböző kato-nai konfliktusok végül azt eredményezték, hogy a szov-

A két háború közötti Abrene megye és a mai lett–orosz határ³³

jetellenes lettek 1919 novemberére elérték a breszt-litovszki békében kijelölt vonalat, majd az 1920. január 3–5. közötti daugavpils, illetve a január 12–14. közötti abrenei csaták révén stabilizálták a breszt-litovszki békében nem említett, de lett földnek tekintett Latgallia feletti lett uralmat, illetve elfoglalták a Pszkovi Kormányzóság egy vékony, többségében oroszok lakta nyugati sávját,²⁵ amelynek átadását már 1919 júniusában szintén kérték a békekonferenciától. Pytalovo városára az onnan Ierikiig futó, Vidzeme és Latgallia összeköttetését biztosító, főleg katonai célra használt vasút feletti kontroll érdekében volt szüksége Lettországnak,²⁶ de azt is hangsúlyozták, hogy a föld történelmileg lett és a város orosz neve is lett eredetű.²⁷ Az 1920. augusztus 11-i rigai lett–szovjet-orosz békeszerződés²⁸ 3. cikke a lett–orosz határt a *de facto* helyzetnek megfelelően Pytalovótól keletre húzta meg, ezzel a település és hat további község²⁹ Lettország részévé vált. A békeszerződés 2. cikkében Szovjet-Oroszország a népek önrendelkezési jogát tiszteletben tartva véglegesen és visszavonhatatlanul lemondott a lett nép feletti minden szuverenitásról, valamint azokról a területekről, amelyek korábban Oroszországhoz tartoztak.

A város nevét Lettország 1921-ben Jaunlatgaléra³⁰ változtatta, majd 1925-ben járásközponttá tette. 1933-ban vá-

rosi rangot kapott a település, 1938-ban pedig ismét átnevezték, ezúttal a lett nyelvben ma is használatos Abrenére. A megnevezés a mai lett, észt és orosz határvidéken fekvő Tálava régió 1224-es felosztásáról szóló szerződésben szerepelt, ezt vonatkoztatták a városra.

Lettország 1940-es szovjet annektálása és az 1941–1944 közötti német megszállás idején Lettország részeként igazgatták a várost, azonban az 1944. július 22-i második szovjet bevonulás után nem sokkal sor került az Oroszországi SZSZSZK-hoz (Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság) átcsatolásra. Formailag a Lett SZSZK (Szovjet Szocialista Köztársaság) parlamentje kérte az Oroszországi SZSZSZK-t a város és hat község átvételére 1944. augusztus 22-én, amelynek vezetése másnap döntést hozott a Pszkovi terület létrehozásáról,³¹ ez pedig már tartalmazta az átcsatolni „kért” településeket. A várost 1945-ben nevezték vissza Pytalovóra.³²

Orosz szempontból a terület szimbolikus fontossága mellett az is szerepet játszhatott az átcsatolás keresztülvételében, hogy az közvetlenül határos az Észtországtól ugyanebben az időszakban megszerzett, szintén orosz lakta – és 1920-at megelőzően szintén a pszkovi területhez tartozott – Petseri (Печоры) térségével,³⁴ a régióban pedig a két balti ország 1940-ben közösen tervezte az esetleges

szovjet támadás megállítását, így stratégiai térségnek minősült a két állam feletti uralom tekintetében.³⁵

Az átszatolt abrenei részen az oroszok 85,5%-os többséget tettek ki az 1935-ös lett népszámlálás szerint a 12,5%-nyi lett mellett. Ennek ellenére a helyi oroszok egy delegációja 1945 tavaszán kérte a rigai szovjet kormányt, hogy ne csatolják el a területet Lettországtól, majd amikor ez mégis megtörtént, akkor a helyi lett lakossággal együtt jelentős részük távozott, míg az ott maradtak egy részét a szovjet hatóságok Szibériába deportálták. Abrene és a hat település mai népessége jelentős részben Oroszország más területeiről költözött oda 1945 után.³⁶

A lett függetlenség helyreállításáról szóló, még a Lett SZSZK parlamentje által elfogadott 1990. május 4-i nyilatkozat az 1920-as rigai béke 9. cikke szerint – vagyis Abrene visszacsatolásával – szorgalmazta Lettország és a Szovjetunió jövőbeli kapcsolatait megalapozni,³⁷ majd a függetlenség visszaállítását³⁸ követően, 1992. január 22-én a lett törvényhozás törvénytelennek nyilvánította az abrenei régió Oroszországhoz csatolását. Nem sokkal később Oroszország történelmi és jogi szempontból is alaptalannak nyilvánította a lett döntést.

Abrene – és Petseri – esetében a nemzetközi jog két elve ütközik: egyrészt a latin-amerikai és afrikai gyarmatbirodalmak felbomlása során a konfliktusok kialakulásának minimalizálása érdekében kialakított és mára szokásjogi jellegűvé vált *uti possidetis*, másrészt pedig az *ex in iuria non ius oritur*, vagyis a jogtalan cselekedetből – illegális megszállásból – nem származhat jogos előny.³⁹ A nemzetközi jogi dilemma feloldására végül nem került sor, mert a probléma azonnal politikai és nem jogi kihívásként jelentkezett 1991 után, illetve mert semmilyen nemzetközi bírói fórum nem vizsgálta a helyzetet. A problémát azonban le tudták választani a közös határrezsim egészének kérdéséről, és már 1993-ben sikerült megállapodásra jutni a határrezsim tekintetében, amit követően megkezdődött a lett–orosz közös határszakasz nem vitatott részének demarkációja.⁴⁰

A határtárgyalásokra Oroszország időről időre behozta a lettországi orosznyelvűek problémáinak rendezését, ami hátráltatta a rendezést, így például 1997-ben, amikor – Észtországhoz hasonlóan – Lettország is késznek mutatkozott az 1920. évi rigai békében rögzített határ elfogadására, vagyis az 1944-ben elcsatolt területek feletti orosz szuverenitás elismerésére. Moszkva azonban ragaszkodott az orosznyelvűek „humanitárius problémáinak” rendezéséhez, aminek a határkérdéshez való kapcsolását Riga utasította el, így az elkészült szerződéstervezetet végül nem tudták aláírni.⁴¹

Van olyan vélemény, miszerint a határkérdés nyitva tartása a 2000-es évekig Riga számára a nemzeti érzelmek politikai hasznosításán túl arra is szolgált, hogy Oroszországot rábírja arra, hogy az állam jogfolytonosságát elismerje, és a Szovjetunióhoz csatolását nemzetközi joggal ellentétesnek tekintse.⁴² Erre utalhat, hogy épp ebben a túlhevített időszakban szólították fel a balti államok 2005 tavaszi párnui találkozójukon Oroszországot, hogy hivatalosan is ismerje el okkupációként az 1945-ös megszállást, amit egy hónappal később az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusa is sürgetett határozatában.⁴³

Habár az EU-csatlakozás során Lettország azzal érvelt, hogy kész lenne a határszerződést a fennálló határok elismerésével aláírni, Aigars Kalvītis miniszterelnök 2005-ben mégis nyilvánosan azt számolgatta, hogy a terület visszacsatolása utáni integrálás számszerűen milyen költségvetési kiadásokat jelentene Lettországnak.⁴⁴ Ezen túlmenően a lett kormány azt is egyértelművé tette, hogy a szerződés aláírását követően, a ratifikáció során olyan egyoldalú nyilatkozatot fog fűzni a szöveghez, amely konkrét területi igény megfogalmazása nélkül, de fenntartja Lettország jogát a térséghez. Orosz részről ezt elfogadhatatlannak nyilvánították csakúgy, mint Észtországnak az akkor aláírt határszerződés ratifikációja során tett hasonló nyilatkozatát.⁴⁵

Lett részről végül a rendezés mellett döntöttek, amit az tett lehetővé, hogy a politikai elit felvállalta a területi igényekről való lemondás politikai kockázatát: Vaira Vīķe-Freiberga akkori lett államfő nyilvánosan kijelentette, hogy Rigának el kell fogadnia a realitásokat, és le kell mondania a területéről, így lehetővé vált, hogy 2007. március 27-én Moszkvában aláírják a határszerződést. A szerződés a ratifikációs okmányok kicserélését követően, 2007. december 18-án lépett hatályba.

A határszerződést megvizsgálta a lett Alkotmánybíróság, amely azt a No 2007-10-0102. sz. ügyben hozott döntésében alkotmányosnak nevezte.⁴⁶ A 2007. november 29-i ítélet érvelése szerint a független Lettország olyan területeken jött létre 1918-ban, amelyeknek még nem volt integráns része Abrene, azt az állam csak később foglalta el.⁴⁷ Ez azért volt kulcskérdés, mert a függetlenség visszaállításáról szóló 1990-es nyilatkozat kimondta az állam jogfolytonosságát, így az 1918-as függetlenségi nyilatkozat és az 1922-es – többször módosított – alkotmány érvényességét is, illetve a lett–orosz kapcsolatokat az 1920. évi rigai békeszerződés alapján rendelte rendezni. Az Alkotmánybíróság döntése egyértelművé tette, hogy Lettország állami léte az 1918-as függetlenségi nyilatkozatban és nem az 1920. évi békeszerződésben gyökerezik, vagyis Lettország Abrene és térsége nélkül is jogfolytonosan létezik.

A határszerződés alapján a demarkáció 2009-ben kezdődött meg, abban az időszakban, amikor Oroszország érdekelt volt együttműködési készségének kimutatásában az EU-s vízummentesség megszerzése érdekében.⁴⁸ A 283 kilométeres közös határszakasz 648 határjellel történő helyszíni megjelölése végül 2017-re fejeződött be.⁴⁹

6. Lett–belarusz határ

A közel 173 kilométer hosszú határszakasz nemcsak volt szovjet belső határ, hanem a két világháború közötti időszakban Lettország irányából nézve változatlan formában államhatárként funkcionált Lengyelország (105 kilométer, ebből 66 kilométer folyók mentén, illetve tavon keresztül), illetve Szovjet-Oroszország (86 kilométer⁵⁰) között. A mai határvonal meghúzását egyrészt a fentebb ismertetett 1921-es döntés érintette a lett–litván határról, amely Ilükste térségét Lettországnak adta – a területre Lit-

vánia mellett Lengyelország is igényt tartott –, másrészt pedig az 1920. augusztusi rigai békeszerződés, amely a lett–orosz határt állapította meg.⁵¹

A korábbi lett–orosz (szovjet) határ változatlanul fut a mai lett–belarusz határ vonalán – az átalakulás oka az, hogy habár Belarusz szovjet államként 1919-ben létrejött, annak területe az 1920. évi rigai béke idején még hadszíntér volt Lengyelország és Szovjet-Oroszország között. Kifejezetten problémásnak bizonyult azonban a lett–lengyel határ megállapítása, mert Lengyelország vitatta az 1921-es döntés jogosságát, és egészen 1929-ig húzta a határ rögzítéséről szóló megállapodás aláírását, amelyet végül egy titkos záradék révén összekapcsoltak az 1920-as lett agrárreform latgalliai lengyel nemesi kárvallottjainak kárpótlásával.⁵² A határ fizikai kiépítése 1937-re fejeződött be, azonban a határegyezmény aláírására az 1938–1939-es időszakban már nem került sor. 1939 után a korábbi lett–lengyel határ nagy része lett–szovjet (belarusz) határ lett, míg egy rövid, 18 kilométeres szakasz lett–litván határrá vált; a rigai békével érintett lett–szovjet-orosz déli határszakasz egy része pedig lett–szovjet-belarusz határként szolgált.

7. Lettország határainak mai helyzete

A balti államok EU-csatlakozásával és 2007. december 21-i schengeni térségbe lépésükkel Lettország északi és déli határa ellenőrzés nélkül átjárhatóvá vált, habár időről időre – így például a COVID-járvány során – előfordul azok ideiglenes lezárása vagy bizonyos korlátozások visszaállítása. Egészen más azonban a helyzet a lett–orosz és a lett–belarusz határon. Itt nemcsak a schengeni külső határra válás eredményezte a határőrizet szigorodását, hanem Oroszország provokációi is. A 2021-ben Belarusz felől érkező bevándorlók, illetve Oroszország Ukrajna elleni 2022-es nyílt agresszióját követően Riga megkezdte a Belarusz felé eső határzónában található erdők kivágását és kerítés építését, majd 2022 augusztusában a lett Belügyminisztérium bejelentette, hogy hasonló intézkedéseket tesznek a lett–orosz határon is,⁵³ amelynek a megerősítését már az Ukrajna elleni 2014-es agressziót követően megkezdték.

MANZINGER, KRISZTIÁN

Die Grenzen Lettlands im historischen Kontext (Zusammenfassung)

Die heutigen Grenzen des mittelbaltischen Staates liegen an vier Ländern, von denen die nördlichen und südlichen Grenzen mit EU- und NATO-Mitgliedstaaten im Schengen-Raum geteilt werden, während die südöstlichen und östlichen Grenzen Außengrenzen sind. Obwohl Lettland historisch gesehen ein junger Staat ist, wiesen seine südlichen und östlichen Grenzen über Jahrhunderte hinweg ein hohes Maß an Stabilität auf; sie fungierten als Außengrenzen des Deutschordensstaates, der die Region beherrschte. Diese Grenzen blieben unter der anderthalb- bis zweihundertjährigen russischen Herrschaft größtenteils

A 2022. őszi orosz mozgósítást követően Lettország újabb lépésre szánta el magát, és lezárta a lett–orosz közúti határátkelők többségét, felfüggesztette a vasúti áruforgalmat a működő két határkeresztező vasútvonalon, illetve megszüntette a közvetlen légi járatokat. Közben a határkerítés építése is folytatódott, 2024 nyarára elkészült a lett–belarusz határkerítés,⁵⁴ 2025 januárjára pedig 120 kilométer hosszúságú lett a lett–orosz határon épített kerítés, amelyhez további 28 kilométert terveznek 2025 végéig megépíteni, lezárva ezzel a legveszélyeztetettebb szakaszokat.⁵⁵

8. Összegzés

Lettország modern határainak kialakulása döntően az 1920-as évek elejére esett, annak megállapítása során pedig szinte valamennyi lehetséges módot felhasználtak, amit a nemzetközi jog elérhetővé tesz: a keleti határt katonai összeütközést követő békeszerződés révén húzták meg, az északit az etnikai határnak megfelelően felosztva egy vegyes lakosságú, de világos etnikai határokkal rendelkező területet – leszámítva Valka/Valga városát –, míg a délit az *uti possidetis* elv nagyjából történő alapulvételével. Különösen a déli határ – illetve Valka/Valga – esetében vették igénybe a feloldhatatlan vitákkal összekapcsolt területi kérdések megoldására nemzetközi döntőbíráskodás és a helyi népszavazás intézményét is.

A kialakult határok végül tartósnak bizonyultak, azokat az 1991-ben – a Szovjetuniótól elszakadását követően – a függetlenségét visszaállított Lettország és szomszédai sem vitatták. Egyetlen kivétel ez alól a mai lett–orosz határ északi részén fekvő Abrene és térsége volt, ahol – stratégiai okokból és egy katonai győzelmet követően – Lettország 1920-ban túlterjeszkedett a korábbi orosz provinciahatáron. Ezt a területet 1944-ben Oroszország „visszavette”, amit a lett társadalom és politikai elit a 2000-es évekig nem tudott elfogadni. Végül 2007-ben Lettország lemondott a területi igényéről, és ezáltal lehetővé vált a lett–orosz határszerződés aláírása és a határ végleges demarkációja is.

intakt, hauptsächlich als interne Verwaltungsgrenzen. Dennoch machte Lettlands Unabhängigkeit 1918 eine Grenzziehung erforderlich. Diese gestaltete sich nicht einfach: Lettland befand sich mit einem seiner vier Nachbarn – Russland – im Krieg und stand mit zwei weiteren – Estland und Litauen – am Rande eines bewaffneten Konflikts. Auch die Ziehung der lettisch-polnischen Grenze, der kürzesten von allen, war aufgrund sich überschneidender Ansprüche nicht einfach. Letztlich bestand Letzteres am längsten, nämlich bis zum Ende der 1920er Jahre. Die in dieser Zeit gezogenen Grenzen erwiesen sich jedoch als

stabil und wurden auch nach der Wiederherstellung der Unabhängigkeit 1991 von den beteiligten Parteien nicht angefochten – mit Ausnahme der Region Abrene, die

1944 an Russland angegliedert und bis in die 2000er Jahre von der lettischen politischen Elite und Bevölkerung zurückerobert wurde.

MANZINGER, KRISZTIÁN

The Borders of Latvia in Historical Perspective

(Abstract)

The current borders of the middle Baltic state face four countries, of which the northern and southern ones are borders shared with EU and NATO member states within the Schengen area, while the south-eastern and eastern ones are external borders. Despite the fact that Latvia is a young state by historical standards, its southern and eastern borders have shown a high degree of stability for centuries; since those functioned as the external borders of the State of the Teutonic Order, which dominated the region. Those boundaries remained mostly intact under the one and a half, two centuries long Russian rule, mainly as internal administrative borders, yet Latvia's independence in 1918 necessitated the drawing of bor-

ders. It did not prove to be easy: Latvia was at war with one of its four neighbours – Russia – and came to the brink of an armed conflict with two others – Estonia and Lithuania. The drawing of the Latvian-Polish border, the shortest of all, was also not easy due to overlapping claims. Ultimately, the latter lasted the longest, until the end of the 1920s, but the borders drawn up during this period proved to be stable and were not disputed by the parties concerned even after the restoration of independence in 1991 – with the exception of the Abrene region, which was annexed to Russia in 1944, reclaimed by the Latvian political elite and population until the 2000s.

Jegyzetek

- ¹ KOTILAINE, Jarmo T.: Opening a Window on Europe: Foreign Trade and Military Conquest on Russia's Western Border in the 17th Century. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1998. Neue Folge, Bd. 46. H. 4. 495–500. p.; KRICHNER, Walther: A Milestone in European History: The Danis-Russian Treaty of 1562. *The Slavonic and East European Review*, 1944. No. 59. 39–44. p. DOI: <https://doi.org/10.2307/3020234>.
- ² Latgallia már 1569-ben elszakadt a többi lett lakta területtől: a Német Lovagrend bukását követően a mai északi és nyugati részek svéd, a keletiek pedig lengyel–litván fennhatóság alá kerültek.
- ³ Lettország nem vett részt a békekonferencián. A memorandum szövegét közli *Memorandums par Latviju, stādīts priekšā no latviešu delegācijas miera konferencē*. 1919. június 10., <https://web.archive.org/web/20080204224043/http://www.historia.lv/alfabets/A/AR/arpolitika/dok/1919.06.10.latv.htm>.
- ⁴ Ma Litvánia része.
- ⁵ VABA, Lembit: Urimusi lāti-estī keelesuhetē. (Kutatások a lett–észti nyelvi kapcsolatok területéről) (Szemlézi: Fejes László). *Nyelvtudományi Közlemények*, 96. kötet 1998–1999. 255–256. p.
- ⁶ Ugyanígy stratégiai okok, az ottani világítótorony és táviró birtoklása okán kérte Lettország a Rigai-öbölben található – akkor – svéd-lakta Runo szigetét, amit végül Észtországnak juttattak.
- ⁷ Lettország beadványa a békekonferenciának 1919. június 10.
- ⁸ GIBSON, Catherine: *Nations on the Drawing Board. Ethnographic Map-Making in the Russian Empire's Baltic Provinces, 1840–1920*. Doktori értekezés. Firenzei Egyetem, 2019. 255–256. p.
- ⁹ Uo. 258–261. p.
- ¹⁰ Uo. 265–276. p.
- ¹¹ GIBSON, Catherine: Attuning to Emotions in the History of Border-Making: The Estonian-Latvian Boundary Commission in 1920. *Journal of Modern European History*, 2024. 1. sz. 47–48. p. DOI: <https://doi.org/10.1177/16118944231221031>.
- ¹² GIBSON 2019. 269. p.
- ¹³ Kép forrása: A Map of the Estonia & Latvia Border as it Passes Through the Town of Valga. *Amproehl.com*. 2018. június 24. <https://amproehl.com/blog/2018/6/24/a-map-of-the-estonia-latvia-border-as-it-passes-through-the-town-of-valga>.
- ¹⁴ Par mata tiesu no bruņota konflikta. Latvijas un Lietuvas robežstrīdu vesture. *LA.LV*. 2018. május 6., <https://www.la.lv/brivdienam-par-mata-tiesu-no-bruņota-konflikta-latvijas-un-lietuvas-robezstridi/>
- ¹⁵ Az 1919-es népszámlálás szerint a lakosság mintegy 56%-át tették ki a litvánok, 31%-át a zsidók és mindössze 7%-át a lettek. ŠULIOKAS, Justinas: How Scottish professor helped Lithuania and Latvia settle border disputes. *LRT*. 2021. március 30. <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1366922/how-scottish-professor-helped-lithuania-and-latvia-settle-border-disputes>.
- ¹⁶ Palanga az orosz közigazgatási beosztás szerint Kurland Kormányzóság része volt, és 6,4 kilométer hosszú közös határszakasszal rendelkezett Németországgal, így 1918–1920 között itt közvetlen német–lett határ létezett.
- ¹⁷ Erre Lettország által kért területre Litvánia mellett Lengyelország is igényt tartott, mindkét állam azon az alapon, hogy az a Lengyel–Litván Unióhoz tartozott, illetve, hogy katolikus és jelentős részben lengyel nemzetiségű a lakossága. How the Baltic States Got Their Shapes. *Deep Baltic*. 2016. április 4., <https://deepbaltic.com/2016/04/24/how-the-baltic-states-got-their-shapes/>.
- ¹⁸ Kép forrása: ŠULIOKAS 2021.
- ¹⁹ A két világháború közötti időszakban a katolikus Latgallia nagyon mostohán kezelt része volt Lettországnak, amely ráadásul a katolikus népesség természetes szaporodása és a szintén katolikus litván és lengyel bevándorlás okán kiemelt veszélyforrást is jelentett az evangélikus rigai lettek által irányított országnak. MANZINGER Krisztián: Lettország megtalált harmadik csillaga: Latgallia múltja és jelene. *Pro Minoritate*, 2024. 3. sz. 21–23. p.
- ²⁰ Par mata tiesu no bruņota konflikta. Latvijas un Lietuvas robežstrīdu vesture. *LA.LV*. 2018. május 6., <https://www.la.lv/brivdienam-par-mata-tiesu-no-bruņota-konflikta-latvijas-un-lietuvas-robezstridi/>
- ²¹ Norījot rūgtumu, Latvija atdeva Lietuvai Palangu. Ko saņēma pretī? *LA.LV*. 2021. március 26., <https://www.la.lv/si-diena-vesture-191/>.
- ²² A trianoni békeszerződés ideiglenesen biztosította – általában – az utódállamok számára a magyar állami területen található egyes meghatározott vasútvonalak használatának jogát saját vasúthálózatuk megfelelő üzemeltetésének érdekében.

- ²³ A területet a *versailles-i békeszerződés* vette el Németországtól és helyezte a Nemzetek Szövetsége kezelésébe annak érdekében, hogy egy későbbi időpontban – a Saar-vidékhez és Danzig városához hasonlóan – a lakosság dönthessen arról, hogy melyik államhoz kíván tartozni. A Memel-vidéket 1920. február 15-én üritették ki a német csapatok, akiknek a helyére francia katonaság vonult be. A területet 1923. január 9-én litvánbarát felkelők foglalták el, akik kevés ellenállással találkoztak a helyi német rendőrség és a francia katonaság részéről, ráadásul mindkét anyaállam az ekkor kibontakozó Ruhr-vidéki válsággal volt elfoglalva. A Nagykövetek Tanácsa elfogadta a kialakult helyzetet, és 1923. február 17-én Litvániához csatolta a területet, amely ott autonóm régiót hozott létre. A nemzetközi jogi rendezést a Klaipėda-egyezmény hozta el 1924. május 8-án, amely elismerte a területet Litvánia részeként – Németország nem volt aláírója az egyezménynek, Berlin csak az 1928-as német–litván határszerződéssel ismerte el a bekebelezést.
- ²⁴ Kép forrása: 1921. gada Latvijas kartes fragments. *WikiMedia*. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/lv/4/44/Latvijas-V%C4%81cijas_robe%C5%BEEa_1921.jpg.
- ²⁵ LAGANOVSKIS, Guntars: Kā Latvija ieguva un pazaudēja Abreni. *Lvportals.lv*. 2015. április 30. <https://lvportals.lv/norises/270802-ka-latvija-ieguva-un-pazaudeja-abreni-2015>.
- ²⁶ Abrene Oroszországhoz tartozása miatt az Ieriķi–országhatár közötti vasútszakaszt lett részről 2001-ben bezárták, és a síneket jelentős részben azóta felszedték.
- ²⁷ ANDERSON, Edgar: How Narva, Petseri and Abrene came to be in the RSFSR. *Journal of Baltic Studies*, 1988. 3. sz. 207. p. DOI: <https://doi.org/10.1080/01629778800000121>.
- ²⁸ *Treaty of Peace between Latvia and Russia*, done at Moscow, Completed and Signed at Riga, August 11, 1920. <http://gis.nacse.org/tfdd/tfdddocs/archiveApril2010/24ENG.htm>.
- ²⁹ Augspils (Вышгородок), Gauru (Гавры), Kaceni (Качаново), Linava (Линово), Purvmala (Носово), és Upmale – ez utóbbi már nem létezik.
- ³⁰ Szó szerinti fordításban Új Latgallia.
- ³¹ Указ Президиума Верховного Совета СССР «Об образовании Псковской области в составе РСФСР». 23 августа 1944. <https://pskovlib.ru/virtualnye-vystavki/2175-ukaz-prezidiuma-verkhovnogo-soveta-sssr-ob-obrazovanii-pskovskoj-oblasti-v-sostave-rsfsr-1>
- ³² LAGANOVSKIS 2015.
- ³³ Kép forrása: East Latvian Map. *Geosite.jankrogh.com*. 2005. augusztus 25. http://geosite.jankrogh.com/borders/east_latvian_map.htm.
- ³⁴ Észtországtól ekkor két területet vett el Oroszország, a délkeleti Petseri vidékét, illetve a Narva városával szemben, a hasonló nevű folyó túlsópartján fekvő Ivangorod városát. A kettő a két háború közötti Észtország területének mintegy 5%-át tette ki, míg Lettország területi vesztesége 2% volt.
- ³⁵ LEVINSSON, Claes: The Long Shadow of History: Post-Soviet Border Disputes – The Case of Estonia, Latvia, and Russia. *Connections*, 2006. 2. sz. 102. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.11610/Connections.05.2.04>; ANDERSON 1988. 208. p.
- ³⁶ ANDERSON 1988. 206–207. p.
- ³⁷ A nyilatkozat elérhető: Latvija Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes Deklarācija Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu. <https://likumi.lv/doc.php?id=75539>
- ³⁸ Lettország saját értelmezésében 1991-ben nem függetlenedett a Szovjetuniótól, hanem annak minden következményével együtt jogfolytonosan visszaállította az 1940-ben felszámolt függetlenségét.
- ³⁹ MULLERSON, Rein: The Continuity and Succession of States, by Reference to the Former USSR and Yugoslavia. *The International and Comparative Law Quarterly*, 1993. 3. sz. 485–487. p. DOI: <https://doi.org/10.1093/iclqaj/42.3.473>.
- ⁴⁰ A szovjet időszakban, hasonlóan Jugoszláviához és Csehszlovákiához, nem tartották fontosnak a belső, tagállami határvonalak pontos kijelölését.
- ⁴¹ LEVINSSON 2006. 106. p.
- ⁴² FORSBERG, Tuomas: Explaining Territorial Disputes: From Power Politics to Normative Reasons. *Journal of Peace Research*, 1996. 4. sz. 442. p. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022343396033004005>.
- ⁴³ LEVINSSON 2006. 107–108. p.
- ⁴⁴ LAGANOVSKIS 2015.
- ⁴⁵ 1992 júliusában Észtország – a hiányzó nemzetközi támogatás ellenére is – felszólította Oroszországot, hogy vonuljon vissza az 1920-as határok mögé. Oroszország természetesen elutasította a felvetést, de mintegy egy éven keresztül tárgyalásos úton próbáltak megoldást találni, ahol Oroszország elsősorban az észtországi orosznyelvűek helyzetének rendezését sürgette. Az orosz csapatok 1994. augusztus 31-én fejezték be a kivonulást a legészakibb balti államból, majd 1995 novemberére megállapodás született a tengeri határ kérdésében. 1996 márciusára megegyeztek a szárazföldi határokkal kapcsolatos technikai kérdésekben is, de az áttörést végül az hozta meg, hogy 1996 novemberében Észtország lemondott az 1920-as tartui békében foglalt határokról. Ezt követően már Oroszország volt az, aki akadályozta a megállapodás megszületését. LEVINSSON 2006. 104–105. p. Végül a határszerződés aláírására 2005-ben került sor, az észt parlament azonban a tartui békére való hivatkozást fűzött hozzá a ratifikáció során, így orosz részről elutasították a szerződés ratifikálását. 2012-ben újabb tárgyalások kezdődtek, amelyek eredménye 2014-ben egy új szerződés aláírása lett, de azt még egyik fél sem ratifikálta.
- ⁴⁶ Az Alkotmánybíróság No 2007-10-0102 sz. döntése angol nyelven elérhető: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/cases/?search\[number\]=2007-10-0102](https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/cases/?search[number]=2007-10-0102).
- ⁴⁷ LAGANOVSKIS 2015.
- ⁴⁸ Abrene problémája még egyszer felmerült ebben az időszakban, a lett Belügyminisztérium ugyanis egy olyan jogszabálymódosítást fontolgatott, amely szerint az elcsatolt községekben 1945 októberé előtt születettek kérésére a születési országgént nem a nemzetközi gyakorlatnak megfelelő kiállításkori országot, vagyis Oroszországot, hanem az akkor fennhatóságot gyakorló országot, vagyis Lettországot írták volna be. A kérdés érzékenysége miatt akkor lekerült a napirendről. Где сейчас Абрене и где Пыталово? Kur tagad Abrene un kur Pitalova? (2009. március 10.) http://latvia-spb.com/9_4_2_1_1.html.
- ⁴⁹ ČUNKA, Jūdīte – PETROVA, Annija – AMOLIŅŠ, Gints: Paraksta Latvijas un Krievijas robežu demarkācijas gala dokumentus. *LSM.lv*. 2017. október 25. <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/paraksta-latvijas-un-krievijas-robezu-demarkacijas-gala-dokumentus.a254959/>.
- ⁵⁰ A különbség oka az, hogy 18 kilométernyi korábbi lett–lengyel határszakasz Vilnius és térsége 1939-es Litvániához csatolása óta lett–litván határként funkcionál.
- ⁵¹ Belarusz határai ebben az időszakban még bizonytalanok voltak, a később az országnak jutó északi területek pedig Szovjet-Oroszország kezében voltak a béke aláírásakor.
- ⁵² JĒKABSONS, Ēriks: Latvijas un Polijas robeža 1919.-1939. gadā. Daugavpils Universitātes Humanitāres fakultātes XII Zinātnisko lasījumu materiāli. *Vēsture*. VI sējums, I daļa. Daugavpils: Daugavpils Universitātes izdevniecība Saule, 2003. 70–71. p.
- ⁵³ Uz Latvijas–Baltkrievijas robežas izbūvē pirmos pastāvīgā žoga kilometrus. *LSM.lv*. 2022. augusztus 30. <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/uz-latvijasbaltkrievijas-robezas-izbuve-pirmos-pastaviga-zoga-kilometrus.a471532/>.
- ⁵⁴ Austrumu robežas žoga būvniecība Latvijā tuvojas noslēgumam. *LSM.lv*. 2024. jūlius 13. https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/13.07.2024-austrumu-robezas-zoga-buvnieciba-latvija-tuvojas-noslegumam.a561341/?utm_source=lsm&utm_medium=article-bottom&utm_campaign=article.
- ⁵⁵ Žogs uz robežas neatrisina visas problēmas, taču tas ļauj robežsargiem vieglāk fiksēt pārkāpumus. *LSM.lv*. 2025. január 17. <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/17.01.2025-zogs-uz-robezas-neatrisina-visas-problemas-tacu-tas-lauj-robezsargiem-vieglak-fikset-parkapumus.a583977/>.

1. Bevezetés

A közjegyzői prozopográfiában a polgári közjegyzőség fogalmat használok a jogtörténeti szakirodalomban használt terminológiával egyezően az 1858-tól 1950-ig fennállt, kamarai önigazgatáson alapuló, szabad foglalkozású közjegyzőségekre. A tárgyi időszak két korszakra tagolható, az osztrák császári királyi közjegyzőségre (1858–1861), valamint a magyar királyi közjegyzőség (1875–1949) időszakára.

2. A közjegyzői archontológia mint a prozopográfia alapja

Az archontológia definíciója szerint egy adott tisztség vagy hivatal összes viselőjének listáját (névsorát) tartalmazza. Az archontológia mint módszer ugyanakkor azt a történeti tevékenységet is jelöli, amelynek a célja a szakmai névsort tartalmazó lista összeállítása. A közjegyzői archontológia elkészítésének alapja az a közjegyzői lista volt, amely a tárgyra vonatkozó kutatások során alakult ki, és amelynek szerkesztési célja az egy adott székhelyen működött közjegyzők teljes névsorának a gyűjteménye. Az általános adattárak, a változó nevű, német nyelvű *Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie* (1702–1938) és a *Magyarország tiszti cím- és névtára* (1873–1944) csak a kiindulási alapot adták. Az adatokat azonban csak kritikával lehetett átvenni, mert az adatszolgáltatások pontatlanságai az összeállításokban is megmutatkoztak. Jól használhatók voltak a különböző naptárak, így elsősorban az *Országos Naptár* és a *Siebenbürgischer Volkskalender* tiszti névtár részei.

Az 1858–1861 között Magyarországon működött osztrák császári királyi közjegyzők archontológiájának összeállítása a töredékes levéltári források miatt más módszert igényelt. Miután e korszak iratai csak pár hazai levéltárban találhatók meg, jórészt töredékes mennyiségben, így előtérbe került a korabeli sajtó, elsősorban a helyi lapok, a közjegyzők által csőd-, felszámolási, hagyatéki ügyekben közzétett hirdetményeinek kutatása. A digitális adattárakban feldolgozott napilapok, elsősorban az *Arcanum Újságok* és az Österreichische Nationalbibliothek *Anno* című elektronikus könyvtárában lelhetők fel. Bár nagyon sok császári királyi közjegyző neve és tevékenysége vált ismertté, mégsem teljes körű ez a lista, mivel az osztrák Belügyminisztérium bécsi levéltárban őrzött anyagában és az Országos Levéltárban a Helytartótanács iratai között sem található meg minden császári királyi közjegyzői ki-nevezés irata.

Igazságügyi tiszti névtárakat csak a kiegészítést követően adták ki. Két olyan adattár jelent meg, amely jól használható információkat tartalmazott.¹ A polgári közjegyzőség korszaka alatt csak a 20. század második negyedétől jelentek meg azok az összeállítások a *Királyi Közjegyzők Közlönye* mellékleteiben, amelyek eligazítást adnak a közjegyzők kinevezéséről, áthelyezéséről és a közjegyzői szolgálat megszűnéséről. A kinevezett királyi közjegyzők-

Rokolya Gábor*

A közjegyzői prozopográfia módszerei és az első következtetések

ról a legteljesebb összeállítás a *Királyi Közjegyzők Közlönye* 1932. évi évfolyamában jelent meg.² A közjegyzőség polgári korszakának utolsó közjegyzőinév-sor-összeállítását 1947-ben adták ki.³ Az egyes levéltárakban fellelhető iratok ugyancsak segítséget adnak a közjegyzői névsor és a közjegyzők hivatali időtartamának behatárolásához. Bartók Ibolya társszerzővel elkészített *Magyar közjegyzői archontológia, 1858–2015* című történeti segédkönyv jelentőségét az adja, hogy első alkalommal készült egy jogi hivatásrendről olyan kiadvány, ami nemcsak a történettudomány művelőinek, hanem a mindennapi jogi ügyintézésnek is mellőzhetetlen segédlete.⁴

Az archontológia ugyanakkor nemcsak a tudományos kutatók, hanem akár a jogkereső közönség számára is segítséget nyújt. A közjegyzői tisztség viselői nevének ismerete egy adott közjegyzői székhelyen kiindulópont lehet akár egy ingatlan jogi helyzetének rendezéséhez. A közjegyzői archontológia mint a közjegyzői tisztséget viselők névsorának összeállítása elvezet egy további célhoz, hogy a közjegyzőkről minél több adat összegyűjtésével meg lehessen írni, szerkeszteni a magyar közjegyzőség prozopográfiáját.

3. A közjegyzői prozopográfia módszerei

A prozopográfia mint történettudományi kutatási módszer csak az 1970-es évektől jelent meg. Pálmány Béla ezzel kapcsolatos cikkében idézett Lawrence Stone szerint „a prozopográfia a történelem szereplőinek egy közös háttérrel rendelkező csoportjának vizsgálata, a közös jellemzők alapján, az életükről készült kollektív tanulmány”.⁵ Az így készült kollektív biográfiák a kutatók számára nagyobb értékkel bírnak, mivel nem narratív stílusban írt életrajzokról vagy életrajzi lexikonok szócikkeiről van szó.

A közjegyzői prozopográfia összeállítása szempontjából minden olyan adat gyűjtésre került, ami a közjegyzői hivatásrend szempontjából alkalmas lehetett a társadalomtörténeti elemzésre. A közjegyzők esetében ez jelenti

* Rokolya Gábor PhD, habil. megbízott oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet, Jogtörténeti Tanszék; közjegyző

a pontos személyi adatok feltüntetését (teljes név, nemesi predikátum, doktori, vitézi cím), valamint a születési hely, évszám, halálozási hely, évszám felkutatását. Ebbe a körbe tartozik a családi állapot, valamint a három generációs rokonsági adatok feltüntetése.

A közjegyzői tevékenység behatárolására a közjegyzői székhely(ek) és az igazgatási feladatokat ellátó közjegyzői kamara feltüntetése szolgált meghatározásul. Ez annyira meghatározó adat, hogy az almanach szócikkeiben is kiemelten, a közjegyző neve alatt feltüntetésre kerültek. A középiskolai tanulmányok, valamint a jogi (jogakadémiai, egyetemi) képzés sok információt ad a család vagyoni állapotáról. Ugyancsak érdekes megoszlást mutatott az ügyvédi, vagy a későbbiekben az egységes bírói, ügyvédi vizsga letételének helye és ideje. Ezt a fontos szakmai vizsgát a dualizmus korában 1891-ig csak Budapesten, később Marosvásárhelyen is le lehetett tenni.

A kinevezett közjegyzők szakmai pályafutásának adatai értékes információk hordozói. A közjegyzőjelölti, majd közjegyzőhelyettesi gyakorlat után történő közjegyzői kinevezés volt a közjegyzők klasszikus pályáíve. Ugyanakkor jellemző volt az is, hogy más jogi pályáról, elsősorban az ügyvédi, kisebb számban a bírói pályán eltöltött pályakezdés után történt a szakmai áttérés. A polgári korban ugyanakkor ismert volt a politikai pályáról a közjegyzői hivatásba történt váltás is. Az igazságügyi kormányzat sok esetben nyugdíjas főispánokat, volt országgyűlési képviselőket és újra meg nem választott polgármestereket akart a közjegyzői kinevezéssel kompenzálni. A polgári közjegyzőknek csak kis része, körülbelül az egytizede vett részt a közjegyzői közéletben, vállalt kamarai választott tisztséget. Sok esetben az éves kamarai közgyűlések határozatképessége is veszélyben volt, mert nem jelentek meg a közjegyzők. Ezért vezették be, hogy postán beküldve írásban is szavazhattak a távollévők, mivel a kamarai választmányt (elnökséget) és az elnököt évente kellett megválasztani. A kamarai közgyűlések időpontját sok kamara szeptember elejére tette, az éves szabadságok kivétele után, de még az őszi-téli ünnepek előtti időszakra.

Fontos és szakmailag jellemző adat a nyelvi jogosítványra vonatkozó információ. Ebből mérhető le, hogy a dualizmus kori ország nemzetiségek lakta vidékein hogyan érvényesültek a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatára vonatkozó rendelkezések. Ezek az adatok minden közjegyzői életrajz esetén szerepelnek, mert a KSH nemzetiségi lakosokra vonatkozó adatgyűjtése összekapcsolható a közjegyzői székhely ügyfélforgalmának nyelvi adataival. Ugyanakkor a közjegyzők egy része gondot fordított arra, hogy a világ- vagy közvetítő nyelvekből, elsősorban a francia, angol, olasz nyelvekből is szerezzen nyelvi jogosítványt.

Egy társadalmi csoport vagyoni vizsgálata a társadalomtörténeti kutatások elsődleges vizsgálatához tartozik. A közjegyzők vagyoni helyzete jól mutatja, hogy míg a nagyobb városokban a városi ingatlan, esetleg a bérház volt a fő vagyontárgy, addig a kisebb városokban már a termőföld tulajdona dominálta a vagyoni összetételt. Az értékpapírokba történő befektetés nem volt jellemző, mert a társadalmi helyzetüknél és származásuknál fogva álta-

lánban konzervatív tulajdonosok voltak. Jelentősebb műtárgyakkal, művészeti gyűjteményekkel kevés közjegyző rendelkezett. Ez inkább a gyermektelen közjegyzőkre volt jellemző. E gyűjtemények nagy része szétszóródott, kisebb részben közgyűjteményekbe került be.

A közjegyzői prozopográfia megkerülhetetlen forrását képezik a levéltári iratok. A közjegyzői irodák iratai, elsősorban a közjegyzői okiratok tanulmányozása és elemzése más tudományágak, elsősorban a történettudomány, a társadalomtörténet és a szociológia számára bírnak jelentőséggel. A közjegyzői életrajzok összeállításának elsődleges levéltári forrásai a polgári korban a közjegyzői kamarák iratai. A polgári korszak kamarai rendszerének megfelelően Budapesten, Szombathelyen, Pécsen, Szegeden és Debrecenben található közjegyzői kamarai iratokat tartalmazó levéltári fondok. A trianoni békeszerződést követően az elcsatolt területekre vonatkozó kamarai iratok találhatóak Temesváron, Kolozsváron, Pozsony, Kassa és a Szent Koronához csatolt külön test, Fiume (Rijeka) esetén.

Szlovákia területén található kamarai iratok megismerését megakadályozza, hogy a Pozsonyi Városi Levéltár a magyar korban keletkezett kamarai iratokat a Pozsonyi Királyi Törvényszék iratanyagával, a peres és a telekkönyvi iratokkal együtt rendezetlenül őrzi, és így a kutatóknak nem engedi meg az iratok tanulmányozását. A Kassai Állami Levéltár ugyancsak rendezetlenül őrzi a közjegyzői kamarai iratokat. A Román Állami Levéltár szervezetébe tartozó megyei levéltárak közül az Aradi, a Kolozsvári és a Temesvári Megyei Levéltár tartalmazhat magyar közjegyzői kamarai iratokat. A három, hajdani erdélyi területi illetőségű kamara közül csak a Kolozsvári Királyi Közjegyzői Kamara iratainak meglétére vannak hiteles információk, azonban az iratok itt sem kutathatók az iratok rendezetlenségére való hivatkozással.

A fiumei közjegyzők feletti felügyeletet a Fiumei Királyi Törvényszék látta el. A törvényszék iratanyagában megtalálható közjegyző-felügyeleti iratok megismerhetők a Rijekai Állami Levéltár anyagában. A Kárpát-medencei utódállamok levéltárai közül a szlovéniai Mariborban található levéltár őrzi az alsólendvai és a muraszombati közjegyzői székhelyek iratanyagait. Ausztriában Kismartonban található meg a Burgenlandhoz csatolt korábbi magyar közjegyzői székhelyek iratanyaga. Kárpátalján, az Ungvári Tartományi Levéltár beregszászi kirendeltsége őrzi közjegyzői iratokat, azonban a szovjet korból örökölt nyilvántartási rendszerben nehéz az iratokat beazonosítani. Szerbiában, miután nem uniós tagállamról van szó, csak a Vajdasági Tartományi Kormány engedélyével kutathatók az iratok. A hosszan elnyúló engedélyezési eljárás jelentősen lassította, illetve megnehezítette, egyes esetben pedig meggátolta a kutatások folytatását. Az utódállamokban fellelhető közjegyzői vonatkozású iratanyag megismerésének jelentős akadálya, hogy a legtöbb levéltárban nincs magyar- vagy világnyelvet beszélő munkatárs, illetve az ezzel kapcsolatos levéltári képzést sem szervezték meg, így kiszámíthatatlan az iratok előkészítése a kutatók számára.

A polgári kor közjegyzőségére vonatkozó alapvető iratanyagot Budapest Főváros Levéltára őrzi. A Budapesti Ki-

rályi Kőjegyzői Kamara közgyűlési és választmányi üléseinek iratai mellett megtalálhatók az anyagban a kamara kőtetalapú nyilvántartásai, valamint a személyi anyagok is. A Budapesti Királyi Kőjegyzői Kamara központi szerepet töltött be a társ területi kőjegyzői kamarákkal történt együttműködésben, mivel az egyes jogszabályok tervezetere vonatkozó minisztériumi felterjesztéseket, a kamarai ülések jegyzőkönyveit a kamarák megküldték egymásnak. A jogi hivatásrendek közötti átjárás, pályaváltás okán fontos forrást képez a Budapesti Királyi Ügyvédi Kamara ugyanott őrzött iratanyaga, az ügyvédi és ügyvédjelölti dossziékat érintően. A kőjegyzői prozopográfia összeállításához elsősorban a *Kőjegyzői Névkönyvek*, valamint az 1935-től bevezetett kőjegyzői, kőjegyzőhelyettesi személyi táblázatok és egyéb személyi anyagok jelentik, amelynek sorában jól hasznosíthatók az 1945-ben az igazolóbizottsági eljárások keretében kitöltött kérdőívek és 1949-ben az intézmény államosításakor az állami szolgálatba átvétel érdekében írt kőjegyzői életrajzok.

Az életrajzok megírásához, a kőjegyzőkre vonatkozó adatok gyűjtéséhez felhasználható iratok egyenletlenül oszlanak meg, mivel Romániában és Szlovákiában egyáltalán nincs kutatható kőjegyzői kamarai iratanyag. A hiátust némileg enyhíti, hogy az *Arcanum Újságok* (korábban ADT) adatbázisa feldolgozta az erdélyi német és román nyelvű újságokat, különösen a hivatalos lapot, a *Monitorul Oficial*, ami a kőjegyzői hivatalviselés két háború közötti állomásait pontosan mutatja be. A román és a német nyelvű erdélyi újságok tanulmányozása azért is elengedhetetlen ebben a körben, mert az erdélyi magyar nyelvű napilapok csak ritkán hoztak le részletesebb híreket a nemzetiségekhez tartozó kőjegyzőkről.

A kőjegyzők prozopográfiai kutatásának fontos módszertani eleme a kőjegyzők családfáinak összeállítása, amellyel feltárhatók a családi-rokoni kapcsolatok, tisztázhatók a leszármazási vonalak. A hivatalnok nemesek esetében jól használhatók a magyar genealógia alpmunkái, Nagy Iván és Kempelen Béla monográfiái. A *Turul* és a *Magyar Családtörténeti Szemle* mellett a Daróczy Zoltán által szerkesztett *Nemesi évkönyvek* sorozata ugyancsak fontos adatokat tartalmaz. Kiemelkedő fontosságú és a családtörténeti kutatásban is nélkülözhetetlen munka Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái I–XIV.* című biográfiai lexikonja. A jelenkori szerzők, Gudenus János és Szluha Márton nemességgel foglalkozó munkáit azonban kritikával kell kezelni az időnként előforduló pontatlan adataik miatt. Ebben a tárgykörbe tartoznak Gerő József munkái is, amelyek a királyi cím és nemesség adományozásra adnak jó adatforrást.

A felvidéki nemesi családok kutatásának jó forrásai a magyar nyelven is megjelent Denis Pongrácz – Radoslav Ragač – Stresňák Gábor – Tomáš Tandlich – Frederik Federmayer: *Pozsony vármegye nemesi családjai* című genealógiai munkája, valamint a *Lexikón erbov šľachty na Slovensku I–IV.* sorozat, amelynek kötetei a hajdani magyar Trencsén, Liptó, Árva és Nyitra vármegyék nemesi családjait dolgozták fel. Erdély vonatkozásában az is nehezíti az adatgyűjtést, hogy az anyakönyvek sem elérhetőek, nincsenek digitálisan feldolgozva. Ez visszatükröző-

dik az erdélyi székhelyű kőjegyzők életrajzaiban, mivel kevés az esetükben elérhető adat. Az erdélyi kőjegyzők között viszonylag nagy számban fordultak elő örmény származású kőjegyzők. Az örmény eredetű kőjegyzők adatai jórészt fellelhetők Gudenus János József: *Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája* című munkájában. Meg kell jegyezni, hogy az erdélyi egyházi anyakönyvek elérhetetlenek, a délvidéki anyakönyvek közül csak a Kalocsai érsekséghez tartozó egyházmegyék tanulmányozhatók, míg a kárpátaljai anyakönyvek a közel-múltban kerültek elő, és a feldolgozásuk sem történt meg.

4. A kőjegyzők vázlatos társadalomtörténeti elemzése

A több évtizedes, tárgyra vonatkozó adatgyűjtés lehetőséget ad arra, hogy a jövőben a kőjegyzői hivatásrend tagjaira társadalomtörténeti elemzések készüljenek, mivel a kőjegyzői prozopográfia mint adatbázis sokirányú kutatás tárgya lehet. Bebizonyosodott, hogy az egyes jogi pályák között milyen nagy volt a fluktuáció, egy ügyvédi vagy bírói vizsgát letett jogász az egyéni karrierje során lehetett, bíró, ügyész, majd kőjegyző is, mint például Galánffy János debreceni királyi kőjegyző. A jogi hivatásrendek tagjai között erős volt a kohézió, ez megnyilvánult mind a jogszolgáltatás területén, mind pedig a magánéletben is. Ugyanakkor a kőjegyzők mint a polgári társadalom középosztályának tagjai fontos feladatokat töltöttek be az úri világban. Ezért a különféle szempontok, úgymint a származás, felekezet, vagyoni helyzet, kapcsolatrendszer kutatása, nemcsak a kőjegyzőkre, hanem a többi jogi hivatásrend tagjaira, tágabb értelemben a dualizmus és a Horthy-korszak középosztályára is érvényes következtetések levonására nyújt lehetőséget.

Az 1859-ben kinevezett császári királyi kőjegyzők száma: 216 (Magyarország, Erdély, Szerb Vajdaság és Temesi bánság, valamint Fiume együtt), ebből jelenleg ismert 154 kőjegyző személye. A társult Horvátországban 15 kőjegyzői székhely került meghatározásra, azonban tekintettel a horvát kőjegyzőség önálló fejlődésére, a horvát kőjegyzők életrajzeit a prozopográfia nem tartalmazza, kivéve a fiumei császári királyi kőjegyzőket, annak ellenére, hogy Fiume 1848–1867 között Horvátország része volt. Ezen időszak fiumei kőjegyzőinek szerepeltetése az almanachban azonban a magyar közjogi viszony miatt indokolt. Az 1878-ban okkupált, és 1908-ban a Monarchiához csatolt Bosznia és Hercegovinában nem működött az első világháború előtt kőjegyzőség.

A számokat összegezve megállapítható, hogy a 154 ismert császári királyi kőjegyzőből 68 ügyvédet (44,20%), 48 bírót (31,16%), 3 ügyészt (1,94%), 7 vármegyei hivatalnokot (4,54%), 5 városi hivatalnokot (3,24%), 1 uradalmi alügyészt (0,64%) neveztek ki kőjegyzőnek. A kinevezett császári királyi kőjegyzők közül 22 fő (14,28%) korábbi foglalkozása nem ismert. Az életrajzi adatokból megállapítható, hogy a császári királyi kőjegyzők esetén a pályájuk elején álló, kisebb szakmai gyakorlattal ren-

delkező és alacsonyabb beosztású jogászokat neveztek ki közjegyzőnek.

A királyi közjegyzők kinevezési gyakorlata szerint ugyanakkor az intézmény indulásakor magasabb életkorban és magasabb beosztásból, alkalmanként a nyugállományú jogászokból nevezték ki a királyi közjegyzőket. Az 1875 áprilisában elsőként kinevezett közjegyzők száma 192 volt a 252 fős keretlétszámból.

4.1. A legkorábban kinevezett királyi közjegyzők kinevezés előtti hivatása

A számokat összegezve megállapítható, hogy 105 ügyvédet (54,7%), 62 bírót, ügyészt és bírósági tisztviselőt, beleértve a nyugállományban lévőket is (32,3%), a minisztériumi és állami hivatalnokok karból 9 főt (4,7%), míg a vármegyei és városi hivatalnokok közül 16 főt (8,3%) neveztek ki királyi közjegyzőnek.⁶ Ez a későbbiek során a közjegyzői kar szakmai utánpótlásából, a közjegyzőhelyettesek köréből is történtek kinevezések, ám emellett a polgári közjegyzőség minden időszakában magas volt a karon kívüli, politikai megfontolásokból kinevezettek száma, akik elsősorban a volt országgyűlési képviselők, főispánok és városi polgármesterek köréből kerültek ki. A kinevezett királyi közjegyzők létszáma a hatáskörök bővítésével folyamatosan nőtt. Az első világháború előtt a közjegyzők létszáma 325 főre emelkedett, ami jórészt az 1895-ben hatályba lépett osztott hagyatéki eljárási hatáskörből következett.

4.2. A közjegyzők származása, rétegződése, házassági stratégiái

A közjegyzők származásának megállapításához az első lépés a közjegyzők családfáinak összeállítása, amellyel feltárhatók a családi-rokoni kapcsolatok, tisztázhatók a leszármazási vonalak. A családtörténeti kutatások fontos forrását képezik az anyakönyvek, amelyek egyre nagyobb hányada digitalizáltan is kutatható. Ugyanakkor az egyházi levéltárak anyakönyvi anyagát is célszerű tanulma-

nyozni. A családi állapotok változásával kapcsolatos apóronyomtatványok, így a születési, kereszteselési, eljegyzési, házassági értesítők mellett kiemelt fontosságú a gyászjelentések szerepe, mert ezek alapján teljes vagy részleges családfákat lehet rekonstruálni. Az Országos Széchényi

Könyvtár, valamint a Magyar Családtörténet-kutató Egyesület (MACSE) *Gyászjelentés gyűjteménye* a Kárpát-medence teljes területére kiépített, jól felhasználható adatbázissal rendelkezik. Mindezek mellett azonban az egy személyre vonatkozó teljesebb forrásadatokat csak a leszármazók felkutatását követően megismerhető családi levéltárak jelentenek. Ezek jó része azonban nem került be levéltári gyűjteményekbe, nem képeznek családi fondokat, ami azért nagy kár, mert így az eredeti iratok, fényképek felkutatása csak jóval nehezebben valósítható meg. Jogtörténeti kutatás szempontjából fontos az egyenes ágon három generációra kiterjedő kutatás, ami a nagyszülők, szülők, gyermekek adatainak begyűjtését jelenti.

Általánosságban kijelenthető, hogy a polgári korban kinevezett közjegyzők tekintélyes része köznemesi családokból származott. Arisztokrata családokból származók csak ritkán választották hivatásul a közjegyzői pályát.

A kevés kivételt báró Clauer Lajos nezsideri, szmrecsányi Szmrecsányi László kassai és primor Szabó Albert székeludvarhelyi, majd budapesti közjegyző jelentette.

Szekfü Gyula megállapítása szerint a 19. század első felében a nemesség relatív magas száma jellemezte a magyar lakosságot, mivel húsz nem nemes emberre jutott egy nemes. Ez is magyarázta azt a körülményt, hogy a közjegyzők között miért fordultak elő magas számban a hivatalnoknemesség reprezentánsai. A polgári családok képviselői jelentősebb arányban csak a 20. század elején jelentek meg a közjegyzők között. Ennek az az elsődleges magyarázata, hogy a 19–20. század fordulóján jöttek létre azok a nagy családi vagyonok, amik lehetővé tették a következő polgári generáció egyetemi iskoláztatását. Ugyanakkor egy közjegyzői kinevezéshez általában jelentősebb társadalmi kapcsolatok igénybevételére is szükség volt, szemben a szabad foglalkozásként gyakorolható

Szmrecsányi László közjegyző apjával és feleségével

ügyvédi pályával. Így a polgári származású közjegyzők tömeges kinevezése csak akkorra datálható, amikor a magyar társadalom kései polgári fejlődése ezt már lehetővé tette.

A családtörténeti kutatások része a névváltoztatások, a magyarosított nevek felvétele, ami a közjegyzők társadalmi csoportjában is sűrűn előfordult. A belügyminiszteri engedéllyel végrehajtott névváltoztatások az 1848–1849. évi szabadságharc alatti kiugróan magas számú névváltoztatásoktól kezdve elkísérik a közjegyzők társadalmi csoportját. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 1895-ben adta ki az 1800–1893. évi névváltoztatások gyűjteményét, amely összeállítás jórészt lefedi a 19 századi változásokat. A 20. századi névváltoztatások azonban csak a levéltári anyagokból, a belügyminisztériumi és a vármegyei alispáni iratokból, valamint a közjegyzői kamarai iratokból ismerhetők meg. A közjegyzők körében is látható az a tendencia, hogy azok az izraelita vallású jogászok, akik 1875-től közjegyzői kinevezést kaptak, megváltoztatták a II. József király 1787. évi rendelete alapján viselt német hangzású vezetéknévüket. „Az orvosi, mérnöki, jogi diplomával praktizáló zsidótól sok esetben elvárták magyar etnikai többségű környezetben, hogy nevében is alkalmazkodjon klientúrájához. Ez nem ritkán tehát a szakmai piacokon is előnyvel járhatott, még inkább a helyi, dominánsan magyar „úri” körökbe való befogadás esélyei szempontjából.”⁸ Ebben a körben jellemző volt, hogy a névváltoztatás egyben egy másik vallásra (jellemzően evangélikus, unitárius) történt áttérést vagy kitérést is jelentett a részükről. A zsidók körében előfordult névváltoztatások egy része tükörfordítása az eredeti névnek, mint amikor a Fischer névből Halász lesz, de eltérések is bőven vannak, amire a Scheiberből Simonyira, vagy Fuchsról

Ferire történt magyarosítás jelent példát. A névmagyarosítás egyik külön esete az, amikor a korábbi név úgy került magyarosításra, hogy utalt a személynek egy adott helységhez történt kötődésére. Ströbl Ferenc nagykikindai közjegyző Kikindai Ferencre, Zichermann László debreceni közjegyző Záhony Lászlóra magyarosított.

A névmagyarosítás egyik jellemzője Karády Viktor szerint a társadalmi konformizmus volt,⁹ amelyre Her-

czeg Ferenc emlékiratát idézte: „Akkoriban azt tartották a Délvidéken, hogy az ember csak ötszáz holdig lehet rác vagy sváb, azon felül magyarrá kell lennie, ha a vagyonához méltó életet akar élni.”¹⁰ Ez különösen jellemző volt a szellemi szabadfoglalkozású értelmiségiekre, köztük a közjegyzőkre, akiknél nem volt társadalmi elvárás a névmagyarosítás, mégis éltek ezzel a lehetőséggel. Az erdélyi román nemzetiség tagjai viszonylag kis számban éltek a névmagyarosítás lehetőségével, ugyanakkor sokan magyar, vagy magyaros hangzású vezetéknévet viseltek, például a Nemes, Pap vagy Vajda vezetéknéveket. Ugyanígy az erdélyi szászok is megtartották a német hangzású neveiket.¹¹

A szerbek a szüleik nevére utaló -ics, -vics toldalékot szüntették meg a névmagyarosításkor, de időnként a korábbi név magyar tükörfordítása is megjelent, például Stefanicsból Istvánfi lett. Előfordult azonban olyan névmagyarosítás is, amikor az új vezetéknév teljesen eltért a korábban viselt névtől. Ebben az esetben a Dima Hadzsity nevet Hadfy Dömére változtatták. A névmagyarosítástól meg kell különböztetni azt az esetet, amikor egy közszereplő (országgyűlési képviselő), később közjegyző nevét a sajtó és a korabeli iratok magyarosan használják, miközben az eredeti vezetéknév nem változott meg. Erre példaként két román nemzetiségű közjegyző hozható fel. A korabeli napilapok Dimitrie Bonciu nevét Bonts Dömének, Mihail Bejan nevét Bésán Mihálynak írták magyarosan.

A névváltoztatások egy külön csoportja keletkezett, amikor Horthy Miklós kormányzó 1920-ban bevezette a Vitézi Rendet, amelynek tagjai a felvételük előtt minden esetben megváltoztatták az idegen hangzású nevüket, mivel ez elvárás volt velük szemben. Így lett Hoffman János zombori közjegyzőből Ugray János, aki a felesége, Ugray Etelka vezetéknévét vette fel.

A felavatást követően kapott vitézi cím a vezetéknév előnévét képezte, mint a nemesi előnév is, amit a közjegyzőkről vezetett kamarai lajstrom is feltüntetett. 1945 után azonban a nemesi előneveket és a vitézi címet tilos volt használni. A vezetéknév-változtatás azonban nem mindig jelentett névmagyarosítást. Sokszor inkább egy presztízs-név felvételével a nemesi rendbe történő tartozást kívánta

Bésán Mihály közjegyző nemesi címere¹²

a név sugalmazni. A *Kir. Közjegyzők Közlönye* főszerkesztője Petrán Tibor közjegyző így vette fel a Szemerjay nevet, és lett Szemerjey-Petrán Tibor, miközben a testvére, Petrán József közjegyző megtartotta az eredeti nevét.

A névváltoztatások, a névmagyarosítások körébe tartoztak azok az esetek is, amikor egy közjegyző vagyon elleni bűncselekményt követett el, például az ügyfelek rábízott pénzének elsikkasztásával, vagy a vagyonát tőzsdei ügyletekben vagy szerencsejátékokon teljes mértékben elveszítette. Ilyenkor a leszármazók igyekeztek más vezetéknev felvételével a rossz hírűvé vált szülőtől magukat megkülönböztetni. Az eredeti vezetéknev megtartása ilyen esetekben kivételes példának mondható. Thinagl János korábban jó hírű, nagyszombati közjegyző tőzsdei ügyletekben a teljes vagyonát elveszítette. Vagyoni bukása a család egzisztenciáját teljes mértékben tönkretette. Katonatiszt gyermekei a kaució elvesztése miatt a hadseregből történt kilépésre és alacsonyabb tisztviselői állás elvállalására kényszerültek, de volt olyan gyermeke is, aki az öngyilkosságba menekült a reménytelen helyzetében. Egy lánya, Szerafina azonban megtartotta az apja nevét és Kolozsváron első nőként elvégezte a gyógyszerészeti kart. Így lett Thinagl Szerafina, a bukott nagyszombati királyi közjegyző lánya a magyar orvostörténet első gyógyszerésznője.

A genealógiai kutatások körében elengedhetetlen a házassági stratégiák követése is, mert jól látható, hogy általános szabályként azonos társadalmi csoportból történt a házasságkötés. A közjegyzői házasságok jó része elrendezett, nem véletlenszerű ismeretséget követő szerelmi házasság. A gondos szülők igyekeztek kiválasztani közjegyzői pályára lépett fiúk jövődöbeli társát, akár apróhirdetés útján is.

„Nősülés céljából fiam részére, ki fiatal, keresztény, királyi közjegyző, jobb módú keresztény leány ismeretségét keresem. Ajánlásokat „Gondos anya 17754” jelige alatt a kiadóhivatal továbbítja.”¹³

Külön csoportja a közjegyzői házasságoknak, amikor a közjegyzőhelyettes az őt alkalmazó közjegyző lányát veszi el.

Ez többnyire azzal is járt, hogy a vő a közjegyzői székhelyen is követte az apósát, vagy legalább sikerült családi segítséggel egy másik közjegyzői székhelyre kinevezést szerezni. Ennek is köszönhető, hogy a polgári korban többszörös „jogász generációk” alakultak ki. A közjegyzők társadalmi csoportja házasság szempontjából nagyon zárt, a bírók és az ügyészek, valamint az ügyvédek hivatásrendjéből kerülnek ki fő szabályként még a házastársak. Sokszor előfordult az is, hogy a feleség korai halálát követően annak húga lett a közjegyző házastársa. Mindez azt mutatja, hogy a közjegyzők nem akartak kilépni a házasság révén sem a társadalmi csoportjukból.

A kinevezett közjegyzők nemzetiségi megoszlása általában követte az ország nemzetiségi helyzetét. A nemzetiséghez való tartozás a legbiztosabban a vallás segítségével volt megállapítható, amely adatot minden esetben meg lehetett állapítani, és 1932-től a közjegyzők személyi

adatlapja is tartalmazott. A közjegyzői prozopográfia is többnyire ez alapján tüntette fel a nemzetiségi állapotot. A születési és a házassági anyakönyvek megmutatták az adott személy nemzetiséghez történt tartozását, jöllehet az adott személy identitásáról – természetesen – ezek az adatok semmit sem árulnak el.

A felvidéki evangélikus anyakönyveket a kiegyezésig az általános latin helyett szlovák nyelven vezették, így könnyen felismerhetők voltak a születési nevek szlovák nyelvű (eredeti) alakjai. Több szlovák származású közjegyző azonban nem lett a szlovák nemzetiséghez sorolva, mivel a család az alföldi magyar környezetben már egy-két generációval korábban a magyarosodás útjára lépett. Erre példaként említhető a szarvasi közjegyző Haviár Gyula, és fia vitéz dr. Haviár Gyula budapesti közjegyző, valamint Omazta Gyula békéscsabai közjegyző. A ruszinok körében a görögkatolikus vallás volt a legelterjedtebb. Iskoláikat Eperjesen vagy Munkácson végezték, és a Felvidékhez tartozó Kárpátalján nyertek közjegyzői kinevezést.

A románok vagy ortodox vallásúak voltak, vagy görögkatolikusok. A román nemzetiségű közjegyzők általában pap (pópa) családból származtak, ami utal arra a körülményre, hogy a 19. század közepén milyen kis létszámú volt a román nyelvű értelmiség. Az erdélyi szászok többnyire az evangélikus vallást követték. Zárt közösségeik körében éltek le az életüket, a körükből kinevezett közjegyzők is inkább csak a volt szász székek területére igyekeztek közjegyzői kinevezéshez jutni.

A szerbek az ortodox hitet követték, és a Délvidéken jutottak közjegyzői kinevezéshez. A horvátok római katolikusok voltak, esetükben a vezetéknev adott támpontot a nemzetiségi hovatartozás kiderítéséhez. Több horvát nemzetiségű közjegyző családja már előrehaladt az asszimiláció útján, így ők nem kerültek besorolásra a horvát nemzetiséghez. Ilyenek voltak a Susich (Sušić) család délvidéki és budapesti közjegyzői (Susich István, Károly és Ervin), Kaprinay-Krassich (Kranšić) Endre kismartoni, Simon-sich (Šimonšić) Géza nagyszentmiklósi, valamint Sír-sich (Širčić) György szegedi közjegyző, akiknek az eredeti horvát nemességét a király magyar nemességként elismerte. A magyarországi németek közül kinevezett közjegyzők ugyancsak erősen asszimilálódtak, ami tükröződött abban, hogy a névmagyarosításban is élen jártak. Az igazságügyi kormányzat figyelembe vette a közjegyzői kinevezéseknél a nemzetiségi hovatartozást, ami a jogszabályokban is lefektetett alapelv volt. Az 1855. évi osztrák császári királyi közjegyzői rendtartás leszögezte, hogy a kinevezett közjegyzőnek a német nyelven kívül a „helyben divatozó nyelvekben” is jártasnak kell lennie. Az 1874. évi magyar közjegyzői rendtartás szabályozása szerint a közjegyző a kinevezéssel csak az okiratok magyar nyelvű felvételére kapott jogosítványt, nemzetiségi nyelven okiratok felvételére csak nyelvi jogosítvány birtokában lett jogosult. A közjegyzői eljárásokban ezért nem okozott gondot a nemzetiségi nyelvhasználat, mivel a nyelvi jogosítványt csak magas szintű nyelvismerettel, tolmácsvizsga letétele után lehetett megkapni.

A közjegyzők középiskolai tanulmányait az apa származása és társadalmi pozíciója, valamint a vallási feleke-

zethez való tartozása determinálta elsősorban. A történeti elitkutatás körében több könyv és tanulmány is foglalkozott a társadalmi elitek középiskolai tanulmányaival.¹⁴ Ezek azonban nem foglalkoztak a jogi hivatásrendek tagjainak (jogi elit) képzésével. A polgári közjegyzők döntő többsége a történeti Magyarországon végezte a tanulmányait. A szülők a gyermekeiket bentlakás esetében is a lakóhelyükhöz közel kiválasztott regionális központban lévő középiskolába írták be. Kivételt ez alól csak a magyar nyelv elsajátítása jelentett. A délvideki tanulókat ezért írták be „magyar szóra” a Szegedi piarista főgimnáziumba, vagy Kalocsára az érseki főgimnáziumba.

Kalocsán különösen sok, később kinevezett közjegyző tette le az érettségi vizsgát.¹⁵ A Felvidéken a német nyelv elsajátítása miatt a késmárki evangélikus főgimnázium bírt nagy vonzáskörzettel. Aki pedig a magyarnyelv-tudását kívánta a Felvidéken megalapozni, mint például Görgei István közjegyző, az Miskolcra vagy a kassai premontrai főgimnáziumba ment tanulni. Budapesten a piarista főgimnázium, a Budapest, VII. kerületi főgimnázium és az evangélikus főgimnázium voltak a később kinevezett közjegyzők, illetve szüleik elismert középiskolái. A Partiumban meghatározó szerepet játszott Fekete László budapesti közjegyző középiskolája, az aradi minorita főgimnázium és a nagyvárad premontrai főgimnázium. Erdélyben a kolozsvári piarista, református és az unitárius főgimnáziumokat látogatták elsősorban a jogász hivatásrendek tagjai. A nemzetiségek közül a románok a balázsfalvi főgimnáziumot, míg a szászok a nagyszebeni evangélikus főgimnáziumot részesítették előnyben az iskolaválasztásnál. Nyugat-Magyarországon a soproni evangélikus és bencés főgimnáziumokba, Pozsonyban az evangélikus és katolikus főgimnáziumokba jártak többen is a közjegyzők közül.

A később jogi diplomát szerzett hallgatók esetében népszerűek voltak azok a középiskolák, ahol lehetőség nyílt a tanulmányaikat jogakadémiai képzés keretében folytatni. A jogakadémiai képzés a 19. század harmadik negyedéig nagy jelentőséggel bírt a jogi felsőoktatásban. A történeti Magyarország területét teljes egészében lefedték az egyházi fenntartású jogi akadémiák, amelyek a 18. század végén alakultak, és kezdetben kétéves, 1855-től három éves, majd 1874-től négy évfolyamos jogi főiskolává váltak. A jogakadémiai jelentősége azonban 1874-től lehanyatlott, mivel ettől az időponttól követelték meg az ügyvédi vizsgához a jogtudori fokozatot (jogi doktorátust), amit csak tudományegyetemen lehetett az előírt szigorlatok letételét követően megszerezni.

A jogakadémiai képzés jelentőségét az is megadta, hogy 1872-ig a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem megalapításáig az országban csak egy tudományegyetem, a Pesti (Budapesti) (1921-től Pázmány Péter) Magyar Királyi Tudományegyetem nyújtott lehetőséget a jogi tanulmányok elvégzésére. A kolozsvári tudományegyetem székhelye 1921-ben Szegedre került áthelyezésre. 1914-ben a pozsonyi jogakadémia megszüntetésével létrejött az Erzsébet Tudományegyetem, amely 1921-ig működött Pozsonyban, és a székhelyét ekkor Pécsre helyezték át. A joghallgatók, így a később kinevezett köz-

jegyzők körében 1875-ig nagy népszerűségnek örvendtek a jogakadémiák, mivel az elvégzésük kevesebb költséggel járt, mint a fővárosban való tanulás költségei. A Nagyvárad Királyi Jogakadémia hallgatói közül az 1835–1877 közötti időszakban az ügyvédi vizsga letétele után kinevezett 3 császári királyi közjegyző és 33 királyi közjegyző végezte a jogi tanulmányait.¹⁶

Ettől kezdve az intézményben tanulók száma a harmadára esett vissza, mivel teljes szintű képzést csak a tudományegyetemekben lehetett szerezni, amelyek fenntartása viszont az állam részéről nagy költséget jelentett.

A polgári társadalom szervezetei változatos lehetőséget nyújtottak a közjegyzőknek a társadalmi szerepvállalásra. Sok közjegyző mint az adott helységben a legtöbb adót fizetők közé tartozó (virilista), a városi és/vagy vármegyei törvényhatósági bizottságok tagja volt. A vallási felekezethez való tartozás ugyancsak alkalmat adott egyházi tisztségek viselésére. A polgári társadalom civil szférájában minden közjegyző részt vett. Elsősorban az informális befolyással rendelkező kaszinókban, a vallási megoszlás szerint szervezett társalgási és olvasó egyletek életében sokszor mint vezetők végeztek munkát.

„A kaszinók vezetését illetően egyértelműen bebizonyosodott, hogy az alapvetően demokratikus egyesületi rendszer védve volt attól, hogy a rendi alapokon nyugvó társadalmi rend felboruljon. Az egyesületi hierarchiában megszerezhető hely tekintetében egyértelműen a társadalmi presztízshierarchiában elfoglalt hely volt a meghatározóbb elem, és fokozottan és fokozottan igaz volt mindez az egyes kaszinók elnökeire...”¹⁷

A közjegyzők a társadalmi presztízszük miatt több kaszinóban hosszú időn keresztül a kaszinók elnökei voltak. A közjegyzők közül ugyancsak többen voltak tagjai a városi dalárdáknak, míg közülük Bánffay Simon a Pécsi Dalárda, Rezei Fabius pedig a Lugosi Unirea Román Dalárda elnöke volt.

A dualizmus korában egy-egy köztéri szobor elkészítésére külön szoborállító bizottságokat állítottak fel, amelyeket gyakran vezettek közjegyzők. Markó Sándor Rozsnyón, a gróf Andrássy Franciska-szobor (1905), míg Istvánfi István Törökbecsén az aradi vértanú, gróf Leiningen-Westerburg Károly (1911) szoborállító bizottságának elnöke volt. A gazdasági szférában található társaságok, elsősorban a pénzintézetek, a vasúti társaságok, valamint a helyi fürdő és ipari vállalkozások is szívesen látták irányító testületeikben, az igazgatóság és a felügyelőbizottsági tagok sorában a tekintélyes polgárok közé tartozó közjegyzőket. A testületi tagságuk alapja sokszor a közjegyzői kinevezés előtti, ügyvédi-jogtanácsosi munkakapcsolatukból eredt.

A rendelkezésre álló forrásanyag lehetővé tette a kitüntetésekre, elismerő címekre és díjakra vonatkozó adatok gyűjtését a közjegyzők társadalmi csoportjában. A közjegyzők társadalmi helyzetét és elismertségét jól lehet mérni a részükre adományozott kitüntetések különböző fokozatain. Az 1848–1849. évi szabadságharcban, valamint az első és a második világháborúban adományozott

katonai kitüntetések jelzik, hogy a közjegyzők önkéntes (tartalékos) tiszti szolgálata, jellemzően a hadnagy-százados rangban, milyen katonai teljesítményt és annak elismertségét takarja. A jurátusok, végzett jogászok nagy számban vettek részt a szabadságharc hadseregében.

A nemesi származásúak a hadseregbe történt belépéskor hadnagyi rangot kaptak. A Katonai Érdemrend III. osztályát a személyes bátorságáért Gorove Antal őrnagy és Görgei István százados, míg a Katonai Érdemrend II. osztályát ugyancsak Gorove Antal kapta meg a közjegyzői karból. Franku Ámos román nemzetiségű császári királyi közjegyző az osztrák császári hadsereget segítő Axente Sever Blasiana légiójában, majd Avram Iancu Auraria Gemina légiójában teljesített katonai szolgálatot őrnagyi rangban. Az osztrák császártól a Koronás Ezüst Érdemkeresztet, míg az orosz cártól a Cári Orosz Érdemérem kitüntetést kapta meg a katonai teljesítményének elismeréseként. A szabadságharcban történt részvétel annak ellenére jelentős volt a társadalmi kapcsolatok és a közjegyzői kinevezés szempontjából, hogy a jogászok nagy része nem harcolt a szabadságharc hadseregében. Ez első sorban a bírói karra volt jellemző, viszont a pályakezdő ügyvédeknel éppen fordított volt a tendencia.

A Vöröskereszt Díszjelvénye kitüntetés különböző fokozatainak megalapítására 1914-ben került sor az első világháború idején szerzett polgári érdemek elismerésére. A Vöröskereszt hadiékítményes II. osztályú Díszjelvénye kitüntetésben részesült Plihál Viktor nagykanizsai közjegyző és édesanyja, Plihál Ferencné. Az első világháború harcterein teljesített katonai szolgálatért tömegesen osztották 12 heti frontszolgálat teljesítése után a Károly csapatkeresztet, katonai teljesítményért pedig a Bronz Vitézségi Érmét, az Ezüst Vitézségi Érem I. és II. osztályát, a Tiszti Arany és Ezüst Vitézségi Érmét, a Bronz és Ezüst Signum Laudist (Katonai Érdemérem) a vitézségi érem szalagján a kardokkal. Ezen kívül a katonák a Legfelsőbb Dicsőítő Elismerést és a Sebesülési Érmét kaphatták meg. A szövetséges németek részéről előfordult, hogy magyar katonákat tüntettek ki a Német Vaskereszt Rend különböző osztályaival.

Az uralkodó által adományozott polgári kitüntetések közül gyakori volt a közjegyzők körében a királyi tanácsos cím adományozása. Az udvari tanácsos címet azonban csak a közjegyzői közeletben vezető szerepet betöltött közjegyzők szűk köre, jellemzően kamarai elnökök vagy alelnökök kaphatták meg. A király részéről a címek adományozásában azonban a rangsor élén a nemesi cím díjmentes adományozása állt, ami történhetett nemesi előnévvel (predikátummal), vagy anélkül. A közjegyzők szűk köre ebben a kitüntetésben is részesült, jellemzően azonban nem a közjegyzői szolgálatban, hanem a közelet egyéb területein szerzett érdemeiért.

A közjegyzők társadalmi csoportjából viszonylag nagyobb számban megkapták a Ferenc József-rend lovagkeresztjét; a rend tiszti keresztjét e körben már csak néhány személy, így például báró Clauer Lajos közjegyző birtokolta. A külföldi kitüntetések közül gyakrabban előfordult még a közjegyzők kitüntetése az Osztrák Császári Lipóterend lovagkeresztjével, vagy az Osztrák Császári Vasko-

rona Rend III. osztályával, amelyeknek létezett katonai (hadidíszítményes) és polgári fokozata is.

A Horthy-korszak legfontosabb polgári kitüntetése az 1922-től adományozható Magyar Érdemkereszt, 1935-től a Magyar Érdemrend volt.

Ennek a kitüntetésnek a középkeresztjét a közjegyzők társadalmi csoportjában csak kamarai elnökök kaphatták meg. A Horthy-korszak legfontosabb, a kormányzó által 1920-tól adományozott címe a vitézi cím volt, amelynek elnyeréséhez a világháborúban elkövetett vitézi tettet és első világháborús kitüntetések meglétét kellett igazolni. Több közjegyző teljesítette e cím elnyerésének feltételeit is. A dualizmus korában létezett királyi tanácsos, udvari tanácsos cím pótlására 1922-től bevezették a magyar királyi kormányfőtanácsos címet. Az évente adományozott kitüntető címnek minden évben volt közjegyző kitüntetettje.

A magyar állam 1929-ben, az első világháború befejezésének 10. évfordulójára alapította a Magyar Háborús Emlékérmét a kardokkal és a sisakkal, amelyet a világháború volt katonái kaptak meg. Az első világháborúban volt szövetséges államok bajtársi egyesületei már 1920-tól alapítottak ilyen típusú emlékérmeket.

A Horthy-korszak leggyakoribb kitüntetését, a Nemzetvédelmi Keresztet nagyon sok közjegyzőnek adományozták, nemcsak a trianoni Magyarország, hanem a második világháború elején visszacsatolt területek közjegyzőinek is. E kitüntetés valódi rangját azonban jelezte, hogy az 1943. évi állapot szerint csak a 96. volt a kitüntetések viselési sorrendjében. A második világháború alatti visszatért Felvidék, Észak-Erdély és a Délvidék területére történt bevonulás alkalmából adományozták tömeges elismerésként a Felvidéki, Erdélyi és a Délvidéki Emlékérmét. A harctéri érdemek elismerésül a Magyar Vitézségi Érmét, a Tűzkeresztet, valamint a Magyar Tiszti Vitézségi Érmét kaphatták meg a közjegyzők, akik a második világháborúban már kisebb számban vettek részt, mint az első világháború harcaiban.¹⁸

Az országos polgári és katonai kitüntetések és címek mellett létezett a vármegyei és városi címek adományozása. A közjegyzők többsége a legtöbb adófizetők (virilista) jogán tagja volt a vármegyei törvényhatósági bizottságoknak és a helyi (városi, nagyközségi) képviselő-testületeknek. Az itt szerzett érdemeket a vármegye vagy város tiszteletbeli jegyzője, vagy tiszti főügyésze címmel ismerték el.

Az egyházak világi testületeiben viselt tisztségek betöltésének elismerése ugyancsak a tiszteletbeli cím adományozása volt. Ritka egyházi kitüntetésnek számított, hogy 1926-ban Lehoczky Antal monori közjegyzőt a Johannita Rend felvette a tagjai sorába, tiszteletbeli lovagjának avatta fel. A helyi világi és egyházi elismerések külön kategóriáját képezte, amikor testületi döntéssel elhatározták egy adott, a közösség számára kiemelkedő személy olajfestséményének elkészítését, és a testület dísztermében történő elhelyezését. Ilyen elismerést kapott Flatt Viktor szabadtársi, Drescher Ede zombori, Bathó János jászberényi és Lipcsey Péter egri közjegyző.

A közjegyzői karban kivételesnek számított, amikor 1943-ban a Budapesti Közjegyzői Kamara Lázár Ferenc 10 éves elnöki jubileumára megfestette egy elismert port-

réfestővel az elnöke arcképét. Ezek a portrék azonban a magyar történelem sorsfordulóiban részben megsemmisültek, így a közjegyzők történeti ikonográfiája csak a hiányukat tudja jelezni. A közjegyzők a polgári korban nem alapítottak szakmai kitüntetést, ahogy más szakmai szervezetek sem. Az érdemek megörökítésére a „kamara örökös tiszteletbeli elnöke” cím, valamint az elnöki tisztesség huzamosabb idejű betöltése után a kamara tagjainak fényképét tartalmazó album átadása szolgált. Kisebb ki-

tüntetésnek számított a közjegyző érdemeinek jegyzőkönyvben történt rögzítése. Ilyen elismerést kapott Madarász István pécsi közjegyző, a 25 éves elnöki jubileuma alkalmából. A kamara örökös tiszteletbeli elnöke címben részesült több kamarai elnök és elnökhelyettes. A kamarai tagok fényképeit tartalmazó díszalbumot mint elismerést kapott Bonts Döme aradi (1895) a húszéves elnöki jubileumán és Telmann Sándor (1949) szombathelyi kamarai elnök a húszéves közjegyzői jubileumán.¹⁹

ROKOLYA, GÁBOR

Die Methoden der notariellen Prozopographie und erste Schlussfolgerungen

(Zusammenfassung)

Das Schreiben der notariellen Prosopographie basierte auf der notariellen Archontologie. Gemäß der Definition der Archontologie enthält sie eine Liste aller Inhaber eines bestimmten Amtes. Gleichzeitig bezeichnet die Archontologie als Methode auch die Tätigkeit von Historikern, deren Zweck es ist, ein Berufsverzeichnis zu erstellen. Die Prosopographie als historische Forschungsmethode erschien erst in den 1970er Jahren. Im Hinblick auf die Erstellung der Notarprosopographie wurden alle Daten erhoben, die aus Sicht des Notarberufs für eine sozialhistorische Analyse geeignet sein könnten.

Archivdokumente sind eine unverzichtbare Quelle der notariellen Prosopographie. Ein wichtiges methodisches Element der prosopographischen Forschung von Notaren ist die Erstellung von Stammbäumen von Notaren, mit deren Hilfe familiäre Verwandtschaftsbeziehungen offengelegt und Abstammungslinien geklärt werden können. Die Sammlung von Daten zum Thema bietet eine Chance für zukünftige sozialhistorische Analysen der Angehörigen des Notarberufs, da die Notarprosopographie als Datenbank Gegenstand multidirektionaler Forschung sein kann.

ROKOLYA, GÁBOR

Methods of Notarial Prosopography and Initial Conclusions

(Abstract)

The writing of notarial prosopography was based on notarial archontology. According to the definition of archontology, it contains a list of all the holders of a given office. At the same time, archontology, as a method, also denotes the activity of historians, the purpose of which is to compile a list containing a professional list. Prosopography as a historical research method only appeared in the 1970s. From the point of view of compiling the notary prosopography, all data that could be suitable for social historical analysis from the point of view of the notary profession were collected.

Archival documents are an indispensable source of notarial prosopography. An important methodological element of the prosopographic research of notaries is the compilation of family trees of notaries, which can be used to reveal family-relative relationships and clarify lines of descent. The collection of data on the subject provides an opportunity for future socio-historical analyzes of the members of the notary profession, as the notary prosopography as a database can be the subject of multi-directional research.

Jegyzetek

- ¹ KOLLERFFY Mihály: *Magyarország igazolt ügyvédek és kir. közjegyzőinek kamarák és székhelyek szerinti név- és lakjegyzéke*. Budapest, 1876. Nagel B.; KISS Gyula – KANYÓ Lajos: *Igazságügyi tisztviselők és az e. f. királyi bíróságok szervezete*. (Törvénykezési helynévtár) Budapest, 1879. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság.
- ² A magyar közjegyzői kar hivatalos (hatósági), társadalmi szervezetei és törvényhozási érdekképviselői. *Királyi Közjegyzők Közlönye*, 1932. 10. sz. 411–426. p.
- ³ *A magyar közjegyzők szervezetei. A közjegyzők, helyettesek és jelöltek névjegyzéke*. Budapest, 1947. Budapesti Közjegyzői Kamara.

- ⁴ L. ROKOLYA Gábor – BARTÓK Ibolya (szerk.): *Magyar közjegyzői archontológia, 1858–2015*. (Studia Notarialia Hungarica 20.) Budapest, 2016. Közjegyzői Akadémiai Kiadó.
- ⁵ PÁLMÁNY Béla: Új módszerek – új lehetőségek. A prozopográfia új módszerei és kapcsolata a hagyományos genealógiával a reformkori magyar országgyűlések almanachja kapcsán. *Turul*, 2013. 2. füzet 53. p.
- ⁶ Közlemény. *Jogtudományi Közlöny*, 1875. 15. sz. 140. p.
- ⁷ Kép forrása: a szerző közlése.
- ⁸ KARÁDY Viktor: A névmagyarosító mozgalomról. *Szombat*, 2021. november. 10–11. p.

- ⁹ KARÁDY Viktor: A névmagyarosítások társadalomtörténeti összefüggései. In FARKAS Tamás – KOZMA István (szerk.): *A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Budapest, 2009. Gondolat Kiadó, 47. p.
- ¹⁰ HERCZEG Ferenc: *Herczeg Ferenc emlékezései. A Várhegy*. Budapest, 1940. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 75. p. Hivatkozása: KARÁDY 2009. 52. p.
- ¹¹ BEREZS Ágoston: A családnév románsága a dualizmus kori erdélyi, illetve magyarországi román nemzeti elit önképében. In FARKAS Tamás – KOZMA István (szerk.): *A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Budapest, 2009. Gondolat Kiadó, 267. p.
- ¹² Kép forrása: a szerző közlése.
- ¹³ 17754. számú apróhirdetés. *Budapesti Hirlap*, 1904. (október 19.) 289. sz. 24. p.
- ¹⁴ KOVÁCS I. Gábor: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom-és kultúratörténeti tanulmányok*. Budapest, 2011. L'Harmattan; KOVÁCS I. Gábor – KENDE Gábor: A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása. *Korall*, 2001. 3–4. sz. 170–187. p.
- ¹⁵ TÓTH Mike (szerk.): *A kalocsai kollégium ötven éve*. Kalocsa, 1910. Jurcsó Antal könyvnyomdája, 155–189. p.; RÉBAY Magdolna: A főnemesek iskolái. A kalocsai érseki főgimnázium esete (1860–1918). *Magyar Pedagógia*, 2021. 2. sz. 169–187. p. DOI: <https://doi.org/10.17670/MPed.2021.2.169>.
- ¹⁶ BOZÓKY Alajos: *A Nagyváradi királyi Akadémia százados múltja 1788-tól 1888-ig. Száz éves jubileuma alkalmából*. Budapest, 1889. Egyetemi Könyvnyomda, 203–241. p.
- ¹⁷ EÖRY Gabriella: *Kaszinók Magyarországon. Különös tekintettel a két világháború közötti budapesti kaszinókra*. Pécs, 2024. Kronosz Kiadó, 263. p.
- ¹⁸ MAKAI Ágnes – HÉRI Vera: *Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben*. Budapest, 2002. Helikon Kiadó.
- ¹⁹ L. ROKOLYA Gábor: *A polgári közjegyzőség prozopográfija (1858–1949) I–III*. Budapest, 2025. Budapest Főváros Levéltára.

1. Bevezetés

A józan ész által magára hagyott képzelet elképzelhetetlen szörnyeket szül.¹ Bár e kijelentés valóságtartalmának felismerésére az egyes társadalmak és jogrendszerek meglehetősen korán eljutottak, hosszú és korántsem egyenes út vezetett a mentális zavarban szenvedő egyénnel szembeni ördögűzés kegyetlen módszereitől az orvosi terápia alkalmazásáig. Hazánkban az első „elmebetegekkel” kapcsolatos írásos jogi intézkedés a III. István korából származó *Gratiani-féle decretum*, amely megtiltotta a házasság felbontását abban az esetben, ha valamelyik házastárs elmezavarban megbetegedett, és a másik ennek okán válni óhajtott.² Az elkövető kriminális veszélyességén alapuló biztonsági reakcióeszköz már a *Constitutio Criminalis Carolinában* megjelent 1532-ben azzal, hogy azokat a személyeket, akiktől bizonyított ténykörülményekből kifolyólag „gonosztetteket” vagy bűncselekményeket kell várni, és elégséges biztosítékot nem tudnak nyújtani, határozatlan időre biztonsági őrizetbe kell helyezni. Az 1550-es években alapított dologházak már reprezentálták a nevelő büntetés-végrehajtásra, valamint a preventív, javító célú és biztonsági reakcióeszközökre való igényt.³ Ugyanakkor az első olyan forrás, melyben az elmebetegséget orvosi problémaként (is) értelmezték, szembevető megkésettiséggel, csupán Mária Terézia uralkodásának idejére datálható. 1763. évi dekrétuma akként rendelkezett, hogy amennyiben a bűnelkövető cselekedete örültségből származik, örültek házába vagy kórházba kell szállítani.⁴ E jelentős időbeli eltolódás oka a büntetőjogi szemléletmód lassú változásán túl az elmebetegség huzamos időn keresztül jellemző társadalmi tény szintjén való megrekedése, illetve annak a felfogásnak a hiánya, hogy a mentális zavart elsősorban a személyiség saját tartományában, az egyén viszonyítási rendszerében szükséges értelmezni és értékelni.⁵

Az 1792. évi törvényjavaslat a beszámításra nézve előírta a bűncselekmény tárgyi súlyának, az államra és társadalomra háruló veszélynek és a tettes alanyi bűnösségének figyelembevételét. A bírónak tekintettel kellett lennie a tettes elmebetegségére, műveletlenségére, az elháríthatatlan tudatlanságra, a tévedésre és a részszégre is.⁷ A cselekményt csak

Gula Krisztina Petra*

A kényszergyógykezelés szabályozásának történeti előzményei

A biztonsági őrizettől a kényszerelemet tartalmazó gyógykezelés megjelenéséig

akkor tekintette beszámíthatónak, ha az egyén szabadon cselekedett, és amit cselekedett, felfogta vagy legalább felfoghatta, tehát az akarat szabadságát és az ítéletképeséget egyaránt figyelembe vette.⁸ Méltó társa, de legalábbis elődje volt a fél évszázad múlva Deák Ferenc munkásságát és szellemiségét tükröző 1843. évi törvényjavaslatnak.⁹ Utóbbi már kifejezetten úgy rendelkezett, hogy „büntetéstől menten maradnak” az örültek, a tompa elméjűek, a siketnémák, valamint azok, akik betegség miatt ideiglenesen oly állapotban voltak, hogy tetteik büntetethetőségének felfogására szükséges eszmélettel nem bírtak.¹⁰

Az európai államok döntő többségében a büntetőbíró nem volt köteles intézkedni a vád alól felmentett elmebeteg elkövetők elhelyezése iránt – ez alól Anglia, Hollandia, Bulgária, Oroszország és három svájci kanton képezett részben kivételt –, a közveszélyes elmebetegekre nézve preventív közigazgatási intézkedések születtek.¹¹ Ilyen volt hazánkban a *közegészségügy rendezéséről* szóló 1876. évi XIV. törvénycikk. A jogszabály a közbiztonságra veszélyes gyógyítha-

Goya Az ész álma szörnyeket szül című képe⁶

* Gula Krisztina Petra, PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, ORCID: 0009-0006-0639-855X

tó és gyógyíthatatlan elmebetegek esetében egyaránt elrendelte a tébolydában történő elhelyezést eltartás végett, valamint gyógyítási és ápolási céllal. Az elmebetegség megállapításához „közhivatalban lévő orvostudor”, emellett, amennyiben a betegnek már volt kezelőorvosa, ezen orvos véleményére volt szükség. Az érintettet a gyógyulást követően haladéktalanul el kellett bocsátani. Nem csupán a jogtudomány, de az orvostudomány változásait is jól érzékelteti, hogy bár a törvénycikkben szerepelt, hogy az elmebeteggel szemben személyes korlátozások és kényszereszközök csak szükség esetén, a beteg és mások megóvása érdekében, kizárólag orvosi előírás alapján alkalmazhatók – a szükségességük megszüntével pedig haladéktalanul megszüntetendők¹² –, a Budapesti Királyi Orvosegylet ennek törlését indítványozta, arra hivatkozással, hogy gyógyeljárásról van szó, melyet a tudományos ismeretek alapján kialakított javaslatok szabnak meg, amik az orvosi ismeretek fejlődésével változnak.¹³

Az 1878. évi V. törvénycikk (*Csemegi-kódex*) beszámíthatóságot kizáró okként jelölte meg a megzavart elme-tehetséget, ha az a szabad akaratelhatározást kizárta, valamint az öntudatlan állapotot, amelyek akár együttesen is fennállhatnak.¹⁴ A kódex szövegezése az elmezavar, illetve a felismerő tehetség hiányának eseteire nézve eltért mind az 1843. évi törvényjavaslat, mind más korabeli büntető törvénykönyvek megközelítésmódjától, amelyek taxatív felsorolást tartalmaztak. Csemegi Károly – egyébként a hatályos Btk. megalkotása során a kóros elmeállapot körében alkalmazott jogalkotói logikához és érveléshez hasonlóan – elvetette azt a megközelítést, amely az egyes kórállapotok felsorolásával másokat egyértelműen kizárt az értékelhetőség köréből. Ennek megítélését az orvostudomány feladatának tekintette.¹⁵ A kódex egyik fő érdeme a kóros elmeállapot fogalmának büntetőjogba emelése, amely alapvetően meghatározta a későbbi szabályozások irányait és továbbfejlődési lehetőségeit.

2. Izoláció vagy gyógyítás?

A biztonsági őrizet a Csemegi-kódex III. novellájában

A büntetőjog fejlődésének következő állomásaként a tudományos érdeklődés középpontjába a tettes személye került. A *Csemegi-kódex* 1948-as, III. novellájában (*III. Bn.*¹⁶), amely indokolása szerint a kódex legkirívóbb hiányosságait volt hivatott orvosolni, tettest öltöttek a tettes büntetőjogi irányzat egyes eredményei: legfőbb újtásként a biztonsági őrizet, illetve az ahhoz kapcsolódó egyes gyakorlati kérdések rendezése tartható számon. Alkalmazásának feltétele büntett vagy vétség elkövetése – kihágás nem szolgálhatott alapul –, a beszámítás elmebetegség általi kizártsága, valamint az elkövető tizennyolcadik életévének betöltése volt. A fiatalok bünelkövetőkre e szabályozás az indokolás szerint azért nem terjedt ki, mert a velük szemben alkalmazható javító és nevelő intézkedések, valamint az egyéb rendszabályok kedvezőbb elintézésztettek lehetővé.¹⁷ A jogszabály lehetőséget biztosított az

elrendelés mellőzésére is első ízben megvalósult vétség esetén, amennyiben az elkövető elmeállapotára tekintettel nem volt valószínűsíthető a bűnismétlés.

A biztonsági őrizet céljai közt *explicite* megjelent a még primátussal bíró ártalmatlanná tétel mellett az újabb büntett vagy vétség elkövetésének veszélyével járó elmeállapot megszüntetése, a társadalom védelme és az elkövető kezelése. Tartamának csupán a minimumát határozták meg, egyelőre egy évben, mely az elrendelő határozat jogerőre emelkedésének napján kezdődött, és az elrendelő bíróságnak a tartam letelte előtt három hónappal kellett döntenie az elkövető bűnismétlés veszélyének megszüntése alapján történő elbocsátásáról, vagy biztonsági őrizetének újabb egy évvel történő meghosszabbításáról. Érdekesség, hogy már ekkor megjelent törvényi szinten az a lényegét tekintve napjainkban is alkalmazott gyakorlat, hogy a bíróság az elbocsátást a biztonsági őrizetbe helyezett személy hozzátartozói vagy mások részéről történő felügyelethez kötheti. A bíróság akkor viszont még jogosult volt a felügyelet gyakorlásának ellenőrzésére, és annak elmulasztása esetén az elbocsátott akár a biztonsági őrizetbe is visszahelyezhető volt. Szintén mérlegelési joga volt arra nézve, hogy az elkövető felfüggesztett szabadságvesztése az elbocsátását követően végrehajtásra kerüljön-e.¹⁸ Az egyéves minimumtartamot azáltal látták igazoltnak, hogy rövidebb idő alatt nem lenne megvalósítható a biztonsági őrizet célja, a maximumtartam hiányát – akárcsak a hatályos Btk. megalkotásakor – pedig azáltal, hogy bizonytalan, mennyi ideig van szükség kezelésre az elkövető közveszélyes állapotának megszüntetéséhez, miközben az egyéni szabadság védelmét kellőképp biztosítottak tekintették a bírói felülvizsgálat és ennek során az elmeorvosi felügyeletet gyakorló személy meghallgatása révén. Az elkövetőt viszont csak akkor kellett meghallgatni, ha állapota alapján „célravezetőnek” tűnt.¹⁹ Határozottan és megalapozottan bírálta a szabályozás kötelező minimumtartamra vonatkozó elemét Horányi Béla arra hivatkozással, hogy az elkövető gyógyulása akár egy évnél rövidebb idő alatt is megvalósulhat, és a további fogva tartás újabb zavartsági állapotot indukálhat, ami egyaránt ellentmond a gyógyításra és a közveszélyes állapot megszüntetésére irányuló célkitűzésnek.²⁰ A végrehajtás helye külön e célra rendelt intézet vagy a letartóztató-, illetve elmeegógyintézet elkülönített része lehetett.²¹

A novellát vitathatatlan érdemei mellett több alapos kritika érte. Schäfer István találóan mutatott rá, hogy a Magyar Jogászok Szabad Szakszervezetének korábbi novellatervezetéből éppen azok az elemek nem kerültek átemelésre, amelyek a tettes büntetőjog követelményeit a legtisztábban kifejezésre juttatták volna. Az eltérés már a címben is megjelent: a szakszervezeti tervezet még „gyógyító őrizetről” rendelkezett,²² ami utóbb biztonsági őrizetre módosult. Horányi Schäferhez hasonlóan hibásnak tartotta a biztonsági őrizet megnevezést, mivel az izolálásra, nem az orvosi prevencióra helyezte a hangsúlyt, és értéksökkenést, társadalmi megbélyegzést sejtetett. Helyette javasolta például az „átmeneti intézet” megjelölést, ami a bűnözők társadalmából a nem bűnözők felé orientálást reprezentálhatta volna.²³

Nem csupán technikai jellegű módosítás volt, hanem az egyes célok közti hangsúlyeltolódás kifejeződése, hogy a tervezet még a gyógyítást sorolta első helyre, sőt arról is rendelkezett, hogy a végrehajtás semmi esetre sem lehet megtorló célú vagy büntetésjellegű, míg a novella az ártalmatlanná tételt helyezte előtérbe a végrehajtásra vonatkozó kitétel mellőzésével,²⁴ holott a jogszabály indokolása kifejezetten „szabadságelvönással kapcsolatos gyógyító intézkedésként” hivatkozott rá.²⁵ Emellett a tervezet több szempont alapján, szűkebben vonta volna meg a gyógyító őrizetbe kerülők körét: kizárólag akkor lett volna alkalmazható, ha „a bűncselekmény körülményeiből, [az elkövető] addigi életmódjából, valamint elmebetegsége neméből és mértékéből alaposan lehet következtetni arra, hogy a jövőben ismét bűncselekményt fog elkövetni”. A novella ezzel szemben bármely büntetendő cselekményt megvalósító elmebeteggel szemben lehetővé tette a biztonsági őrizet alkalmazását. Alapos ugyanakkor az a felvetés, hogy az egyszer büntetendő cselekményt elkövető elmebeteg nem szükségképpen „büntettes-lehetőségű”, közveszélyessége megítélésénél pedig nem lehet egyedül irányadó szempont a szimptomaként megjelenő cselekmény. A tervezet haladóbb szellemű volt a tekintetben is, hogy lehetőséget biztosított volna feltételes szabadon bocsátásra a gyógyító őrizetből.²⁶

Bár a gyógyítás céljának az intézkedés tartalmába való másodlagos felvétele révén kétségkívül „szellőzik a megtorlás gondolatának nehéz levegője”, ez nem változtat azon a tényen, hogy a biztonsági őrizet alkalmazásáról való döntéskor a bíró elsődlegesen az elkövető múltja miatt és nem a jövője érdekében jár el, holott a tettes büntetőjogi irányzat szellemiségének megvalósulásához épp az utóbbira lett volna szükség. Hozzá kell azonban tenni, hogy a novella a tettebüntetőjogi irányzattal sem volt nagyobb összhangban, mivel a beszámíthatatlan egyének esetében alkalmazandó büntetőbírói „kényszerintézkedés” alapjaiban törte át a büntethetőséget a bűnösség mérlegelésére való képességgel összekapcsoló elméletet.²⁷ A tettes büntetőjog szemszögéből tehát megkérdőjelezhető volt, hogy a novella kriminológiai értelemben valódi biztonsági rendszabályt intézményesített-e, míg a tettebüntetőjog oldaláról nézve elvetette a megtorlásról és a büntethetőségről kialakított klasszikus eszmerendszert.

3. Gyógyulásra ítélve: a biztonsági őrizet a Btá.-ban

A „szocialista” büntetőjog-tudomány a tettebüntetőjog mellett foglalt állást, ugyanakkor az elkövetők közti differenciálás – változó tartalommal – meghatározó eredménye volt.²⁸ Az 1950. év II. törvény (Btá.)²⁹ már különbséget tett büntethetőséget kizáró és megszüntető okok közt, előbbieik közé sorolva az elmebetegséget és az öntudatzavart. Eszerint nem büntethető, aki a büntetett olyan elmebeteg állapotban (vagy öntudatzavarban) követte el, amely képtelenné tette a cselekmény társadalmi veszélyességének felismerésére vagy az akaratának megfele-

lő magatartásra. Figyelemreméltó újítás volt a büntetés korlátlan enyhíthetősége, ha az elkövetőt elmebetegsége, öntudatának zavara, a kényszer vagy fenyegetés csupán korlátozta a cselekmény társadalomra veszélyességének felismerésében, vagy az akaratának megfelelő magatartás tanúsításában, azonban a korlátozott beszámítási képesség részletszabályai nem kerültek kidolgozásra, ami a gyakorlatban bizonytalanságot idézett elő. Ezek a rendelkezések nem voltak alkalmazhatók annak javára, aki maga idézte elő állapotát vagy helyzetét abból a célból, hogy a büntetett elkövesse. A *Csemegi-kódex* még monista jogkövetkezmény-rendszert intézményesített – amelyben a bíróság egy meghatározott bűncselekmény jogkövetkezményeként csak egy adott szankciót alkalmazhatott –, ami egyaránt felvetett törvényességi és hatékonysági aggályokat. A Btá. érdemét tekintve ugyancsak monista felfogást követett, a biztonsági őrizet és a javító-nevelő munka törvénybe iktatásával viszont már megjelent két intézkedésjellegű jogkövetkezmény és ezáltal a dualista szankciórendszer felé történő kezdeti elmozdulás.³⁰

A biztonsági őrizet feltételei körében a tizennyolcadik életév betöltésére vonatkozó követelmény elhagyásával fiatalok esetében is lehetővé vált az alkalmazás. A Btá. a III. Bn.-nel összefüggésben felmerült több kritikára választ adott. Az elkövető közveszélyes állapotát az elrendelés feltevévé tette. Bár a szakirodalomban több helyen szerepel, hogy megszűnt a biztonsági őrizet elrendelése mellőzésének lehetősége vétség esetén, ez nem jelentett érdemi változást arra tekintettel, hogy a büntett-vétség megkülönböztetést a törvény generális jelleggel vetette el.³¹ A bírói gyakorlat már ekkor kimunkálta az elvet, hogy ha az elkövetett büntett miatt végrehajtandó szabadságvesztés alkalmazására egyébként sem kerülne sor, a biztonsági őrizetbe helyezés – ami célját és végrehajtását tekintve szabadságelvönással járó gyógyító intézkedés – mellőzendő.³² Az e megközelítés mögött meghúzódó alapgondolat a későbbi szabályozásokon keresztül napjainkban is érvényesül.

Míg a III. Bn. alapján a biztonsági őrizetbe helyezett személyt korábbi gyógyulása esetén sem lehetett egy év-nél hamarabb elbocsátani, a Btá. úgy rendelkezett, hogy közveszélyes állapota megszűntét követően haladéktalanul sor kell hogy kerüljön rá.³³ E garanciális követelmény ugyancsak megjelenik a kényszergyógykezelés mint határozatlan tartamú, kizárólag a szükségesség kritériuma által determinált szankció hatályos szabályozásában,³⁴ és abban a rövid intervallumban (2010–2013) is irányadó volt a szükségesség hiányában történő haladéktalan megszüntetés követelménye, amikor az intézkedéshez felső időkorlátot kapcsolt a jogalkotó,³⁵ ezáltal relative határozott³⁶ tartamúvá téve azt. Hasonlóképp megjelent az a felfogás – a Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiumának állásfoglalása nyomán –, hogy amennyiben a bíróság felügyelet gyakorlásához köti az elbocsátást, azt nemcsak a hozzátartozók, illetve más személyek, hanem az erre a célra fokozott mértékben alkalmas állami elmeorvosi intézet is elláthatja.³⁷ Ez a jogalkalmazásban aktuálisan akként képeződik le, hogy a kényszergyógykezeltek elbocsátására a büntetés-végrehajtási szervezetrendszer részeként működő Igazságügyi Megfigyelő és Elmeorvosi

Intézetből (IMEI) hozzátartozójuktól érkezett befogadó nyilatkozat vagy szociális otthoni férőhely biztosíthatósága esetén van lehetőség.³⁸

4. A biztonsági őrizettől a kényszerelmelet tartalmazó gyógykezelésig: az 1961. évi Btk.

Az 1961. évi Btk.-ban jelentek meg először önálló cím alatt az intézkedések, köztük a kényszergyógykezelés. A kódex az alternatív dualista rendszer mellett – amely mindkét szankciótípust ismeri és szabályozza, ugyanazon bűncselekmény esetében viszont a bíró csak büntetést vagy intézkedést alkalmazhat – konjunktív dualista elemet is tartalmazott, az alkoholista elkövetők kényszerelvonó-kezelésének büntetés mellett történő alkalmazási lehetőségét.³⁹ A miniszteri indoklás a beszámítási képességet is definiálta a magatartás irányítására és értékelésére való képességként, ami az értelmi és erkölcsi fejlettségben jut kifejezésre.⁴⁰ Kádár Miklós és Kálmán György hangsúlyozták, hogy az elkövető beszámítási képességét cselekményenként szükséges vizsgálni. Példaként említették egy epilepsziás személy esetét, akinél az indulati élet és az impulzuskontroll zavara miatt feltehetően kizárt a beszámítási képesség a személy elleni erőszakos cselekmény (testi sértés) vonatkozásában, ugyanakkor okirat-hamisítás miatt esetlegesen elítélhető lesz, mivel az a betegsége tüneteivel, a kóros lelki elváltozással nem hozható összefüggésbe. A beszámítási képességet kizáró kóros elmeállapot köre taxatív jelleggel, leszűkítően került meghatározásra, és csupán ezek az okok szolgálhattak alapul az elkövető kényszergyógykezelésére is. Kádár és Kálmán rámutattak, hogy az „akaratának megfelelő magatartás” tanúsítására való képtelenséget érintő kitétel nem adekvát abból a szempontból, hogy minden elmebeteg egyén az „akaratának” megfelelően cselekszik, még ha az lényegileg kóros vagy hibás is. Ehelyett a „felismerésnek megfelelő” magatartás kifejtésére való képtelenséget tartották célszerű megfogalmazásnak,⁴¹ amely a későbbi normaszövegekben meg is jelent. Már ekkor kialakult az az általam is helyesnek tekintett és később számos szerző által hivatkozott gyakorlat, hogy amennyiben más büntethetőséget kizáró ok – például jogos védelem – is fennáll egy adott cselekmény vonatkozásában, az elmebeteg vádlottal szemben emiatt kényszergyógykezelés nem rendelhető el.⁴²

A beszámítási képességet kizáró – és a kényszergyógykezelés elrendelését megalapozó – biológiai okok közé a jogalkotó felvette a gyengeelméjűséget, mivel azt számos korabeli elmeorvos tankönyv nem kórfolyamatként, hanem veleszületett károsodásként kezelte, és nem sorolta az elmebetegségek közé. A gyengeelméjűség három fokozattal különböztették meg, a legsúlyosabb fokú idiotizmust, a gyengeelméjűek többségénél jellemző imbecillitást, valamint a legenyhébb fokú debilítást.⁴³ Ugyanakkor a Btk. nem sorolta a biológiai okok közé a pszichopátiát, amit határállapotként kezeltek az egészség és az elmebetegség közt, ami jellemzően nem korlátozza jelentősebb fokban

a beszámítási képességet, mivel a személyiségszerkezet eltorzulása önmagában nem jelenti azt, hogy az ilyen lelki alkatú személy elmebeli degradációja kóros alapokon nyugszik.⁴⁴ Azokat a ritka eseteket, amikor a pszichopátia figyelembe vehető mértékben kihatott a beszámítási képességre, az elmebetegség körébe vonták. Az öntudatzavart a törvény a tudatzavar megjelöléssel váltotta fel a korabeli elmeorvos tendenciájával összhangban. Időleges tudatzavar akkor alapozhatta meg a beszámíthatatlanságot és a kényszergyógykezelést, ha az elbíráláskor is fennállt a bűnismétlés veszélye.⁴⁵ Gárdai Gyula és Vigh József e mentális rendellenességek körét túlzottan leszűkítőnek tartotta, és idesorolta volna a nemi aberráltság eseteit is, mivel álláspontjuk szerint egyes hormonális zavarokkal összefüggésben lévő betegségek szintén jelentős hatással lehetnek az akaratelhatározásra.⁴⁶ Hozzá kell tenni, hogy ezen elmeállapotok körét a korabeli bírói gyakorlat is szükségesnek látta kibővíteni.⁴⁷

Azzal szemben, aki elmebeteg állapotban, gyengeelméjűségben vagy tudatzavarban elkövetett cselekménye miatt nem volt büntethető, a bíróság kényszergyógykezelést rendelt el, ha attól kellett tartani, hogy olyan cselekményt követ el, mely egyébként megvalósítja valamely bűncselekmény törvényi tényállását. A Btk.-hoz képest a bűnismétlési veszély kapcsán a törvény elhagyta az egyén közveszélyes állapotára vonatkozó kitételet, mivel annak az orvostudomány jóval tágabb jelentést tulajdonított; helyette lényegileg körülírta a feltételt.⁴⁸ Haladó felfogást tükrözött az 1971. évi 28. törvényerejű rendelet, amely – a büntető-vétség megkülönböztetés hazai büntetőjogunkba történő ismételt integrálása nyomán – vétség esetén lehetőséget nyújtott az intézkedés mellőzésére, amennyiben az elkövető személyi körülményei, vagy a cselekmény súlya és jellege alapján a társadalom védelme szempontjából szükségtelen volt.⁴⁹ Bár az új megjelölés szubsztanciája érzékelhetően az a megváltozott szemlélet volt, mely a beteg gyógyítását az elkülönítéssel egyenrangú – ha nem azt megelőző – célként kezelte,⁵⁰ Szabó András azon aggályának adott hangot, hogy a kényszergyógykezelés legalább részben büntetőjogon kívüli eszköz, mivel pusztán elrendelése tartozik a jogi szabályozás hatókörébe, míg végrehajtása valójában egészségügyi-orvosi szakfeladatnak minősül.⁵¹

A szabályozást több szerző alappal kifogásolta a tekintetben, hogy túl tágan vonta meg az intézkedés alkalmazási körét. A társadalom védelmének szempontja nem teszi szükségessé, hogy a kevésbé jelentős büntetteket elkövető, beszámíthatatlan elmebetegek, gyengeelméjűek vagy tudatzavarban lévők is kényszergyógykezelésben részesüljenek. Ennek nyomán Farkas Sándor, a Legfőbb Ügyészség főosztályvezető ügyésze javasolta az elrendelés eseteinek jelentős, kizárólag az erőszakos vagy súlyos büntettek elkövetőire való leszűkítését.⁵² Gárdai és Vigh osztotta véleményét és javaslatát, hogy a kényszergyógykezelés alkalmazását azokra az esetekre szükséges redukálni, mikor az egyén várható magatartása tényleges veszélyt jelent a társadalomra. Ellenkező esetben olyanok kényszergyógykezelésére is sor kerülhetne, akik polgári elmeorvosintézetekben kezelhetők lennének.⁵³ Ezek a

megfontolások a kényszergyógykezelés hatályos szabályozásában, a határozatlan idejű szabadságelvonással járó szankció alkalmazási kritériumaiban is tetten érhetők: az elrendelést megalapozó cselekmények (személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó) jellegében, a hipotetikus bírói döntés követelményében (az elkövető büntethetősége esetén egyévi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést kellene kiszabni) és a speciális bűnisméltlés veszélyében.⁵⁴

Az intézkedés foganatosítási módja körében lényeges új elem volt, hogy kijelölt egészségügyi intézetben vagy gyógykezeléssel egybekötött házi gondozásban került rá sor, melyek közül az előbbi volt súlyosabb formának tekinthető. Egészségügyi intézetben kellett végrehajtani, ha élet, testi épség, egészség vagy közbiztonság elleni, illetőleg egyébként erőszakos jellegű olyan cselekmény miatt rendelték el, mely a büntethetőséget kizáró ok hiányában valamely büntett tényállását valósította volna meg, és egyévi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetés kiszabását eredményezte volna. Ennek megállapítása során a bíróságnak a cselekmény tárgyi oldala, azaz külső objektív megjelenésének, előzményeinek és elkövetési körülményeinek alapos elemzésével kellett eldöntenie, hogy büntethetőségi akadály hiányában indokolt lenne-e egy évnél súlyosabb szabadságvesztés kiszabása.⁵⁵ Ez a szabály garanciális jelentőségű volt arra az elvre figyelemmel, hogy az elkövető ne kerüljön hátrányos helyzetbe pusztán amiatt, hogy a büntethetőségi akadály fennforgása folytán rá büntetést kiszabni nem lehet. Ezáltal a törvény – negatíve – azt is meghatározta, hogy házi gondozásra csak ezen esetkörökön kívül kerülhetett sor, ha annak objektív feltételei, például a megfelelő elhelyezés, egészségügyi ellátás és a gondozó személyek biztosítva voltak.⁵⁶ A házi gondozást olyan beteghez közel álló személy hajthatta végre, aki vállalta ápolását, állandó felügyeletét, és nem utolsósorban körülményei is alkalmassá tették a feladat ellátására.⁵⁷

Hozzá kell tenni, hogy a végrehajtási forma megváltoztatására a korabeli gyakorlat alapján több lehetőség is volt. A kényszergyógykezelés további szükségességének megvizsgálásakor a bíróság elrendelhetette az intézetből való elbocsátást azzal, hogy a kényszergyógykezelést gyógykezeléssel egybekötött házi gondozásban kell folytatni. Ha nem volt olyan hozzátartozó, aki a házi gondozást vállalta vagy vállalhatta, az intézet vezető főorvosának intézkednie kellett az elmebetegek szociális otthonában (vagy elmebeteget otthonban, munkaterápiás intézetben, illetve kórházi elmeosztály családi ápolási telepén) történő elhelyezés iránt.⁵⁸ A kényszergyógykezelés évenkénti felülvizsgálata során megfelelő orvosi szakvélemény alapján lehetőség volt a házi gondozás útján való foganatosítás elrendelésére.⁵⁹ Ha azonban a kényszergyógykezelést házi gondozásban rendelték végrehajtani, súlyosabb végrehajtási formát – méltányossági megfontolások alapján – csak akkor írhatott elő a bíróság, ha ezalatt a terhelt újabb büncselekményt követett el. Ekkor is vizsgálni kellett az új büntetőeljárás során, hogy a szigorúbb végrehajtási mód alkalmazása valóban szükséges-e.⁶⁰ Ha az ismételt elkövetés miatt a kényszergyógykezelés súlyosabb foganatosítási módját kellett alkalmazni, a már korábban elrendelt

kényszergyógykezelés végrehajtását a kijelölt egészségügyi intézetben kellett folytatni.⁶¹

A *Btá.*-hoz képest abban is eltérés mutatkozott, hogy a kényszergyógykezelés nem a bírói ítélet jogerőre emelkedésének, hanem a gyógykezelés megkezdésének napján, vagyis azon a napon kezdődött, amikor az egészségügyi intézetbe befogadással, illetve a házi gondozásba vétellel a gyógykezelés ténylegesen hatályosult.⁶² Ez a megközelítés a kényszergyógykezelés hatályos szabályozásában is tükröződik, mely szerint az intézkedés kezdete főszabályként az IMEI-be történő befogadás napja. Amennyiben viszont kényszerintézkedésként előzetes kényszergyógykezelés előzte meg, és annak végrehajtását nem szakították meg, az intézkedés kezdetének az előzetes kényszergyógykezelés kezdő napja tekintendő⁶³, sőt, a más gyógyintézetben töltött időt ugyancsak be kell számítani az előzetes kényszergyógykezelésbe.⁶⁴ A *Btá.*-hoz hasonlóan viszont a bíróságnak haladéktalanul meg kellett szüntetnie a kényszergyógykezelést, ha szükségessége már nem állt fenn. Az intézeti kezelés és a házi gondozás esetében egyaránt így kellett eljárni.⁶⁵ Fiatalkorúval szemben gyógyító intézkedésként kényszergyógykezelés vagy – fogyatékos értelmű vagy gyengeelméjű elkövetővel szemben – gyógyító nevelés volt elrendelhető. A gyógyító nevelés a kényszergyógykezeléshez hasonlóan addig tartott, míg szükségessége fennállt (vagy a fiatalkorú a tizen-nyolcadik életévét betöltötte).⁶⁶

Ellentmondásos volt a már elrendelt biztonsági őrizet és az 1961-es *Btk.*-val hatályba lépő kényszergyógykezelés intézményének egymáshoz való viszonya. Vítatható az a korabeli szabályozás, hogy a biztonsági őrizetet elrendelő elsőfokú bíróságnak a *Btk.* hatálybalépését követő három hónapon belül meg kellett vizsgálnia az ügyet, és döntenie kellett a biztonsági őrizet megszüntetéséről, vagy megszüntetés hiányában kényszergyógykezelésre történő átváltoztatásáról és annak végrehajtási módjáról.⁶⁷ Az e kérdésben hozandó döntésnél meg kellett vizsgálnia, fennállnak-e a kényszergyógykezelés törvényi előfeltételei. Míg a biztonsági őrizet rendszerében évenkénti meghosszabbításra került, illetve kerülhetett sor, ez a kényszergyógykezelés mint határozatlan tartamú szankció bevezetésével nyilvánvalóan értelmét veszítette. Felmerült viszont a kérdés, hogyan kell eljárni a *Btk.* hatálybalépése előtt elrendelt és egy évvel meghosszabbított biztonsági őrizet esetében. Határozottan ellentmondani látszik a jogbiztonság, az előreláthatóság, de az elkövetővel szembeni méltányosság követelményének is az a kialakult gyakorlat, hogy ha a biztonsági őrizet meghosszabbítását el is rendelték 1962. július 1. napja előtt, annak foganatosítására nem kerülhetett sor, és határozatlan tartamú kényszergyógykezelésként kellett folytatni a végrehajtást.⁶⁸

5. Zárógondolatok

Ahogy ezen áttekintésből láthatóvá vált, a kényszergyógykezelés jelenlegi szabályozásának és gyakorlatának számos eleme, legalább az elvi alapok szintjén, már a *III. Bn.*-ben, illetve a *Btá.*-ban szereplő biztonsági őrizet

és az 1961. évi Btk.-val bevezetett kényszergyógykezelés hatálya alatt kialakult. A III. Bn. biztonsági őrizetre vonatkozó rendelkezéseinek megalkotásakor ugyancsak döntő szempontnak bizonyult az elkövető gyógyításához szükséges időtartam bizonytalansága, így a szankcióhoz nem kapcsolódott felső időkorlát. Ugyanakkor, míg a III. Bn. alapján a biztonsági őrizetbe helyezett személy egy évnél korábban történő elbocsátására nem volt lehetőség, a Btá. szerint közveszélyes állapota megszűntét követően haladéktalanul sor kellett hogy kerüljön rá. A szükséges kritériumának primátusa megjelenik mind a jelenleg hatályos határozatlan tartamú, mind a 2010 és 2013 közt hatályban volt – büntetőjog-alapelvei és garanciális megfontolásokra figyelemmel adekvátabbnak tekinthető⁶⁹ – relatíve határozott tartamú kényszergyógykezelés szabályozásában. A Legfelsőbb Bíróság a biztonsági őrizet kapcsán úgy foglalt állást, hogy elbocsátását követően a kezelt fölött a felügyeletet hozzátartozója vagy állami

elmeógyógyintézet egyaránt elláthatja. Ez képeződik le abban a napjainkban is jellemző jogalkalmazói gyakorlatban, mely a kényszergyógykezelés megszüntethetőségét a kezelt hozzátartozójától származó befogadó nyilatkozathoz vagy szociális otthoni férőhely meglétéhez kapcsolja. A kényszergyógykezelés magyar jogrendszerbe történő bevezetésekor egyértelműen megfogalmazódott az a máig aktuális szemlélet, hogy a szabadságelvonó intézkedés alkalmazására kizárólag *ultima ratio* jelleggel és súlyosabb büntetendő cselekmények megvalósítása esetén kerülhesen sor, amennyiben az elkövető tényleges veszélyt jelent a társadalomra. Az elkövető büntetőjogi keretrendszerbe integrált gyógyításának célja és a szabadságelvonással járó szankció kapcsán elengedhetetlen büntetőjogi garanciák kialakítása közti összhang megteremtésére törekvés végigkísérte az intézkedés fejlődéstörténetét, miközben az ezek közti időnkénti hangsúlyeltolódás napjainkig felvet régi és új kérdéseket egyaránt.

GULA, KRISZTINA PETRA

Historische Hintergründe der Regulierung der Zwangsbehandlung Von der Sicherheitsverwahrung bis zum Aufkommen der Zwangsbehandlung (Zusammenfassung)

In dieser Studie untersuche ich bestimmte historische Vorläufer der Entwicklung der zwangsweisen Heilbehandlung als strafrechtliche Sanktion, die gegenüber Straftätern mit krankem Zustand seiner Geistesfunktion angewendet werden kann. Dabei konzentriere ich mich hauptsächlich auf die Regelungen zur Sicherheitsverwahrung in der dritten Novelle des *Kodex Csemegi* und des Btá. sowie auf die einschlägigen Bestimmungen des Strafgesetzbuchs von 1961, das die zwangsweise Heilbehandlung als Maßnahme in das ungarische Rechtssystem einführte. Es ist ersichtlich, dass viele Elemente der aktuellen Regelung und Praxis der zwangsweisen Heilbehandlung – zumindest auf der Ebene der grundlegenden Prinzipien – bereits unter diesen Rechts-

vorschriften entstanden sind. Die Kontinuität dieser Vorläufer zeigt sich in mehreren Aspekten, darunter der *ultima ratio* Charakter dieser freiheitsentziehenden Maßnahme, bestimmte Kriterien für ihre Anordnung, die unbestimmte Dauer der Sanktion – die Sorgen aufwirft – und Fragen der Rechtsanwendung, wie etwa die praktischen Voraussetzungen für die Beendigung der zwangsweisen Heilbehandlung. Das Streben nach einem Gleichgewicht zwischen dem Ziel der in den strafrechtlichen Rahmen integrierten Heilung des Täters und der Schaffung wesentlicher strafrechtlicher Garantien für die freiheitsentziehende Sanktion hat die historische Entwicklung dieser Maßnahme begleitet und bis heute Fragen und Debatten aufgeworfen.

GULA, KRISZTINA PETRA

Historical Background to the Regulation of Compulsory Medical Treatment From Security Custody to the Emergence of Compulsory Medical Treatment (Abstract)

In the present study, I examine certain historical precedents in the development of the involuntary treatment of offenders who cannot be prosecuted due to their mental condition as a criminal sanction, focusing primarily on the regulation of security detention in the Third Amendment to the *Codex Csemegi* (III. Bn.) and the Btá., as well as the relevant provisions of the Criminal Code of 1961, which introduced involuntary treatment as a measure into the Hungarian legal system. It is evident that numerous elements of the current regulation and practice of involuntary treatment – at least on the level of fundamental principles – were already established under these laws. The continu-

ity of these precedents can be observed in several aspects, including the *ultima ratio* nature of the liberty-depriving measure, certain criteria for its imposition, the indefinite duration of the sanction – which raises concerns –, and questions arising in the legal practice such as the practical conditions for terminating the involuntary treatment. The balancing between the goal of treating the offender, integrated into the criminal justice framework, and the establishment of legal safeguards that are essential for the liberty-depriving sanction can be observed throughout the development of the measure, generating debates and questions to this day.

Jegyzetek

- ¹ GOYA, Francisco: *El sueño de la razón produce monstruos*. 1799.
- ² FEJESNÉ VARGA Zita: A kóros elmeállapot kérdésének megjelenése a perújítási eljárásban. *JURA*, 2017. 2. sz. 298. p.
- ³ NAGY Ferenc: *Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében*. Budapest, 1986. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 10. p.
- ⁴ FEJESNÉ VARGA 2017. 298. p.
- ⁵ SZABÓ András: A büntetőjog reformja – a reform büntetőjoga. *Jogtudományi Közöny*, 1988. 8. sz. 522. p.
- ⁶ Kép forrása: Francisco de Goya: Caprichos image #43, *El sueño de la razón produce monstruos*. Scanned from a lithograph (or something similar) in a 1925 German edition of the Caprichos by User:Fastfission. *WikipediaCommons*. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Goya_-_Caprichos_\(43\)_-_Sleep_of_Reason.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Goya_-_Caprichos_(43)_-_Sleep_of_Reason.jpg).
- ⁷ FINKEY Ferenc: *Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója*. Budapest, 1942. Stúdium Könyvkiadó Rt., 15–16., 21–22. p.
- ⁸ PALLO József: *A gyógyító jellegű büntetőjogi intézkedések fogalmi és alkalmazási kérdései*. PhD-értekezés. Miskolc, 2009. Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 104. p.
- ⁹ FINKEY 1942. 25. p.
- ¹⁰ FAYER László (szerk.): *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye I. kötet*. Budapest, 1896. Magyar Tudományos Akadémia, 27., 31. p.
- ¹¹ NAGY 1986. 12. p.
- ¹² 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről. 71–72., 75–76. §.
- ¹³ A magyar kir. budapesti orvosegylet 1876 januári véleménye a közegészségügy rendezéséről szóló törvény tervezetéhez. http://tankonyvek.edu.pl/mati-files/pdf/otka/04_kap.pdf.
- ¹⁴ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről. 76., 88. §.
- ¹⁵ EDVI ILLÉS Károly – GYOMAI Zsigmond (szerk.): *Csemegi Károly művei. Második kötet*. Budapest, 1904. Franklin-társulat–Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 219–221. p.
- ¹⁶ 1948. évi XLVIII. törvénycikk a büntetőtörvények egyes fogyatékoságainak megszüntetéséről és pótlásáról. (III. Bn.)
- ¹⁷ 1948. évi XLVIII. törvénycikk indokolása a büntetőtörvények egyes fogyatékoságainak megszüntetéséről és pótlásáról. Az 1. §-hoz.
- ¹⁸ 1948. évi XLVIII. törvénycikk. 1–4. §
- ¹⁹ 1948. évi XLVIII. törvénycikk indokolása. A 3. §-hoz, A 4. §-hoz, A 10. §-hoz.
- ²⁰ HORÁNYI Béla: Az új büntető novella elmeorvosi szempontból. *Jogtudományi Közöny*, 1948. 2. sz. 300. p.
- ²¹ 1948. évi XLVIII. törvénycikk. 5. §.
- ²² SCHÄFER István: Biztonság vagy gyógyítás? *Jogtudományi Közöny*, 1948. 14. sz. 219 p.
- ²³ HORÁNYI 1948. 301. p.
- ²⁴ SCHÄFER 1948. 219–220. p.
- ²⁵ 1948. évi XLVIII. törvénycikk indokolása. A 3. §-hoz.
- ²⁶ GYÖRGYI Kálmán: *Büntetések és intézkedések*. Budapest, 1984. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 27. p.
- ²⁷ SCHÄFER 1948. 220. p.
- ²⁸ GYÖRGYI 1984. 30., 32. p.
- ²⁹ 1950. évi II. törvény a büntetőtörvénykönyv általános részéről. (Btá.)
- ³⁰ NAGY Ferenc – TOKAJI Géza: *A magyar büntetőjog általános része. II. kötet*. Szeged, 1989–1990. JATE Könyvkiadó, 177–180. p.
- ³¹ 1950. évi II. törvény. 10., 49. §; 1950. évi II. törvény indokolása a büntetőtörvénykönyv általános részéről. A 11. §-hoz.
- ³² BH 1961.1.2794: Győri megyei bíróság Bf. 588/1960. sz. 1960. VIII. 26.
- ³³ 1950. évi II. törvény. 49. §.
- ³⁴ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről. 78. § (2) A kényszergyógykezelést meg kell szüntetni, ha szükségessége már nem áll fenn.
- ³⁵ 2009. évi LXXX. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról. 25. §. „(1) A Btk. 74. § (3) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép: (3) A kényszergyógykezelés legfeljebb az (1) bekezdés szerinti cselekményre megállapított büntetési tétel felső határának megfelelő ideig, életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntetendő bűncselekmény esetén legfeljebb húsz évig tart. Ha ezt követően az egészségügyről szóló törvényben meghatározott feltételek fennállása miatt szükséges, a kényszergyógykezelést pszichiátriai intézetben kell elhelyezni. (2) A Btk. 74. §-a a következő (4) bekezdéssel egészül ki: „(4) A kényszergyógykezelést a (3) bekezdésben meghatározott tartam előtt is haladéktalanul meg kell szüntetni, ha szükségessége már nem áll fenn.”
- ³⁶ 1/2011. (VI. 1.) Büntető jogegységi határozat a kényszergyógykezelés végrehajtása, kényszergyógykezelés tartama alatt elkövetett újabb büntetendő cselekmény miatt ismételt kényszergyógykezelés elrendelése és a kényszergyógykezelés tartamának kezdőnapja tárgyában.
- ³⁷ BH 1958.6.1962: Legf. Bír. Bf. I. 1647/1958. sz. 1958. V. 3.
- ³⁸ EUROPEAN COMMITTEE FOR THE PREVENTION OF TORTURE AND INHUMAN OR DEGRADING TREATMENT OR PUNISHMENT (CPT): *Report to the Hungarian Government on the visit to Hungary carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 16 to 26 May 2023*. Strasbourg, 3 December 2024. 69. p.; HAMULA János – UZONYI Adél: Az Igazságügyi Megfigyelő és Elmeorvó Intézet csoportterápiás rendszerének bemutatása. *Börtönügyi Szemle*, 2015. 4. sz. 47. p.
- ³⁹ NAGY-TOKAJI 1989–1990. 177–180. p.
- ⁴⁰ FEHÉR Lenke: *Elmebetegség – büntetőjog – beszámíthatóság*. Budapest, 1993. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 77–78. p.
- ⁴¹ KÁDÁR Miklós – KÁLMÁN György: *A büntetőjog általános tanai*. Budapest, 1966. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 383–384. p.
- ⁴² BH 1973.3.93: Legf. Bír. Bf. I. 834/1972. sz.
- ⁴³ KÁDÁR-KÁLMÁN 1966. 382. p.
- ⁴⁴ BH 1971.2.6640: Legf. Bír. Bf. IV. 692/1970. sz.
- ⁴⁵ BH 1967.7.5346: Legf. Bír. B. törv. IV. 1022/1966. sz.
- ⁴⁶ GÁRDAI Gyula – VIGH József: Észrevételek büntetési rendszerünk problémáihoz. *Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle*, 1969. 10. sz. 582. p.
- ⁴⁷ DOMOKOS Andrea: A bűntevő elmetehetségéről. A kóros elmeállapot megítélésének változásai az idők során. *Jogtörténeti Szemle*, 2005. 3. sz. 4. p.
- ⁴⁸ *A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve*. Budapest, 1962. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 74., 122. p.
- ⁴⁹ 1971. évi 28. törvényerejű rendelet a Büntető Törvénykönyv módosításáról és kiegészítéséről. 13. §.
- ⁵⁰ KÁDÁR-KÁLMÁN 1966. 755. p.
- ⁵¹ SZABÓ András: Vita büntetőjogunk kodifikációjának elvi kérdéseiről. *Jogtudományi Közöny*, 1955. 3–4. sz. 462. p.
- ⁵² FARKAS Sándor: A büntetőjog néhány időszerű kérdése. *Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle*, 1969. június–július. 338. p.
- ⁵³ GÁRDAI-VIGH 1969. 582. p.
- ⁵⁴ 2012. évi C. törvény. 78. §. „(1) Személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó büntetendő cselekmény elkövetőjének kényszergyógykezelését kell elrendelni, ha elmebetegségének kóros állapota miatt nem büntethető, és tartani kell attól, hogy hasonló cselekményt fog elkövetni, feltéve, hogy büntethetősége esetén egyévi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést kellene kiszabni.”
- ⁵⁵ BH 1967.11.5477: Legf. Bír. B. törv. IV. 567/1967. sz.; BH 1972.5.7051: Legf. Bír. Bf. II. 624/1971. sz.
- ⁵⁶ 1962. évi 10. törvényerejű rendelet indokolása a Büntető Törvénykönyv hatálybalépéséről, végrehajtásáról és egyes szabálysértésekről. A 21. §-hoz.
- ⁵⁷ BH 1971.5.6745: Legf. Bír. Bf. III. 933/1970. sz.

- ⁵⁸ BH 1970.12.6593: Legf. Bír. Bf. V. 173/1970. sz.
- ⁵⁹ BH 1964.5.3982: Legf. Bír. Bf. III. 1091/1963. 1964. I. 13.
- ⁶⁰ BH 1970.4.6371: Legf. Bír. B. törv. II. 383/1969. sz.; BH 1973.10.348: Legf. Bír. B. törv. IV. 87/1973. sz.
- ⁶¹ BH 1969.8.6127: Legf. Bír. B. törv. I. 32/1969. sz.; BH 1978.3.101: Legf. Bír. B. törv. IV. 1207/1977. sz.
- ⁶² 1962. évi 10. törvényerejű rendelet a *Büntető Törvénykönyv hatálybalépéséről, végrehajtásáról és egyes szabálysértésekről*. 21. §; BH 1960.10.2713: Legfelsőbb Bíróság B. III. 1234/1960. sz. törvényességi határozata 1960. VIII. 23.
- ⁶³ 13/2014. (XII. 16.) IM rendelet a *kényszergyógykezelés és az ideiglenes kényszergyógykezelés végrehajtásáról, valamint az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet feladatairól*. 4. §.
- ⁶⁴ 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról, 424. § (2)
- ⁶⁵ BH 1971.2.6656: Legf. Bír. B. törv. V. 630/1970. sz.
- ⁶⁶ 1961. évi V. törvény a *Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről*. 61, 101. §.
- ⁶⁷ 1962. évi 10. törvényerejű rendelet. 11. §.
- ⁶⁸ BH 1962.10.3284: Legf. Bír. Bf. IV. 592/1962. sz. VII. 24.
- ⁶⁹ TÓTH Mihály: Dogmatikai szilánkok az új Btk. elfogadása ürügyén. *Acta Universitatis Szegediensis, Forum Acta Juridica et Politica*, 2013. 1. sz. 102. p.; NAGY Ferenc: A szabadságelvonással járó szankcióról az új Btk.-ban. *Börtönügyi Szemle*, 2014. 4. sz. 14–15. p.; BÁRÁNDY Péter: Jogállami garanciák a Btk.-ban. In BORBÍRÓ Andrea et al. (szerk.): *A büntető hatalom korlátainak megtartása: A büntetés mint végső eszköz. Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére*. Budapest, 2014. Eötvös Kiadó, 14. p.; HOLLÁN Miklós: Az Új Büntető Törvénykönyv. In JAKAB András (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, 2016. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 361., 378–379. p.

1. Bevezetés

A büntető igazságszolgáltatás egyik kevésbé vizsgált, mégis rendkívül összetett intézményrendszerre a pártfogó felügyelet, amely egyszerre hordoz magában büntetőjogi, szociálpolitikai és társadalomtörténeti vonásokat. A pártfogó felügyelet – mint a bűnismétlés megelőzését és a társadalmi visszailleszkedést célzó, kontrolláló és támogató funkciót egyaránt betöltő jogintézmény – jelentőségét a szakirodalom is hangsúlyozza.¹ Történeti gyökerei a 19. századig nyúlnak vissza, amikor a rabsegélyezés és az utógondozás gondolata először jelent meg a hazai jogi és társadalmi diskurzusban.² Eötvös József, Deák Ferenc és Finkey Ferenc munkássága már korán rámutatott arra, hogy a büntetéssel szemben a re-integráció, a társadalmi visszailleszkedés elősegítése is kiemelt jelentőséggel bír. A századfordulón Angyal Pál tevékenysége és a Patronage Egyesületek Országos Szövetségének megalakulása új lendületet adott a pártfogás szervezeti és szakmai fejlődésének.³

Nemzetközi összehasonlításban a pártfogó felügyelet fejlődése eltérő utat járt be, míg a kontinentális jogrendszerekben (pl. Németország, Franciaország) főként a feltételes szabadság és a felfüggesztett szabadságvesztés intézményéhez kapcsolódik, addig az angolszász országokban (pl. Egyesült Királyság, USA) önálló szankcióként, a *probation* rendszerében jelent meg. Mindkét modellben közös, hogy a kontroll és támogatás kettőssége, valamint a közösségi igazságszolgáltatás előtérbe kerülése meghatározóvá vált az elmúlt évtizedekben.⁵

A tanulmány központi kutatási kérdése, hogy a pártfogó felügyelet miként fejlődött a magyar büntető igazságszolgáltatásban, milyen társadalmi, politikai és jogi tényezők határozták meg intézményi átalakulását, valamint hogyan jelent meg a kontroll és támogatás kettőssége a jogintézmény történeti korszakai során. A vizsgálat illeszkedik a magyar jogtörténeti kutatások azon főbb irányzataihoz, amelyek a büntetőjogi intézmények társadalmi beágyazottságát, adaptációs képességét és a jogalkotás-jogalkalmazás kölcsönhatásait helyezik előtérbe. Ezzel a tanulmány nem csupán kronologikus áttekintést kíván nyújtani, hanem hozzájárul a pártfogó felügyelet mint „Janus-arcú” intézmény történeti szerepének és jelentőségének mélyebb megértéséhez is.

A történeti-összehasonlító módszertan alkalmazásával a tanulmány jogszabályokat, jogtörténeti dokumentumokat és korabeli szakirodalmat elemez, különös tekintettel a pártfogó felügyelet kontroll- és támogatásfunkcióinak változásaira és ezek társadalmi beágyazottságára.

Mitrovics Zoltán*

A hazai pártfogó felügyelet történeti áttekintése

2. A rabsegélyezés és a patronage egyesületek kialakulása

Az első magyar büntetőkódex-tervezet már a megtorlás mellett hangsúlyozta a nevelés és a társadalom védelmének célját is, ám a tervezet végül – főként történelmi okokból – nem került az országgyűlés elé.⁶ A rabsegélyezés szükségessége a kiegyezést követően merült fel ismét, ekkor azonban a hangsúly inkább az elítéltek ellenőrzésén, mint támogatásán volt.

Az első rabsegélyező egyesület 1873-ban alakult Budapesten, ezt követően országsszerte több hasonló szervezet jött létre. Ezek működését előbb az Országos Patronage Tanács, majd 1909-től – Angyal Pál kezdeményezésére – a Patronage Egyesületek Országos Szövetsége fogta össze.⁷

A rabsegélyezés egyik kulcskérdése a finanszírozás volt. Az elítéltek visszaesési kockázata jelentősen csökkent, ha szabadulásuk után a munkába állásig biztosítani tudták saját és családjuk megélhetését. Korszakalkotó jelentőségű volt az 1878. évi V. törvénycikk (*Csemegi-kódex*⁸) 27. §-a, amely előírta, hogy a pénzbüntetésekéből származó bevételeket az elítéltek segélyezésére, illetve fiatal elítéltek javítóintézeteinek fenntartására kell fordítani. Ez a rendelkezés jelentős anyagi forrást biztosított a rabsegélyező egyesületek számára, hozzájárulva számuk növekedéséhez, 1909-re már 33 egyesület működött az országban.⁹

Az állami támogatás azonban 1887-re a negyedére csökkent, majd 1921-re teljesen megszűnt, ami komoly működési nehézségeket okozott.¹⁰ A rabsegélyezés problémái azonban nem kizárólag a forráshiányra vezethetők vissza. Angyal Pál szerint az állami támogatás túlságosan hivatalos jelleget adott az egyesületeknek, így elveszítették kapcsolatukat a

Angyal Pál portréja⁴

* Mitrovics Zoltán, egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék, ORCID: 0009-0007-1806-5733

társadalommal, tevékenységük egyre inkább bürokratikusá vált, és a támogatás a szabadult elítéltekre és szűk családjukra szűkölt. Angyal Pál ezzel szemben a *patronage* egyesületek tevékenységének kiterjesztését szorgalmazta, nemcsak a szabadult elítéltekre, hanem mindazokra, akik a bűnözés veszélyének vannak kitéve. Fontosnak tartotta az egyéniesített beavatkozást, amelynek eszközei között kiemelt helyen szerepelt a munkához jutás segítése, az élelmiszer- és ruházati adományok, valamint az iskoláztatási költségek fedezése. Szükségnek látta egy olyan pártfogói intézmény létrehozását, amelyben a pártfogó rendszeresen ellenőrzi a pártfogoltat, ugyanakkor támogatást is nyújt számára lakhatási, erkölcsi vagy jogi kérdésekben. A hatékony működés érdekében az egyesületi kereteket tartotta megfelelőnek, de hangsúlyozta az állami támogatás és felügyelet fontosságát is. Közös célként fogalmazta meg a társadalom védelmét a devianciától és bűnözéstől, amelyhez az állam, a társadalom és az intézmények együttműködését tartotta szükségesnek.¹¹

A rabsegélyező egyesületek tevékenységének kiterjesztése, a fent említett *patronage* elemekkel nem mindenhol történt meg sikeresen. Néhány megyében jól működtek az újonnan létrejött vagy átalakult egyesületek, máshol azonban a pártfogói tevékenységet kijelölt választmányi tagok látták el, akik gyakran nem tudtak megfelelni a feladatnak. Előfordult, hogy egy területen a rabsegélyező egyesület mellett párhuzamosan *patronage* egyesület is működött.¹² Az 1911-es harmadik *patronage* kongresszuson a szakemberek javasolták, hogy a *patronage* tevékenység váljon állami feladattá. Indoklásuk szerint az 1908. évi XXXVI. törvénycikk (*I. Büntetőnovella*) életbelépésével a patronázs munka a büntető igazságszolgáltatás szerves részévé vált, amelyet nem lehetett tovább az önkéntesség esetlegességére bízni.¹³ Az állami szerepvállalás növelésére irányuló törekvéseket azonban az első világháború megakadályozta.

3. Az I. Büntetőnovella és a pártfogó felügyelet intézményesülése

Az 1908. évi XXXVI. törvénycikk (*I. Büntetőnovella*) jelentős mérföldkő volt a pártfogó felügyelet állami feladattá válásában. A törvény először tette lehetővé a fiatalok elkövetők próbára bocsátását, amelyet szigorú felügyelet mellett, egy év időtartamra lehetett elrendelni. Kerezsi Klára értelmezése szerint ez a jogintézmény elsősorban a „javulékony, de veszélyeztetett” fiatalok irányult, és a hangsúly ekkor még egyértelműen a kontrollfunkcióra, nem pedig a támogatásra helyeződött.¹⁴ Ezt támasztja alá a törvény 22. §-a is, amely előírta, hogy a felügyelettel megbízott személy folyamatosan ellenőrzi a fiatalok magatartását, és a próbaidő leteltével jelentést készít a bíróság számára. A felügyeletet ekkor még elláthatta a fiatalok törvényes képviselője, gyermekmenhely, gyermekvédő egyesület vagy más, erre a célra szervezett hivatal. A novella további két esetben – a javítóintézetből

történő kísérleti kihelyezés, valamint a feltételes szabadon bocsátás során – is előírta a fiatalok felügyeletének szükségességét.¹⁵ Összességében tehát az *I. Büntetőnovella* teremtette meg a pártfogó felügyelet hivatásként való elismerésének és állami intézményi keretek közötti foglalkoztatásának alapjait.

A törvényi rendelkezések végrehajtásának részleteit az igazságügy-miniszteri rendelet¹⁶ szabályozta, külön fejezetet szentelve a „pártfogók és pártfogó tisztviselők” feladataira. A rendelet kétféle pártfogót különböztetett meg: a társadalmi pártfogókat és a hivatásos pártfogókat.¹⁷ A társadalmi pártfogókról a fiatalok bírósága névjegyzéket vezetett, melyre a bíróság területén működő patronázs egyesületek pártfogói feladatokra önként jelentkező tagjai kerültek fel. A pártfogó kijelölésekor a bíróság ezen nevekből választotta ki a pártfogót. Amennyiben nem talált a feladatra alkalmas személyt, akkor megkereshette a területén működő patronázs egyesületeket, tantestületeket, fiatalok felügyelő hatóságát, az állami gyermekmenhelyek vezetőségét, az állami gyermekvédelem körében szervezett telepbizottságokat vagy az elsőfokú közigazgatási hatóságot annak érdekében, hogy pártfogót ajánljanak.¹⁸ Azokhoz a bíróságokhoz, ahol nagyobb számban voltak a fiatalok terheltek vagy egyéb okok indokolták, az igazságügyi miniszter pártfogó tisztviselőt nevezett ki, ő volt a hivatásos pártfogó. A pártfogó tisztviselő munkájára vonatkozóan esküt tett, munkavégzéséért tiszteletdíjban részesült, és munkáját részletesen szabályozta a rendelet.

A hivatásos pártfogó tisztviselők feladatai között szerepelt a környezettanulmány elkészítése, a bírósági tárgyalásokon való részvétel, a fiatalok ideiglenes elhelyezésének megszervezése, a házi felügyelet és próbára bocsátás ellenőrzése, a kísérletileg kihelyezett és feltételes szabadult fiatalok magaviseletének felügyelete, a társadalmi pártfogók munkájának ellenőrzése, valamint jelentéstétel a bíróság és a gyámhatóság felé.¹⁹ Ezek a feladatok elsősorban a kontrollfunkciót hangsúlyozták. Ezzel szemben a társadalmi pártfogók főként támogató, segítő tevékenységet láttak el, ők végezték a segélyezést, segítettek a munkavállalásban, egyéb problémák megoldásában.²⁰ Bár a próbára bocsátás mind etikai, mind közgazdasági szempontból előnyösnek bizonyult, a bíróságok kezdetben idegenkedtek a jogintézmény alkalmazásától.²¹

A pártfogó felügyelet fejlődését ezt követően jelentősen visszavetette az első világháború. A háború hatására csökkent a bűncselekmények száma, mellyel párhuzamosan értelemszerűen a pártfogó felügyeletre szoruló száma is csökkent. A háború hatására átalakultak a patronázs egyesületek is, új feladatokkal bízták meg őket, többek közt a hadifoglyok segélyezése, a sebesültek ápolása, gondozása vált feladatukká.²² Az első világháború után ismét történtek kísérletek a pártfogó tevékenység megerősítésére – például 1933-ban megalakult a Patronázs Szövetségek Magyar Egyesülete –, de a második világháború ismét gátat szabott a fejlődésnek.

4. A pártfogó felügyelet háttérbe szorulása és újjáéledése

A második világháború után Magyarországon a szocialista rendszer ideológiája szerint a teljes foglalkoztatottság és a társadalmi egyenlőség megvalósulása mellett a bűnözés okafogyottá válik, így az utógondozás és a pártfogó felügyelet szükségessége is megkérdőjeleződött. Ennek következtében az 1950-es években a pártfogói tevékenységet szinte teljesen megszüntették, csupán a szabadulásra történő felkészítő beszélgetések és az adományozás maradtak meg. A kommunista eszménykép azonban nem vált valóra, a bűnözés nem szűnt meg, ezért az 1960-as évektől újra felismerték az utógondozás és a pártfogó felügyelet szükségességét.²³ Az első jelentős szabályozás az 1.105/1954. (XII. 17.) sz. minisztertanácsi határozat volt,²⁴ amely előírta a szabadultak foglalkoztatásának biztosítását.²⁵ Ezt követte az 55/1960. (XII. 22.) sz. kormányrendelet,²⁶ amely már konkrét eljárásrendet írt elő a börtönből szabadultak munkába állítására, de a pártfogó felügyeletről még nem rendelkezett. A 12/1965. (VII. 11.) sz. kormányrendelet²⁷ szintén az utógondozás feladatait szabályozta, de egy-egy szervezeti keretet továbbra sem hozott létre. Tehát sem az 1960-ban, sem az 1965. évben megalkotott kormányrendelet nem tűzte ki célul egységesen működő utógondozási tevékenységet végző pártfogó felügyelői tevékenység létrehozását.²⁸

4.1. A fiatalkorúak pártfogó felügyeletének intézményesülése

Az 1961. évi V. törvény (Btk.) a fiatalkorúak esetében már kötelezően írta elő a pártfogó felügyelet elrendelését próbára bocsátás, javító-nevelő munka, felfüggesztett szabadságvesztés, feltételes szabadságra bocsátás vagy javítóintézetből történő ideiglenes elbocsátás esetén.²⁹ Dávid Ferenc kritikusan értékelte a rendszer hatékonyságát, rámutatva, hogy a sikeresség elsősorban a fiatalok családi és környezeti háttérétől függött, illetve a pártfogó felügyelet néhány hónapos időtartamát is túl rövidnek találta, ezért azt a javaslatot tette, hogy a pártfogó felügyelet legrövidebb időtartama 1 év legyen. Kifogásolta továbbá, hogy azon fiatalkorúak esetében, akik szabadságvesztés büntetésükből kitöltve szabadulnak, nincs kötelezően elrendelt pártfogó felügyelet, holott véleménye szerint nekik is legalább akkora szükségük lenne a támogatásra, mint kedvezménytel szabaduló társaiknak.³⁰ A fiatalkorú bűnelkövetőkkel végzett pártfogó felügyelői munka szolgálatba szervezésére 1970-ben került sor, amikor a 131/1970. (M. K. 15.) MM utasítással³¹ létrehozták a fiatalok elkövetőikkel foglalkozó pártfogó szolgálatot, melyet a gyermekvédelem rendszerébe integráltak.³² Az utasítás megteremtette annak lehetőségét, hogy a társadalmi pártfogók mellett, megynként három-hat, illetve a fővárosban nyolc-tizenkettő fő, pedagógus végzettségű hivatásos pártfogó kezdje meg

működését. A hivatásos pártfogók irányítása, továbbképzésük biztosítása a gyermek- és ifjúságvédő intézetek igazgatóinak feladatkörébe került.³³

4.2. A felnőttkorúak utógondozása és pártfogó felügyelet kiterjesztése

A felnőttkorúak tekintetében az utógondozási és a pártfogó felügyelői feladatok elvégzéséért felelős hivatásos pártfogói hálózatot a szabadságvesztésből szabadult személyek utógondozásáról szóló 1975. évi 20. törvényerejű rendelet³⁴ megalkotásával hozták létre. A pártfogó felügyelet céljaként már ekkor is a társadalomba való megfélelő beilleszkedés és az ehhez szükséges szociális feltételek biztosításának elősegítése került meghatározásra. A célok elérése érdekében az 1975. évi 20. törvényerejű rendelet 1. § (2) bekezdése alapján az utógondozás magában foglalta az arra rászoruló szabadultak segítségét és támogatását, valamint az olyan szándékosan elkövetett bűncselekmény miatt elítéltek ellenőrzését és felügyeletét, akiknél fennállt a bűnisméltés veszélye. Látható, hogy itt is erőteljesen megjelent a pártfogó felügyeletre jellemző kettősség, egyrészt egy támogató funkciót, másrészt egy kontrolláló, ellenőrző funkciót betöltő személy feladatköréi jellemezik meg erőteljesen. A jogszabály a felnőttkorú bűnelkövetők tekintetében a megyei bíróságok hatáskörébe utalta a feladatot, mely alapján a bíróságok hivatásos pártfogók foglalkoztatását kezdte meg.³⁵ A jogszabályban a felnőttkorú szabadultak tekintetében lehetővé tette, hogy önkéntesen vegyenek igénybe pártfogó felügyelői segítséget (utógondozást), illetve a bíróság még a szabadulás előtt elrendelte annak a fogvatartottnak a kötelező pártfogó felügyeletét, akit szigorított őrizetből bocsátottak el, aki kitiltás hatálya alatt állt, illetve akivel szemben az újabb bűnelkövetés megelőzése érdekében kötelező magatartási szabályok előírására és felügyeletre volt szükség. A pártfogó felügyelet időtartama a bíróság által meghatározott ideig tartott, de generális maximuma a szabadulást követően három év volt. Az utógondozottak megfelelő támogatása érdekében a jogszabály különböző feladatokat szabott meg többek közt a büntetés-végrehajtási intézetek részére. Előírta részükre, hogy még a szabadulást megelőzően kötelesek voltak felmérni, hogy az elítélt hol fog letelepedni, milyen munkát kíván végezni, és annak érdekében, hogy a fogvatartott ehhez kapcsolódóan ügyeit intézni tudja, biztosítani kellett számára, hogy családjával, leendő munkáltatójával és a pártfogó felügyelővel levél útján vagy személyesen is felvegye a kapcsolatot.³⁶ A munkáltatók részére a jogszabály előírta, hogy a szabaduló foglalkoztatása priusza miatt nem volt megtagadható, kivéve, ha a munkakör betöltésének a büntetlen előélet volt a feltétele. A pártfogolt ellenőrzése kapcsán a jogszabály az utógondozott részére két kötelezően megtartandó szabályt fogalmazott meg, egyrészt az előírt külön magatartási szabályok betartásának kötelezettségét, másrészt általános magatartási szabályként határozta meg, hogy a pártfogolt köteles a pártfogó felügyelővel rendszeresen kapcsolat tartani, és az életvitelével kapcsolatban

rendszeresen köteles tájékoztatást nyújtani a pártfogó felügyelő részére. A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a felnőttkorúakkal végzett hivatásos pártfogó felügyelői munka célcsoportját a börtönből szabadulók tették ki, a velük végzett pártfogó felügyelői tevékenységeket összefoglalóan utógondozásnak nevezték.

4.3. A pártfogó felügyelet mint büntetőjogi intézkedés

A pártfogó felügyelői tevékenység tekintetében a következő változást az 1978. évi IV. törvény a *Büntető Törvénykönyvről* eredményezte, amely egyértelműen kettéválasztotta az utógondozási és az egyéb pártfogó felügyelői tevékenységet. Az 1978-as törvény az intézkedések között helyezte el a pártfogó felügyeletet, lehetővé tette, hogy más büntetés vagy intézkedés mellett a pártfogó felügyelet alkalmazhatóvá váljon. A jogszabály rendelkezett a pártfogó felügyelet elrendelhetőségének és kötelező megállapításának eseteiről is, mind felnőtt, mind fiatalkorú elkövetők esetében. A felnőttkorú elkövetők esetében pártfogó felügyelet vált elrendelhetővé a vádemelés elhalasztásának tartamára, a feltételes szabadság tartamára, a próbára bocsátás és a szabadságvesztés felfüggesztésének próbaidejére. A bíróság obligatórius jelleggel állapította meg a pártfogó felügyelet fennállását azon visszaeső esetében, akit feltételes szabadságra bocsátottak, próbára bocsátottak, vagy akivel szemben a szabadságvesztés végrehajtását felfüggesztették.

Fiatalkorú elkövetők esetében a jogszabály szigorúbb volt. A *Btk.* alapján a felfüggesztett szabadságvesztésre ítélt, a próbára bocsátott, a feltételes szabadságra bocsátott, a javítóintézetből ideiglenesen elbocsátott és az a fiatalkorú, akivel szemben a vádemelést elhalasztották, pártfogó felügyelet alatt állt, tehát az ő esetükben kötelező volt a pártfogó felügyelet fennállásának megállapítása. Az „új” *Btk.*-hoz kapcsolódott a *büntetések és az intézkedések végrehajtásáról* szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (*Bv. tvr.*),³⁷ amely a pártfogó felügyelet végrehajtása tekintetében a részletszabályokról rendelkezett. A jogszabályban újrafogalmazták a pártfogó felügyelet célját, amely alapján: „A pártfogó felügyelet célja, hogy az elkövető ellenőrzésével és irányításával elősegítse annak megakadályozását, hogy ismételten bűncselekményt kövessen el, és segítséget nyújtson a társadalomba való beilleszkedéséhez, az ehhez szükséges szociális feltételek megteremtéséhez.”³⁸ A törvényerejű rendeletben szabályozottak szerint a felnőttkorúak tekintetében a pártfogó felügyelet elrendelhetővé vált a szabadságvesztés büntetésükből kitöltve szabaduló elítéltek és a szigorított őrizetből véglegesen elbocsátottak esetében is, amennyiben társadalmi reintegrációjuk sikeressége érdekében pártfogó felügyelői kontrollra és támogatása van szükségük. Ebben az esetben a *Bv. tvr.* a pártfogó felügyelet időtartamának generális minimumát egy évben, míg maximumát három évben határozta meg, azzal, hogy a bíróság az időtartamot években határozza meg. A jogszabály kibővítette az általános magatartási szabályok körét, de továbbra is lehetővé tette a bíróságok számára az általános magatartási szabályokon

kívül további külön magatartási szabályok előírásának lehetőségét, illetve ezek módosítását indokolt esetben.³⁹ A pártfogó felügyelet végrehajtásáért a bíróságok voltak a felelősek, akik a pártfogó felügyelők útján intézkedtek a végrehajtás érdekében, de közreműködő szervként a jogszabály meghatározta a rendőrséget és egyéb állami szerveket, illetve megjegyzi, hogy a munkát támogatják az állampolgárok is. Tehát a jogszabály továbbra is a cél érdekében az állami és társadalmi szervezetek bevonásával megvalósított közös munkát szorgalmazta.⁴⁰

A *Bv. tvr.* külön fejezetben foglalkozott az utógondozással. Kifejezetten önkéntessé tette az utógondozás igénybevételenek lehetőségét a szabadságvesztésből szabadult elítéltek számára, a jogszabály megfogalmazása alapján „a szabadságvesztésből szabadult elítélt segítséget és támogatást kérhet különösen a munkába állásához, a letelepedéséhez és szállás biztosításához, a megkezdett tanulmányok folytatásához”.⁴¹ A fiatalkorúak tekintetében a jogszabály kimondta, hogy az ő pártfogó felügyeletüket a gyámhatóság látja el, a mellette működő hivatásos és társadalmi pártfogók közreműködésével, amelynek részleteit „a fiatalkorúak pártfogó felügyeletéről, a javítóintézeti nevelésről és egyes eljárási rendelkezésekről” szóló 6/1980. (VI. 24.) OM rendelet szabályozta. A pártfogó tevékenység kapcsán tehát ebben az időszakban egyfajta kettősség volt megfigyelhető, amely mind szervezetileg, mind szabályozásában eltért. Míg a fiatalkorúak pártfogó felügyeletének végrehajtása a gyámhatóságokhoz volt illesztve, addig a felnőttkorúak pártfogó felügyeletének végrehajtásáért és az utógondozás megvalósításáért a megyei bíróságok voltak a felelősek. A szabályozás tekintetében a *Bv. tvr.* volt az irányadó, de a fiatalkorúak vonatkozásában a már említett OM rendelet is tartalmazott külön szabályokat.

5. Szervezeti kettősség és működési problémák 1990–2003 között

A rendszerváltást követően a pártfogó felügyelet szervezeti rendszere továbbra is kettős maradt, a felnőttkorúak pártfogó felügyelete az Igazságügyi Minisztériumhoz, területileg a megyei bíróságokhoz tartozott, míg a fiatalkorúaké a Szociális és Családügyi Minisztériumhoz, területileg a megyei közigazgatási hivatalokhoz. Ekkor még a fiatalkorú és a felnőttkorú pártfogolás két, egymástól független szervezeti rendszerben működött. Ez a szétválasztott működés számos problémát eredményezett: hiányzott az egységes szakmai irányítás, nem alakult ki közös szakmai standard, az ügymenet eltért és az információcsere sem volt biztosított. A pártfogó felügyelet fragmentált működésének megszüntetésére egészen 2003-ig kellett várni.⁴² A szakmai kritikák az 1990-es években felerősödtek. Kerezsi Klára (1990) rámutatott, hogy a pártfogó felügyelet kontrolljellege erősödött, miközben a támogató funkciók háttérbe szorultak. Megfogalmazása szerint „a tevékenység punitatív vonása felerősödik”.⁴³ Vathy Ákos hangsúlyozta, hogy a rendszerváltás után megszüntek azok az állami vállalati megállapodások, amelyek a pártfogókat

munkába helyezését biztosították, így a szabadult elítéltek reintegrációja szinte lehetetlenné vált.⁴⁴ Ördögh László a pártfogolti létszám jelentős csökkenését emelte ki, amelynek oka, hogy a bíróságok az eszköztelenség miatt nem rendeltek el pártfogó felügyeletet, amikor lehetőség lett volna rá.⁴⁵ Dér Mária tanulmányában arra hívta fel a figyelmet, hogy a pártfogó felügyelet személyi igazolványba történő bejegyzése⁴⁶ éppen a jogintézmény céljaival ellentétes hatást vált ki, hiszen amennyiben a társadalmi környezet a pártfogó felügyeletről tudomást szerzett, nehezebbé vált a pártfogolt beilleszkedése, reintegrációja.⁴⁷ A pártfogó felügyeletet ért kritikákban közös álláspontként fogalmazódott meg, hogy a jogintézményhez kapcsolódó magatartási szabályok betartása és betartatása is komoly problémákba ütközött. Kerezsi Klára 2002-es tanulmányában az eltelt idő ellenére továbbra is arról számolt be, hogy a pártfogó felügyelet legnagyobb problémái között találjuk az eszköztelenséget, a támogatórendszer hiányát, mely rendkívüli mértékben nehezíti a pártfogó felügyelők munkáját.⁴⁸ A magyar pártfogói szolgálatok legellentmondásosabb „aspektusa” ebben az időszakban a gazdátlan-ság volt. A felnőttkorúak pártfogói szolgálata nem volt integrált része egyik minisztériumnak vagy közigazgatási intézménynek sem, tevékenységük így „idegen” maradt mind a bünygyi, mind a szociális szervezetek számára. A szociális szféra a „hatósági jelleg” miatt nem tekintette magáénak, míg a bünygyi szervezetek a „szociális munka jellege” miatt idegenkedtek tőle. Ez a kettősség folyamatosan jelezte az elkerülhetetlen változás szükségességét.⁴⁹

6. A magyar pártfogó felügyelet 2003. évi reformja

A 2003-as év jelentős fordulópontot hozott a pártfogó felügyelői rendszer történetében, amikor átfogó reform keretében megkezdődött egy egységes, központilag irányított szolgálat kiépítése. Hatvani Erzsébet a 2003-ban újonnan létrehozott Pártfogó Felügyelői Szolgálat igazgatója tanulmányában a pártfogó felügyelt reformját három részre osztotta. Az első részt előkészítő szakasznak nevezi, mely az elmúlt évtizedek alatt született elméleti munkák, kutatások eredményeinek, nemzetközi és hazai tapasztalatoknak az összegyűjtését, illetve gyakorlati tevékenységekbe történő adaptálását tette lehetővé. Ennek a munkának az elvégzése elsősorban Gönczöl Katalin és Kerezsi Klára nevéhez fűzhető.⁵⁰ Véleménye szerint az első szakaszra szervesen épül a második szakasz, melynek során megteremtődött annak a lehetősége, hogy egy egységes pártfogó felügyelői szolgálat intézményi kiépítése megkezdődjön. A második szakasz a *Pártfogó Felügyelői Szolgálat felállításának és működésének szabályozási elveiről* szóló 1183/2002. (X. 31.) kormányhatározattal indult, amely előírta az igazságügy-miniszternek, hogy az egységes intézmény létrehozása és kiépítése kapcsán szükséges jogszabályalkotási tevékenységeket végezze el. A kormányhatározat a jogszabályalkotási kötelezettségen túl előírta, hogy a fiatalok és felnőttkorú pártfogó felügyelőket egy egységes szervezeti

struktúrába szükséges integrálni, létre kell hozni a Pártfogó Felügyelői Szolgálatot, illetve annak országos és megyei hivatalait. Az egységes működés érdekében képzési és továbbképzési előírások szükségességét is előírta, valamint konkrét létszámban határozta meg, hogy a pártfogó felügyelők a hatékonyság és eredményesség érdekében egy időben maximum hány fő pártfogoltal foglalkozhatnak. Ezen létszámok maximuma fiatalokkal dolgozó pártfogó felügyelő esetén 45 fő, míg felnőttkorúakkal foglalkozó pártfogó felügyelő esetén 65 fő volt. A második szakasz eredményeképpen megszületett a *pártfogókra vonatkozó egyes törvények módosításáról* szóló 2003. évi XIV. törvény,⁵¹ amely értelmében 2003. július 1-én az addig szétagolt pártfogói szervezetből országosan azonos színvonalú tevékenységet végző, egységes szakmai követelmények alapján működő, központi irányítású Pártfogó Felügyelői Szolgálat jött létre. Mind a bíróságokon, mind a közigazgatási hivatalok gyámhatósági osztályán dolgozó pártfogó felügyelőket az újonnan létrejött Pártfogó Felügyelői Szolgálatba integrálták. A 2003. évi XIV. törvény az integrációval egyidőben megszüntette a társadalmi és hivatásos pártfogó fogalmat, és egységesen pártfogó felügyelő elnevezést vezetett be.⁵² Ez a változás azonban nem az addig társadalmi pártfogóként működő személyek pártfogó felügyelővé válását, hanem ennek a közösségi elemnek a megszüntetését jelentette. Az új rendszerben a központi irányítás feladatát az Igazságügyi Minisztérium Pártfogó Felügyelői Szolgálat Országos Hivatala látta el, melynek területi szervei lettek a megyei hivatalok. A megyei hivatalokban ekkor még külön osztályba tagozódva, önálló osztályvezetéssel végezték feladatukat a fiatalok és a felnőttkorú pártfogoltakkal dolgozó pártfogó felügyelők. A harmadik szakaszt Hatvani Erzsébet az egységes szakmai elvárások, irányelvek, célok alapján működő pártfogó felügyelői szolgálatok megteremtődésében látta, egy olyan egységes szervezetrendszer kiépülését, mely képes adekvát választ adni a kihívásokra.⁵³

7. 2004-től napjainkig: szervezeti és feladatbővülési változások

A 2003-as reformot követően a pártfogó felügyelői szolgálat működése tovább alakult, amit újabb szervezeti és feladatköri bővülések jellemeztek az elkövetkező években. 2004. január 1-jén névváltozásra került sor, ettől kezdve mint Igazságügyi Minisztérium Pártfogó Felügyelői és Jogi Segítségnyújtó Szolgálat folytatta működését a hivatal. Ennek oka a *jogi segítségnyújtásról* szóló 2003. évi LXXX. törvény,⁵⁴ amellyel a kormány célja az volt, hogy létrejöhessen a szociálisan rászoruló számára egy olyan intézményrendszer, amelyben a támogatottak szakszerű jogi tanácsadást és eljárásjogi képviselést kaphatnak jogaik érvényesítésére. Az intézményrész a Pártfogó Felügyelői Szolgálattal összevontan alakult meg. Az intézkedés továbbra sem érintette azt a szakmai irányt, hogy a fiatalokkal és felnőttkorúakkal dolgozó pártfogó felügyelők munkáját differenciáltan kell kezelni.

A 2003. július 1-jei reform után 2006. január 1-jével ismételten szervezeti átalakításra került sor, megalakul az Igazságügyi Hivatal, mely a pártfogó felügyelettel kapcsolatos feladatok mellett jogutódja lett a 2006. január 1-jével megszűnt Központi Kárrendezési Irodának, valamint a 2005. évi CXXXV. törvény⁵⁵ szerint 2006. január 1-jétől ellátta az áldozatsegítési feladatokat is.

Az Igazságügyi Hivatal feladatköre újabb feladattal bővült 2007. január 1-jét követően, a *büntetőeljárás módosításáról* szóló 2006. évi LI. törvény⁵⁶ a büntetőeljárás jog rendszerébe iktatta a mediáció keretszabályait. A közvetítői eljárásokat 2007. január 1-jétől az erre külön kiképzett pártfogó felügyelők folytatják le. 2007-re tehát a kezdetben csak pártfogó felügyelőket foglalkoztató szervezetből egy jóval nagyobb szervezet jött létre, ahol a pártfogó felügyelői tevékenységeken túl áldozatsegítési feladatokat, jogi segítségnyújtással kapcsolatos feladatokat és mediációs tevékenységet is elláttak. E fejlemények jogtörténeti szempontból is jelentősek, hiszen azt jelzik, hogy a pártfogó felügyelet túllépett hagyományos, szankciókhoz kapcsolódó keretein, és a büntető igazságszolgáltatás preventív, valamint helyreállító (resztoratív) irányait is magába olvasztotta. Az intézmény immár nem csupán az elítéltek társadalmi visszailleszkedését segíti, hanem aktív szerepet vállal az áldozatvédelemben és a konfliktusok alternatív feloldásában is. Ez a szemléletváltás a modern európai kriminálpolitikai trendekhez való illeszkedést is tükrözi.⁵⁷

Az újabb nagyobb mértékű változás a *fővárosi és megyei kormányhivatalokról, valamint a fővárosi és megyei kormányhivatalok kialakításával és a területi integrációval összefüggő törvénymódosításokról* szóló 2010. évi CXXVI. törvény,⁵⁸ valamint a *pártfogó felügyelői, jogi segítségnyújtási, áldozatsegítési és kárpótlási feladatokat ellátó szervekről* szóló 322/2010. (XII. 27.) Korm. rend. jelentette. A jogszabályi rendelkezések alapján az addig külön hivatalként működő Igazságügyi Hivatal területi szervei, a megyei igazságügyi hivatalok beolvadtak a megyei (fővárosi) kormányhivatalok szervezetébe. A kormányhivatali szervezetrendszerben az integrációt követően több változásra is sor került, a kezdeti szakigazgatási szerv keretei között működő pártfogó felügyelői tevékenységből mára a megyei (fővárosi) kormányhivatalok valamely főosztálya alá tartozó osztályba szerveződve látják el feladatukat a pártfogó felügyelők. Továbbá 2015. január 1. napjától újabb feladattal bővült a pártfogó felügyelői tevékenységi kör: a *gyermek védelméről és a gyámügyi igazgatásról* szóló 1997. évi XXXI. törvény⁵⁹ változtatása nyomán a megelőző pártfogás a magyar jogrendszerbe gyermekvédelmi intézkedésként került bevezetésre, de ennek végrehajtása is a pártfogó felügyelők feladatává vált.

További nagy léptékű változást jelentett a pártfogó felügyelői szakmában a feltételes szabadságra bocsátott személyek pártfogó felügyeletének végrehajtását érintő intézkedés. Az *egyes törvényeknek a belügyminiszter feladat- és hatáskörével összefüggő módosításáról* szóló 2014. évi XXX. törvény⁶⁰ rendelkezései értelmében 2014. augusztus 9-től a pártfogó felügyelői szolgálat feladat- és hatáskörébe tartozó, tevékenységek közül a feltételes sza-

badtság tartamára törvény alapján fennálló vagy elrendelt pártfogó felügyelettel kapcsolatos pártfogó felügyelői feladatok végrehajtása a büntetés-végrehajtás szervezetéhez került át. Az intézkedés hatására a 2003-ban egységesített pártfogó felügyelői szervből ismételten egy kettéválasztott pártfogó felügyelői tevékenység jött létre.

Összegezve tehát az elmúlt két évtizedben a pártfogó felügyelet szervezeti és feladatköri bővülése folyamatos volt: jogi segítségnyújtás, áldozatsegítés, mediáció, megelőző pártfogás, valamint a feltételes szabadságra bocsátottak felügyeletének átszervezése. A szakmai misszió ugyan változatlan maradt, de a szervezeti integrációk és szétválások eredményeként ma két nagy állami intézmény (kormányhivatalok, büntetés-végrehajtás) között oszlik meg a pártfogó felügyelet ellátása.

8. Összegzés

A magyar pártfogó felügyelet története jól példázza, miként alakult át egy eredetileg civil kezdeményezésből állami feladattá váló, folyamatosan változó és alkalmazkodó jogintézmény. A 19. században kibontakozó rabsegélyezés, majd a *patronage* egyesületek megjelenése teremtette meg az alapokat, ahol már a kontroll és támogatás kettőssége is megjelent. A *Csemegi-kódex* pénzügyi szabályozásai, majd az I. Büntetőnovella jogi keretei lehetővé tették, hogy a pártfogó felügyelet a büntető igazságszolgáltatás részévé váljon, különösen a fiatalok esetében.

A világháborúk és a szocialista korszak jelentős törést okoztak, az 1950-es években a pártfogás háttérbe szorult, majd az 1970-es évektől ismét elismerték szükségességét, de a szervezeti kettősség és a széttagoltság sokáig jellemezte a rendszert. A rendszerváltás után a szakmai kritikák középpontjában az egységes irányítás, a támogatórendszer hiánya és a szakmai standardok megteremtésének szükségessége állt. A 2003-as reform hozta el az országosan egységes, központi irányítású Pártfogó Felügyelői Szolgálatot, amely szakmai és szervezeti szempontból is új korszakot nyitott.

A 2000-es években a pártfogó felügyelet feladatköre jelentősen bővült: jogi segítségnyújtás, áldozatsegítés, mediáció és megelőző pártfogás is a rendszer részévé vált. Ugyanakkor a 2010-es években a szervezeti integrációk és szétválások ismét fragmentálták a rendszert, ma a pártfogó felügyelet két nagy intézmény, a kormányhivatalok és a büntetés-végrehajtási szervezet között oszlik meg, különböző célcsoportokkal és eltérő szakmai fókuszokkal.

A történeti ív végig azt mutatja, hogy a pártfogó felügyelet missziója – a bűnmértés megelőzése, a társadalmi reintegráció elősegítése – változatlan maradt, de a kontroll és támogatás aránya, valamint az intézményi keretek folyamatosan igazodtak a társadalmi, jogi és politikai környezethez. A jelenlegi kettős rendszer új kihívásokat jelent, ugyanakkor lehetőséget is ad a szakmai specializációra és a célzottabb segítségnyújtásra. A magyar pártfogó felügyelet története így egyszerre példa a jogintézmények adaptációs képességére és a társadalmi szükségletekhez való rugalmas igazodásra.

MITROVICS, ZOLTÁN

Historischer Überblick über die Bewährungshilfe in Ungarn

(Zusammenfassung)

Das Ziel dieser Studie ist es, die historische Entwicklung der ungarischen Bewährungshilfe darzustellen und dabei ihre Entwicklung von den Initiativen zur Unterstützung von Gefangenen im 19. Jahrhundert bis zu ihrer modernen Ausprägung im Strafrecht nachzuzeichnen. Der Autor analysiert frühe Verweise auf die Nachsorge in den Werken von József Eötvös, Ferenc Deák und Ferenc Finkey und widmet den Aktivitäten von Pál Angyal, die zur Gründung der Nationalen Vereinigung der Patronatsgesellschaften führten, besondere Aufmerksamkeit. Die Stu-

die untersucht Veränderungen im staatlichen und gesellschaftlichen Engagement, das Gleichgewicht zwischen den Überwachungs- und Unterstützungsfunktionen der Bewährungshilfe sowie die institutionellen Auswirkungen verschiedener historischer Epochen, insbesondere der beiden Weltkriege und der sozialistischen Ära. Ziel ist es, zu untersuchen, wie sich die Bewährungshilfe im Kontext der ungarischen Rechtsgeschichte als Institution mit doppelter Funktion – sowohl unterstützend als auch kontrollierend – entwickelt hat.

MITROVICS, ZOLTÁN

A Historical Overview of Probation Services in Hungary

(Abstract)

The aim of this study is to present the historical development of the Hungarian institution of probation supervision, tracing its evolution from 19th century prisoner aid initiatives to its modern embodiment in criminal law. The author analyses early references to aftercare in the works of József Eötvös, Ferenc Deák, and Ferenc Finkey, and pays special attention to the activities of Pál Angyal, which led to the establishment of the National Associa-

tion of Patronage Societies. The study examines changes in state and societal involvement, the balance between the supervisory and supportive functions of probation, and the institutional impacts of various historical periods, particularly the two World Wars and the socialist era. The objective is to explore how probation supervision developed as a dual-function institution – both supportive and controlling – within the context of Hungarian legal history.

Jegyzetek

- ¹ MEZEY Barna: Rabgondozás: segélyezés, Patronage-ügy, utógondozás: (a reszocializáció történelmi tendenciái). *Börtönügyi Szemle*, 1996. 4. sz. 144. p.; VÓKÓ György: Utógondozás: pártfogók és civil szervezetek. *Börtönügyi Szemle*, 1996. 2. sz. 61. p.
- ² NAGY Ferenc: Az utógondozás – pártfogó felügyelet hazai fejlődéséről. In SZÜK László (szerk.): *Utógondozás. Pártfogó felügyelet*. (Tanulmánykötet 10.) Budapest, 1985. Igazságügyi Minisztérium, 34. p.; MEZEY 1996. 144. p.
- ³ ANGAL Pál: A patronage. *Jogállam*, 1909. 7. sz. 488. p.
- ⁴ Kép forrása: FORRÓ Pál: A Stúdió színházából. A szociológus. *Magyar Rádió Ujság*, 1928. (április 8.) 15. sz. 4. p.; Arcanum Ujságok
- ⁵ KEREZSI Klára: A hazai pártfogó szolgálat átalakítása. *Béligyi Szemle*, 2002. 2–3. sz. 186. p.; KALMTHOUT, van Anton M. – DURNESCU, Ioan: European Probation Service Systems: A comparative overview. In KALMTHOUT, van Anton M. – DURNESCU, Ioan (Eds.): *Probation in Europe*. 2008. Wolf Legal Publishers. 5. p. https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2018/10/20081_Chapter_1_Comparative_overview.pdf.
- ⁶ NAGY 1985. 34. p.
- ⁷ Uo. 35. p.
- ⁸ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettek-ről és vétségekről.
- ⁹ MEZEY 1996. 137. p.
- ¹⁰ NAGY 1985. 40. p.
- ¹¹ ANGAL 1909. 489. p.
- ¹² VARGA NAGY István: Régi rabsegélyező egyleteink és a modern patronázs munka (3. rész). *Bűnügyi Szemle*, 1913. 8. sz. 386. p.

- ¹³ DÁVID Lilla: A pártfogás hazai fejlődésének története. A rabsegélyezéstől az 1978-as Btk. hatálybalépéséig. *Jogtörténeti Szemle*, 2014. 1. sz. 20. p.; VARGA NAGY István: Régi rabsegélyező egyleteink és a modern patronázs munka (1. rész). *Bűnügyi Szemle*, 1913. 6. sz. 278. p.
- ¹⁴ KEREZSI 2002. 188. p.
- ¹⁵ NAGY 1985. 41. p.
- ¹⁶ 27.100/1909. I. M. sz. rendelet a büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról szóló 1908: XXXVI. törvénycikknek a fiatalokúakra vonatkozó második fejezetében foglalt rendelkezések végrehajtásáról.
- ¹⁷ DÁVID Ferenc: A pártfogó felügyelet a gyakorlatban. *Magyar Jog*, 1968. 12. sz. 728. p.
- ¹⁸ 27.100/1909. I. M. sz. r. 6. §.
- ¹⁹ Uo. 13. §.
- ²⁰ NAGY 1985. 59. p.
- ²¹ BAKONYI Kálmán: A próbára bocsátás. *Bűnügyi Szemle*, 1913. 8. sz. 390. p.
- ²² FINKEY Ferenc: A patronage a háború alatt és a háború után. *Bűnügyi Szemle*, 1915. 9. sz. 388. p.
- ²³ DÁVID Lilla: *A hazai pártfogó felügyelet intézkedésének szerepe a fiatalokúak bűnelkövetésének megelőzésében*. Doktori értekezés. Pécs, 2013. Pécsi Tudományegyetem. PTE ÁJK Doktori Iskola. 68. p.; HOLLÓSVÖLGYI Máté: A magyar pártfogás története. *Magyar Rendészet*, 2023. 2. sz. 130. p. DOI: <https://doi.org/10.32577/mr.2023.2.7>.

- ²⁴ 1.105/1954. (XII. 17.) sz. minisztertanácsi határozat a *Büntetésvégrehajtási Szabályzat* kiadásáról.
- ²⁵ NAGY 1985. 44. p.
- ²⁶ 55/1960. (XII. 22.) sz. korm. rendelet a *börtönből szabadult személyek munkába állításáról*.
- ²⁷ 12/1965. (VII. 11.) sz. korm. rendelet a *szabadságvesztésből szabadult személyek munkába állításáról*.
- ²⁸ VÓKÓ György: Utógondozás: pártfogók és civil szervezetek. *Börtönügyi Szemle*, 1996. 2. sz. 52. p.
- ²⁹ VÁGI Kata Franciska: A pártfogó felügyelet intézményi változásai az 1900-as évektől napjainkig. *Jog–Állam–Politika*, 2023. 4. sz. 178. p. DOI: <https://doi.org/10.58528/JAP.2023.15-4.175>.
- ³⁰ DÁVID 1968. 725. p.
- ³¹ 131/1970. (M. K. 15.) MM utasítás a *hivatásos pártfogó felügyelet szervezéséről és feladatairól*.
- ³² VÓKÓ György: Elmélkedés a pártfogó felügyeletről. *Börtönügyi Szemle*, 2003. 1. sz. 53. p.
- ³³ NAGY 1985. 59. p.
- ³⁴ 1975. évi 20. törvényerejű rendelet a *szabadságvesztésből szabadult személyek utógondozásáról*.
- ³⁵ Uo. 2. § (1) bekezdés.
- ³⁶ Uo. 3. §.
- ³⁷ 1979. évi 11. törvényerejű rendelet a *büntetések és az intézkedések végrehajtásáról*.
- ³⁸ Uo. 97.§ (1) bekezdés.
- ³⁹ ILLÉS Tiborné: Két évtized: pártolándók a pártfogók is. *Börtönügyi Szemle*, 1996. 1. sz. 80. p.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ 1979. évi 11. tvr. 114. § (1) bekezdés.
- ⁴² KEREZSI Klára – Kó József: *A pártfogó felügyelet speciális magatartási szabályai*. Budapest, 2006. Budapesti Szociális Forrásközpont, 11. p.
- ⁴³ KEREZSI Klára: A pártfogás dilemmája: kontroll vagy segítő kapcsolat? *Esély – Társadalom és szociálpolitikai folyóirat*, 1990. 5. sz. 57. p.
- ⁴⁴ VÁTHY Ákos: Az alternatív büntetési formák és a pártfogó felügyelet. *Rendészeti Szemle*, 1992. 4. sz. 27. p.
- ⁴⁵ ÖRDÖGH László: Gondolatok a pártfogó felügyeletről. *Magyar Jog*, 1992. 2. sz. 95. p.
- ⁴⁶ Az 1979. évi 11. sz. tvr. 94. § (2) bekezdés alapján: A rendőrség közreműködése során bejegyzí a pártfogolt személyi igazolványába az intézkedéssel kapcsolatos rendelkezéseket...
- ⁴⁷ DÉR Mária: Vádirat a pártfogó felügyelet tárgyában. *Belügyi Szemle*, 1990. 10. sz. 31. p.
- ⁴⁸ KEREZSI 2002. 189. p.
- ⁴⁹ DÁVID 2013. 92. p.
- ⁵⁰ HATVANI Erzsébet: Reform közben. In BORBÍRÓ Andrea – BOTH Emőke (szerk.): *Kriminológiai Közlemények* 62. Budapest, 2006. Magyar Kriminológiai Társaság, 7. p.
- ⁵¹ 2003. évi XIV. törvény a *pártfogókra vonatkozó egyes törvények módosításáról*.
- ⁵² DÁVID 2013. 95. p.
- ⁵³ HATVANI 2006. 7. p.
- ⁵⁴ 2003. évi LXXX. törvény a *jogi segítségnyújtásról*.
- ⁵⁵ 2005. évi CXXXV. törvény a *bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről*.
- ⁵⁶ 2006. évi LI. törvény a *büntetőeljárás módosításáról*.
- ⁵⁷ DÁVID 2013. 40. p.
- ⁵⁸ 2010. évi CXXVI. törvény a *fővárosi és megyei kormányhivatalokról, valamint a fővárosi és megyei kormányhivatalok kialakításával és a területi integrációval összefüggő törvénymódosításokról*.
- ⁵⁹ 1997. évi XXXI. törvény a *gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról*.
- ⁶⁰ 2014. évi XXX. törvény egyes törvényeknek a *belügyminiszter feladat- és hatáskörével összefüggő módosításáról*.

1. Bevezetés

1.1. Járványok, társadalom, jogalkotás

Egy járvány sohasem „csak egészségügyi” probléma. Mintha elfelejtettük volna, hogy a pestis vagy a spanyolnátha, ahol végigsöpört, az emberek jelentős részét elpusztította, romba döntve ezzel társadalmakat. Ha eddig nem vettük volna észre, akkor a Covid19 éra (2020–2022) rádöbbenhetett mindenkit arra, hogy halottainkon kívül „jólétünk” egy része is veszteséglistára került. Egy járvány mindig „társadalmi probléma”, ezért állami megoldást igényel. Jelen tanulmány témája nem más, mint a megoldási kísérletek bemutatása, röviden vázolva azt a történelmi utat, amely mentén a különböző társadalmak megfékezni kényszerültek a járványokat, különös tekintettel az ennek érdekében hozott írott és íratlan szabályokra. A történelmi tabló megrajzolása mellett célunk az is, hogy tanulságképpen megfogalmazzunk következtetéseket: mit tett az emberiség, és mit kellene tennünk nekünk, a 21. században az emberi társadalom megmaradása érdekében? Vajon az idők folyamán rendre ismétlődő járványok forgatagából tanultunk-e valamit, és a tapasztalatokat hasznosítva jobbak-e már az esélyeink (spirál?), vagy lényegében ugyanott vagyunk, mint több ezer évvel ezelőtt (Möbius!).

A pandémia kezeléséhez szükséges döntések meghozatalához két tényező ismerete nélkülözhetetlen. Ismerni kell(ene) az aktuális kórokozót és ismerni kell(ene) az adott társadalmat. Mindkét tényezőről tudjuk, hogy inkább *változók*, mint *ismertek*, így aztán az idősíkon is változó említett két tényezőtől sokismeretlenes egyenletté alakul a megoldandó feladat. A döntéshozók (jogalkotók) szempontjából jelentős probléma, hogy a meghozandó intézkedések nagy része korlátozó jellegű,¹ ami a társadalom egy részének gondolkodás nélküli elutasításával találkozunk.² Ugyanakkor összességében elmondható, hogy bár az idők során válaszként a járványügyi szabályozásokra adott lakossági reakcióban mutatkoztak ugyan eltérések, egy általános tendencia azonban azonosítható. Kezdetben jellemző volt a szkepticizmus és az aggodalom a járványügyi intézkedések biztonságosságával és hatékonyságával kapcsolatban, de ahogy a járvány terjedt, és egyre több információ vált nyilvánossá, a közvélemény a hivatalos erőfeszítések elfogadása felé tolódott.³ A bizalom alapvetően a sikeres múltbeli tapasztalatokon és a közegészségügyi hatóságok hatékony kommunikációján alapult. Éppen ezért elengedhetetlen, hogy a kormányok és a közegészségügyi hatóságok folyamatosan foglalkozzanak a lakosság aggodalmaival. A bizalomépítés és a járványügyi szabályozás nyilvános elfogadottságának növelése érdekében fontos követelmény a következetes és pontos információk biztosítása.

Az emberiség a 20. század eleje óta a vírusok járványait éli. Vírusok okozta ragályok korábban is voltak, de az antibiotikumok bevezetése után, a bakteriális eredetű járványok megszüntével, a vírusok uralják a pandémiákat.⁴ Nagyobb részük ellen még nem találták meg az elenszert, nem ismertek hatásos védekezési eszközök. Így

Daniné Polák Viktória*

Járványok, jogszabályok, intézkedések

Történelmi áttekintés a Covid19 apropóján – Spirál vagy Möbius?

tehát maradt a fertőzöttek izolálása, ismertebb nevén a karantén és a higiénés szabályok betartása (kézmosás, fertőtlenítés, maszk, védőruha stb.). Ezeknek a nem specifikus előírásoknak a szigorúsága, illetve rigorózus betartatása a kórokozó veszélyességétől függ, amely adott esetben az „ajánlott”-tól a „szigorúan ellenőrzött”-ig terjedhet. Nehezebb a helyzetet, hogy a társadalom nem állhat le maradéktalanul, így a karantén sem lehet teljes. Ebből következik, hogy az elérhető maximum a járvány lassítása, ami esetleg az egészségügy túlterheltségét csökkentheti. A Covid19 járvány után, különösen a WHO által bevezetésre ajánlott járványok elleni egységes (tehát mindenki számára kötelező!) „pandémia terv” láttán⁵ újabb, lényeges szempont merült fel a jogalkotók számára. Vajon mi a jobb megoldás, az hogy megőrizve a szuverenitást, saját hatáskörben tartják a pandémiás döntéseket, vagy az, hogy csatlakozva a WHO táborához, lemondanak-e az önállóságról az általánosabb védelem érdekében?

1.2. Történelmi járványok⁶

Laza megfogalmazással elmondhatjuk, hogy a járványoknak az emberiség történetében se szeri, se száma. Mintegy száz nagyobb járványról maradtak fenn írásos emlékek is. A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány járvány az ismertebbek közül.

A világtörténelem első ismert és feljegyzett járványa (a pestis) Kr. e. kb. 3500 körül tombolt Európában és Ázsiában. Az erre szolgáló bizonyítékok, fog- és csontleletek alapján viszonylag későn, 2017-ben kerültek rögzítésre.

A Krisztus előtti 14. század második felében Egyiptomban és Elő-Ázsiában nagy valószínűség szerint pestis okozott járványt, de a kórokozó a mai napig nem tisztázott. Krisztus előtt 765-ben valószínűleg ismét pestisjárvány tört ki az Asszír Birodalomban.

Kr. e. 430–426 között Athénban a lakosság 25–33%-a, kb. 75 000–100 000 ember lelte halálát, a kórokozó ismer-

* Daniné Polák Viktória, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID: 0009-0000-5881-7994

A pestis és a zarándok

Napkeleti mese

Most, hogy a spanyoljárvány itt van a nyakunkon és ijesztget bennünket, különösen megzavartató ez a napkeleti mese, mely a pestis és a zarándok találkozásáról szól ekképen:

— Hová mész pestis? — kérdi a zarándok a szembejövő csontos kaszástól.

— Megyek Damaszkuszba megölni hatezer embert.

Félév múlva megint találkoznak. Most mindegyik ellenkező irányból jött.

— Hallod-e pestis — szólítja meg a zarándok, — to nekem félév előtt azt mondtad, hogy elmész Damaszkuszba megölni hatezer embert. És én azt hallom, hogy Damaszkuszban tizenhatezer ember halt meg. Hát mi dollog ez?

— Én csak hatezer embert öltem meg. A többi félelemből halt meg! — válaszolt a vestis.

„A pestis és a zarándok” meséje¹⁰

retlen.⁷ Kr. e. 293-ban járvány (pestis?) pusztított a Római Birodalomban.

Időszámításunk kezdete után jóval több feljegyzés maradt ránk a járványokról. 165–190 között 7–10 millió ember halt meg a Római Birodalomban az ún. „antoninusi pestis”-ben, nem azonosított kórokozó miatt (valószínűleg himlőről volt szó).

541–770 között Európának és Elő-Ázsiának a „Justinianus pestis”-járványok 15–25 évente ismétlődő, összesen mintegy 15–17 hullámaival kellett megküzdenie. Becslések szerint 25–100 millió halálestet írható a kórokozó számlájára.

1346–1353 között a „fekete halál”-nak nevezett pestis (Yersinia pestis) 100–125 millió ember halálát (az európai lakosság egyharmada) okozta.⁸

1494 és 1550 között Európa szifiliszjárvány által sújtott terület lett (kórokozó: *Treponema pallidum*). Ez a szifilisz ártalmatlanabb változatának dél-amerikai törzse, amelyet valószínűleg Amerikából hurcoltak be Európába.

A közép-amerikai kontinensről, onnan is Mexikóból 1519–1520 közöttől származnak az első feljegyzések, ahol 5–8 millió ember halálát okozta a himlő (*Orthopoxvirus variolae*). Ez a kórokozó Amerikában ekkor még újnak számított, az őslakosok számának megtizedelését írják számlájára.

1545–1546-ban Mexikó és Guatemala területén több mint 15 millió életet követelt a *cocoliztli* elnevezésű járvány, amely egy vérzések láz volt (*Salmonella Typhimurium* kórokozó által). Ez az első kitörés az ott lakók mintegy 60–90%-át érintette. 1576–1578 között Mexikó és Guatemala újra több mint 2 millió embert veszített a *cocoliztli* elnevezésű járvány második kitörése során.

A nagy északi háború idején, 1708–1714 között 1 millió ember halt meg Észak- és Kelet-Európa területén a „Nagy pestis járványban” (Yersinia pestis).

1813-ban, amikor Napóleon hadserege ősszel, az oroszországi hadjáratból visszavonulóban volt, Mainzban éppen tetőzött a tifuszjárvány (*rickettsia*), körülbelül 32 000 áldozatot követelve (ennek fele katona volt, fele pedig a civil lakosság köréből került ki).

1894–1912 között tombol a harmadik pestisjárvány (bubópestis, *Yersinia pestis*), világszerte 12 millió áldozatot követelve. Kínából kiindulva a fertőzési hullám Ázsián, Indián, az Egyesült Államokon és az Egyesült Királyságon át Dél-Amerikáig jutott el.

1817–1923 között hat kolerajárvány (*Vibrio cholerae*) vonult végig Ázsia, valamint Közép- és Nyugat-Európa területén.

A 20. század eleje fordulatot jelentett a járványok történetében. A „klasszikus” bakteriális eredetű járványokat sikerült visszaszorítani, a legveszélyesebb vírus által okozott himlőjárványokon is úrrá lett az oltás. Az antibiotikumok század közepi felfedezése tovább javította esélyeinket ezen a fronton. Ekkor azonban fordulat állt be a kórokozók sorában. Az influenza és az influenza típusú vírusok átvették a vezetést, és innentől kezdve a járványok kezelése ismét nagy kihívást jelentett a társadalomnak.

Az első világháború végén kezdődött és 1918–1920 között tartott világszerte a „spanyol influenza” vagy „spanyolnátha” járvány (Influenzavírus A/H1N1) kb. 500 millió fertőzöttel, valamint 27–50 millió halottal.⁹

1957–1958 között az „ázsiai influenza”-járvány 1–2 millió halottal járt (Influenzavírus A/H2N2).

1968–1970 között világszerte egymillió ember halt meg az ún. „hongkongi influenzában” (Influenzavírus A/H3N2).

Szintén az egész világ területére kiterjedt az 1977–1978-as „orosz influenza” járvány (Influenzavírus A/H1N1). Itt főleg az 1957 után születettek betegedtek meg, a halottak száma közel 700 000 volt.

1980 óta küzd az emberiség az AIDS járvánnyal (HIV) világszerte, eddig 36 millió a halottak száma.

1995–1996-ban ismét világszerte problémát okozott az influenzajárvány (influenzavírus) több millió fertőzöttel és százezres nagyságrendű halottal.

Az influenzavírus hegemoniáját nem lehet megtörni, különböző variánsai évente szezonálisan ismétlődnek, de néhány agresszív vírusfajta (Ebola, Marburg-vírus, Zika-vírus, Dengue-vírus) jelenléte jelzi, hogy a probléma velünk él. És ha mindez nem lett volna elég, 2019 vége elhozta számunkra a már ismert SARS víruscsalád média-sztár képviselőjét, a Covid19-et.¹¹

1.3. Járványok – Potenciális kórokozók

Ahhoz, hogy jobban érthetőek legyenek a jogalkotók és az őket javaslatokkal ellátók nehézségei, ajánlatos egy kis kitérőt tenni a *potenciális kórokozók* világába.

Az élővilág egyszerűsített sémája szerint az *emberek* az állatok csoportjába tartoznak. A „többiek” jó esetben barátok, vagy semleges társak a bioszférában, de bizonyos körülmények között nem zárható ki a béke felmondása sem.

A *baktériumok* a Föld minden élőhelyén megtalálhatók: vízben, szárazföldön vagy levegőben, még mélytengeri hőforrásokban és nukleáris hulladékban is. Egy gramm talaj kb. 40 millió, egy milliliter felszíni víz egymillió baktériumsejtet tartalmaz. Ennek ellenére a baktériumfajok nagy részét nem ismerjük.¹² Az eddig ismert nagy járványokat viszont egyes baktériumok okozták. Érzésem szerint ez a fejezet még nincs lezárva.

Az *archeákat* eleinte extremofileknek tekintették, olyan lényeknek, amelyek zord környezetben élnek, például termálvízben és sós tavakban, de azóta számos élőhelyen megtalálták őket, így például a talajban, óceánokban, mocsaras területeken és az emberi vastagbélben, szájjüregben, bőrön is.¹³ Nincs egyértelmű ismert példa kórokozó vagy parazita archeákra.

Az *eukarióták* táborra sem egységes. Vannak köztük ismert barátok, de ellenségek is.

A *vírusokkal* kapcsolatban még ma sem teljesen tisztázott, hogy élőlények, vagy nem. Ehhez képest a lehető legszorosabb kapcsolatban élünk velük, az emberi genom 1%-a vírusmaradvány. Méretük 20–1500 nanométer között változik. Maig mintegy 5000 fajtát írták le, de valószínűsíthető számukat több millióra teszik. Létszámukat tekintve a leggyakoribb földi organizmusok közé tartoznak.¹⁴ Minden életformának, növényeknek, állatoknak, gombáknak, eukariótáknak és baktériumoknak is megvannak a vírusos fertőzéseik.

A vírusok pusztító járványokat képesek okozni, de – vagy éppen ezért – biológiai fegyverként is felhasznál-

hatók, így a molekuláris és sejtbiológiai kutatások fontos eszközei. Itt máris bezárul egy kisebb kör, ez az alapja a „modern” biológiai fegyvereknek. Külön figyelmet érdemel az is, hogy a laborokban manipulált vírusok sokkal veszélyesebbek, mint természetes társaik. Az antibiotikumok nem hatékonyak a vírusok ellen, az ellenszerek kifejlesztése – antivirális szerek – folyamatban van.

A szubvirális kórokozók, *prionok* (kémiaiilag fehérjék), *viroidok* (köpenyfehérje nélküli, kis molekulájú, kör alakú, 1 fonalú RNS) és szatelliták (nukleinsavak).¹⁵ Keveset tudunk róluk, de annyit biztosan, hogy emberi megbetegedéseket is okozhatnak.

1.4. Esélylatolgatás

Ahogy fentebb leírtuk, sok az ismeretlen tényező:

- a baktériumok nagy részét nem ismerjük,
- nincs egyértelmű ismert példa kórokozó vagy parazita archeákra, de az ellenkezőjére sem,
- az eukarióták között vannak ismert barátaink, de ellenségeink is,
- a vírusoknak 5000 fajtáját írták le, de valószínűsíthető számukat több millióra teszik,
- a szubvirális kórokozók: keveset tudunk róluk, de annyit igen, hogy emberi megbetegedést is okozhatnak.

Összegezve, az bizonyos, hogy ezen a téren sem győzhette le az emberiség a természetet. Viroológusok szerint a „Következő Nagy Járvány” tettesét az Influenza-SARS-Ebola csoporton belül érdemes keresni. Persze nem zárható ki egy eddig még ismeretlen faj sem. Adja magát a kérdés, hogy ha már győzni nem tudunk, hogyan éljük túl a járványokat?

2. Jogszabályok és intézkedések járványok esetén

2.1. A passzív védekezés történeti vázlata

A járványok elleni intézkedések (szokásjog, jogszabályok, közigazgatási rendelkezések) az évszázadok során nem sokat változtak. A karantén–fertőtlenítés–maszk–védőruha négyese minden járvány esetén felmerült és alkalmazott megoldás volt. Nem célja ennek az írásnak ezen intézkedések bemutatása, elemzése. Nagyon sokan részletesen foglalkoztak ezzel a témával, így alapszinten soroljuk fel ezeket, főként azért, hogy a bevezetőben megfogalmazott cél érdekében összehasonlítási alapot képezhessenek.

A *karantén*¹⁶ a legkézenfekvőbb megoldás az intézkedések sorában. A fertőző betegségekből eredő megbetegedés és halálozás ősi veszélye miatt az emberi társadalmak évezredek óta reagálnak elszigetelés alkalmazásával. A járványok elleni védekezés egyik legelső módszere és a feltételezhetően fertőző személyek elkülönítését jelentette a tünetmentesektől. A vesztégzár célja a betegség terjedésének megakadályozása. Egyedi fajtája az önkén-

tes karantén, amikor emberek önként alávetik magukat a karantén szabályainak otthonukban.

A fogalom pontosítása és gyakorlatba ültetése a 14. században jelent meg, de a betegek szervezett és kötelező elkülönítése, különösen járványok esetében, már korábban is alkalmazott eljárás volt. A leprások izolációjára már 706 és 707 között kórház épült Damaszkuszban. Az iszlám világban többször is írtak önkéntes karanténokról.

Az 1320–1352 között tomboló pestisjárvány hatására alakult ki a napjainkban is alkalmazott rendészeti járványvédelmi intézkedések rendszere. Először Ragusa, Venece, Genova alkalmazta, miután ide hurcolták be elsősorban a szárazföldi és tengeri távolsági kereskedelem útján a pestist. 1770-ben vezették be a Habsburgok uralta területeken – így Magyarországon is – a *Generale Normativumot, Birodalmi Egészségügyi Főszabályt*, amely a venecei tengerparti járványvédelem modelljét kiterjesztette a szárazföldre.¹⁷

A vesztégyár egyik jellegzetes változata a *cordon sanitaire*¹⁸ (egészségügyi kordon) volt, amely egy adott területet védett járványok idején, nem ritkán fegyveres őrök segítségével. Mária Terézia kifejezetten katonai erővel biztosított kordont vezetett be a Habsburg területek és a pestisjárványoktól szenvedő Oszmán Birodalom közös határán, mely rendkívül eredményes volt.

Az emberek karantén alá vonása jogi és etikai kérdéseket is felvetett, hiszen korlátozás alá került a mozgás szabadsága. A *Siracusa-elvek* (nem kötelező emberi jogi elvek) 1984 óta kimondják, hogy a korlátozásoknak arányosnak, bizonyíthatóan szükségszerűnek, törvényesnek és fokozatosnak kell lenniük.

A *fertőtlenítés* kézenfekvő intézkedésnek számított. A karanténhoz hasonló intézkedés volt a fertőtlenítési gyakorlat, amikor az emberek csak azt követően távozhattak el egy adott helyszínről, ha levetették potenciálisan fertőzött ruháikat és valamilyen fertőtlenítési folyamaton estek át, pl. fertőtlenítő zuhanyt vettek. Ez a lépés támadások után lett gyakorlat. A Covid19-járvány esetén kiterjedt és részletes rendelkezéseken keresztül szabályozták a kötelező fertőtlenítést. Ennek nyomai ma is láthatóak, sok helyen megmaradtak a kézfertőtlenítés eszközei.

A *maszkok* is korai eszközök voltak a járványok elleni védekezésben. Az emberek már a 14. század közepén, a pestisjárvány idején is kendőt használtak szájuk védelmére és ecetes vizet a fertőtlenítésre. A fertőzéstől megóvó maszkok egyik első változata a pestisdoktor „álarca” volt. Története a 17. században élt Charles de Lorme francia orvos nevéhez fűződik, állítólag ő viselt először ilyen maszkot, hogy megvédje magát a fertőzéstől.

A modernebb változat, amely légzőkészülékkel rendelkezik, és megszüri a belélegzett levegőt, az 1910-ben kitört mandzsúriai pestisnek köszönhetőe feltalálását. 1918-ban, a spanyolnáthajárvány idején a maszk már a hétköznapi munkaeszközök közé számított. Az 1990-es évektől kezdve használnak FFP2 és FFP3 maszkokat. Az FFP2 maszk használata erősen ajánlott koronavírusos, madárinfluenza- és tuberkulózisos betegek gondozásakor. A ma létező maszkok az alábbiak szerint csoportosíthatók: közösségi maszk (száj- és orrmaszk), orvosi arcmasz-

kok (MNS, sebészeti maszk), szűrő félmaszkok (FFP1-3). (FFP1: a levegőben lévő részecskék 22%-a megy át a maszkon, FFP2-nél ez 8%, az FFP3-nál 2%.)

A *védőöltözetek* a maszkokhoz hasonló védőeszközök voltak. Az *il Medico della Peste* (Pestisdoktor) aki 1619-ben leírta a madárcsőrű maszk használatát, javaslatot tett a fertőzés elleni védekezés céljából meghatározott öltözködés használatára. Ez már egy komplexebb védekezés előjele volt, hiszen de Lorme szerint járvány esetén önmagában egy maszk nem elegendő a biztonsághoz, védőöltözet is szükséges a kockázat csökkentésére. Ez már ekkor, több mint négyszáz évvel ezelőtt is hasonlóan nézett ki, mint a mai modern védőruházat.

Az *illatszerek* sajátos módszert jelentettek a fertőzések ellenében. A régi korok embere is felismerte, hogy az illatszerek tisztítják a levegőt és akadályozzák a fertőzések terjedését. Hippokratész, az ókor legendás orvosa is alkalmazta az illatszereket. Amikor már semmi egyéb nem használt, virágfüzerekkel díszítette a házakat, illatos növényeket vitetett a lakásokba és égetett a piacereken. A nagy marseille-i járvánnyal kapcsolatban elterjedt, hogy négy tolvaj illatos folyadékkal belocsolva magát vígan fosztogatta az elhagyott házakat, nem betegedtek meg.

2.2. Aktív védelmi intézkedések járvány esetén

A fentebb leírt eljárások mellett, amelyek passzív védekezést jelentettek járványok esetén, az emberiség már régóta igyekezett megelőzni a járványok, aktív beavatkozásokkal, megelőzve a fertőzéseket, gyógyítva a megbetegedetteket.

Oltások és vakcinák legkorábbi feljegyzett bizonyítéka Kr. e. 1000-ból, az ókori Indiából származik, ahol a himlő elleni oltás gyakorlatát alkalmazták. Kr. e. 600-ban a kínaiak hasonló módszert alkalmaztak a himlő elleni oltásra. Kr. e. 200-ban Hippokratész leírta a himlő elleni oltás módszerét.

1796-ban Edward Jenner kifejlesztette az első vakcinát a himlő ellen, a tehénhimlő segítségével serkentette az immunválaszt. A 19. században más betegségek, például veszettség, kolera és tifusz elleni vakcinákat is kifejlesztettek. Louis Pasteur veszettség elleni védőoltása 1885-re datálható. A huszadik század második évtizedében vakcinákat fejlesztettek ki olyan betegségekre, mint a diftéria, tetanusz és *pertussis*. 20. századi fejleményekként tartják nyilván a gyermekbénulás (Salk vakcina), kanyaró, mumpsz és rubeola (MMR) elleni vakcinákat. 1960-as években vezették be az influenza, a hepatitis A és B, valamint a Hib (*Haemophilus influenzae* b típusú) elleni védőoltásokat. Az 1980-as évek eredményei között tartható számon a HPV (humán papillomavírus) és az MMRV (kanyaró, mumpsz, rubeola és varicella) elleni vakcinák kidolgozása. 21. századi előrelépések voltak a *pneumococcus* konjugátum (PCV), a rotavírus és a humán papillomavírus (HPV) elleni vakcinák bevezetése, valamint a *pertussis* (Tdap), a *meningococcus* konjugátum (MenAC-WY) és a *meningococcus* B (MenB) elleni védőoltások kifejlesztése.

Az oltások története akár siker sztori is lehetne. Egyes járványok, mint a pestis, a veszettség lényegesen visszaszorultak, az utolsó fekete himlő esetet 1978-ban észlelték. És ki ne akarna megszabadulni egy-egy fenyegető fertőzéstől, ha megteheti oltások segítségével?

Hogy mégsem lett diadaltörténet a vakcina história, abban több tényező is közrejátszott. Talán a legfontosabb közülük a vakcinák mellékhatása, amiről hivatalosan keveset beszéltek. Pontosabban (és ez a Covid19 kapcsán fokozottan érezhető volt), a hatóságok és az orvosok többnyire csak az ún. általános oltási mellékhatásokat hangsúlyozták, mint a láz, helyi fájdalom, általános rosszullét, az esetleges anafilaxiás sokk (generalizált allergiás roham). Németországban például a vakcinák az egyebekben kötelező gyógyszer-tájékoztató nélkül érkeztek az oltópontokra (miközben az ismert aszpirin tájékoztató melléklete többoldalas). A beleegyező nyilatkozatba is csak az oltási kampány vége felé kerültek be a fentiekben említett általános tünetek mellé némi speciális mellékhatások, úgymint vér-alvadási, vagy szívizomgyulladás problémák.

Sokatmondó az is, hogy a Covid19-vakcina kifejlesztésének egyik feltétele az volt, hogy a gyógyszergyártók nem vállalták a felelősséget az esetleges mellékhatásokért.

Egy másik lényeges kérdés, hogy az adott vakcina mennyire hatásos és mennyi ideig tart ez a hatása, ami betegségenként nyilván változó. A Covid19 esetében nagyon tág határok között mozgott (hatásosság 50% vagy annál kevesebb), a védettség ideje csupán 3-4 hónap volt és oltástípusonként is változó volt. Emellett tény, hogy többek mindhárom javasolt oltás mellett is igazolt Covid-betegek lettek.

Lényeges probléma az is, hogy az oltások minden esetben az egyén immunrendszerébe való beavatkozást jelentettek. A beavatkozás mértéke azonban függött az oltás jellegzetességeitől: struktúrájától, a kiváltott védekezési mechanizmus jellegétől, az összetevőktől. Mindenki számára világos, hogy a Jenner vagy Pasteur által alkalmazott vakcina lényegében különbözött a Covid19-járvány során, erre a célra adaptált mRNS vakcinától. Bár ez utóbbi Nobel-díjas megoldásnak minősítették, mellékhatás szintjén is messze megelőzte elődjeit.

Végezetül álljon itt egy nagyon elgondolkodtató tény: az amerikai Betegségmegelőzési és Betegségfelügyelő Központ (CDC) és az Amerikai Gyermekgyógyászati Akadémia (AAP) 0–18 éves gyerekek számára 11–13 betegség megelőzésére 42 oltást javasolt!¹⁹ Magyarországon ez a szám 12 betegség ellen 16 oltás (több kombinált vakcina).²⁰

A tesztek lehetővé tették a fertőző betegségek korai felismerését, egyben az azonnali kezelést és a fertőzés tovább terjedésének megelőzését. Emellett segítettek nyomon követni a betegségek terjedését, lehetővé téve a közegészségügy számára a járványok regisztrálását és célzott beavatkozások végrehajtását. Költséghatékonyak is azáltal, hogy csökkentették a költséges kórházi és az elhúzódozó kezeléseket szükségességét. A tesztek egészségügyi rendszerbe való beépítésével javíthatók a világjárványok észlelésének és az arra való reagálásnak a képessége, ami végső soron életet menthet meg és csökkenti a fertőző

betegségek globális terhet. Az oltásokkal ellentétben, időben jelentősen később jelentek meg a járványügyi intézkedések között: az első vírus kimutatására alkalmas tesztet 1900-ban a szifilisz kimutatására állították elő. Az első járvány kezelésére alkalmas tesztet 1930-ban, az influenza ellen fejlesztették ki. A Covid érában mindenható PCR-teszt 1983-ban jelent meg.

Napjainkban alkalmazott, járványok megelőzésére használt típus a PCR (polimeráz láncreakció) teszt: a PCR-teszteket általában olyan vírusfertőzések esetén használják, mint a Covid19, az influenza és a HIV. Ez a teszt volt a Covid19-fertőzés hivatalosan elfogadott bizonyítéka. Némi kétséget vet fel ezzel szemben az a tény, hogy a teszt – Nobel-díjas feltalálója (K. Mullis) szerint – nem alkalmas a Covid fertőzés biztonságos kimutatására. Az RST (gyors diagnosztikai tesztek), közismert néven antigén teszt egyszerű, közvetlen eszköz, amely antitestekkel bevont csíkot használ az antigének kimutatására a mintában. Az RST-eket gyakran használják korlátozott erőforrásokban – magyarul olcsók. Általában azonban nem megbízhatóak. Ezért a német szabályozás is csak korlátozottan fogadta el őket. Más teszt típusokat is alkalmaznak, így szerológiai vizsgálatokat, ELISA tesztet, NAAT-okat, oldalirányú áramlási teszteket, LAMP teszteket.

A *társadalmi távolságtartás* olyan komplex közegészségügyi stratégia, amelynek célja az egyének közötti fizikai tér növelése, távolság tartása, ezáltal csökkentve a szoros érintkezés esélyét és a fertőző betegségek, például a Covid19 átvitelének lehetőségét. Bár a fogalom és cél nem új, mégis a Covid19-járvány volt az, ahol kiterjedten és szisztematikusan alkalmazták és legtöbbször helyi rendeletekben szabályozták az emberek közötti távolságot. Ez általában 6 láb vagy 2 méter távolságot jelentett másoktól. A zsúfolt területek létrejöttének megakadályozására szabályozták a nyilvános összejöveteleket, bevásárlóközpontokban az egységnyi területen tartózkodhatók számát, korlátozták a közlekedést. Miután az első ijedségben javasolt gyári leállások hamar nemzetgazdasági problémákat okoztak, áttértek az otthoni munkavégzés támogatására, de a szolgáltatók többsége bezárva maradt. A nem létfontosságú utazások korlátozása, a határokon ki-, vagy beutazók ellenőrzése, akár karanténba zárása is része volt a folyamatnak. A társadalmi távolságtartás nemcsak a személyes védelemről szól, hanem azok védelméről is, akik a járvány által fokozottan veszélyeztetettek lehetnek, akik érzékenyebbek lehetnek a súlyos betegségekre, például az idősek, a kisgyermekek és az alapbetegségben szenvedők. Erre hivatkozva zártak be iskolákat, távoktatásra térve át, vagy korlátozták az idősothonokban lévő látogatást.

A *jogi szabályozást* illetően megjegyzendő, hogy a WHO nem hozhat (egyelőre?) országokra érvényes szabályokat. Oltóanyag-fejlesztés támogatását, egyéni védőfelszerelés használatát hangsúlyozta, különösen az egészségügyi dolgozók számára. Fertőzések megelőzése érdekében szorgalmazza a szappannal és vízzel történő kézmosást, vagy az alkoholalapú kézfertőtlenítő használatát, illetve a nagy tapintású felületek rendszeres tisztítását és fertőtlenítését. Ösztönzi a társadalmi távolságtartást. Ezzel szemben minden ország jogosult (és saját társadal-

mával szemben felelősséggel kötelezett is) arra, hogy pandémia esetén saját országán belül érvényes szabályozást vezessen be. Íme, néhány immár történelminek is tekinthető példa a világjárvánnyal kapcsolatos törvényekre és rendelkezésekre:

Sok országban törvények írták elő, hogy a vírussal fertőzötteket bizonyos ideig elkülönítsék, vagy karanténba helyezték, hogy megakadályozzák a betegség terjedését (kötelező karantén és elkülönítés). A kormányok közegészségügyi rendeleteket adtak ki a gyülekezések korlátozására, a nyilvános helyek bezárására, vagy kijárási tilalmat rendeltek el a vírus terjedésének csökkentése érdekében. Törvények írták elő az állampolgároknak, hogy nyilvános helyeken, például tömegközlekedési eszközökön, bevásárlóközpontokban vagy zsúfolt helyeken maszkot viseljenek. Rendeletek szabályozták a speciális fertőtlenítési protokollokat, például felületek gyakori tisztítását és fertőtlenítését, beleértve a kilincseket, a kapaszkodókat és a liftgombokat, tömegközlekedési járművek fertőtlenítését, egészségügyi létesítmények és berendezések fertőtlenítését. Törvények, kormányrendeletek szóltak a nem létfontosságú vállalkozások, például éttermek, bárók vagy szórakozóhelyek bezárásáról, korlátozták az országon belüli és a nemzetközi utazásokat egyaránt. Előírások kötelezték a lakosságot, hogy egészségügyi szűrősen vegyenek részt, vagy igazolják egészségi állapotukat, mielőtt bizonyos tevékenységeket végeznének. A kormányok elvárták, hogy a vírussal fertőzött személyekkel kapcsolatba kerülő egyének önizolálódjanak, vagy végezzenek vizsgálatot (érintkezés nyomon követése). Végül bár társadalmi polémia tárgya volt, több országban kötelezővé tették a védőoltást, különösen az egészségügyi dolgozók, vagy a magas kockázatú szakmákban dolgozók esetében.

3. Jogszabályi háttér Németországban és Magyarországon²¹

Németországban a *Fertőzésvédelmi törvény* (Infektionsschutzgesetz, *IfSG*) 2001. január 1-jén lépett hatályba, és új alapokra helyezte a bejelentésköteles betegségek rendszerét. Az *IfSG* szabályozta, hogy gyanú, betegség vagy haláleset kapcsán mely betegségeket és mely kórokozókra vonatkozó laboratóriumi-diagnosztikai bizonyítékokat kell jelenteni. Az *IfSG*-vel a lakosság fertőző betegségekkel szembeni védelmére vonatkozó egységes szabályozást kellett alkalmazni egész Németországban az egyenértékű életkörülmények megteremtése érdekében. A szövetségi törvényeket azonban általában az államok hajtják végre (*Alaptörvény* 83. cikk). A tartományi kormányok rendelkezhetett határozták meg az egyes szövetségi államokban az *IfSG* végrehajtásáért felelős (állami) hatóságokat (*IfSG* 54. §), amelyek a helyi felelősségi körükben önállóan látták el az *IfSG* feladatait. A Covid19-világjárvány kezdetén, 2020 januárjában a német média bírálta ezt a decentralizált felelősséget, és országos egységes végrehajtást szorgalmazott.

Németországban a 2020. év elejétől a Covid19-világjárvány kapcsán merült fel védelmi intézkedések szükségessége. Kordon az intézkedések ellen demonstráló emberek esetében, és ott is csak rendőri sorfal formájában, fordult elő. A járvány kezdetétől Németországban havonta legalább egyszer megbeszélést tartott a berlini egészségügyi kormányzat az egyes államok irányítóival, ugyanakkor az intézkedések csak egy korlátozott körben érvényesültek (védőtávolság, maszk és karantén alkalmazása), jöllehet ezek változatai, terjedelme variálódott, és sokkal gyakrabban és sokkal ellentmondásosabban történt, mint korábban. Hosszabb időre bezárták az iskolákat, óvodákat, egyes boltokat, szabadidős létesítményeket, vallási központokat, szállodákat, látogatási korlátozásokat vezettek be az egészségügyi intézményekben. Az emberek közötti védőtávolságot 1,5 méterben határozták meg, betartását kötelezően írták elő, és elmulasztását szankcionálták. Kezdetben nyilvános helyen csak egyedül, vagy kizárólag a saját háztartáshoz tartozókkal együtt lehetett tartózkodni, majd szinte hetente változtatva a létszámot, új szabályokat hoztak, sőt karácsonykor enyhébb szabályozás lépett életbe a teljes következetlenség példájaként.

Kiegészítő, de mindenesetre eddig új „védelmi intézkedés” volt, hogy rendszeres teszteléseket vezettek be (antigén, vagy PCR-tesztek) százezres nagyságrendben, sőt elektronikus úton követték a fertőzési láncokat. A teszteknel azonban anomáliák sora derült ki: iskolákban pozitív teszteredmény esetén azonnali izoláció volt szükséges, még hozzá az egész osztály számára. (Nem beteg gyermekről van szó, mert akinek tünetei voltak, eleve nem ment iskolában, vagy lázméréskor az ajtóból küldték haza.) Mindenkinek otthon kellett maradnia függetlenül a saját teszt eredményétől, egészségi állapotától. Ugyanakkor a pozitívként tesztelt tanulók szülei, vagy testvérei nem kerültek karanténba, sőt a tanárok sem, mert „időben korlátozott és másképp struktúrált kapcsolatban voltak a gyerekekkel”.

A már korábban ismert maszkok 2020-ban, de csak a járvány kirobbanása után pár hónappal kerültek bevezetésre, kötelező erővel. Kezdetben még elegendő volt az anyagból készült, ún. közösségi maszk, később azonban orvosi, illetve FFP2-es maszkokra módosították a követelményt. Bevezették a rendszeres kézfertőtlenítés és szellőztetés gyakorlatát is. A fokozatos nyitási folyamatban négyzetméterenkénti vásárlószámot határozták meg az üzletekben. Az országba beutazóknak egészségi állapotuktól függetlenül 2 hétre karanténba kellett vonulniuk (átutazókra, vagy alapos szakmai indokkal utazókra ugyanakkor nem volt érvényes ez a szabályozás, vagy ha együtt élők közül valaki igazolt sportoló volt, nem kellett karanténba vonulnia, egyéb egészséges hazatérőnek viszont igen). A karantén időtartamának meghatározása – 14 vagy 10 nap – szintén változott. Karanténra akkor volt szükség, ha az országba valaki külföldi rizikóterületről (a fő járványügyi hatóság, a Robert Koch Institut által megnevezett terület) lépett be. 2021 végén Magyarország rizikóterületnek számított, de Románia – ahonnan Magyarországra szállították a covidos betegeket kezelésre, mert helyben nem volt szabad ápolási kapacitás – nem volt az. Szankciónak szánták, hogy akik egy mellőzhetőnek ítélt utazás után rizikóterületről a karantén szabályok

miatt késéssel hazatérve jövedelemkiesést szenvednek, ne kapjanak kártérítést.

Ujabb intézkedési variáns, hogy az iskolák nyitása után bevezették az osztályok kettébontását, a jelenléti oktatás egyik héten az osztály egyik felének, másik héten a másiknak történt, miközben az otthon maradtak távoktatásban részesültek. 2020 áprilisában új intézkedésként kijelentik, hogy átmenetileg az emberi alapjogok korlátozása is elképzelhető. A védelmi intézkedések bevezetése és megszüntetése alapjául speciális értéket, az ún. incidensértéket határoztak meg, ami a 100 000 lakosra egy hét alatt jutó „új fertőzöttek” számát jelentette.

Újdonságnak volt tekinthető és a történelem során nem gyakori (vagy legalábbis feljegyzések nem szólnak róla), hogy az egyes járványvédelmi intézkedések miatt felmerült gazdasági hátrányokat (termelési problémák, lerövidített munkaidő, likviditási problémák, otthoni munkavégzés) igyekeztek kompenzálni. Ilyen lépés volt az ÁFA csökkentése, de mindössze 6 hónapos időtartamra, gyermekprémium biztosítása, hitelprogramok, informatikai fejlesztések, a gyermekek után járó táppénz szülnként és gyermekenként 5 nappal történő megnövelése.

Magyarországon a járványok kezelésével közvetlenül az 1/2014. (I. 16.) EMMI rendelet, illetve a 18/1998. (VI. 3.) NM rendelet foglalkozott. Ezeket egészítette ki az 1/2014. (I. 10.) BM rendelet és a 21/2003. (VI. 24.) HM-EszCSM rendelet.²² Az említett rendeletek megfelelnek a nemzetközi szabályozási előírásoknak, részletes útmutatást adtak a fertőző betegségek esetében ajánlott eljárásokról. Az 1/2014. (I. 16.) EMMI rendelet szabályozta a fertőző betegségek jelentésének rendjét, a jelentési kötelezettséget, a jelentés módját, a sürgős jelentés fogalmát, valamint a jelentések beérkezése utáni teendőket. Pontosította a fertőző betegek nyilvántartására vonatkozó szabályokat, a járványok adatainak kezelését és a nemzetközi jelentések fogalmát és tartalmát. Az 1/2014. (I. 10.) BM rendeletben a minisztérium a személyi állományára szabta meg a hatályos járványügyi rendelkezéseket.

Speciális intézkedés volt, hogy az ország egész területe már 2020 elején *veszélyhelyzet* került kihirdetésre. Az iskolák a német modellhez hasonlóan szintén bezárásra kerültek, ugyanakkor a magyar modell lényegesen részletesebben szabályozta az élet egyes területeit. Szabályozták a bírósági és ügyintézési feladatokat, veszélyhelyzeti kabinetet hoztak létre. A német szabályozással ellentétben a vallási közösségek szertartása továbbra is engedélyezett maradt. Felmérték és nyilvántartásba vették azoknak az adatait, akik egészségügyi szakképzésben, alapképzésben, szociális alapképzésben vettek részt és az egészségügyi válsághelyzeti feladatok ellátásába bevonhatók voltak. A veszélyhelyzet fennállása alatt a hitelek tekintetében fizetési moratóriumot vezettek be, az adósok a tőke-, kamat-, illetve díjfizetési kötelezettség teljesítésére fizetési haladékot kaphattak. Számos közterhet nem vagy csak csökkentett mértékben kellett megfizetni 2020 márciusa és júniusa között. Számos ellátás, támogatás meghosszabbításra került. Ösztönözték a készpénzmentes fizetéseket. Gyógyszerekre vonatkozó kiviteli tilalmat vezettek be, szabályozták a gyógyszerellátást. A 1,5 méteres védőtáv-

volság itt is alkalmazásra került, sőt a 65. életévüket betöltött személyek számára vásárlási időszávot vezettek be. 2020 áprilisától a külföldről érkező nem magyar állampolgárok személyforgalomban Magyarország területére fő szabály szerint nem léphettek be. Az ország területét csak az ágazat irányításáért felelős miniszter külön engedélyével hagyhatták el az egészségügyi dolgozók, hivatásos, szerződéses állományú katonák és a tényleges katonai szolgálatot teljesítő önkéntes tartalékos katonák, honvédelmi alkalmazottak, hivatásos szolgálati jogviszonyban állók és rendvédelmi igazgatási alkalmazottak, kormánytisztviselők. Kijárási korlátozásokat vezettek be. A személyes kapcsolatok redukálása érdekében bevezetésre került a videotechnológiás azonosítás. Támogatták a telemedicinát, lehetővé vált a távkonzultáció, az előszűrés, gyógyszeres rendelése, beutalók kiállítása, pszichoterápia, fizioterápia távkonzultációs eszközzel, szoptatási tanácsadás, védőnői gondozás. A némethez hasonló szabályozás, hogy iskolaidőszakban az intézményekbe csak abban az esetben volt szabad belépni, ha a belépő testhőmérséklete nem haladta meg az országos tisztifőorvos által meghatározott értéket. Magyarországon 2020 októbertől került bevezetésre a PCR-teszt.

Utólag elmondható, hogy a világot, így Magyarországot és Németországot is felkészületlenül érte a Covid19-járvány. A WHO és az EU sem bizonyult hathatós partnernek. A probléma alapja az volt, hogy a magyar és a német szabályozás is egy egységként kezelte a két fogalmat: a fertőző betegséget és a járványt. A járvány kezelésére azonban egymagában nem volt alkalmas az egészségügy intézményrendszere. Korlátozások és kompenzálások halmazát kellett volna jogi keretkezésben harmonizálni. Ennek a követelménynek azonban sem a fent említett magyar jogszabályok, sem a német *Infektionsschutzgesetz* nem felel(t) meg.

Ismét kiderült, hogy milyen rendkívüli nehézséget okoz társadalmi szinten az eltérő nézetek kezelése, még ha oly komolyra fordult is a veszély. Bebizonyosodott, hogy könnyebb volt ellentáborokba vonulni, az ellenoldalt nem megérteni, megbélyegezni, mint kitárgyalni a problémákat. Tipikus példája lett ennek a *Querdenker* kifejezés, amelynek magyar megfelelője a „másként gondolkodó”. Németországban, az utcára vonuló *Querdenker*ek tüntetését a rendőrség megkülönböztetés nélkül verte szét a demokrácia nevében és a társadalom egészségének védelme érdekében. Ez a nehézség hívta fel arra is a figyelmet, hogy a járvány esetén alkalmazandó szabályokat, az akciótervet, benne a jogilag rögzített korlátozásokkal és kompenzálásokkal nem a járvány kitörésekor kell megbeszélni. Ez ugyanis előreláthatólag hosszas folyamat.²³

Megfelelő jogi keretek és akcióterv hiányában a két, általunk bemutatott ország törvényhozói jórészt improvizáltak. Ebben Magyarország sikeresebbnek bizonyult, mint német partnere. A tanulságokat viszont le kell vonni, mert a „Következő Nagy Járvány” még előttünk van. Ideje lenne részletes forgatókönyvet (nemzeti pandémia tervet) kidolgozni, hogy az újabb „helyzet” ne érje meglepetésszerűen a társadalmat.

A címben feltett kérdésre a válaszom tehát az, hogy az optimistább variáns, vagyis a „spirál” jellemzi jobban a történetet. A járványügyi intézkedések összességükben nem sokat változtak az idők során. A pandémia meg-

gátlására hozott rendelkezésekkel párhuzamosan hozott gazdasági intézkedések viszont arra utalnak, hogy a jogalkotókban is tudatosult, hogy a járvány *mindig* társadalmi probléma.

DANINÉ POLÁK, VIKTÓRIA

Epidemien, Rechtsvorschriften, Maßnahmen

Historischer Überblick zum Thema Covid19 – Spirale oder Möbius?

(Zusammenfassung)

Eine Epidemie ist nie „nur ein gesundheitliches“, sondern auch ein „gesellschaftliches Problem“ und bedarf daher einer gesamtgesellschaftlichen Lösung. Das Thema dieser Arbeit ist eine kurze Darstellung, wie verschiedene Gesellschaften im Laufe der Geschichte versucht haben, Epidemien einzudämmen und welche geschriebenen oder ungeschriebenen Regeln sie zu diesem Zweck angenommen haben. Es bleibt jedoch die Frage, ob wir Menschen aus dem Wirbelsturm von Seuchen und Regeln, die sich im Laufe der Zeit wiederholt haben, etwas gelernt haben und unsere Chancen jetzt besser sind (Spirale?), oder sind wir im Wesentlichen an der gleichen Stelle wie vor Tausenden von Jahren (Möbius!). Um im Falle einer Epidemie eine Entscheidung treffen zu können ist es wichtig zwei Fak-

toren zu kennen: man muss den aktuellen Erreger und die jeweilige Gesellschaft kennen. Beide Faktoren sind insbesondere bei Epidemien variabler. Seit Anfang des 20. Jahrhunderts leben wir mit Virusepidemien. Gegen die meisten Viren gibt es noch keinen wirksamen Schutz, oder Behandlung. Was also bleibt, ist die Isolation der Infizierten, und die Einhaltung von Hygieneregeln (Händewaschen, Desinfektion, Maske etc.). Die Situation wird erschwert, dass nicht alles vollständig gestoppt werden kann, daher kann die Quarantäne auch nicht vollständig sein. Das Maximum, was erreicht werden kann, darin besteht, die Epidemie zu verlangsamen, was möglicherweise die Überlastung des Gesundheitssektors verringern könnte.

DANINÉ POLÁK, VIKTÓRIA

Epidemics, Legislation, Measures

A Historical Overview in Light of Covid19 – Spiral or Moebius?

(Abstract)

An epidemic is never “just a health problem”, but also a “social problem” and therefore requires a solution for society as a whole. The subject of this work is a brief account of how various societies throughout history have attempted to contain epidemics and what written or unwritten rules they have adopted for this purpose. However, the question remains whether we humans have learned anything from the whirlwind of plagues and rules that have repeated themselves over time and our chances are now better (spiral?) or are we essentially in the same place as thousands of years ago (Moebius!). In order to make a decision in the event of an epidemic, it is important to know

two factors: you have to know the current pathogen and the respective society. Both factors are variable, especially during epidemics. We have been living with virus epidemics since the beginning of the 20th century. There is still no effective protection or treatment against most viruses. What remains is the isolation of the infected and compliance with hygiene rules (hand washing, disinfection, mask etc.). The situation is complicated by the fact that not everything can be stopped completely, so the quarantine cannot be complete either. The maximum that can be achieved is to slow the epidemic, which could potentially reduce the strain on the health sector.

Jegyzetek

- ¹ FARAH, Yasmin – HALA, Najeeb – ABDUL, Moeed – UNAIZA, Naeem – MUHAMMAD SOHAIB, Asghar – NAJEEB ULLAH, Chughtai – ZOHAI, Yousaf – BINYAM TARIKU, Seboka – IRFAN, Ullah – CHUNG-YING, Lin – AMIR, H. Pakpour: COVID-19 Vaccine Hesitancy in the United States: A Systematic Review. *Frontiers in Public Health*, Vol. 9. 2021. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.770985>.
- ² SZ. KRISTÓF Ildikó: Járvány és lázadás. A pestis pestise Debrecenben. *Rubicon*, 2020. 5. sz. 27–31. p.
- ³ BALDWIN, Austin S. – TIRO, Jasmin A. – ZIMER, Gregory D.: Broad perspectives in understanding vaccine hesitancy and vaccine confidence: an introduction to the special issue. *Journal of Behavioral Medicine*, Vol. 46. 2023. No. 1–2. 1–8. p. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10865-023-00397-8>.
- ⁴ VIBOUD, Cecile – LESSLER, Justin: The 1918 Influenza Pandemic: Looking Back, Looking Forward. *American Journal of Epidemiology*, Vol. 187. 2018. No.12. 2493–2497. p. DOI: <https://doi.org/10.1093/aje/kwy207>.
- ⁵ Preparedness and resilience for emerging threats module 1: planning for respiratory pathogen pandemics. Geneva: *World Health Organization*. 2023. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. ISBN 978-92-4-008467-4
- ⁶ KOHN, George C.: *Encyclopedia of Plague and Pestilence: From Ancient Times to the Present*. New Jersey, 2002. Princeton, 213. p.
- ⁷ NÉMETH György: Az ókori járványok. Apollón nyilaitól az aranydobozkáig. *Rubicon*, 2020. 5. sz. 12–17. p.
- ⁸ FEDELES Tamás: A fekete halál. A nagy pestisjárvány a 14. század közepén. *Rubicon*, 2020. 5. sz. 18–25. p.
- ⁹ BÖDÖK Gergely: A spanyolnátha. „A láthatatlan halál”. *Rubicon*, 2020. 5. sz. 84–91. p.
- ¹⁰ Kép forrása: *Kis Ujság*, 1927. (február 5.) 29. sz. 3. p., Arcanum Újságok.
- ¹¹ ZHU, N. – ZHANG, D. – WANG, W. et al. A novel coronavirus from patients with pneumonia in China, 2019. *New England Journal of Medicine*, Vol. 382. 2020. No. 8. 727–733. p. DOI: <https://doi.org/10.1056/NEJMoa2001017>.
- ¹² DELONG, EF – PACE, NR: Environmental diversity of bacteria and archaea. *Systematic Biology*, Vol. 50. 2001. No. 4. 470–478. p. PMID: 12116647. DOI: <https://doi.org/10.1080/106351501750435040>.
- ¹³ WOESE, C. – KANDLER, O. – WHEELIS, M.: Towards a natural system of organisms: proposal for the domains Archaea, Bacteria, and Eucarya. 1990. *Proc Natl Acad Sci U S A* 87 (12), 4576–4579. p. PMID 2112744. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.87.12.4576>.
- ¹⁴ BREITBART, M. – ROHWER, F.: Here a virus, there a virus, everywhere the same virus? 2005. *Trends in Microbiology*, 13 (6), 278–284. p. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tim.2005.04.003>.
- ¹⁵ CASEY, C. – SLEATOR, R. D.: Prions: structure, function, evolution, and disease. *Arch Microbiol*, 2024 Nov. 22. 207(1) 2025. No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00203-024-04200-3>. PMID: 39572454
- ¹⁶ Quarantine and Isolation. Centers for Disease Control and Prevention, Quarantine and Isolation, accessed 5 February 2020. <https://www.cdc.gov/>.
- ¹⁷ BALÁZS Péter – GAZDA István: *Egészségügyi szabályozás a XVIII. század végén: Magyar Királyság és Erdély I–II*. Budapest, 2016. Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 540. p.
- ¹⁸ LEDERBERG, J.: Infectious History. *Science*, Vol. 288. 2000. No. 5464. 287–293. p. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.288.5464.287>.
- ¹⁹ Child and Adolescent Immunization Schedule by Age (Addendum updated August 7, 2025) CDC. *Vaccines & Immunizations*. https://www.cdc.gov/vaccines/hcp/imz-schedules/child-adolescent-age.html?CDC_AAref_Val=https://www.cdc.gov/vaccines/schedules/hcp/imz/child-adolescent.html.
- ²⁰ Kötelenző és választható oltások gyerekeknek – Oltási rend. *Gyerek-szoba.hu*. 2017. január 23. <https://gyerek-szoba.hu/baba/kotelezo-es-valaszthato-oltasok-gyerekeknek-oltasi-rend/>
- ²¹ Vö. Informationen. *Deutsche Gesellschaft für Allgemeine und Krankenhaus-Hygiene e.V.* <https://www.krankenhaushygiene.de/informationen/852; Corona-Regelungen: Basis-Schutz und Hotspot-Maßnahmen. Bundesregierung.de>. 2022. március 21. <https://www.bundesregierung.de/breg-de/themen/coronavirus/corona-regeln-und-einschränkungen-1734724>.
- ²² Vö. 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelet veszélyhelyzet kihirdetéséről; 35.SZ/2020. (III. 15.) OBHE határozat a rendkívüli üléskezési szünet során ellátandó bírósági igazgatási és ügyintézési feladatokról; 36.SZ/2020. (III. 16.) OBHE határozat a Veszélyhelyzeti Kabinet létrehozásáról; 47/2020. (III. 18.) Korm. rendelet a koronavírus világjárvány nemzetgazdaságot érintő hatásának enyhítése érdekében szükséges azonnali intézkedésekről; 59/2020. (III. 23.) Korm. rendelet az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humán járvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során a gyermek gondozására, nevelésére tekintettel járó egyes egészségügyi szolgáltatási és családtámogatási ellátásokra való jogosultságok meghosszabbításáról; 60/2020. (III. 23.) Korm. rendelet a veszélyhelyzetre tekintettel az érintéses fizetések egészségügyi biztonsága növelése érdekében szükséges intézkedésekről; 64/2020. (III. 25.) Korm. rendelet az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során egyes gyógyszerek kivételével kapcsolatos intézkedésekről; 67/2020. (III. 26.) Korm. rendelet az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során történő gyógyszerellátással kapcsolatos intézkedésekről; 68/2020. (III. 26.) Korm. rendelet a koronavírus világjárvány nemzetgazdaságot érintő hatásának enyhítése érdekében szükséges azonnali intézkedésekről szóló 47/2020. (III. 18.) Korm. rendelet közterhekkel kapcsolatos részletszabályairól és egyes új intézkedésekről szóló 61/2020. (III. 23.) Korm. rendelet módosításáról; 71/2020. (III. 27.) Korm. rendelet a kijárási korlátozásról (hatálytalan: 2020. VI. 18.); 95/2020. (IV. 9.) Korm. rendelet a kijárási korlátozás meghosszabbításáról (hatálytalan: 2020. VI. 18.); 132/2020. (IV. 17.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet során az elektronikus azonosítási feltételekkel, a végrehajtással és a médiaszolgáltatási díjjal kapcsolatos egyes jogszabályok eltérő alkalmazásáról; 157/2020. (IV. 29.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet során elrendelt egyes egészségügyi intézkedésekről; 1617/2020. (X. 1.) Korm. határozat a koronavírus-világjárvány elleni védekezés érdekében az RT-PCR módszerrel végzett SARS-CoV-2 kimutatására szolgáló vizsgálatlalt összefüggő többletkiadások fedezetének biztosításáról, valamint az influenza elleni védőoltás teljes lakosság részére történő ingyenes rendelkezésre állásának biztosításáról.
- ²³ KOONIN, L. M.: Novel coronavirus disease (COVID-19) outbreak: now is the time to refresh pandemic plans. *Journal of Business Continuity & Emergency Planning*, Vol. 13. 2020. No. 4. 298–312. p. DOI: <https://doi.org/10.69554/GGFG5840>.

Preier Zsuzsanna*

Moson vármegye kulturális egyesületeinek bemutatása a 19. század végén, különös tekintettel a Mosoni Társaskör és a Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet tevékenységére

1. Bevezetés

1.1. Moson és Magyaróvár rövid történeti bemutatása

Moson és Magyaróvár (1939 óta Mosonmagyaróvár) a Hansági Múzeumban őrzött leletek alapján is bizonyítottan több mint kétezer év óta lakott hely. Ez a vidék a római légióktól kezdve szinte valamennyi vándorló törzsnek szálláshelyet biztosított hosszabb-rövidebb időre¹. A római kori Ad Flexum (Magyaróvár) észak felől, a Duna túlsó partjáról érkező támadások ellen védte a birodalom határait s a Duna mentén húzódó, a kereskedelme mellett elsődlegesen hadászati célra kiépített utat. Hasonló szerepe volt később Mosonnak, amely a magyar honfoglalást követően már a nyugatról jövő támadások kivédésére épült. A mosoni vár pusztulása után ezt a szerepet Óvár vette át.² A Lajta–Sár mentén húzódó határok védelmét már I. István korában Moson vármegye volt hivatott betölteni. A vármegye egyike volt az „ezeréves” Magyarország legrégebb és legkisebb vármegyéjének. Moson mint királyi vár és megyeközpont a magyar határok nyugati védelmét látta el. A vár fennállásának és a település várossá fejlődésének Ottokár cseh király hadjárata vetett véget, aki 1271 áprilisában betört az országba. Moson fejlődése egy időre megállt, Óvárról viszont a fejlődés egyre gyorsuló ütemben indult meg.³ Moson és Óvár városiasodását a helybéli kereskedelem és ipar – főleg malomipar – határozta meg. A szemmel látható fejlődést ismerte el Erzsébet, özvegy királyné, amikor 1354-ben a királynői városok rangjára emelte, és többé-kevésbé a királyi városok kiváltságaiban részesítette Óvárt. A várost II. Lajos 1522-ben Budán tartott menyegzője alkalmával feleségének, Mária királynénak adományozta, ettől kezd-

ve a vár és az uradalom sorsa összefonódott a Habsburg családdal.⁴

Moson vármegyét meghatározóan három népcsoport lakta: a magyar, a német és a horvát. A magyarok elsősorban földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Az ipar nálunk kisebb jelentőségű volt.⁵ Ruházatban őrizték a magyar viseletet, csak kevesen hordták a németet. Gyermekeiket úgy nevelték, hogy ne szakadjanak el az ősi szokásoktól.⁶ A német népcsoport nyelvterülete a legnyugatibb községtől, Császárkőbányától keletre, a Rajka–Levél–Mosonszolnok–Mosonszentpéter vonalig terjedt. A német lakosság nem volt őslakó, századokon át megszakításokkal települt be a vármegye területére. Foglalkozásukra nézve földművesek. Ez a kezdetektől kereskedelemmel és fuvarozással párosult, s így együtt vált vagyonosodásuk alapjává. A magyaroknál már jobb módban éltek. A Moson megyei németiség hazafias érzületéről az évszázadok során mindig tanúbizonyságot tett, és valahányszor a haza megmentéséről volt szó, ott küzdött magyar testvérei oldalán.⁷ A horvátok a határmegye északnyugati végein csaknem összefüggő nyelvterületet alkottak Pándorfalutól az országhatárig. Ezen kívül nyelvszigetként Horvátkimlét lakták még. A horvátok is elsősorban földműveléssel foglalkoztak, de a németekhez hasonlóan területi elhelyezkedésük szinte predesztinálta őket a közvetítő kereskedelembe és a fuvarozásba, ugyancsak Bécs irányába. Bél Mátyás feljegyzései szerint tanulni vágyó, fogékony, szorgalmas és rendszerető nép.⁸ Moson vármegye lakossága az állandó háborúskodások, Bécs közelsége, valamint a gyakori betelepüléseknek köszönhetően erősen elnémetesedik, sőt az 1880-as évekre már az ország legnémetebb települése válik. A három nagy népcsoport az 1910. évi népszámlálási adatok alapján a kis nemzetiségeket leszámítva az összlakosság 98,5 százalékát tette ki. Ebből a németek a népesség 55 százalékát, a magyarok 34,9 százalékát, a horvátok pedig 8,6 százalékát tették ki.⁹ Magyaróvár volt Moson megye székhelye, a törvényhatóság és az állami szakigazgatás bizottságai-val és hivatalaival együtt. Ezen központi szervek jelenléte miatt az ügyes-bajos dolgaikkal a megye minden részéből a székhelyre érkezők nagy forgalmat bonyolítottak le.¹⁰

A növénytermesztés magas fokú művelésében fontos szerepet töltöttek be a különböző egyesületek és kísérleti intézetek. Az 1892-ben alapított Mosonvármegyei Gazdasági Egylet mindvégig segítette a gazdákat előadásai-val és útmutatóival. Ezen oktatószerepben ugyancsak jelentős volt az országban második főiskolai intézményként 1818 októberében alapított magyaróvári Gazdasági Tanintézet, amelyet I. Ferenc József 1874-ben akadémiává minősített. A magyar mezőgazdaság előrelépésében, minőségi fejlesztésében jelentős szerepe volt a Földművelésügyi Minisztérium által 1891-ben alapított Növénytermelési Kísérleti Állomásnak. A Tejgazdasági Kísérleti Állomás a századfordulótól induló és gomba módra szaporodó tejszövetkezetek, valamint a gyorsan fejlődő tejipar munkáját segítette.¹¹ Célszerű volt a helyi mezőgazdasági termékeket helyben feldolgozni, ezért a már meglévő ipar és az újonnan ipar, gyáripari alapítások is mezőgazdasági vonatkozásúak voltak. A 19.

* Preier Zsuzsanna, jegyző, Szilsárkányi Közös Önkormányzati Hivatal, ORCID: 0009-0001-7697-5088

század végére Nyugat-Magyarország egyik legnagyobb gyárállalatává nőtte ki magát a mosoni Kühne-gyár, ki-
rendeltségei révén termékeivel szinte az egész országot
behálózta. A kiegyezést kö-
vető gazdasági konjunktúra
a hiteléletet is megélénkí-
tette. Magyaróvárott és Mo-
sonban is működött takaré-
pénztár, a vállalkozók és a
gazdák sűrűn igénybe vették
a kínáló hiteket.¹²

A piarista rend 1739-ben
alapított Magyaróvárott gim-
náziumot. Mivel a gimná-
ziumba csak fiúnövendékek
tanulhattak, a magasabb kép-
zettségre vágyó és hivatott
leánynövendékek számára
az Irgalmas Nővérek 1886
végén Felsőbb Leánynevelő
Intézetet nyitottak. A ma-
gyaróvári városrész egyik
nevezetessége a ma ismét
Hildegardium néven ismert
rég óvoda, amely 1882 óta
működik. Nevadója a ma-
gyaróvári Hildegard-Egylet,
amely 1874-ben kezdődő
tevékenysége révén a város
nevelésügyének fő előmoz-
dítója volt. Az óvoda ala-
pításának évében Albrecht
főherceg támogatásával
alakult meg a Magyaróvári
Hildegard Jótékonyági Nő-
egylet. Fő célja a szegények
segélyezése volt. Mosonban

1891-ben Ostermayer Károly kereskedő végrendeletében
házat ajánlott fel egy óvoda létesítéséhez, amely azóta is
az ő nevét viseli.¹³

Czéh János lakásán 1838-ban nyitott kölcsönkönyvtá-
rat, amely az ország első ilyen jellegű intézményei közé
tartozott, ahol a magyar mellett német és francia nyelvű
könyveket is lehetett kölcsönözni.¹⁴

A kiegyezést követően Moson megyében lassú volt az
egyesületalakulás üteme, melyet ha összevetünk a Dél-
Dunántúl hasonló időszakával, akkor nem láthatunk jelen-
tősebb eltérést. Azt az országos törekvést, hogy a megye
egyesületei a Dunántúli Közművelődési Egylet tagjaivá
váljanak, nem sikerült maradéktalanul megvalósítani.
Az első periódusban, mely 1875-ig tarott, nagyon lassan
emelkedett az évente engedélyezett egyesületek száma.
1875 és az 1882 közötti időben ennek üteme még jobban
lelassult, s csak a következő évtizedben indult be a koráb-
biakhoz képest jelentősebb növekedés.¹⁵ 1876-ban alakult
meg az Önkéntes Tűzoltó-Egyesület Mosonban és Ma-
gyaróvárott egyaránt. Minden nagyobb eseményen szere-
peltek, rendszeres szervezeti életet éltek, összejevozteket,
tanfolyamokat szerveztek.¹⁶

Magyaróvár történetében ugyancsak reformkori kez-
deményezés volt a betegek segélyezésére alakult Karo-
lina Egylet. Az egylet kezdeményezésére gyűjtés indult
egy „Kóroda” felépítésére,
amelyre a vármegye tíz-
ezer forintot kölcsönzött, és
amely 1860–1861-ben épült
fel. A megnyitás Karolina
Augusta özvegy királyné
nevében történt.¹⁷

A megye legrégibb egye-
sületének, a Mosonvármegyei Gazdasági Egyesü-
letnek 1861-ben a megye
akkori főispánja, gróf Zichy
Henrik vetette meg az alapját
azzal, hogy egyévi főispáni
fizetését az egyesület céljaira
felajánlotta. A megye gazda-
sági fellendülésében és meg-
erősödésében az Akadémia
mellett a gazdasági egyesü-
letnek volt oroszánrésze.¹⁸

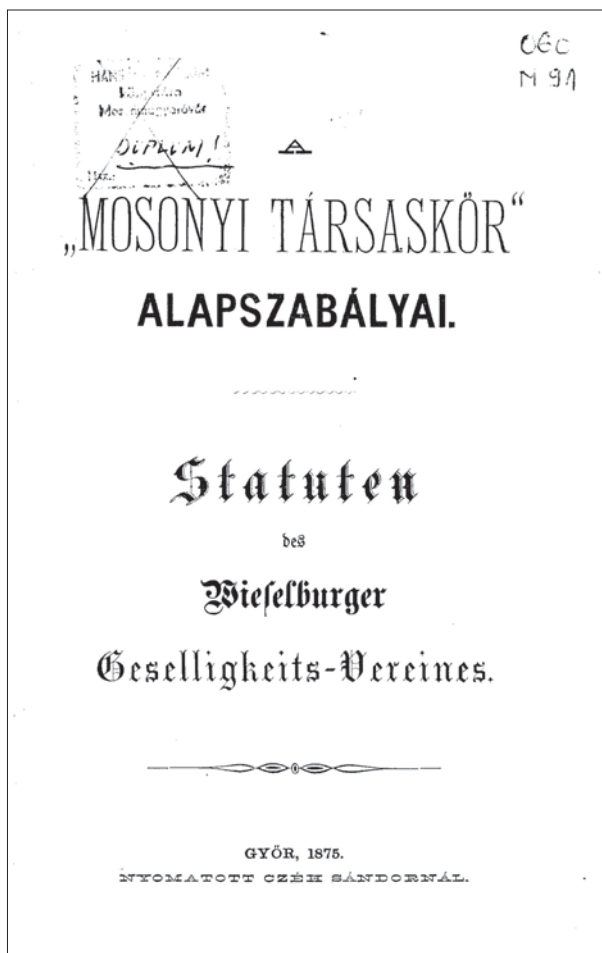
Az egyesületek sorában
fontos megemlíteni a Ma-
gyaróvári Széchenyi Kört,
amely a magyar társadalmi
élet és nemzeti kultúra ápo-
lására és fejlesztésére ala-
kult, 1881-ben. Működvelő
tagsággal rendelkezett az
1882-ben alapított Moson
megyei Történelmi és Régé-
szeti Egylet is, amely alapul
szolgált a mai Hansági Mú-
zeum elődjének megteremté-
séhez, amely az ország első

ilyen intézményeihez tartozott.¹⁹ Moson legrégibb és leg-
nagyobb tagsággal rendelkező egylete volt az 1874-ben
alakult Mosoni Társaskör.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy Moson és Magyaró-
vár fejlődésének keretei mezőgazdaságilag biztosítva vol-
tak, iparilag is ígéretes jövő előtt álltak, mindezekhez pe-
dig megfelelő anyagi és szellemi tőke párosult.

2. A Mosoni Társaskör

A Mosoni Társaskör történetét és működését főként a saj-
tó hasábjai segítségével lehet rekonstruálni. A leírás ezért
az 1888. július elsejétől induló sajtóra és a Hansági Mú-
zeum Könyvtárában fennmaradt *Mosoni Társaskör alap-
szabályaira*²⁰ épül. Mosonban a németajkú lakosság volt
többségben a magyar lakossággal szemben, ezért a Mo-
soni Társaskör először német nyelven, a későbbiekben, a
magyarosító törekvések hatására magyar nyelven hirdette
rendezvényeit.

A Mosoni Társaskör Alapszabályai²¹

2.1. A Társaskör megalakulása

Az 1866-ban szerveződött a Mosonyi Férfi Dalárda Egy-
let, amely 1874. április 12-én tartott közgyűlésen nevét
Mosoni Társaskörre változtatta. A zenészeti-szavalati és
egyéb műelőadásokat erre felkért művészek és írók köz-
reműködésével kívánták megrendezni. Elhatározták alka-
lomszerűleg nyilvános hangversenyek szervezését belépti
díj mellett, amelynek jövedelméből az egylet részben saját
vagyonát gyarapította, részben jótékony célokra adakoz-
tak.²² Így került sor arra, hogy 1890. október 28-án a Mo-
soni Társaskör a magyaróvári és devecseri tűzkárosultak
megsegítésére estélyt rendezett, amelynek teljes bevételét
felajánlották a rászorulóknak,²³ de rendeztek hangver-
senyt a mosoni szegénygyerekek javára is.²⁴

2.2. A Kör szervezeti felépítése

A Társaskörnek a tagjai közé tartoztak az „alapító tagok”,
akik az egylet pénztárába egyszer s mindenkorra 100 fo-
rintot fizettek be, a „rendes tagok”, akiket a közgyűlés
érdemeik elismerésül választott. Minden tag az ünne-
pélyekre és a rendezvényekre családját és egy vendéget
hívhatott meg.²⁵ A tagdíj nagyon magas volt, még a Szé-
chenyi Kör éves tagdíját is felülmúlta, amely 1880-ban
4 forintot tett ki. Ennek ellenére egy 1908. december 3-i
adat szerint a társaskörnek 102 tagja volt.²⁶ Az egyletnek
olyan ismert személyek is a tagjai voltak, mint Kühne Ede
és családja, Flesch Károly, a híres hegedűművész vagy ifj.
Rauchbauer Károly, akit az egylet tagjai sorából emeltek a
bírói székbe.²⁷ Kühne Ede nyitotta meg 1866-ban az egy-
let első közgyűlését, amelyen a kör első elnökének választ-
tották meg. A millenniumra ő maradt az egyetlen alapító
tag.²⁸ Az egylet igazgatását az elnök, az alelnök, a választ-
mányi tagok, a jegyző, a pénztárnok, a gazda, az ügyész,
az irattárnok végezték, akiket az évi rendes közgyűlésen
egy évre választottak meg. Az elnök képviselte az egyletet
a hatóságok előtt, és az ő joga volt összehívni a tagokat
közgyűlésre. Feladatai közé tartozott minden egyleti évről
a közgyűlés elé jelentést terjeszteni az egylet működéséről
és állapotáról. Az alelnök az elnök akadályoztatása ese-
tében annak teljes hatáskörében lépett fel. A választmány
a tisztségviselőknél kívül 12 egyleti tagból állt, akik közül 6
tag zenei képzettséggel kellett hogy rendelkezzen. A vá-
lasztmány tagjaiból került ki a „rendelkező bizottság”,
amelynek feladata volt előkészíteni az egylet művelzeti
estélyeit, vigadalmait, a hangversenyeket és a társaskör
bálját. A jegyző szerkesztette a tanácskozási jegyzőköny-
vet a közgyűléseken, nyilvántartotta a tagok névsorát,
szerkesztette továbbá az egyleti okmányokat, határozato-
kat és egyéb kiadványokat. Ő őrizte az egylet pecsétjének
iratait. A gazda feladata volt a helyiségek felszerelése, he-
lyes berendezése, díszítése, a jegyszedők felfogadása és a
közönség kényelmi igényeinek kielégítése. A pénztárnok
kezelte az egylet pénzügyi vagyonát, nyilvántartotta és be-
szedte a tagdíjakat. Az ügyész a társaskör jogi ügyeit kép-
viselte a hatóságok és bíróságok előtt. Az irattárnok pedig
az egylet zeneműveit, hangszereit és egyéb iratait gon-

dozta.²⁹ Az elnöknek joga volt rendkívüli közgyűlést ösz-
szehívni, 15 egyleti tagnak az ok megnevezésével írásba
foglalt kérelmére pedig köteles volt közgyűlést hirdetni.³⁰
A Mosoni Társaskör elnöke az 1874-es újjáalakulásakor
Bókay Lajos mérnök volt, jegyzője pedig Fábry Nándor,
Moson megye egyik leghíresebb numizmatája és a Törté-
nelmi és Régészeti Egylet tevékeny tagja.³¹ Az egyleti év
mindig október hó elsejével kezdődött és szeptember hó
végével záródott.³²

2.3. Estélyek és rendezvények

Rendezvényeik igen magas színvonalúak voltak zeneileg
is, a város családjainak nívós zenei képzettsége folytán.
Igazából a szórakozás, bálozás hozta össze az egész egyle-
tet. „Ott ahol jól akar mulatni az ember, ott ahol a jókedv-
nek határa nincs, ott ahol igazán csak vigadni tud a fiatal-
ság, az a Mosoni Társaskör” – írta a *Mosonvármegye* című
lap 1909. április 29-i számának címlapján.³³ Az estélyek,
rendezvények helyszíne a Fehér Ló vendéglő nagyterme
volt. A nagyterem színpadát a Kühne család segítségével
sikerült 1913-ban felújítani.³⁴ Nagy sikerrel mutatták be
Csiky Gergely *A nagymama* című háromfelvonásos víg-
játékát³⁵ és Virág Gyula királyi albíró *A bóbítás galamb*
című egyfelvonásos népszínművét.³⁶ Sőt a Széchenyi
Körrel közösen itt vitték színre Virág Gyula *Piroska* című
népszínművének előadását, 1903. május 3-án.³⁷ Az esté-
lyek elsősorban műkedvelő előadások voltak, és akkor
tartották igazán színvonalasnak őket, ha híres művészek
is felléptek rajtuk. 1881. november 7-én tartotta a Mosoni
Társaskör a XV. táncestéllyel egybekötött alakulási ünnepé-
lyét. 1881-ben Domitrovich Elvira, Moson megye szülötte,
a müncheni színház tagja lépett fel, s ráadásként magyar
népdalokkal szórakoztatta a közönséget.³⁸ A kör tagjainak
sorából indult világot bejáró útjára a már említett Flesch
Károly hegedűművész és zenepedagógus. A *Mosonme-
gyei Lapok* rendszeresen tudósított fellépéseiről:

„A legnagyobb tetszést Flesch Károly művész hegedű-
játéka aratta, ki valóban többet nyújtott, mint e közön-
ség várt. Szép reményekre jogosító tehetsége és ismert
szorgalma mellett bizonyára az elsőrangú hegedűmű-
vészek közé küzdi fel magát Mosonymegye dicsősé-
gére.”³⁹

Az egylet csak alkalmi dalárdát tudott felállítani. Mű-
kedvelőkori dalosokról tudunk 1895-ből és 1911-ből.⁴⁰
Változást hozott Moson zenei életében a Kühne-gyári
munkásdalárda megalakulása Vajda István állami tanító
vezetésével, 1903-ban.⁴¹ A meghívott művészek egyesé-
vel vagy párosával jöttek, mint például Maitinczy Emma
és Cseh Tamás a pozsonyi színházból.⁴² Az estélyek közül
a legnépszerűbbek a bálók voltak. 1901-től egy 15 tagú
bálbizottságot hoztak létre, amelynek feladata a bálók
előkészítése volt.⁴³ 1906 óta minden szilveszterkor óév-
búcsúztató estélyt tartott a társaskör, igen nagy sikerrel.⁴⁴
A kör fő táncestélye a farsangi álarcosbál volt. Bohóces-
télyt ritkán tartottak, ezek közül kiemelkedik az 1895. évi.

Ekkor az Osztrák–Magyar Monarchia festői népviseletein kívül a jelmezesek felvonulása és tánca emelte a hangulatot.⁴⁵ Az estélyeken a bemenetelért a nem tagoknak természetesen fizetniük kellett, s az ilyen rendezvényeket gyakran jótékonykodással is egybekötötték.⁴⁶ 1899-ben Kühne Károly amerikai újtjáról tartott kétórás szabad előadást, amelyet mindvégig talpraesett megjegyzéseivel fűszerezett.⁴⁷ 1900-ban Flesch Károly apja dr. Flesch Salamon orvos tartott ismeretterjesztő előadást *Egy fejezet az egészségtanból mikroszkópiai demonstrációkkal* címmel.⁴⁸ A Mosoni Társaskör egyedülálló érdeme, hogy lehetőséget nyújtott az embereknek, Moson lakói számára a szórakozásra, mulatozásra és a kapcsolódásra. Ez az egyesület volt az Mosonban, amely közelebb hozta a község egész polgárságát.

3. A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet

3.1. Előzmények

Magyarországot a 19. század első felében a fő- és köznevelés legjobbjai által indított és vezetett reformmozgalom emelte az európai polgári államok sorába. Hagyományosan az 1825. évi első reformországgyűléstől számítjuk ezt a korszakot, amikor gróf Széchenyi István felajánlotta éves jövedelmét „...oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segíti elő honosainknak magyarokká nevelését” felállítására.⁴⁹ Széchenyi példáját sokan követték, s a felajánlásokból 1830-ban megkezdhetette működését a Magyar Tudományos Akadémia, amely egy kézben, szervezeten fogta össze a magyar szellemi életet. 1867-ben létrehozták a Magyar Történelmi Társulatot,⁵⁰ amely már a megalakulása évében kiadta hivatalos lapját, a *Századokat*. 1868-ban jelent meg a belügyminisztérium rendelete, amely a vasútépítések során előkerülő leletekre bejelentési kötelezettséget írt elő.⁵¹ A pénzügyminiszter 1873. november 12-én kelt rendelete megszűntette az államkincstárnak fennmaradó érmék és régiségek beolvasztási kötelezettségét, és értékesítési módját közérkeztetésben határozta meg, így teremtve jobb vásárlási lehetőséget a vidéki múzeumoknak és magángyűjtőknek.⁵² 1881-ben adták ki a műemlékek fenntartásáról szóló törvényt, amely négy fejezetben fog-

lalta össze a műemlékek gondozását, a fenntartás céljából történő kisajátítását, a büntető határozatokat és a Műemlékek Országos Bizottságának felállítását.⁵³ A Magyar Történelmi Társulat mellett szinte valamennyi megyében megalakultak a helytörténet-kutatás vidéki szervezetei, egyesületei, és helytörténeti forráskiadványok, feldolgozások egész sorát adták ki. Megnyiták a kutatók előtt az egyházmegyei levéltárak, főúri, nemesi családok sora tetten hozzáférhetővé családi levéltárának iratait, és nem volt hiány mecénásokban sem.⁵⁴ 1877-ben Moson vármegye a Magyar Történelmi Társulat alapító tagjai közé lépett. „A társulat örömdetes tudomásul veszi és köszönetét írásban is tolmácsolandja” – írta a *Századok* című folyóirat.⁵⁵ A régészet és a gyűjtés nem volt ismeretlen fogalom sem a megyében, sem a városban. Mosonszentmiklóson báró Sina Simon cukorgyár-tulajdonos már az 1850–1860-as években „uradalmi múzeumot” létesített. Ennek anyagát régészeti leletek képezték, amelyeket saját ásatásai során gyűjtött össze.⁵⁶ Trachovics Remig 1884-ben bekövetkezett haláláig bencés apátsági levéltárnokként elévülhetetlen érdemeket szerzett a történelemkutatás terén. 1875-ben Trefort Ágoston vallás és közoktatás miniszter „a hazai műemlékek felkutatása, megóvása és megismertetése körül kifejtett buzgó és sikeres tevékenységéért [...] a magyar országos műemlékek bizottságának kültagjává kinevezi”. Három évvel később Pulszky Ferenc kérte fel az

Országos Régészeti és Embertani Társulat elnökéeként, hogy „szíveskedjék hozzánk csatlakozni és saját körében társulatunk érdekében buzgolkodni”.⁵⁷

3.2. Az egylet megalakulása

Nem volt tehát ismeretlen fogalom a megyében a múzeum, a történelmi emlékek gyűjtése, a régészet. Ez kedvező talajt jelentett a megyei történelmi egyesület, megyei múzeum létrehozására. Már csak egy olyan ember hiányzott, aki nemcsak a gondolatot, de a tettet is fontosnak tartotta, és felvállalta a kezdeményezést, a szervezést. Erre a feladatra a magyaróvári piarista gimnázium tudós tanára, Ivánfi Ede⁵⁸ vállalkozott.

Ivánfi Ede⁵⁹

3.3. Ivánfi Ede munkássága

A magyaróvári piarista gimnázium régészeti gyűjteményének alapját Ivánfi Ede, a gimnázium történelemtanára

vetette meg. A magát avarkutatónak tartó Jancsyk Béla – ez volt az eredeti neve – a Pozsony megyei Somorján látta meg a napvilágot. Diákéveit Pozsonyban töltötte, majd 1846-ban a piarista rend szerzetese lett, ekkor változtatta nevét Ivánfi Edére. Tanulmányutakon sokat járt külföldön, látogatta a külföldi múzeumokat. Tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak, az Országos és Délmagyarországi Régészeti Társulatnak és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társulatnak. Az 1879–1880-as tanév kezdete előtt Magyaróvárra helyezték, és több mint egy évtizedig a piarista gimnázium tanára volt.⁶⁰ 1885. évi május hó 25-én a 27.888 sz. a. kelt miniszteri rendelet által jóváhagyott alapszabályok alapján megalakult a Mosonvármegyei Történelmi és Régészeti Egylet, amelynek szellemi atyja, életre hívója – Deininger Imre gazdasági akadémiai tanár támogatása mellett – Ivánfi Ede volt. Régészeti munkássága mellett híres volt mint kertész, mint nagy rózsatermelő és virágkedvelő is.⁶¹

3.4. Deininger Imre tevékenysége

Ivánfi kezdeményezésének lelkes támogatója és segítőtársa volt Deininger Imre a magyaróvári Gazdasági Akadémia tanára. A magyaróvári intézetben szerzett oklevelet, majd rövid esztergomi tartózkodás után Debrecenbe hívták tanárnak. 1874 őszén helyezték át Magyaróvárra, akkor, amikor az intézetet gazdasági akadémiává nevezték át. 1876-os ásatásai során Nyáry Jenő az aggteleki barlang települési rétegében nagy mennyiségű gabonaleletet tárt fel, és ezeket Magyaróvárra küldte vizsgálatra. Deininger 24 fajt mutatott ki a neki küldött leletanyagban. Azért különös jelentőségű ez a vizsgálat, mert ezzel egy teljesen új tudományág született meg hazánkban és éppen városunkban: a régészeti növénytan, vagyis az archeobotanika. Fiatal tudományág volt ez, alig 10 évvel azelőtt, 1865-ben született meg Oswald Heer svájci feltárásai során, és a fellendülőben lévő magyar régészet Deininger jóvoltából hamarosan a legújabb módszereket, a botanikusok és más természettudományos kutatók segítségét is igényelhette.⁶² Így találkozhatott egymással Magyaróvárott a két tudós, Ivánfi Ede és Deininger Imre, akik elkezdték szervezni a régészeti egyletet 1882-ben. Deiningert 1884-ben ki-nevezték a keszthelyi Gazdasági Tanintézet igazgatójává, így elkerült Moson megyéből.⁶³

3.5. Az alakuló közgyűlés

1882. augusztus 5-én kelt a Deininger Imre akadémiai tanár, Ivánfi Ede gimnáziumi tanár, Major Pál királyi tanácsos, dr. Sötér Ágost és Steiner Márton apát-plébános aláírásával ellátott, a megye összes községébe szétküldött és kifüggesztett körlevél, amelynek útján felhívták az ügy iránt érdeklődők figyelmét, hogy aki a nemes célban segíteni tud, akár mint az egylet tagja, akár mint annak pártolója, azt Magyaróvárott a vármegyei székház nagytermében 1882. évi szeptember hó 2-án délelőtt 9 órakor tartandó alakuló közgyűlésre meghívják.⁶⁴ Az eredmény lehangozó

volt: az egész megyéből mindössze heten jelentek meg. Az érdeklődés hiánya nem akadályozta meg azt, hogy a lelkes kis csoport az alapszabály tervezetét megvitassa, és az Egylet ideiglenes megalakulását jelentse ki. Ideiglenes elnökké dr. Sötér Ágostont, ideiglenes jegyzővé dr. Nagy Kristófot választották meg. Az ideiglenes elnökséget felkérték az alapszabályok helybenhagyás végetti felterjesztésére, és az összes szervezési teendők elvégzésére.⁶⁵ Az alakuló közgyűlésen megvitattott szabályokat a Belügyminisztérium nem fogadta el, és azokat módosítás végett visszaküldte. A módosított alapszabályokat a Belügyminisztérium 1883. június 5-én kelt rendeletével hagyta jóvá.⁶⁶ Mindezek ellenére a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium csak 1885-ben, amikor az Egylet ásatásainak eredményei az országos régészeti kongresszuson a szakemberek figyelmét felkeltették, ismerte el hivatalosan a Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egyletet.⁶⁷

3.6. Az Egylet szervezeti felépítése

Az alapszabály kimondta, hogy az egylet célja: „A megyében létező őskori, ókori és középkori műrégiségek gyűjtése, ásatások eszközölése, s a leleteknek egy Magyaróvárott felállítandó régiségtárbeli csoportosítása.” Továbbiakban kihangsúlyozta, hogy az Egylet gyűjteménye Moson megye tulajdonát képező és az Egylet tiszteletbeli elnöke Moson megye mindenkori főispánja.⁶⁸ Az 1883. október 6-ra összehívott közgyűlésen 13 tag jelent meg. Az ideiglenes megválasztott elnökség beszámolt az Egylet eddigi működéséről és beadta lemondását. Bár Sötér kezdetben vonakodott, végül mégis elnökké választották, a közgyűlésen ugyanis kimondta: „...más elnököt nem választ, s ha a választás el nem fogadtatik az egész ügyet elejtjük...”⁶⁹ Az elnök a régészeti, Ivánfi pedig alelnökként a történelmi kutatás irányítását vállalta. Átvizsgálta a dunacsunyi Jankovits családtól kapott közel félezer okiratot tartalmazó családi levéltárat, nemcsak rendszerezte az iratokat, hanem közel 100 darabot kivonatolt és fel is dolgozott.⁷⁰ A közgyűlés felkérte Sötért, hogy szerezze meg a megye támogatását az egylet részére. Moson megye vezetősége Sötér kérésének eleget téve a következő határozatot hozta:

- „1. Mosonmegye közönsége a Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egyletbe örökös tagminőségben belépve az Egylet védnökségét elfogadta.
- Engedélyt ad az egyletnek, hogy a Megye címerét saját címerének, mint köriratnak alkalmazása mellett egyleti pecsétnek is alkalmazhassa. Az Egyletnek azon kérése, hogy rendes évi segélyben részesítsék nem adatik meg. Végül az Egyletnek azon szándéka, hogy részére beszerzett és még ezután beszerzendő leleti elhelyezése végett a megyei székházban egy szobából álló helyiség jelöltesse ki ezúttal mellőztetik, de a megye új székházának felépülése után figyelembe fogja vétetni.”⁷¹

Az Egylet tagságát örökös, alapító, rendes és tiszteletbeli tagok alkották. Az Egylet tagja lehetett minden feddhetetlen előéletű polgár, mindkét nembeli egyén, továbbá község vagy más erkölcsi személy vagy egylet, amely utóbbiak magukat egy küldött által képviseltették. Így lehetett örökös tag a megye, Frigyes király herceg, császári és királyi fensége magyaróvári uradalma, galánthai herceg Esterházy Miklós őfőméltósága, vagy például Vaszary Kólos Ferenc bíbornok, aki Magyarország hercegprímása volt. Tiszteletbeli tag volt többek között Pulszky Ferenc őméltósága, egyetemi tanár és a Nemzeti Múzeum Régiség-tárának őre, dr. Török Aurél önagysága, az Antropológiai Múzeum igazgatója és dr. Lipp Vilmos kanonok önagysága,⁷² a Ferenc József rend lovagja, akinek jelentős szerepe volt a vas megyei régészeti egylet létrehozásában.⁷³ A *Századok* 1884-ben adott hírt először az Egyletről:

„Mosonymegyében sikerült egy történeti és régészeti egyletet alakítani, melynek eddig 4 örökös /100 frt./, 3 alapító /50 frt./ és 56 rendes /3 frt./ tagja van. Az Egylet már meg is alakult, s a tisztviselői a következők: elnök: dr. Sötér Ágost, alelnök: Ivánfi Ede, titkár: dr. Nagy Kristóf, választmányi tagok: Alleker Lajos tanár, Braun Adolf plébános, Deininger Imre tanár, Fábry Nándor régész és Zechmeister József ügyvéd.”⁷⁴

Az egyleti ásatásokból nyerendő leletek az Egylet tulajdonát képezték.⁷⁵ Az Egylet minden év januárjában a közgyűlés előtt tárgyalta tevékenységét és a pénztáros jelentését. Ásatásokat eszközölhetett, kiállításokat rendezett és az Egylet nevében vétel és csere esetében is jogérvényesen intézkedhetett.⁷⁶ Az Egylet az 1881. július elsejével megjelenő *Mosonymegyei Lapok* egyik alapítója és kiadója volt a Széchenyi Kör mellett, így az egyleti hírek hétre-hétre megjelentek az újság hasábjain.⁷⁷

3.7. Az Egylet tevékenysége

A kezdeti kutatómunkát a közvélemény egy része kételkedéssel és lekicsinyléssel fogadta, kétségbe vonva azt a feltevést, hogy a megye területén is találhatók érdemleges régészeti leletek. Ennek ellenére a lelkes munka meghozta az elismerést és az anyagi gyarapodást. 1886-ban a Moson Megyei Takarékpénztár 50 forintnyi segélye és a győri káptalan 25 forintnyi adománya mellett „ő felsége Ferencz József apostoli királyunk az Egylet tudományos törekvéseinek előmozdítására a belügyminisztérium által 300 forintot küldött”.⁷⁸ A megyétől befolyó pénzből, s az adományokból Sötér ásatásokat szervezett. Tízezer darabból álló régészeti és numizmatikai gyűjteményt hagyott hátra.⁷⁹ 1885-ben került elő Csuny község határában az első avar sír, amely többszázas temetőhöz tartozott. Több éven keresztül folytatott ásatásokat Csuny községben Sötér. Elsőként vezette be a leletek síronkénti csoportosítását.⁸⁰ 1886 júniusában Pulszky Ferenc a múzeumok országos felügyelője levelet intézett az Egyletnek, amelyben elismerően nyilatkozott működéséről és a kulturális életben betöltött szerepéről. Pulszky levele után az Egylet

vezetősége kieszközölte a császári és királyi közös hadügyminisztérium azon rendeletét, amely a brucki katonai tábor területén utász hadgyakorlatok és építések alkalmával előkerült leletek ne Bruck városának levéltárába, hanem az Egyesületnek régiség-tárába szállíttassanak.⁸¹ A *Századok* 1887-ben adott hírt arról, hogy Sötér Ágost rendelkezésére álló leletek alapján feltételezi, hogy Ad Flexum római erőd nyomai ugyancsak a város határában, a Lajta és a Duna kanyarulatánál lehetett.⁸² Az eredmények és az anyagi erősödés lassanként felszámolta az Egylet szembeni kezdeti passzivitást. 1886 elején 104, az év végén már 133 volt a rendes tagok száma, a következő esztendőben ez 182-re bővült, s ezzel jelentősen emelkedett a tagdíjakból származó bevétel is.⁸³ 1886-ra elkészült Major Pál *Mosonmegye monográfiája* című kétkötetes munkája, amely a megye természetrajza, népességi, gazdasági és közigazgatási viszonyai mellett adatokat nyújt a megye múltjából is.⁸⁴ A *Monográfiának* azonban volt egy szembevethető hiányossága, az, hogy nem foglalkozott az őskor történetével.⁸⁵ Az egylet igazgatóválasztmányának 113/1896. sz. a. kelt határozata alapján a honfoglalás ezeréves ünnepélyének emlékére egyleti *Emlékkönyv* szerkesztését tűzte ki célul.⁸⁶

3.8. Ivánfi Ede és Sötér Ágost vitája

Az *Emlékkönyv* megjelentetésének körülményei azonban 1898-ban árnyékot vetettek az egylet tevékenységére. Ivánfi Ede az egylet és a vármegye törvényhatóságától kapott megbízás alapján hozzáfogott *Moson megye monográfiájának* megírásához.⁸⁷ A Magyar Tudományos Akadémiaától kedvező bírálatot kapott, és a *Századok* is hírt adott a műről:

„A legtöbb vármegye és a város a millenium alkalmából már kiadta monográfiáját... Sajnálattal értesültünk, hogy Mosony megye monográfiája még nincs sajtó alatt. Sőt a pénzügyi viszonyok miatt egyhamar nem is lehet remélni, hogy sajtó alá kerüljön. Nagy mulasztás ez a megye részéről s hisszük, hogy fognak módokat találni kiadására.”⁸⁸

Megjelenése azonban a mai napig várat magára. Ivánfi 1898. szeptember 3-án nyílt levélben írta meg a *Századok*-ban, hogy azért nincs pénz a monográfia kiadására mert Sötérnek és a megye alispánjának köszönhetően az Egylet közgyűlése egyetlen krajcárt sem szavazott meg ezen nemes célra.⁸⁹ Ugyanezen évben megjelent Sötér válasza a *Századok* hasábjain. Leírta, hogy Ivánfi az általa gyűjtött adatokat, „föltett magán kincsként” őrizte, így fogalmuk sem volt a készülő mű terjedelméről és értékéről.⁹⁰

3.9. A múzeum felépítése

A nagyobb részt régészeti leletekből álló múzeumi gyűjtemény kezdetben a városháza nagytermében, 1887-től a régi megyeháza egyik földszinti helyiségében kapott helyet.

A „kiállítási irodában” minden nap 9-től délután 5 óráig ügyeletet tartott az Egylet vezetősége. A kiállítást vasárnap délelőttönként tekinthette meg az érdeklődő közönség.⁹¹ A vármegye közönsége 1904-ben határozatot hozott, hogy „a múzeum részére új épületet kell emelni”. A közgyűlés a múzeum építésére kölcsönt szavazott meg, a város pedig ingyen biztosította a telket.⁹² A múzeum épületének tervezésével Hönel Béla magyaróvári építésszt bízták meg. Az építkezés 1910-ben vette kezdetét és 1912. október elsejére teljesen el is készült. Az első állandó kiállítás Bella Lajos régész és dr. Krammer Dezső közreműködésével 1913 októberében nyílt meg.⁹³ Az első világháború kitörése következtében a múzeumot lezárták, helyén hadikórház és laktanya működött, a háború utolsó éveiben pedig gabonarakárként, majd káposztasavanyítóként funkcionált.

PREIER, ZSUZSANNA

Vorstellung der Kulturvereine des Komitats Moson am Ende des 19. Jahrhunderts, unter besonderer Berücksichtigung der Aktivitäten des Mosoni Gesellschaftskreis und des Historischen und Archäologischen Verein des Komitats Moson
(Zusammenfassung)

Das Ziel dieser Arbeit ist es, die Entstehung und Entwicklung des Vereinswesens darzustellen, mit besonderem Augenmerk auf die Anfänge im 19. Jahrhundert sowie auf die gesellschaftlichen, wirtschaftlichen und kulturellen Faktoren, die zur Gründung dieser Organisationen beigetragen haben. In der heutigen Zeit, in der das Interesse an der Vereinsgründung wieder zunimmt, lohnt es sich, die Merkmale der damaligen Vereinsstrukturen kennenzulernen – einschließlich ihrer Satzungen, organisatorischen Strukturen sowie des Alltagslebens, der Denkweise und der Freizeitaktivitäten der Mitglieder. Im Rahmen der Untersuchung werden die wesentlichen Merkmale der Ver-

4. Utószó

Remélhetőleg sikerült bemutatnom e feldolgozás során, hogy az egyesületi élet mennyire természetes és nélkülözhetetlen a 19. század végi Magyarországon. Moson és Magyaróvár az összefüggő német nyelvterület peremrészén helyezkedett el, ezért nagyon erős volt a német hatás, így a teljes elmagyarosodásra, asszimilációra Moson megye területén nem volt esély. A két település története és kulturális viszonyai összefonódnak a vizsgált korszakban, mintegy megelőzve az 1939-es egyesítést. Feltárul előttünk, hogy a korszak polgára vagyonának, tudásának és szakértelmének köszönhetően milyen aktív szerepet vállalt a közösségben. Céлом, hogy a ma élő emberek megismerhessék, hogy hogyan éltek, miként gondolkodtak elődeink, mennyire más, s talán emberibb volt az a mára már kissé feledésbe merült világ.

PREIER, ZSUZSANNA

Presentation of Cultural Associations in Moson County at the End of the 19th Century, with Particular Emphasis on the Activities of the Moson Social Club and the Moson County Historical and Archaeological Society
(Abstract)

This study is aimed at presenting the formation and development of associational life with special regard to both the beginnings in the 19th century and the social, economic and cultural factors contributing to the establishment of these associations. Nowadays, when there is a renewed interest in the establishment of associations, it is worth getting to know the characteristics of the operation of associations of the period, including their rules and bylaws, their organizational structure, as well as the everyday life, the way of thinking and the leisure activities of the members.

The research explores the main characteristics of the operation of the associations, their impact on the local com-

munities, and the cultural and scientific values created by them. The study aims to provide an insight into the everyday life and activities of the examined associations. The historical analysis helps to understand how the previous generations thought, what values they followed, how their community lives were shaped, and what traditions we were left by them. The cultural heritage created by associations – museums, libraries, local press and other institutions – still play a crucial role in the preservation of local cultural heritage.

Jegyzetek

- ¹ THULLNER István (szerk.): *Mosony vármegye. Helytörténeti olvasókönyv (kismonográfia)*. Győr–Mosonmagyaróvár, 1993. Győr–Moson–Sopron Megyei Pedagógiai Intézet, 79. p.
- ² PUSZTAI Rezső: Moson és Magyaróvár a római kortól a XV. századig. In BÖRÖNDI Lajos: *Mosonmagyaróvár. Az ország kapuja*. Mosonmagyaróvár, 1996. Mosonmagyaróvár Önkormányzata, 8. p.
- ³ HALLER János: *Moson vármegye történeti földrajza*. (1941) (Mosonmagyaróvári Helytörténeti Füzetek IX.) Szerk. Tuba László, Mosonmagyaróvár, 1988. Mosoni Polgári Kör–Győr–Moson–Sopron Megyei Önkormányzat–Mosonmagyaróvár Város Önkormányzata, 90–92. p.
- ⁴ BÉL Mátyás: *Az újkori Magyarország földrajzi–történelmi ismertetése. Moson vármegye*. (Moson–Magyaróvári Helytörténeti Füzetek. IV.) Szerk. Hámos Vilmos, Mihály Ferenc, Moldoványi Géza, Pusztai Rezső, Tuba László, Mosonmagyaróvár, 1985. Győr–Sopron Megyei Levéltári Igazgatóság–Hazafias Népfront Mosonmagyaróvári Bizottsága–Mosonmagyaróvári Múzeumbárát Egylet, 38. p.
- ⁵ HALLER 1988. 90–92. p.
- ⁶ BÉL 1985. 43–44. p.
- ⁷ HALLER 1988. 92–95. p.
- ⁸ Uo. 95–97. p.
- ⁹ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. 1. rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. I. Általános jelentés. (Magyar Statisztikai Közlemények 42. kötet) Budapest 1912. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 26. p.
- ¹⁰ RUFF Andor (szerk.): *Mosonmagyaróvár emlékkönyve*. Magyaróvár, 1929. 21. p.
- ¹¹ VÖRÖS Antal: *Óvár; Óvár... A Mosonmagyaróvári Agrártudományi Főiskola 150 éve. 1818–1968*. Budapest. 1968. Mezőgazdasági Kiadó, 111–123. p.
- ¹² THULLNER 1993. 183–197. p.
- ¹³ HALLER 1988. 20. p.
- ¹⁴ THULLNER 1993. 213–215. p.
- ¹⁵ Uo. 212. p.
- ¹⁶ Uo. 214. p.
- ¹⁷ Uo. 215. p.
- ¹⁸ HALLER 1988. 138–139. p.
- ¹⁹ Uo. 141–142. p.
- ²⁰ *A mosonyi társaskör alapszabályai*. Győr, 1875. Hansági Múzeum Könyvtára 1634. sz. 1 p.
- ²¹ Kép forrása: szerzői közlés. Huszár Gál Városi Könyvtár, digitalizált dokumentumok. <http://www.hgkmoar.hu/index.php/adatbazisok/digitalizalt-dokumentumok>.
- ²² Uo. 2–3. p.
- ²³ A Mosoni Társaskör. Hírek. *Mosonmegyei Lapok*, 1890. (október 19.) 42. sz. 152. p.
- ²⁴ A társaskör mulatsága. Hírek. *Mosonmegyei Értesítő*, 1898. (február 27.) 8. sz. 2. p.
- ²⁵ *A mosonyi társaskör alapszabályai*. Győr, 1875. Hansági Múzeum Könyvtára 1634. sz. 6. p.
- ²⁶ A Mosonyi társaskör közgyűlése. *Mosonvármegye*, 1908. (december 3.) 22. sz. 2. p.
- ²⁷ A mosoni társaskör. Hírek. *Mosonvármegye*, 1910. (december 11.) 48. sz. 3. p.
- ²⁸ A mosoni társaskör. Hírek. *Mosonvármegye*, 1896. (április 18.) 16. sz. 65. p.
- ²⁹ *A mosonyi társaskör alapszabályai*. Győr, 1875. Hansági Múzeum Könyvtára 1634. sz. 16–17. p.
- ³⁰ Uo. 21–22. p.
- ³¹ Uo. 30. p.
- ³² Uo. 25–26. p.
- ³³ A mosoni társaskör estélye. Hírek. *Mosonvármegye*, 1909. (április 29.) 34. sz. 1. p.
- ³⁴ A Mosoni Társaskör közgyűlése. *Mosonvármegye*, 1913. (február 6.) 11. sz. 2. p.
- ³⁵ A mosoni társaskör estélye. *Mosonvármegye*, 1912. (április 11.) 33. sz. 3. p.
- ³⁶ Mosoni Társaskör. Hírek. *Magyaróvári Hírlap*, 1903. (február 6.) 42. sz. 3. p.
- ³⁷ A mosoni társaskör. Hírek. *Magyaróvári Hírlap*, 1903. (április 19.) 16. sz. 3. p.
- ³⁸ A kisdédek ünnepe. Hírek. *Mosonmegyei Lapok*, 1891. (július 5.) 27. sz. 115. p.
- ³⁹ A mosoni társaskör. Hírek. *Mosonmegyei Lapok*, 1889. (október 11.) 42. sz. 229. p.
- ⁴⁰ A mosoni társaskör. Hírek. *Mosonvármegye*, 1911. (május 11.) 13. sz. 112. p.
- ⁴¹ A munkásdalárda megalakulása. Hírek. *Mosonvármegye*, 1903. (január 25.) 4. sz. 89. p.
- ⁴² A mosoni társaskör mulatsága. Hírek. *Mosonvármegye*, 1908. (december 24.) 28. sz. 4. p.
- ⁴³ A mosoni társaskör. Hírek. *Mosonvármegye*, 1901. (január 1.) 1. sz. 5. p.
- ⁴⁴ Társasköri szilveszter – estély. Hírek. *Magyaróvári Hírlap*, 1907. (január 6.) 1. sz. 2. p.
- ⁴⁵ A mosoni társaskör által rendezendő „bolondok estélye”. Hírek. *Mosonmegyei Lapok*, 1895. (február 17.) 7. sz. 27. p.
- ⁴⁶ ENZSÖL Imre: A mosoni társaskör rövid története. 1866–1914. In SZENTKUTI Károly (szerk.): *A Hansági Múzeum Évkönyve. 1998*. Mosonmagyaróvár, 1998. Hansági Múzeum, 33. p.
- ⁴⁷ A mosoni társaskör. Hírek. *Mosonvármegye*, 1899. (december 10.) 6. sz. 4. p.
- ⁴⁸ Estély. Hírek. *Mosonvármegye*, 1900. (április 1.) 14. sz. 4. p.
- ⁴⁹ Széchenyi István felszólalása a pozsonyi országgyűlés alsóházban 1825. nov. 3-án. In SZÁSZ Károly: *Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. A Széchenyi-szobor leleplezési ünnepére*. Budapest, 1880. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Hivatala, 111. p.
- ⁵⁰ Vö. *A Magyar Történelmi Társulat alapszabályai*. Pest, 1867. Emich Gusztáv.
- ⁵¹ A m. k. belügyministeriumnak 1868. évi február 1-jén kelt rendelete az ország valamennyi törvényhatóságához és az erdélyi királyi fő-kormányzókhoz: a történelmi és régészeti tárgyak megóvása tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1868. 139. p.
- ⁵² Vö. FRIEDRICH István: A pénzügyi m. kir. miniszternek az érem és kincslelete ügyében kibocsátott rendelete. *Archeológiai Értesítő*, 1873. (december 15.) 17. sz. 309–310. p.
- ⁵³ 1881. évi XXXIX. törvénycikk a műemlékek fenntartásáról.
- ⁵⁴ HÓMAN Bálint: *A forráskutatás és forráskritika története*. Budapest, 1925. Magyar Történelmi Társulat, 15–32. p.
- ⁵⁵ Történelmi Társulat. *Századok*, 1887. 361. p.
- ⁵⁶ BANA József et al.: *A mosoni síkság története*. (Kiállításvezető) Szerk. Pusztai Rezső, Mosonmagyaróvár, 1994. Győr–Moson–Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 4. p.
- ⁵⁷ Győr–Moson–Sopron Megye Hivatalos Levéltárának Mosonmagyaróvári Részlege. XIII. 10/11. Modrovich család levelei 1717–1888.
- ⁵⁸ ENZSÖL Imre: Ivánfi Ede (1821–1900). In TÓTH László (szerk.): *Arabona Múzeumi Közlemények* 35/1–2., Győr, 1997. dr. Győr–Moson–Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 285–288. p.
- ⁵⁹ Kép forrása: szerzői közlés.
- ⁶⁰ HALLER János: *Nevezetes embereink. Mosonmegyei arcképek*. (kézirát) Magyaróvár, 1942. Hansági Múzeum Adattára, 371. sz. 66. p.
- ⁶¹ SZENTKUTI Károly: Ivánfi Ede, a tudományszervező (1821–1900). Megemlékezés halálának 100. évfordulóján. *Moson Megyei Műhely*, 1999. 2. sz. 6–7. p.
- ⁶² FÜZES Miklós: Deininger Imre élete és munkássága. In SÁGI Károly (szerk.): *Georgikon 175*. Budapest, 1972. Mezőgazdasági Kiadó, 113–120. p.

- ⁶³ PINTÉR János: Deininger Imre. In FÜR Lajos – PINTÉR János (szerk.): *Magyar agrártörténeti életrajzok I.* Budapest, 1987. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 397–400. p.
- ⁶⁴ SÖTÉR Ágost: *A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet Emlekkönyve.* Magyaróvár, 1898a. Czéh Sándor-féle Könyvnyomda, 13. p.
- ⁶⁵ PUSZTAI Rezső: *A múzeum története.* (kézirat) Magyaróvár, 1965. Hansági Múzeum Adattára, 312. sz. 2. p.
- ⁶⁶ *A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet alapszabályai 1883.* Hansági Múzeum Könyvtára, F 1351. 10. p.
- ⁶⁷ Vidéki társulatok. *Századok*, 1886. 185. p.
- ⁶⁸ *A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet alapszabályai 1883.* Hansági Múzeum Könyvtára, F 1351. 4. p.
- ⁶⁹ SÖTÉR 1898a. 111. p.
- ⁷⁰ Vidéki társulatok. *Századok*, 1886. 186. p.
- ⁷¹ Győr-Moson-Sopron Megye Hivatalos Levéltárának Mosonmagyaróvári Részlege, IV/B.902.a. Mosonvármegye törvényhatóságának bizottsági iratai, 1884/210.
- ⁷² *A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet tagnévsora.* Hansági Múzeum Könyvtára, F 1347. 10. p.
- ⁷³ MAYER László: *Lipp Vilmos.* (Vasi életrajzi bibliográfiák XXII.) Szombathely, 1988. Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, 16. p.
- ⁷⁴ Vidéki társulatok. *Századok*, 1884. 269. p.
- ⁷⁵ *A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet alapszabálya 1885.* Huszár Gál Könyvtár, Mosonmagyaróvár, A/416, 3–5. p.
- ⁷⁶ Uo. 6. p.
- ⁷⁷ *A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet hírei. Mosonmegyei Lapok*, 1881. (július 1.) 1. sz. 4. p.
- ⁷⁸ *A Moson megye védnöksége alatt álló Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet 1886. év elnöki jelentése.* Hansági Múzeum Könyvtára, F 1342. 1. p.
- ⁷⁹ *A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egyletnek Magyaróvárott 1904. évi április hó 9-én tartott közgyűléséről felvett jegyzőkönyv.* Hansági Múzeum Könyvtára, F 1348. 1. p.
- ⁸⁰ SÖTÉR 1898a. 162–165. p.
- ⁸¹ *A Moson megye védnöksége alatt álló Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet 1886. évi elnöki jelentése.* Hansági Múzeum Könyvtára, F 1342. 1. p.
- ⁸² Vidéki társulatok. *Századok*, 1887. 378. p.
- ⁸³ Vidéki társulatok. *Századok*, 1886. 641. p.
- ⁸⁴ MAJOR Pál: *Mosonymegye monographiája.* 1. füzet. Magyar-Óvár, 1878. Czéh Sándor; MAJOR Pál: *Mosonymegye monographiája.* 2. füzet. Magyar-Óvár, 1886. Czéh Sándor-féle Könyvnyomda.
- ⁸⁵ SÖTÉR 1898. 171. p.
- ⁸⁶ *A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet 1898. évi elnöki jelentése.* Magyaróvár, 1899. 2–6. p.
- ⁸⁷ IVÁNYI Ede: *Mosonvármegye múltja és jelene.* (kézirat) Hansági Múzeum Könyvtára, 568. Sz. 1. p.
- ⁸⁸ Vegyes közlések. *Századok*, 1898. 568. p.
- ⁸⁹ IVÁNYI Ede: Nyílt levél. *Századok*, 1898. 669. p.
- ⁹⁰ SÖTÉR Ágost: Mosonmegye monographiája ügyében. *Századok*, 1898. 958. p.
- ⁹¹ SÖTÉR 1898a. 182. p.
- ⁹² Győr-Moson-Sopron Megye Hivatalos Levéltárának Mosonmagyaróvári Részlege, IV/B.902.a. Mosonvármegye törvényhatóságának bizottsági iratai. 1904/423.
- ⁹³ PUSZTAI 1965. 11. p.

A magyar jogtörténet kutatásában egyre erőteljesebb az az irány, amely a specialitások középpontba emelésével részterületek feltárását célozza. Ennek köszönhetően mindinkább kibontakozik előttünk az, hogy a hatályos jogunkban is meghatározó szabályozási szegmensek, egy-egy, a mindennapokban nagy figyelemmel kísért, újra és újra aktualitást kapó kérdések, illetve azok megoldására vonatkozó jogi rendezés lehetőségei milyen gyökerekkel rendelkeznek. Ilyen terület a gyermekvédelem is, amelynek szabályozástörténeti megismeréséhez járult hozzá jelentős mértékben Kovács-Szépvölgyi Enikő *Veszélyeztetett gyermekek a dualizmus kori Magyarországon – Az állami gyermekvédelem jogi szabályozásának története a 19–20. század fordulóján* című doktori értekezésével.¹

Kovács-Szépvölgyi Enikő a győri Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola doktorjelöltjeként 2025. február 20-án védte meg dolgozatát nyilvános vita keretében, amelyen a Bírálóbizottság elnöke Lévy Miklós (egyetemi tanár, SZE DF ÁJK), tagja Beliznai Kinga (habil. tanszékvezető egyetemi docens, ELTE ÁJK), Balogh Judit (habil. egyetemi docens, DE ÁJK) és Kelemen Roland (egyetemi docens, SZE DF ÁJK) volt.

A Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Deáktermében megtartott eljárás széles szakmai nyilvánosság előtt zajlott, amelynek első mozzanataként a Bírálóbizottság elnöke köszöntötte a megjelenteket, bemutatta a jelöltet, és felkérte a Titkárt, Képesy Imrét (adjunktus, SZE DF ÁJK, ELTE ÁJK) a védés menetének, illetőleg a jelölt életrajzána ismertetésére.

Ezt követően a disszertáns témavezetője, Mezey Barna (egyetemi tanár, SZE DF ÁJK, professor emeritus ELTE ÁJK) értékelte röviden a jelölttel végzett közös munkát és a dolgozatot. A témavezető felelevenítette a tíz évvel

Megyeri-Pálffi Zoltán*

A veszélyeztetett gyermekek védelmét célzó szabályozás története

Beszámoló Kovács-Szépvölgyi Enikő *Veszélyeztetett gyermekek a dualizmus kori Magyarországon – Az állami gyermekvédelem jogi szabályozásának története a 19–20. század fordulóján* című doktori értekezésének nyilvános vitájáról

korábban kezdődött szakmai együttműködést, amelynek elején Kovács-Szépvölgyi Enikő még a büntetőjogra fókuszált,² s a fiatalkorú elkövetőkkel kapcsolatos kutatásai³ irányították a figyelmét a gyermekekre és a gyermekvédelemre,⁴ amelynek jogtörténeti feldolgozása eddig hiányzott a kutatások palettájáról.

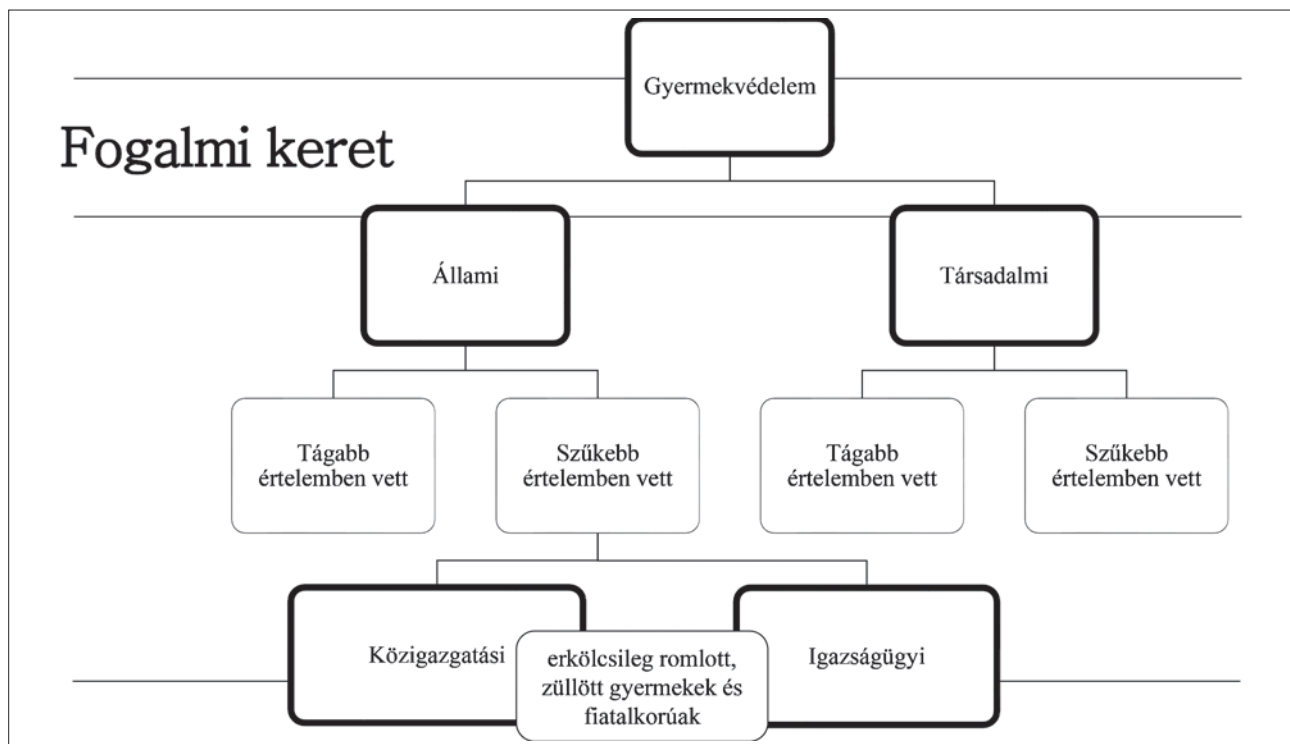
A témavezetői gondolatok után a jelölt ismertette hipotéziseit, a dolgozat súlypontjait és következtetéseit, valamint *de lege ferenda* javaslatait.⁵

A kutatás, illetve az értekezés célja a szűkebb értelemben vett állami gyermekvédelem rendszerének a

* Megyeri-Pálffi Zoltán PhD, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0003-1366-6963

Kovács-Szépvölgyi Enikő értekezésének nyilvános vitája 2025. február 20-án

A gyermekvédelem szerző által meghatározott fogalmi kerete

dualizmus kori szabályozáson keresztüli vizsgálata volt, amelyben az összefüggések keretét a közigazgatási és az igazságügyi gyermekvédelem adta. Ezek vizsgálatához szükségképpen volt a koherens fogalmi keretek megalkotása, ami elősegítette azt, hogy a bőséges forrásanyag és a jogágakon átívelő szabályozás könnyebben értelmezhetővé váljon.⁶

A definíciók a dolgozat második fejezetében kaptak helyet, így „a gyermekvédelem, az állami és társadalmi gyermekvédelem, a tágabb és szűkebb értelemben vett gyermekvédelem, továbbá a szűkebb értelemben vett állami gyermekvédelem” fogalmi alapjaira ráépülhettek a további fejezetek.⁷ A harmadik fejezet a szabályozás indokoltságát, a negyedik a külföldi megoldásokat, az ötödik a közigazgatási, a hatodik az igazságügyi gyermekvédelmet, a hetedik ezek kapcsolatát vette górcső alá, míg a nyolcadik az első világháború gyermekvédelemre gyakorolt hatását. A szerző az értekezést a kilencedik fejezetben megfogalmazott gondolataival zárta.

A fejezetek felosztása is érzékelteti, de a szerző téziseiben is megfogalmazta azt, hogy milyen kérdéseket és célokat tűzött ki a kutatásában, amelyben az elsődleges és másodlagos forrásainak feldolgozása során – multidiszciplináris megközelítéssel és figyelembe véve a nemzetközi mintákat – deskriptív és kritikai módon elemezte a jogi szabályozást:

- a veszélyeztetett gyermekekre vonatkozó jogi szabályozás fogalmi rendszerének megalkotása
- a gyermekvédelem bölcséleti megalapozásának, avagy annak hiányának, illetve gyermekek mint jogalanyoknak a vizsgálata
- multidiszciplináris megközelítés alkalmazása, a külföldi minták és nemzetközi tanácskozások ma-

gyar szabályozásra gyakorolt hatásának feltérképezése

- a közigazgatási gyermekvédelem kialakulásának, a szegényüggyel való kapcsolatának, valamint az elhagyottnak nyilvánítási eljárásnak a vizsgálata
- az igazságügyi gyermekvédelem kialakulásának, illetve a javító nevelésnek a vizsgálata a gyermekek védelmével összhangban
- a közigazgatási és igazságügyi gyermekvédelem metszéspontjának feltárása
- a közigazgatási és igazságügyi gyermekvédelemnek az első világháború kitörését követően bekövetkezett változásainak bemutatása.⁸

A szerzői tézisek és eredmények ismertetését követően az opponenseket kérte fel a bizottsági elnök bírálatuk ismertetésére.

Elsőként Nagy Janka Teodóra (egyetemi tanár, PTE KTI) szólt.⁹ Kiemelte, hogy a jelölt következetesen és tervszerűen építette fel kutatását, amelyet nagy számban megjelent publikációi is tükröznek. Fontosnak tartotta, hogy a dolgozat időszerű, aktualitását mind a tudományos kutatások mai kontextusa, mind a jogfejlődés jelen időszaka is alátámasztja. Elmondta, hogy a mai strukturális problémákat a dualizmus korában lefektetett alapokhoz visszatérve lehet felfejteni, így a dolgozat ebben az összefüggésben egyfajta „történelmi diagnózisnak” tekinthető, amely „miután rámutat a gyermekvédelmi jogi szabályozás dogmatikai hiátusaira, új kutatási eredményeivel premisszákat kínálhat a szakterület jogfejlődésének jelen idejű dilemmáihoz”. Ezen túl méltatta a bíráló a dolgozat logikus és koherens szerkezeti felépítését és a jelölt „rendkívül széles körű” bibliográfiai ismeretét, tájékozottságát,

a levéltári anyag feltárását és értelmezését. Az opponens megállapította, hogy a gondos és alapos szerzői munkával született dolgozat tudományosan értékelhető új, hiteles kutatási eredményeket és szempontokat közvetít, s mindenben megfelel a doktori értekezésekkel szemben támasztott tartalmi és formai követelményeknek, s jól használható a jogtörténeti és társadalomtudományi kutatások számára.

Rigó Balázs (adjunktus, ELTE ÁJK), az értekezés másik hivatalos bírálója,¹⁰ opponenciájában – amelynek elején stílszerűen felidézte a középkori és reneszánsz festészet kedvelt témáját, a Kisdedet karján tartó Mária alakját, az anyát, akivel a gyermekvédelem kezdődik – szintén megerősítette, hogy az értekezés a doktori követelményeknek maximálisan eleget tesz. Megkérdőjelezhetetlennek tartotta maga is a témaválasztás aktualitását és relevanciáját, s ezen túlmenően annak is hangot adott, hogy a tárgykor „szervesen illeszkedik a jelölt eddigi kutatásaiba, tanulmányainak, publikációinak, konferencia-előadásainak szerves részét, folytatását képezi”. A módszertan tudományosságának hangsúlyozása mellett példásnak nevezte továbbá a szerző irodalomkezelését, hiszen nemcsak a jog-, hanem a társadalom- és bölcsészettudományok területéről is számos forrást dolgozott fel, korabelieket és kortársakat

egyaránt. Végül kiemelte, hogy „az eredmények a továbbiakban a jogalkotás számára is tanulságul és haszonnal járhatnak”.

Az összecsengő bírálatokat követően a jelölt adott választ az opponenciákban elhangzottakra és a Bírálóbizottság által feltett kérdésre. Nézete szerint jelen korunkban is szükség mutatkozik a gyermekvédelem elméleti aspektusainak fókuszpontba emelésére, s fontosnak tartja, hogy a jogalkotási eredmények mellett hangsúlyt kell fektetni a visszajelzések becsatornázására, a gyakorlati tapasztalatok tükrében a szabályozás jövőbeni felülvizgálataira, illetve elengedhetetlennek tartja a múltbeli tapasztalatok elemzését a jelenkori szabályozás fejlesztése érdekében.

Végül, rövid tanácskozást követően, sor került az eredményhirdetésre: a Bírálóbizottság egyhangúan javasolta az egyetemi Doktori Tanácsnak, hogy Kovács-Szépvölgyi Enikőnek, magas szintű, gondolatébresztő értekezése alapján, amelyben – tudományos névünként – rámutatott a közigazgatási és igazságügyi gyermekvédelem metszéspontjára, kritikai módon elemezte azt, illetve széles kontextusba emelte a vizsgált témakört, *summa cum laude* minősítéssel ítélje oda a PhD-fokozatot.

Szívből gratulálunk!

Jegyzetek

- ¹ KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: *Veszélyeztetett gyermekek a dualizmus kori Magyarországon – Az állami gyermekvédelem jogi szabályozásának története a 19–20. század fordulóján.* (Doktori értekezés) Győr, 2024. Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.
- ² VÖ. SZÉPVÖLGYI Enikő: Közveszélyes munkakerülők a XX. századi Magyarországon és a dologház intézménye. *Diskurzus. Batthyány Lajos Szakkollégium Tudományos Folyóirata*, 2016. 1. sz. 36–48. p.; SZÉPVÖLGYI Enikő: Szigorított őrizet a magyar jogtörténetben. *Diskurzus. Batthyány Lajos Szakkollégium Tudományos Folyóirata*, 2017. 2. sz. 34–45. p.
- ³ VÖ. KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI, Enikő: Die Jugendgerichtsbarkeit – als Eroberer der Rechtsgeschichte. *Journal on European History of Law*, 2022. 1. sz. 156–160. p.; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI, Enikő: Jugendstrafrecht und Rückwirkungsverbot in Ungarn in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. In GASSNER, Miriam – STAUDIGL-CIECHOWICZ, Kamila – NOVITSKAYA, Anna (szerk.) *Rechtssicherheit im Wandel der Zeit. II. Tagung des Jungen Netzwerks Rechtsgeschichte*. Baden-Baden, 2025. Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 71–82. p. DOI: <https://doi.org/10.5771/9783748948643>.
- ⁴ SZÉPVÖLGYI Enikő: A szegényügy dualizmus kori rendezése, a községi illetőség jelentősége. *Jogtörténeti Szemle*, 2020. 3–4. sz. 81–88. p.; SZÉPVÖLGYI Enikő: A hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról szóló törvényjavaslat országgyűlési tárgyalása. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2021. 4. sz. 95–114. p.; SZÉPVÖLGYI Enikő: Gondolatok az állami gyermekvédelemről szóló törvények 120. évfordulójára. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 316–323. p.; SZÉPVÖLGYI Enikő: A dualizmus kori állami gyermekvédelem és a szegényügy összefüggései. *Jog Állam Politika. Jog- és Politikatudományi Folyóirat*, 2020. 3. sz. 101–116. p.; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: A javító nevelés mint a speciális prevenció eszköze – a jogintézmény története hazánkban és külföldön a 19–20. században. In KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő (szerk.): *Kihívások a büntetőjogi jogalkotás terepében a*

- 19–21. században. *Külföldi minták és nemzeti megoldások.* (Jogtörténeti Értekezések 57.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 99–112. p.; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: The Role of the State in Child Protection in Hungary during the Period of the Austro-Hungarian Monarchy. In TAUCHEN, Jaromir – KOLUMBER, David (szerk.): *Edge of Tomorrow. The Next Generation of Legal Historians and Romanist.* Brno, 2022. Masaryk University Press, 180–193. p. DOI: <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P280-0156-2022-11>; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: Züllött, erkölcsi romlásnak kitett és kihágást elkövető gyermekek védelme Magyarországon a 20. század első két évtizedében. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére.* Budapest, 2023. ORAC Kiadó Kft., 221–226. p.; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: A magyar állam szerepe az első világháborút követő külföldi gyermeküdvöztetésben – avagy adalékok a gyermekvonatok történetéhez. In HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *Szemelvények a magyar emigráció történetéből.* (Jogtörténeti Értekezések 67.) Budapest, 2024. Gondolat Kiadó–Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár–MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport, 27–37. p.; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI, Enikő: The connection between the right to education and digitalisation in the context of children's rights. *Rechtskultur. Zeitschrift Für Europäische Rechtsgeschichte – State Roles In Modern Society And Communication Space (Sonderheft)*, 2024. 365–377. p. DOI: <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P280-0156-2022-11>; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI, Enikő: Children's rights in the digital space and the role of the state in protecting children in the digital environment. *Rechtskultur. Zeitschrift Für Europäische Rechtsgeschichte – State Roles In Modern Society And Communication Space (Sonderheft)*, 2024. 379–392. p. DOI: <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P280-0156-2022-11>; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: A digitális gyermekvédelem jogi keretei. In FARKAS Ádám – Kelemen Roland (szerk.): *Kibérter és biztonság egyes jogtani és államtani kérdései.* Győr, 2024. Universitas-Győr Nonprofit Kft., 337–364. p.; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: A hadiárúakra vonatkozó jogi szabályozás a két világháború kö-

- zötti Magyarországon. *Jogtörténeti Szemle*, 2024. 3. sz. 25–32. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2024-3p25>; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: Elhagyottnak nyilvánítás, avagy igény az állami gyermekmenhelyek kötelékébe történő felvételre. In HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *Az országbírói bíráskodástól a koncepciók perekig. Szemelvények egy új jogtörténész generáció kutatásaiból*. Budapest, 2024. Ludovika Egyetemi Kiadó, 153–166. p.
- ⁵ Vö. KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: *Vészelyeztetett gyermekek a dualizmus kori Magyarországon – Az állami gyermekvédelem jogi szabályozásának története a 19–20. század fordulóján*. (Doktori értekezés tézisei) Győr, 2024. Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.
- ⁶ Uo. 3–4. p.
- ⁷ Uo. 4. p.
- ⁸ Uo. 5–6. p.
- ⁹ A témához l. az opponenstől pl. NAGY Janka Teodóra: Tápláló- és gyógyítóházak: az egészség- és szegényügyi igazgatás kezdetei Tolna megyében. In BÉLI Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné (szerk.): *Ut Juris Ordo Exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2016. Publikon Kiadó, 201. p.; NAGY Janka Teodóra: A szociális közigazgatás komplex értelmezése a két világháború között. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2018. 1. sz. 160–183. p.; NAGY Janka Teodóra: A családról jogi néprajzi megközelítésben: típus-,

- funkció- és szabályozóváltás a 19–20. század fordulóján. In FARKAS Éva (szerk.): *A családról múlt és jelen időben*. Pécs, 2019. Pécsi Tudományegyetem, 26–31. p.; NAGY Janka Teodóra: Adatok a szegényügyi igazgatás kezdeteihez. In LAKNER Zoltán Lehel (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet Nemzeti Szociálpolitikai Gyűjtemény*. Pécs–Budapest, 2020. Szociális Igazgatók és Szakemberek Magyarországi Egyesülete, 123. p.
- ¹⁰ A témához l. az opponenstől pl. RIGÓ Balázs: Sir Robert Filmer patriarchális államelméletének gyökerei a kora újkori eszmeáramlatok tükrében. *Jogtudományi Közöny*, 2017. 2. sz. 66–75. p.; RIGÓ, Balázs: Guild Support in Hungary (1307–1872). In HELLWEGE, Phillip (szerk.): *Professional Guilds and the History of Insurance. A Comparative Analysis*. Berlin, 2020. Duncker und Humblot, 240–271. p.; RIGÓ Balázs: A Sir Robert Filmer és a patriarchális államelmélet. Érzelmek, család és a hatalom legitimációja a kora újkorban. (Doktori értekezés) Budapest, 2020. ELTE; RIGÓ Balázs: A Liber Vagatorum és a világi szegényügyi igazgatás kezdetei Strasbourgban (1509–1523). Szatíra a koldulásról a reformáció előestéjén. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 293–300. p.; RIGÓ Balázs: Szükségletek a kora újkori államelméletekben – A hatalom legitimációjának piramisa. *Jogelméleti Szemle*, 2024. 3. sz. 55–90. p. DOI: <https://doi.org/10.59558/jesz.2024.3.55>.

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának jogtörténészei immáron második alkalommal vettek részt a Visegrad Grant által támogatott nemzetközi kutatócsoportban. A 2021 és 2022 között megvalósított projekt központi témája a két világháború közötti lengyel, cseh és magyar jogfejlődés komparatív vizsgálata volt. A 2024 februárjában indult (*Discontinuity of Legal Systems in Czechoslovakia, Hungary & Poland after WWII: Difficult Heritage* elnevezésű konzorciumi projekt a kelet-közép-európai államok jogrendszereinek szovjetizálását helyezte a kutatás középpontjába. A módszertan azonban változatlan volt, ugyanis a szocialista jogalkotás vizsgálatára a jog-összehasonlítás módszerével került sor, amelyben jelentős szerep jutott a projekt keretei között megrendezendő nemzetközi konferenciának. A kutatás megvalósításában öt egyetem vett részt: lengyel oldalról a Jagellonian University és a University of Białystok, szlovák oldalról a University of Trnava, Csehország részéről a University of West Bohemia, magyar részről pedig a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke.

2025. február 3–5. között a krakkói Jagellonian University adott otthont a Visegrád Alap által finanszírozott nemzetközi kutatási projekt zárókonferenciájának, az egyetem legrégebbi épületében, a patinás 14. századi Collegium Maiusban. A megnyitóra február 3-án került sor, ahol a nyitóbeszédet a projekt egyik konzorciumi vezetője, Maciej Mikula professzor tartotta, reflektálva a komparatív módszertan fontosságára a jogtörténet-tudomány területén. Az első szekció (*Law and Socialist State*) témája a szocialista alkotmányjog volt. A szekciót Piotr Fiedorczyk professzor (University of Białystok) előadása nyitotta meg (*Lawmaking in Socialist Countries*), amelynek központi témája a szocialista jogalkotás egyes sajátosságai voltak, így a közönség mélyebb betekintést nyerhetett a rendeleti jogalkotás viszásságaiba, valamint a marxista ideológia legitimációs szerepébe. Ezt követte Varga Norbert egyetemi tanár, a Magyar Jogtörténeti Tanszék vezetőjének előadása (*The Fundamental Rights of Citizens in Hungarian Socialist Constitutional Law*), amely az 1949. évi alkotmány által deklarált állampolgári jogokról szólt, részletesen bemutatva a törvényországgyűlési vitáját. A szekciót Katarzyna Krzysztofek-Strzała (Jagellonian University) előadása zárta, aminek szintén az ál-

Varga Benedek*

Beszámoló a *Continuity and Discontinuity of Legal Systems after WWII in Czechoslovakia, Hungary and Poland: The Difficult Heritage (1944/1945–1989)* című kutatási projektről

lampolgári jogok képezték a központi témáját (*Selected Fundamental Rights in Polish Constitution of 1952*), így láthatóvá váltak a lengyel–magyar alkotmánytörténet közötti párhuzamok és hasonlóságok a szocialista időszakban.

A következő szekcióban (*Law and Justice Part I*) Vilém Knoll és Marián Byszowiec közös előadására került sor (*“Socialist Legality” and Interference in the Independence of the Judiciary in the 1950s*), amely a szocialista törvényesség és a bírói függetlenség kapcsolatáról szólt, külön elemelve, hogy a szocialista büntetőjog és büntető-eljárásjog hogyan vált az állam által elkövetett törvénytelenések eszközévé. Ehhez szorosan kapcsolódott Varga Benedek, a szegedi Magyar Jogtörténeti Tanszék PhD-hallgatójának előadása, aki azt a kérdést vette górcső alá, hogy a szocialista jogalkotás hogyan semmisítette meg az anyagi büntetőjog legfőbb princípiumait, levéltári gazdasági bűnügyeken keresztül prezentálva e témát (*The Codification of Socialist*

Criminal Law with Special Regard to Economic Crimes). A konferencia első napját a *Law and Justice Part II* panel

* Varga Benedek, PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID: 0009-0003-1008-7314

CONTINUITY AND DISCONTINUITY OF LEGAL SYSTEMS AFTER WWII IN CZECHOSLOVAKIA, HUNGARY AND POLAND THE DIFFICULT HERITAGE (1944/1945-1989)

KRAKÓW, FEBRUARY 3-5, 2025 COLLEGIUM MAIUS

SUPPORTED BY

• Visegrad Fund

A krakkói zárókonferencia programfüzetének címlapja

zárta, amelynek fókuszában különböző eljárásjogi témák álltak: Tomáš Gábriš és Peter Vyšný (University of Trnava) előadása a peres és nemperes eljárások jogi szabályozásának átalakulásáról szólt az 1948–1960 közötti időszakban (*Judicial and Extra-Judicial Dispute Resolution in the Popular-Democratic Czechoslovakia: Transformations of Civil and Criminal Procedural Law 1948–1960*), majd Jakob Maziarz (Jagellonian University) előadása következett, aki a bírói függetlenség leépítését elemezte a szocialista érában (*System of Legal Protection Authorities in the People Republic of Poland*).

A konferencia második napján az egyik központi téma a jog és szocialista tervgazdaság kapcsolata volt. Az első előadást Peter Dostalík (Palacký University in Olomouc/University of West Bohemia) tartotta, részletesen bemutatva a részvénytársaság szabályozását a kommunista Csehszlovákiában, majd Legeza Dénes (Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala) prezentációja következett, aki a szerzői jogi szovjetizálást elemezte. *Pétervári Máté*, a Magyar Jogtörténeti Tanszék adjunktusa, szintén a szocialista tervgazdaság jogra gyakorolt hatását elemezte (*The Influence of Socialist Rearrangement on the Hungarian Insolvency Law*), bemutatva egyfelől a csődjog átalakulását, másfelől azt, hogy a fizetéseképtelenségi jog a hitelezők védelmét szolgáló jogintézményből hogyan vált az államosítások egyik instrumentumává. A gazdasági szekciót Marek Strzała (Jagellonian University) zárta, aki a mezőgazdasági kollektivizálások jogi aspektusait elemezte a fenti időszakban.

A jog–gazdaság kapcsolatát elemző szekció után egy családjogi panel következett, amelynek első előadója Homoki-Nagy Mária, a szegedi Magyar Jogtörténeti Tanszék egyetemi tanára volt, aki a házassági jog átalakulását mutatta be az 1945 utáni időszakban (*Marriage and Divorce in Hungary after 1945*), konkrét levéltári források alapján prezentálva e jogterületeken végbement változásokat. Ezt követte Miriam Laclavíková és Ingrid Lanczová (University of Trnava) prezentációja, akik a szocialista családjog kodifikálását vették górcső alá a világháború utáni Csehszlovákiában, amit Denisa Kotroušová (University of West Bohemia, Pilsen) előadása követett, részletesen bemutatva a cseh öröklési jogot a tulajdonjog és a családjog kontextusában. A szekciót Paweł Kaźmierski (Jagiellonian University/University of Jena) előadása zárta, aki levéltári kutatás alapján a házassági jog egyes problémáit prezentálta az 1944–1950 közötti Lengyelországban.

A kutatócsoport valamennyi tagja a kutatás eredményeit a *Cracow Studies of Constitutional and Legal History* című folyóirat különszámában publikálja angol nyelven. A konferencia mellett a pályázat keretei között egy angol nyelvű szöveggyűjtemény készült a csehszlovák, magyar és lengyel jogrendszer 1945–1989 közötti jogforrásaiból, amely a *IURA* online adatbázisban kerül közzétételre, ami jelentősen hozzájárul a szocialista jogalkotás különbségeinek és párhuzamainak nemzetközi összehasonlításának megértéséhez.

Mezey Barna börtönügyről szóló műve a maga alaposságával, szintetizáló jellegével hiánypótló munka, mondhatom: a jogtörténész szakma régóta várt alkotása. Hangsúllyal szerepel benne a szerző több évtizedes kutatómunkája, amely kivált a börtönügy intézménytörténetét helyezte fókuszba, de szervesen beépíti a szerző a teljes büntetőjogi kodifikációs folyamatba a problematikát. Előre kívánom rögzíteni, hogy a szerző egyetemi tanárként jól begyakorolt, lebilincselő stílusa az írott szövegen is érződik. A könyv letehetetlen olvasmány a magyar büntetőjog története iránt érdeklődőknek, s nem csak a jogászokra gondolok. Történészek, történelemtanárok szintén nagy haszonnal forgathatják.

Nagyon jó felépítésűnek tartom a könyvet. A fejezeti tagolás egyszerre mutatja a kiérlelt dogmatikai módszertan elveit, egyszerismind a kronológiai menetrend is világosan kitetszik. Az első nagyobb blokk a büntetőjogi kodifikáció ügyét veszi górcső alá a reformkorban, még hozzá – mértéktartó – külföldi kitekintéssel. A tudománytörténeti elemzésekkel az Akadémia (Magyar Tudós Társaság) helyzetértékelése sem marad ki.

Részletes kifejtést kapnak a választmányi munkálatok. Már a címeiből is jól látszik, hogy a szerző milyen hangsúlyt helyez az egyes releváns büntetőjogi alapelvek megjelenésére, mint a büntető hatalom monopóliumának kérdése, a *nullum crime/nulla poena sine lege* korszakteremtő alapelve(i), a liberális és konzervatív álláspontok ismertetése, ütköztetése. Természetesen kiemelkedően fontos kérdés volt a szankciórendszer, annak részeként a halálbüntetés ügye. A halálbüntetés a 18. században még csak elvétve jelent meg igazi problémaként, a 19. század liberális, jogállami progressziója azonban már határozottan fölkarolta ennek ügyét, pontosabban a halálbüntetés eltörlésének ügyét. Éppen ez volt az arkhimédészi pontja az 1843. évi anyagi jogi javaslatnak. A szerző itt nem bonyolódik bele mélységében a teljes abolicionista vita leírásába, célzottan a bizottságban lezajlott polémiát ismerteti – az is elég izgalmas volt.

Aztán a 19. század közepéig nyúló eljárásjogi, pontosabban végrehajtási jogi kérdés ismertetése is nagyon izgalmas, hogy ti. mennyiben legyen nyilvános a büntetőítéletek végrehajtása? Ennek a kérdésnek a megítélése nagy változásokon ment keresztül a korszakban. Elég, ha annyit jegyezek meg, hogy az 1830. évi operátumhoz fűződik zalai reflexióban (amelynek ugyanaz a Deák Ferenc volt az egyik jegyzője – igaz, Antal bátyjával együtt –, aki az 1843. évi, mondhatni európai visszhangot kiváltó törvényjavaslat szellemi atyja) még az olvasható, hogy a kivégzettek tetemeit mindaddig kinn kell hagyni a vesztőhelyen, míg

Balogh Elemér*

Releváns büntetőjogi alapelvek, szankciórendszer, börtönügy

Mezey Barna *Az első magyar börtönügyi törvényjavaslat* című kötetéről

Mezey Barna: *Az első börtönügyi törvényjavaslat. A büntető kodifikáció és a börtönügyi törvényjavaslat sorsa az országgyűlésen.* (Jogtörténeti Értekezések 64.) Budapest, 2024. Gondolat Kiadó, 198 p. ISBN 978 963 556 570 2

a vadak szét nem hordják... Személyes véleményem szerint ezt az álláspontot nem annyira Deák Ferenc, hanem inkább a radikális „werbőcziánus” hírében álló fivére képviselhette.

Ezután az 1843–1844. évi országgyűlés intézménye kerül górcső alá. Itt is a börtönügyi javaslat van a fókuszban, s azokat a vitákat ismerhetjük meg, amelyekből a korabeli nemzetközi börtönügyi elvek és tapasztalatok olvashatók ki. A következő fejezetekben is ezt a témakört mélyíti a szerző, amikor az országgyűlési fórumokon módszeresen végigvezeti az olvasót, aki ekként a korabeli diéta működési mechanizmusába, dinamikájába is bepillantást nyerhet. Elsőként az alsótábla mondhatni autonóm fórumának munkáját olvashatjuk, az ún. kerületi üléseket. Ez azért volt nagyon fontos, mert itt nem az alsótábla kuriális elnöke, a személynök elnökölt, így a követek sokkal szabadabban mondhatták el véleményüket, alakíthatták ki álláspontjukat. Külön kérdés, hogy az udvar ezt a fórumot elfogadta, legitimnek tekintette, bizonyára azért, mert munkája konstruktív volt, lényegében az alsótábla rendes ülésének munkáját könnyítette, gyorsította meg.

A börtönrezsimek fölötti viták hasonlóan fölöttébb izgalmasak voltak, és mélyre nyúló társadalompolitikai ér-

* Balogh Elemér PhD, habil. egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0003-1079-3975

dekeket, tradíciókat is érzékenyen érintettek. A szóban forgó országgyűlés alatt írta – pontosabban: ő is diktálta – Eötvös József *A falu jegyzője* című satirikus regényét (megjelent 1845-ben), amelyben a letartóztatott és börtönbe zárt címszereplő története kapcsán részletesen (és maró gúnnyal) ismertette a korabeli magyar tömlőcviszonyokat. Nyilvánvaló volt a nagy sikert aratott regényéből is, hogy a teljességgel elavult, a középkort idéző magyar nemesi büntetés-végrehajtás börtönügye minden ízében megérett a radikális reformra. Csak halkán teszem hozzá: hát még ha a szegedi várbörtön állapotáról is megemlékezett volna, ami még a Ráday Gedeon-féle nagy „betyártalanítás” (1869–1872) idején is szinte az előző századok szintjén és körülményei között működött... A fő probléma ui. kettős volt: az embertelen fogva tartás állapota tökéletesen hidegen hagyta a konzervatív nemesség nagy részét, mert azzal érveltek, hogy még mindig jobb dolguk van a raboknak, mint ha kivégzik őket, másrészt könnyen belátható volt, hogy korszerű – mindjárt hozzáteszem: nem földalatti – börtönök építése rengeteg pénzbe került volna. Ebből a célból aztán tényleg nemigen akart a politikai elit a zsebébe nyúlni...

A börtönügyi javaslatnak az alsó- és felsőtáblán letárgyalt ügyét is részletesen bemutatja a szerző. Magától ér-

tetődik, hogy a szerző ebben a fejezetben is részletesen kitér a halálbüntetés problematikájára, továbbá sorra veszi a szabadságvesztés büntetési nemének egyes főbb fajtáit. Fontos gondolatokat fogalmaz meg a börtönének céljáról, a foglalkoztatásról, nevelésről és lelki gondozásról, amelyek elsikkadtak az elavult börtönpraxisban – hozzáteszem, nem csak hazánkban. Mint ismert, az alsótábla vitáján Deák nem vett részt, helyette Szemere Bertalan képviselte a javaslatot, nem is rosszul. A meggyőződéses abolitionista Szemere sikerre vitte az anyagi büntetőjogi operátumot az alsótáblán, a felsőtáblán azonban már csak a börtönügyi javaslat kapott többséget. Azt is jól tudjuk, anyagi és alaki törvény híján az uralkodó nem szentesítette a börtönügyi törvényjavaslatot.

Végezetül szeretném még megtoldani dicsérő értékeléssel azzal, hogy a munka a magyar büntetőjogtörténet-írás mérföldköve lesz. Forrásalapú, a releváns irodalom eredményeinek minden fontos tételét tartalmazó könyvet tartunk kezünkben. Megkerülhetetlen munka, aki ezután az 1843. évi büntetőjogi javaslatok valamely részletkérdését „vizsgálандja” (hogy némiképp a kor nyelvi világát is behozzam), biztosan hivatkozik majd erre a kötetre. Mint jómagam is.

Papp Viktor 2024 őszén megjelent kötete nem az első írása volt, amellyel felhívta magára a jogász hivatás-rendekkel és különösen az ügyvédség magyarországi történetével foglalkozók figyelmét. A 2023-ban doktori fokozatot szerzett ifjú történész nagyjából egy évtizeddel ezelőtt kezdett el publikálni a magyar, különösen a fővárosi ügyvédi kar egyes társadalomtörténeti kérdéseiről, és PhD-képzése alatt fokozatosan bővült a feldolgozott témák köre: kiterjedt az ügyvédek vagyoni viszonyaira, gazdasági társaságokban betöltött pozícióira, vagy éppen irodáik topológiájára, az ügyvéddé válás mozgatórugóira, az ügyvédség szerveződéseire és szervezeteire, a kialakuló ügyvédi kamarák autonómiájának problémáira, a hivatás profeszionalizációjára. Eredményeit doktori értekezésében összegezte,¹ amely munkának egyenes következménye jelen kötet is, hiszen a Kronosz Kiadó által a *Compass*-sorozat 5. tagjaként megjelentetett monográfia e disszertáción alapul.

A könyv nyilvános bemutatójára 2025. április 10-én került sor az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Fénykép- és Interjútárában, amelynek alkalmával dr. Szívós Erika habilitált egyetemi docens, az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék tanszékvezetője mellett jelen sorok szerzője méltatta a művet. Megtisztelőnek éreztem felkért közreműködőként részt venni az eseményen, mert dr. Keller Márkus (habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, ELTE TáTK, Összehasonlító Történeti Szociológia Tanszék) megkeresése újabb híd építését kezdte meg történészek és jogtörténészek között. Kulcsfontosságú, hogy e tudományterületek művelői ne élesen elválasztva működjenek, hiszen ugyanazt a korszakot és témát más-más nézőpontból vizsgálva kölcsönösen gazdagíthatjuk egymást, akár módszertani segédkezet nyújtva, akár újabb munícióna lerve a saját további kutatásokhoz, vagy netán alapokat találva egy későbbi tudományos együttműködéshez. Az eltérő megközelítés pedig egymás olyan problémafelvetéseire is választ tud adni, amelyek kizárólag csak az egyik oldalról szemlélve nyitott kérdésekként jelenhetnek meg.

Előrebocsátom: feltétlenül ajánlom a jogtörténész közönség figyelmébe a magyar ügyvédség 19. századi történetével foglalkozó művet, amely a klasszikus társadalomtörténeti kutatás és a professzionalizációs paradigma összekapcsolásával született meg, így fő központi kérdései, hogy vajon mennyire határozta meg az ügyvédek életét a foglalkozásuk, és mit jelentett ügyvédnek lenni a 19. század társadalmában. Nyilvánvalóan egészen más az, ami ebből inkább a történész számára izgalmas, és más tények és összefüggések foglalkoztatják a jogászt. Épp ezért az ismeretetés elsősorban arra fog bővebben kiterjedni, a mű mely részei bizonyultak legértékesebbnek az ügyvédség jogtörténetének kutatója számára. Emellett azonban nem lehet szó nélkül hagyni, melyek azok pontok, amelyek a jogász

Korsósne Delacasse Krisztina*

Hidat építve

Papp Viktor *Ügyvédtársadalom Magyarországon a 19. században* című könyvéről

Papp Viktor: *Ügyvédtársadalom Magyarországon a 19. században*. (COMPASS – Társadalomtörténeti tanulmányok 5.) Pécs, 2024. Kronosz Kiadó, 520 p. ISBN 978 615 6604 44 6

olvasóban kritikai észrevételeket váltanak ki. Itt különösen a jogi terminológia olykor pontatlan alkalmazására kell rámutatni. Mivel nem jogi szakszövegről van szó, alapvetően nem megy az értelmezhetőség rovására, és az ember tud elnézőbb lenni, egyszerűen csak zavaró egy jogász számára a helytelen fogalomhasználat, ha a szerző pl. különböző jogintézményeket takaró kifejezéseket használ szinonimaként,

amelyek egymással nem feleltethetők meg, vagy ha bizonyos megjelölések nem kellően precízek.² Lehet, hogy érdemes lett volna a munkát megjelenítés előtt egy jogtörténész szakmai lektorálásának is alávetni.³

A könyv 12 fejezetből áll, amelyek közül az első a bevezetés, az utolsó előtti pedig az összegzés. A tizenkettedikben a mellékletek kaptak helyet, ami szerencsés megoldás, ugyanis a bonyolultabb kimutatások, nagyobb adattáblák és a szemléletes hálózati ábrák szövegközi elhelyezése már megbontotta volna a szerkezetet. A számozott fejezeteket a részletes és bőséges irodalom- és forrásjegyzék⁴ követi, majd egy igen hasznos névmutató is segíti az eligazodást, amelyben szerepel a Papp Viktor által feldolgozott forrásokban fellelt ügyvédekén túl

minden, a főszövegben megemlített további név (pl. szerzők), végül egy angol nyelvű összefoglaló zárja a művet. Nem csupán tetszetősek, de narratív erejük is a fejezetek elején elhelyezett, az ügyvédség múltjából származó fotók, amelyek válogatása szintén a szerzőt dicséri.

A második fejezet nagy alapossággal fekteti le a kutatás elméleti kereteit, nemzetközi kontextusba is helyezve azt. A szerző foglalkozik az alapvető paradigmatisus kérdésekkel, a polgárosodás és a professzionalizáció témájával, itt mutatja be, hogy a korszak és az ügyvédi kar vizsgálatát milyen kiindulási szempontból és milyen forrásbázisokon végezte el, s hogy miért szűkítette ezt a budapesti ügyvédség-

* Korsósne Delacasse Krisztina PhD, habil. egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0009-0009-2149-8438

re. Beilleszti saját kutatásait a hivatásra vonatkozó korábbi, és nem kizárólag a történettudomány, hanem más szakterületek művelői, így jogászok és szociológusok által végzett feltárások és elemzések közé. (Idekívánczik a megjegyzés, hogy noha a tételes joggal, vagy a jog elméleti kérdéseivel foglalkozó jogász kollégák saját szűkebb szakterületük művelése okán gyakran érintenek jogtörténeti összefüggéseket, vagy kitérnek egyes általuk vizsgált jogintézmények történeti előzményeire, gyökereire, ezáltal még nem válnak jogtörténészekké, s valószínűleg sem a közigazgatási jogász Patyi Gergely,⁵ sem a jogszociológus Navrátil Szonja⁶ nem tartják magukat annak. Természetesen nem róható fel különösebben a jogász körökön kívülről érkező szerzőnek, hogy jogtörténészként aposztrofálja őket,⁷ de talán a fent említett kapcsolatteremtés a jogtörténészek körének még jobb átlátásában is segítséget fog jelenteni. A magam részéről e recenzió által is örömmel járulok hozzá, hogy a szerző és a jogtörténész „céh” egymást kölcsönösen jobban megismerhessék.

Amit a korábbi szakirodalmi álláspontok áttekintésével kapcsolatban feltétlenül ki kell emelni, hogy a szerző bátran meg mer kérdőjelezni egy közismert – mondhatni általánosan elfogadott – elméletet is, amelyről aztán saját kutatási eredményeinek fényében határozottan nyilvánít véleményt. Mindjárt az elméleti alapok rögzítésénél nem csupán ismerteti a Szende Pál által 1912-ben lefektetett éles elhatárolást az ún. feudális és merkantil ügyvédek között,⁸ hanem jelzi, hogy ezt a képet árnyalni szeretné. Rokonszenves már önmagában e törekvés és kiindulási pont is, ugyanis az első olvasatra tetszetősnek ható, de véleményem szerint is felülvizsgálatra szoruló teóriát nemigen érte eddig kritika; megcsontosodásához valószínűleg hozzájárult, hogy a cikk bekerült egy 1981-ben kiadott gyűjteményes kötetbe,⁹ ami által Szende Pál e nézetei szélesebb körben is megismerhetővé válhattak. A feudális és merkantil ügyvéd közti különbsztetés ráadásul egészen kiválóan tudott illeszkedni az osztályelven épülő marxista történelemszemléletbe is, így nem csoda, ha többen etalonként hivatkoztak rá. Papp Viktor számos, az ügyvédek társadalomban elfoglalt helyzetére, vagyonára, pozícióira, származására, családi körülményeire, vallásfelekezeti hovatartozására is figyelmet fordító részletes tényfeltáráson alapuló korrekt elemzés segítségével mutatja ki e kétpólusú felosztás tarthatatlanságát, és arra a következtetésre jut, hogy

„az ügyvédséget sokkal inkább más szempontok szerint érdemes kategorizálni. Végeredményben az, hogy az ügyvédségen belül létezett többfajta csoportosulás, többféle típus, nem vitatott, inkább csak a választóvonalak elhelyezkedésének és minőségének újragondolása, a szigorú törésvonalak kiiktatása vált szükségessé.”¹⁰

A kötet számos egysége többek között ennek megalapozását szolgálja, ezek a klasszikus társadalomtörténeti vonulatot erősítő részek: származás, társadalmi kapcsolatok, gazdasági pozíciók, hálózatosodás, jövedelmi és vagyoni viszonyok tanulmányozása, azaz részben a 3., illetve jobbra a 6–7. fejezet.

A jogász olvasó érdeklődése a szaktudás mint lényeges ügyvédi képesítési feltétel, és az ennek kimutatására szolgáló ügyvédi vizsga taglalásához érve kezd egyre inkább

felélenkülmi. A vizsgabizottsági iratok ilyen részletes áttekintése mindeddig nem volt tárgya kutatásnak, így ez alapján sok új információt közöl a szerző magáról az ügyvédi vizsgáról is. Meggyőzően világít rá, hogy fontos szerep jut a vizsgáztatóknak, akár abban is, hogy az elmélet vagy a gyakorlat oldaláról közelítenek-e, továbbá azt is felvázolja, hogyan „veszik át” – régi vágyukat megvalósítva – az ügyvédek a bíraktól ezt a szerepkört.

Szintén jogi relevanciával bír az ötödik fejezetben bemutatott specializáció, amely ezt és az ehhez szorosan kötődő ún. bifurkáció problémáját és az (eredeti értelemben vett) ügyvédi *numerus clausus* kérdését egyes ügyvédek pályáján keresztül, voltaképpen a mikrotörténelem szemüvegén át láttatja. Szeretnék azonban rámutatni, hogy a szakosodás megítélését árnyalando is szem előtt kell tartani bizonyos jogi változásokat, hiszen például nem csoda, hogy mindaddig nemigen volt „válóperes ügyvéd”, amíg a polgári házasságot (1894. évi XXXI. tc.) és ezzel a házasság felbontásának lehetőségét szélesebb körben be nem vezették Magyarországon.

Nem meglepő módon a 8–10. fejezetekben foglaltakat éreztem jogtörténetileg leginkább figyelemre méltónak, azoknak a kérdéseknek a kifejtését, amelyek saját kutatásaimmal szorosabb kapcsolatban állnak. Először is idetartozik az ügyvédség intézményesülése, az ügyvédi szervezetek és a kamara viszonya. A 8. fejezet első része tényszerűen tekint át, hogy a reformkor eshetőleges szerveződéseitől és együttműködéseitől hogyan jut el az 1840-es években még – ahogyan a kortársak fogalmazták – „társulaton kívüli állapotban”¹¹ lévő pesti ügyvédi kar az állandó egyesület gondolatáig, pontosabban megvalósításáig. Érdekes nyomon követni – és ezen van a hangsúly, e vonatkozásban ez a munka újdonsága –, hogyan változott meg a kép a kamarák 1875-ös megalakulását követően. Papp Viktor körbejárja, mi volt az oka annak, hogy a létrejött köztisztület mellett a fővárosi ügyvédek mégis szükségét látták önkéntes alapon működő egyesületnek, továbbá milyen lehetőségek rejtlettek a Budapesti Ügyvédi Kör létrejöttében, működésében, milyen szerepe volt ennek a testületnek a kamarai vezetőség megválasztásában, az ügyvédség véleményének kanalizálásában.

A 9. fejezet kétségkívül egy esszenciális témakörre, az ügyvédség autonómiájára, s ennek keretében a kamarai hatáskörökre koncentrál, párhuzamba állítva ezt az ügyvédi tekintéllyel. Az egyik kiemelt kérdés az ügyvédek bejegyzése, ami a modern elvek talaján megszülető ügyvédi kamarák mintegy természetes sajátja kellett hogy legyen, jelesül, hogy a testület (a törvényben lefektetett kritériumok alapján) maga döntsön arról, kit fogad tagjai sorába. A másik pedig a fegyelmi hatáskör, amely sarkalatos vitapont volt már az ügyvédi rendtartás tervezeteinek elkészítése, majd a törvényjavaslat országgyűlési tárgyalása alkalmával is. Mindkét jogkör kapcsán számos, a sajtóból kinyerhető konkrét esetet gyűjtött össze a szerző, így áthidalva azt a sajnálatos nehézséget, hogy erre vonatkozó fővárosi kamarai anyag a levéltárban nem lelhető fel. Mindez inspirálólag hat, hiszen akár a felvétel, különösen annak megtagadása, az összeférhetetlenség megállapításának a praxisban formálódó esetkörei, akár a fegyelmi jogkör gyakorlása, ezen belül pl. a fegyelmi vétségek tipizálása, megítélésük gya-

korlata, részletei megérdemelnének további, a vidéki kamarákra is kiterjesztett kutatásokat. Pécsett az ember ráadásul abban a szerencsés helyzetben van, hogy a baranyai levéltári anyag e téren igazán gazdag, a kamarai bejegyzési kérelmeket (is) elbíráló választmányi ülések jegyzőkönyvei, valamint a fegyelmi iratok is javarészt megvannak.

A 10. fejezetben Papp Viktor az ügyvédség önképével foglalkozik, amelyből kiemelném a „jogfejlesztő” ügyvédség vízióját. Meglátásom szerint ugyanis a jogszolgáltatás terén felmerülő hiányok orvoslására tett javaslatát és az egyéb fontos törvényjavaslatok véleményezésének a joga meghatározó jelentőséggel bírt a kar működésében, a jogszabály ezt külön is rögzítette, épp ezért korábbi munkámban ezt én egyenesen az ügyvédi kamarák részére törvényileg megjelölt hatáskörként nevesítettem.¹²

A szintén itt tárgyalt országos szerveződés kérdésköre számomra egyértelműen összefügg az ügyvédség szervezeti kereteivel. 1875-ben ugyanis 28, egymással egyenrangú területi ügyvédi kamara alakult meg, és az 1930-as évekig nem létezett a hivatás gyakorlóinak országos központi szerve. A fővárosi ügyvédség így óhatatlanul törekedett arra, hogy ernyőszervezetté váljék, illetve csakhamar mind a budapesti, mind a vidéki ügyvédek indokoltan látták egy olyan országos fórum létrejöttét, amelyen a teljes kar egyeztetni tudja problémáit, javaslatait, s amely kellően fel tud lépni érdekeik képviselésében. Külön alfejezet tekinti át részletesen az elsőként 1885-ben megrendezett országos ügyvédgyűlés körülményeit, kitérve arra a nehézségre, amit annak kiderítése okozott, vajon kiktől indulhatott a kezdeményezés: „A sajtóforrások töredékessége miatt nem lehet

egyértelműen megállapítani, hogy mely kamarától és mely ügyvédektől származott a javaslat, de 1885-ben merült fel elsőként annak az ötlete, hogy a kar érdekeit országos szinten vitassák meg.” Érdemes lett volna megvizsgálni, vajon össze lehet-e kapcsolni ezt az indítványt azzal a szakirodalomban korábban már közölt felhívással és programjavaslattal, amely közvetlenül az ügyvédi rendtartás megalkotását és hatályba lépését követően kimutathatóan az Aradi Ügyvédi Kamarától származott, és országos ügyvédgyűlés tartására irányult.¹³ Ezt ráadásul nem is csak egyszeri konferenciának szánta az indítványozó testület, hanem az ügyvédek országos közgyűléseként, mintegy központi szervként képzelte volna el. Az erről rendelkezésre álló adatok fényében tehát nem tudok egyetérteni azzal a megállapítással, hogy az országos ügyvédtanácskozás ötlete először 1885-ben merült fel, még akkor sem, ha az is világos, hogy tíz évvel korábban még nem övezte különösebb lelkesedés az aradiak felvetését.

*

Mindent összevetve, a kritikai megjegyzéseim ellenére abszolút pozitív a benyomásom a kötetről, amely méltán tarthat igényt a jogtörténészek figyelmére is. Észrevételeim a jogi aspektus sajátosságaiból fakadnak, elmélyült jogi ismeretek pedig nem is kérhetők számon egy történészen, de a kötet bemutatása kapcsán megkezdődött szakmai párbeszéd többek között a hasonló nehézségek kezelésére is alkalmas lehet; ami engem illet, szívesen vállalkozom a jövőben a jogtörténész olvasóközönségnek (is) szánt írásai előzetes, kimondottan jogi szempontból történő előolvasására.

Jegyzetek

¹ PAPP Viktor: *Az ügyvédség társadalomtörténete (származás, jövedelmi-vagyoni viszonyok, társadalmi státusz, közéleti szerepvállalás és életmód) a dualizmus kori Magyarországon*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola. A disszertáció benyújtásának éve: 2022, védés éve: 2023.

² Néhány példa: az 1723-tól létező alsófokú királyi bíróságok neve kerületi tábla; pontatlan a magyar kormányzások megnevezése; a dualizmus első évtizedében megszületett „vármegyei törvény” nem más, mint az 1870. évi XLII. tc. a *köztörvényhatóságok rendezéséről*, a „vármegyei bizottsági tag” pedig vélhetően a törvényhatósági bizottság tagja, de 1876-tól létezett közigazgatási bizottság is; az összeférhetetlenséget inkább megállapítják és nem „súlyosan szankcionálják”; tanú helyett nem használható az esküdt szó; 1848 előtt nem volt olyan, hogy „közigazgatási bíró”, talán a szolgabíróra gondolt a szerző; a *Bűnvádi perrendtartás* nem 1897-es, hanem az 1896. évi XXXIII. tc., amely 1900-ban lépett hatályba; Löw Tivadar nem azonos testvérével, Löw Tóbiással, aki valóban jelentős büntetőjogi munkát tett le az asztalra az 1878. évi V. tc. anyaggyűjteményével, míg előbbi Doctor Deodatus néven csupán versbe szedte a *Csemege-kódexet*. Vö. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái* 8. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 41–42. p.

³ Az alapul szolgáló PhD-értékezés bírálói között volt jogtörténész kolléga, Siptai István személyében, de természetesen ez nem jelenti azt, hogy a végső kéziratot is ellenőrizte volna.

⁴ Az egyébként példásan szerkesztett könyv irodalomjegyzékéből sajnálatos módon épp a recenzius egyik, a jegyzetekben ugyan megnevezett és a disszertáció irodalomjegyzékében is szereplő tanulmánya maradt ki véletlenül. A lábjegyzetekben viszont az első

alkalommal sem szerepelnek teljeskörűen a hivatkozott íráskoradatai, ezért nehéz helyzetbe kerül (a két szerzőn kívül vélhetően mindenki más), aki a megjelenés éve alapján nem tudja azonosítani a cikket. E helyütt feloldva a „Korsósne Delacasse 2020” rövidítést: KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: „Hogy karunk érdekeinek emelésére az egyesek nemes szándéka és tettereje egyesüljön.” A budapesti ügyvédség testületé szerveződése a 19. században. *Diké*, 2020. 4. sz. 111–126. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/DIKE.2020.04.01.08>.

⁵ PATYI Gergely: *Ügyvédség a köz- és magánjog határán*. (Doktori értekezés) Budapest, 2012. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Jog- és Államtudományi Doktori Iskola.

⁶ NAVRATIL Szonja: *A jogász hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937)*. (ELTE Jogi Kari Tudomány 25.) Budapest, 2014. ELTE Eötvös Kiadó.

⁷ PAPP Viktor: *Ügyvédtársadalom Magyarországon a 19. században*. Pécs, 2004. Kronosz Kiadó, 56., 75. p.

⁸ SZENDE Pál: A magyar ügyvédség válsága. *Husadik Század. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle*, 1912. 1. sz. 29–43., 194–206. p.

⁹ HUSZÁR Tibor (szerk.): *Értelmiség-szociológiai írások Magyarországon 1900–1945*. Budapest, 1981. Kossuth könyvkiadó, 261–289. p.

¹⁰ PAPP 2024. 430. p.

¹¹ *Életképek*, 1847. (november 14.) 20. sz. 641. p.

¹² KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon*. Budapest–Pécs, 2012. Dialóg Campus–PTE ÁJK, 163., 167. p.

¹³ Uo. 169–161. p.

- **2025. április 4-én** a HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport megtartotta *Das moderne Recht und die Kodifikationsbewegungen im 18–20. Jahrhundert* címet viselő nemzetközi zárókonferenciáját, amely a Sapientia Egyetemmel és Széchenyi István Egyetemmel közös szervezésben Kolozsváron valósult meg. Sztranyiczki Szilárd (egyetemi docens, oktatási és minőségbiztosítási rektorhelyettes, SE), Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) és Veress Emőd (egyetemi tanár, SE) megnyitóját követően a büntetőjogi és magánjogi kodifikáció történetéből hangzottak el előadások. Előadást tartott Nótári Tamás (egyetemi tanár, SE) *Fiktion und Wahrheit – die kodifikationsgeschichtliche Erzählung im Prolog der Lex Baiuvariorum*, Arnd Koch (egyetemi tanár, Universität Augsburg) *Das Reichsstrafgesetzbuch von 1871/72 – eine Kodifikation am Ende einer Epoche*, Milan Kuhli (egyetemi tanár, Universität Hamburg): *Zur Vorgeschichte der Sicherungsverwahrung*. Ernst Ferdinand Klein und das Allgemeine Preußische Landrecht, Mezey Barna: *Strafrechtskodifikation in der Reformzeit in Ungarn im 19. Jahrhundert*, Barna Attila (egyetemi docens, tanszékvezető, SZE DF ÁJK) *Kodifikationsexperimente und Kodifikatoren – die Verflechtung des Siebenbürgischen und Ungarischen Strafrechts im 19. Jahrhundert*, Veress Emőd *Codification of Private Law in Transylvania – an overview*, Heil Kristóf Mihály (tanársegéd, ELTE ÁJK) *Strafrechtliche Kommissionstätigkeiten im Lande und im Komitat (1791–1832)*, Képesy Imre (adjunktus, ELTE ÁJK) *Das ungarische Strafrecht im Kontext der Provisorischen Justizregeln (1861–1867)*, Kovács-Szépvölgyi Enikő (adjunktus, SZE DF ÁJK) *Tradition und Modelladaptation im Jugendstrafrecht in Ungarn in der Zeit der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, Beke-Martos Judit (tudományos munkatárs, Ruhr-Universität Bochum) *Kodifikationsversuche in den USA bezüglich der Todesstrafe*, Megyeri-Pálfi Zoltán (adjunktus, ELTE ÁJK) *Gesetzbücher, Gerichte, Verwaltung – Das Verhältnis zwischen der Gesetzgebung und der Gerichtsverwaltung in der Zeit des Dualismus*, Szegedi Edit (egyetemi docens, Babeş-Bolyai-University) *Die Siebenbürger Sachsen als Rechtsgemeinschaft am Ende des langen 17. Jahrhunderts* címmel.

- **2025. április 7-én** Homoki-Nagy Mária (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) *A 19. századi magánjog* címmel tartotta

meg székfoglaló előadását, miután a Szent István Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. A Szent István Akadémia tagja az lehet, aki kimagasló tudományos teljesítményt ért el munkássága során, amelyhez szükséges továbbá legalább két rendes tag ajánlása. Professzor asszony előadásában kitért a szokásjog és a bírói gyakorlat jelentőségére, a magánjogi kodifikáció fontosabb állomásaira, összefüggésben a szabad tulajdon megteremtésével, különös tekintettel az 1848. évi áprilisi törvényekre és az európai kodifikációs folyamatokra.

- **2025. április 11-én** *Határmetszetek: Jog- és gazdaságtörténeti megközelítések a 19–20. századi Magyarországról* címmel tartotta második közös műhelybeszélgetését az SZTE ÁJTK OTKA-kutatócsoport (*A magánjog fejlődése a két világháború között*) és az ELTE BTK Vállalkozástörténeti Kutatócsoport. A konferenciát Pogány Ágnes (tudományos főmunkatárs, ELTE BTK), a Vállalkozástörténeti Kutatócsoport vezetője nyitotta meg. Az első szekcióban Halmos Károly (ny. egyetemi docens, ELTE

BTK) *Az aranyember* gazdaságtörténeti vonatkozásait, Simonkay Márton (adjunktus, SZTE BTK) a 19. századi vízrendezés jogi és intézményi kereteit, Balogh Ádám (PhD-hallgató, SZTE) pedig a Monarchia kereskedelmi expanzióját mutatta be. A jogtörténeti szekcióban Krusóczki Bence (PhD-hallgató, SZTE ÁJTK) az 1923. évi V. tc. bírói gyakorlatáról, Homoki-Nagy Mária (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) a kereskedelmi vétel jogáról és gyakorlatáról, Varga Norbert (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) pedig a kartellszerződések érvényességéről adott elő. A záró szekcióban Pétervári Máté (adjunktus, SZTE ÁJTK) a fizetéseképtelenség büntetőjogi vonatkozásait, Varga Benedek (PhD-hallgató, SZTE ÁJTK) a hitelsértés bűncselekményének hátterét, Pogány Ágnes pedig a két világháború közötti agrár-adósság-válság jogi szabályozását ismertette.

- **2025. április 17-én** került sor a „Budapesti Börtönmúzeum, a Büntetés-végrehajtási Szervezet Szakmatörténeti Gyűjteménye és Dokumentumtára” megnyitó ünnepségére. A küldetésnyilatkozatában foglaltak szerint a börtönmúzeum és dokumentumtár a büntetés-végrehajtás magyarországi írott, épített és tárgyi eszközeinek bemutatásával idézi fel a hazai büntetés-végrehajtás ezeréves múltjának és történetének kiemelkedő eseményeit, és tevékenységével kíván hozzájárulni a büntetés-végrehajtás szervezeti kultúrájának erősítéséhez, tisztelegni kíván elődeinek teljesítménye előtt, rámutatva jelenkori feladatainkra, a büntetés-végrehajtás megújulási képességére. A megnyitó ünnepségen előadásában Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) szólt a magyar börtönügy történelmi tradícióiról.

* Hírszerkesztő: Kovács-Szépvölgyi Enikő

A múzeum megnyitása alkalmat kínált arra, hogy méltó emléket állítsanak a büntetés-végrehajtási jogtudomány kiemelkedő huszadik századi művelőjének, Szöllősy Oszkárnak is. Az emléktábla avatásakor Mezey Barna méltatta Szöllősy jelentőségét a büntetés-végrehajtási tudományosság fejlesztésében.

- **2025. április 24-én**, az Aranybulla napján tartották meg a *Függetlenségi Nyilatkozat pályázat* ünnepélyes eredményhirdetését az Országház Varga Béla-termében. A pályázatot az Országgyűlés elnöke 2024-ben írta ki a magyar alkotmánytörténet egyik jelentős dokumentuma, a *Függetlenségi Nyilatkozat* kibocsátásának 175. évfordulója alkalmából. A díjakat az Országgyűlés elnöke nevében Bellavics István (az Országgyűlés Hivatalának közgyűteményi és közművelődési igazgatója), Homoki-Nagy Mária (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK), valamint Redl Károly (az Országgyűlési Könyvtár vezetője) adta át. A bírálóbizottság elnöki feladatait Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) látta el, tagjai Homoki-Nagy Mária és Erdődy Gábor (professor emeritus, ELTE BTK) voltak. Az első helyezést Papp Renáta érte el *A Függetlenségi Nyilatkozat alkotmánytörténeti vonatkozásai* című pályamunkájával, a második helyen Ari Roland végzett *„A népek szabadsága elnyomása érdekében” – Az 1849. évi Függetlenségi Nyilatkozat és az orosz intervenció külpolitikai és diplomáciai vonatkozásai* című írásával, míg a harmadik helyet Molnár Dániel szerezte meg *„Magyarország elszakadása Ausztriától nem lenne igazságos ügy...” – A Függetlenségi Nyilatkozatban foglalt detronizáció alkotmányossági kérdései* című pályaművével. Az eseményen kihirdették, hogy a pályázatsorozat a jövőben *Werbőczy István jogtörténeti és történettudományi pályázat* néven folytatódik. A 2025-ben meghirdetett új pályázat témája Széchenyi István alkotmányos nézetei lesznek.
- **2025. május 12-én** a wroclawi Jogi, Közigazgatási és Közgazdaságtudományi Egyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem közös szervezésében valósult meg a Pázmány–Wrocław Doctoral Students’ Conference *Legal Traditions in Poland and Hungary* címmel. Az évente megrendezésre kerülő konferencia következő alkalmának a PPKE JÁK ad majd otthont, 2026 májusában. A konferencián előadást tartott Horváth Edit Írisz (egyetemi docens, PPKE JÁK) *Models and Traditions of Administrative Jurisdiction in Hungary*, Tóthné Lakatos Mária (PhD-hallgató, PPKE JÁK) *Extension of Rights in the Hungarian and in the Polish Legal Legacy of the XVIIIth and the XIXth Centuries*, Babos Dóra Réka (PhD-hallgató, PPKE JÁK) *The Status of the Head of State in Hungary from the April Laws (1848) to the Current Constitutional System under the Fundamental Law (2012)*, valamint Burger Borisz Bendegúz (PhD-hallgató, PPKE JÁK) *Legal Continuity and Transitional Justice in Hungary* címmel.
- **2025. május 22-én** a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke és a HUN-

REN TK Jogtudományi Intézete közös könyvbemutatót tartott. Az eseményen két jelentős jogtörténeti kötetet ismertettek. Az egyik mű Schweitzer Gábor (egyetemi tanár, NKE ÁNTK) és Sente Zoltán (egyetemi tanár, kutatóprofesszor HUN-REN TK) szerkesztésében jelent meg *„A történeti alkotmány (...) jogtörténetbe váltott át” – Jogtudósok kiadatlan munkái Magyarország történeti alkotmányáról és alkotmánytörténetéről* címmel. A másik bemutatott munka *„...aki bátor és odaadó hazafi volt” – Emlékkötet Irinyi József (1822–1859) tiszteletére* címmel jelent meg, Szentgáli-Tóth Boldizsár Artúr (tudományos főmunkatárs, TK JTI) és Schweitzer Gábor szerkesztésében. A rendezvényt Herger Cs. Eszter (intézetvezető egyetemi tanár, PTE ÁJK) és Gárdos-Orosz Fruzsina (egyetemi tanár, ELTE ÁJK, kutatóprofesszor HUN-REN TK Jogtudományi Intézet) köszöntötte. A könyvbemutatón közreműködött Korsós-né Delacasse Krisztina (habil. egyetemi docens, PTE ÁJK), Sente Zoltán, Schweitzer Gábor, Niklai Patrícia Dominika (adjunktus, PTE ÁJK) és Szentgáli-Tóth Boldizsár.

- **2025. május 23-án** konferenciát tartott a PTE Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke és a HUN-REN TK Jogtudományi Intézete *Magyarország történeti alkotmánya: korszakok, intézmények, dilemmák* címmel. A konferencián előadást tartott Takács Albert (professor emeritus, NKE ÁNTK) *Jogfolytonosság és történeti alkotmány*, Herger Cs. Eszter (intézetvezető egyetemi tanár, PTE ÁJK) *„...az ember legértékesebb és legszentebb kincse” – Gondolatok a felekezetek és az egyház viszonyának modernizálásáról Magyarországon (1791–1946)*, Gárdos-Orosz Fruzsina (egyetemi tanár, ELTE ÁJK, kutatóprofesszor HUN-REN TK Jogtudományi Intézet) *Az alkotmánybiztosítékok szerepe a történeti alkotmányban*, Schweitzer Gábor (egyetemi tanár, NKE ÁNTK, kutatóprofesszor, TK JTI) *„A királysági államforma ... megszakítás nélkül van érvényben” – Az államforma kérdése a történeti alkotmány időszakában*, Szentgáli-Tóth Boldizsár (tudományos főmunkatárs, TK JTI) *Az országgyűlés a történeti alkotmányban*, Kovács Sztikay Eszter (tudományos segédmunkatárs TK JTI) és Timár Balázs (tudományos segédmunkatárs TK JTI) *Az igazságszolgáltatás mint a történeti alkotmány része a jogforrásokban és a korabeli szakirodalomban*, Halász Iván (kutatóprofesszor, TK JTI) *Az állampolgárság (honosság) és a történeti alkotmány*, valamint Sente Zoltán (egyetemi tanár, kutatóprofesszor HUN-REN TK) *Az osztrák–magyar közjogi vita a dualizmus idején* címmel.
- **2025. május 28-án** került sor a Pázmány Jogtörténész Napra a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának, valamint a Magyar Jogász Egylet Jogtörténeti, Római Jogi és Egyházjogi Szakosztályának közös szervezésében. A konferencián előadást tartott Képes György (abilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK) *Monarchia volt-e az 1572–1795 közötti Lengyel-Litván Köztársaság?*, Horváth Attila (alkotmánybíró, egyetemi tanár, NKE ÁNTK) *A magyar rendszerváltozás egyes kérdései*, Falus Orsolya (habili-

tált egyetemi docens, DUE, PTE ÁJK) és Obrusánszky Borbála (nagykövet, PTE ÁJK) *A mongolok titkos története, mint jogtörténeti forrásmű, vizsgálatából levonható következtetések*, Frey Dóra (egyetemi adjunktus, AGYNE) *A menekültügyi jogi háttere Magyarországon 1944–1948 között*, Zakariás Kinga (egyetemi docens, PPKE JÁK) *Az abortusz a szocialista diktatúrában Magyarországon*, Fazakas Zoltán József (egyetemi docens, KRE ÁJK, PPKE JÁK) *Az 1965. évi román Alkotmány és a nacionálkommunista fordulat*, Heil Kristóf Mihály (egyetemi tanársegéd, ELTE ÁJK) *200 éves a reformkor? Kérdések a polgárosodás hajnaláról*, Schweitzer Gábor (egyetemi tanár, NKE ÁNTK, kutatóprofesszor, TK JTI) „... a történelmi múlt lehet a magyar jövő biztos alapja”. *Tihanyi Lajos (1884–1944) írásai Magyarország történeti alkotmányáról és alkotmánytörténetéről*, Balogh Judit (habilitált egyetemi docens, DE ÁJK) *A modernkori jogtörténet-kutatás kihívásai – látlelet a bírósági (szervezeti) függetlenségről a rendszerváltástól az Alaptörvényig*, El Beheiri Nadja (tanszékvezető egyetemi tanár, PPKE JÁK) *Ignaz Seipel: egy életpálya a történelmi sorsfordulók idején*, Beke-Martos Judit (tudományos munkatárs, Ruhr-Universität Bochum) *Alkotmányozási modellek és hatásuk a Magyar Királyságra a 18–20. században*, Schlachta Boglárka (egyetemi tanársegéd, KRE ÁJK) *A bírák fegyelmi felelősségének történeti áttekintése a 19–20. századi francia szabályozásban és joggyakorlatban*, Szabó Szilárd (egyetemi adjunktus, DE BTK) *A császári és királyi Vezérkar jogállása, szervezete és hatásköre a dualista rendszerben*, Szabó István (tanszékvezető egyetemi tanár, rektorhelyettes PPKE JÁK) *A kormányalakítás körüli kérdések az elmúlt száz év osztrák alkotmányfejlődésében*, Révész T. Mihály (c. egyetemi tanár, ELTE ÁJK, SZE DF ÁJK) *A külföldi lapok rendszetének magyarországi genezise az osztrák–magyar kiegyezés első évtizedében*, Szigeti Magdolna (egyetemi docens, PPKE JÁK) *A véleménynyilvánítás szabadságának határai az Egyesült Államokban*, Komáromi László (dékán, habilitált egyetemi docens, PPKE JÁK) *A közvetlen demokratikus döntéshozatali eljárások és a parlament viszonya. Alkotmánytörténeti áttekintés*, Koncz Ibolya Katalin (tanszékvezető egyetemi docens, ME ÁJK) *Egészséges jövő – egészséges gyermek. Állami prevenció és gondozás kezdetei a dualista Magyarországon*, Heka László (habilitált egyetemi docens, SZTE ÁJK) *A Szlavón Királyság kérdése a magyar és a horvát alkotmány és jogtörténet szemszögéből*, Pálvölgyi Balázs (egyetemi docens, SZE DFK) *A lehetőségek művészete: magyar birodalmi törekvések a dualizmusidőszakában*, Tamás Csaba Gergely (megbízott oktató, PPKE JÁK) *A japán Legfelső Bíróság korai határozatai az Alkotmány béke klauzulájáról*, Nagy Janka Teodóra (tanszékvezető egyetemi tanár, PTE KPVK) *Szociális igazgatás, szociális jog, produktív szociálpolitika: Esztergár Lajos fogalomértelmezési koordinátái*, Kiss Róbert Richárd (mb. dékán, tanszékvezető egyetemi docens, Kodolányi Egyetem) *Jogtudat, jogérzet, jogismeret 2013–2025*, Petrasovszky Anna (egyetemi docens, ME ÁJK) *Interdiszciplináris termé-*

szetjogi diskurzus. Kutatási eredmények egy nemzetközi együttműködésből, Hollósi Gábor (habilitált tudományos főmunkatárs, Veritas) *Emléktörvényeink*, Völgyesi Levente (dékánhelyettes, habilitált egyetemi docens, PPKE JÁK) *A kollektív főhatalom felelősségi dilemmái (egyházi és világi párhuzamok)*, László Balázs (megbízott oktató, PTE ÁJK) *Magyar jogtörténeti adalékok Szent Gellért legendáiban*, Lektor Zoltán (osztályvezető, Kúria, megbízott oktató, PPKE JÁK) *Non sufficit orbis – a (spanyol) Habsburgok messianisztikus imperializmusának mozgatórugói a 16–17. században*, Stipta István (egyetemi tanár, KRE ÁJK) *Törvénykezési reformok Balogh Jenő igazságügyi miniszteri időszakában*, Homoki-Nagy Mária (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) *Egyes kereskedelmi szerződések megítélése a bírói joggyakorlatban*, Varga Norbert (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJK) *A kartellszerződések szankciói*, Nagy Péter (tanszékvezető egyetemi adjunktus, KRE ÁJK) *A házassági célból megállapított állampolgárság kérdése a két világháború között*, Pétervári Máté (egyetemi adjunktus, SZTE ÁJK) *A tömeggondnok díjazásának problematikája a második magyar csődtörvényben – Járulékos elem vagy az eljárás fő célja?*, Képesy Imre (egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK) *Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok elfogadására irányuló törekvések Erdélyben*, Horváth Viktor (PhD-hallgató, SZTE ÁJK) *Az építmenyi jog elvének fejlődése a magyar jogrendszerben*, Lehotay Veronika (egyetemi docens, ME ÁJK) *A népi írók elleni perek a két világháború között*, Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) *A büntetés-végrehajtás kommunikációs funkciója*, Bató Szilvia (független kutató) *A „dies fatales” a régi magyar büntetőjogban, avagy a kodifikációtörténet buktatói*, András Dorottya (egyetemi docens, PPKE JÁK) *Fiume, Baross Gábor és a közjó szolgálata*, Bathó Gábor (egyetemi adjunktus, NKE ÁNTK) *Jogrendszer Fiumében a kiegyezés után*, Varga Benedek (PhD-hallgató, SZTE ÁJK) *A szokásjogilag fennálló jogellenességet kizáró okok a Magyar Királyi Kúria gyakorlatában (1900–1940)*, Balázs Zsolt (PhD-hallgató, ME ÁJK) *Az állam és egyén viszonyának változása a szabadságvesztés büntetés tükrében, különös tekintettel a személyes szabadság kérdésére 1848 és 1944 között*, Balogh Elemér (egyetemi tanár, SZTE ÁJK) *Betyárok a magyar bíróságok előtt*, Gyémánt Richárd (habilitált egyetemi docens, SZTE ÁJTK) *II. Jakab az angol trónon*, Antal Tamás (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) *A választási bíráskodás modelljei Európában a két világháború között*, Pozsonyi Norbert (habilitált egyetemi docens, SZTE ÁJTK) *Pignus contrahitur. Zálogpraxis a D. 13,7 titulusának fragmentumai alapján*, Tamási Éva Anna (egyetemi adjunktus, SZTE ÁJTK) *A vád alá helyezés intézményfejlődése Magyarországon a 19. században, különös tekintettel a vádesküdszékre és a vádtanácsra*, Megyeri-Pálffy Zoltán (egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK) *A városi hivatalszervezet a törvényhatósági székházakban*, Szabó Mátyás (egyetemi tanársegéd, NKE ÁNTK) *A jus exclusivae kérdése az 1903. évi magyar közözügyi bizottság előtt* címmel.

- **2025. május 28-én** Rigó Balázs a Masaryk Egyetem Jogi Karán, Brünnben A Global Legal Skills konferencián vett részt, ahol közös panelben mutatták be az előadók a *Global Law Classroom* kezdeményezésüket. A konferencia a globális jogászai készségek feltérképezése és ezek oktatása köré szerveződött, ahol a globális kihívások és feladatok között a mesterséges intelligencia jogi oktatásban való szerepe, az íráskészség fejlesztése, az idegennyelvi kompetenciák és a kultúrák közötti párbeszéd kapott hangsúlyt. A *Global Law Classroom* világszerte 26 jogi kar kezdeményezésével létrejött és egy szemesztert már megélt online kurzus, ahol a hallgatók 8 modul keretében alapvetően emberi jogi, alapjogi szempontból dolgoznak fel témákat (adatvédelem, büntetőjog, környezetvédelem, MI stb.), jogesetek, olvasmányok, videók és közös beszélgetések révén. A konferencián az emberi jogi modult mutatták be az előadók óraszimuláció segítségével.
- **2025. május 9-én** az SZTE ÁJTK Közjogi Intézet és az SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszék *Máig erő jog/történet (jogegyenlőség egykor és most)* címmel tartott műhelybeszélgetést. A rendezvényen előadást tartott Homoki-Nagy Mária (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) *A jogegyenlőség megteremtésére tett kísérletek 1848/49-ben* címmel.
- **2025. június 5-én** a budapesti Lónyay–Hatvany-villában került sor *A magyar jog modernizációja és szuverenitása* című konferenciára és kötetbemutatóra. Az eseményt a Batthyány Lajos Alapítvány, a HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport és a Magyar Jogtörténetész Egyesület közösen szervezte. A rendezvényt Dezső Tamás (egyetemi tanár, ELTE BTK, Batthyány Lajos Alapítvány), Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) és Heil Kristóf Mihály (egyetemi tanársegéd, ELTE ÁJK, elnök, Magyar Jogtörténetész Egyesület) köszöntői nyitották meg, majd Horváth Attila (alkotmánybíró, egyetemi tanár, NKE ÁNTK) tartott plenáris előadást. A konferencián előadást tartott László Balázs (megbízott oktató, PTE ÁJK) *Az Árpádok országának belső és külső szuverenitása*, Beke-Martos Judit (Ruhr-Universität Bochum) *Függetlenség és alkotmányozás: amerikai, norvég és belga példák a 18–19. században*, Heil Kristóf Mihály *Életképes koraszülött. A magyar modern állam kora tervezetei*, Czifra Botond (joghallgató, ELTE ÁJK) *Hitelezővédelem a Codex Cambio-Mercantilisenben*, Deák Ádám (SZTE) *Csanád vármegye véleménye a közpolitikai rendszeres bizottsági munkáról*, Liczek Zita (PhD-hallgató, ELTE BTK) *A halálbüntetés és a testi fenytetés kérdése a jogügyi rendszeres bizottsági munkálatok vármegyei véleményeiben*, Bató Szilvia (független kutató) *Csatsók Imre jegyzetei az 1843-as javaslatához: élet és testi épség elleni cselekmények*, Képesy Imre (egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK) *Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok hatása a horvát jogfejlődésre*, Frey Dóra (egyetemi adjunktus, Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem) *Kettős adóztatási egyezmények az Osztrák–Magyar Mo-*

narchiában, Szabó Mátyás (egyetemi adjunktus, NKE ÁNTK) *„A Tisza által képviselt felfogás jogászilag korreként elfogadható” – Hans Kelsen szakvéleménye az 1867. évi kiegyezés szerződés természetéről*, Pap Péter (egyetemi tanársegéd, BME GTK) *Külföldi határozatok nemzetközi szerződés alapján történő elismerése és végrehajtása Magyarországon az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása alatt*, Bathó Gábor (egyetemi adjunktus, NKE ÁNTK) *Modernizációs törekvések a magyar tengerjogban az Osztrák–Magyar Monarchiában*, Megyeri-Pálfi Zoltán (egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK) *Az ügyvitel szabályai a dualizmus kori igazságszolgáltatásban*, Sallai Balázs (PhD-hallgató, DE ÁJK) *Változatok jogátvitelre: három példa az 1848 utáni közszolgálati jog köréből*, Kovács-Szépvolgyi Enikő (egyetemi adjunktus, SZE DF ÁJK) *A közigazgatási gyermekvédelem korszakos jelentősége a dualizmus kori Magyarországon: intézményesítés, nemzetközi hatás, jogi modernizáció*, Tóth Dorina Anna (PhD-hallgató, SZE DF ÁJK) *A szombathelyi prostitúció szabályozása a polgári kori Magyarországon*, Erdős András Patrik (Erőszakutató Intézet) *Az 1919-es „kommunista büntető perrendtartás” és az annak alapján ítélező büntetőtanácsok története*, Nagy Péter (tanszékvezető egyetemi adjunktus, KRE ÁJK) *A szovjet-orosz házasságok problémája Magyarországon a két világháború között*, továbbá Rigó Balázs (egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK) *A jogtörténet első modernizációja – Az összehasonlító szemlélet megjelenése* címmel.

- **2025. június 26-án** a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán tartották meg a professzori székfoglaló előadások rendezvényét, amelyen Varga Norbert (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJK) *A gazdasági versenyt szabályozó megállapodások a gyakorlatban a két világháború közötti Magyarországon* címmel adott elő. Az esemény a Kar másfél évszázados múltjához és hagyományaihoz kapcsolódva a tudományos és intézményi emlékezet ápolását szolgálta.
- **2025. június 27-én** a Kúria Werbőczy István Országbírói Kutatóintézete tudományos konferenciát rendezett *A választási bíráskodás múltja és jelene* címen. Varga Zs. András (a Kúria elnöke, egyetemi tanár, PPKE JÁK) megnyitóját követően a konferencián előadást tartott Beliznai Kinga (tanszékvezető, habil. egyetemi docens, ELTE ÁJK, a Kúria főtanácsadója) *A választási bíráskodás szabályozása a 19. századi Magyarországon*, Stipta István (egyetemi tanár, KRE ÁJK) *A közigazgatási bíráskodás mint választási bíróság a két világháború között*, Balogh Judit (habil. egyetemi docens, DE ÁJK) *A választási jogorvoslat lehetőségei 1945-öt követően*, Antal Tamás (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) *A választási bíráskodás reformjai a 19. századi Angliában*, Nagy Attila (elnök, Nemzeti Választási Iroda) *Választási bíráskodás a választási szervek perspektívájából*, Kalas Tibor (a Kúria elnökhelyettese) *Az érvénytelen szavazat bírói szemmel*, Hajas Barnabás (a Kúria bírójának, egyetemi docens, PPKE JÁK) *A választási eljárás alapelveinek szerepe és jelentősége a jogorvoslati eljárásokban* címmel.

A MAGYAR JOGÁSZ EGYLET

A Magyar Jogász Egylet (MJE/Egylet) a jogászok nagy múltú, 1879-ben alapított, napjainkban is rendkívül aktív szakmai közössége. Az MJE jelenleg több mint 4000 taggal, országos lefedettségű, fővárosi és vármegyei szervezeteket egyesítő hálózattal működik. Célja a jogászság általános társadalmi érdekeinek érvényre juttatása, a magyar jogélet fejlesztése, a jogtudomány művelése.

Az MJE küldetésének tekinti a magyar jogász hivatásrendek összefogását, történeti örökségük ápolását, az önszerveződés által létrehozott és követett értékek fenntartását, a hagyományok tiszteltét, a felhalmozott tudáskincs megőrzését és bővítését a jelen és a jövő társadalmá számára.

Az Egylet elsődleges feladata a jogász hivatásrendek közötti együttműködés elősegítése, *képzések szervezése*, modernizáció kérdéseinek vizsgálata és támogatása, *forum biztosítása* a szakmai eszmecserék folytatására, amellyel új szakmai és tudományos közösségek épülnek ki.

Az MJE kiemelten fontos feladatának tekinti továbbá a magyar jogásztársadalom leendő, fiatal tagjaival való kapcsolatot teremtést, illetve annak lehetővé tételét, hogy a joghallgatók már az egyetemi évek alatt bekapcsolódhassanak az Egylet tevékenységébe.

A határon túli magyar jogászszervezetekkel való kapcsolat evidencia, célunk, hogy a Vajdasági Magyar Jogász Egylettel és a SAPIENTIA

EMTE Jogtudományi Intézettel a közös szakmai munkát tovább építsük, ezzel is összetartva a magyar jogászságot határon innen és határon túl.

Az Egylet keretei között végzett tudományos kutatómunka szintén kiemelten fontos, amelynek eredményeit saját kiadványainkban – pl. *Jogászegyleti Értekezések* – tesszük közzé és elérhetővé a jogásztársadalom intézményeinek és tagjainak egyaránt.

Az egyleti kiadványok közül a legjelentősebb a *Magyar Jog*, az Egylet nagy hagyományokra visszatekintő havonta megjelenő folyóirata. A *Magyar Jog* tudományos igényvel kívánja az MJE teljes tagságát, így a jogi hivatásrendek mindegyikét elérni.

Ma az Egylet, a Magyar és a Budapesti Ügyvédi Kamara után a harmadik legnagyobb (és fontos, hogy) ingyenes, vagy bizonyos, de csak kevés esetben (pl. Jogászgyűlés, Vándorgyűlés, vagy rendszeres előadásvállalás) is csak önköltséges akkreditált képzési hely.

Megújult honlapunkon (www.jogaszegylet.hu) az Egylet működését érdemes figyelemmel kísérni, ugyanis rendszeresen frissülő, naprakész információkat teszünk közzé a hazai és külföldi jogélet legfontosabb híreiről, eseményeiről. A látogatók szakmai programokról, továbbképzésekről, pályázati lehetőségekről értesülhetnek, valamint a magyar jogásztársadalom kiemelkedő tagjaival készített interjúkat, stúdióbeszéléseket tekinthetnek meg, podcast műsorokat hallgathatnak meg.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mailen a jogtortenetiszemle@gmail.com címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, valamint tüntessék fel ORCID-azonosítójukat annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy-egy 1000–1500 karakter terjedelmű magyar, német és angol nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A szövegben kérjük a kiskötőjelek (például büntetés-végrehajtás), a nagyköötőjelek (például 1990–2020, 24–29. p., Osztrák–Magyar Monarchia, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.) és a gondolatjel – mondaton belüli közbeékelés esetén – megkülönböztetését.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
 - o Szerző(k) (kiskapitális), cím (kurzíválva), alcím (ha van, kurzíválva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James: *Az új-guineai shelmiked-muk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002. Gondolat, 340. p.
 - o Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző (kiskapitális), cím, a folyóirat címe (kurzíválva), kiadási év, hánnyadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
 - o Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője (kiskapitális), a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurzíválva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998. Blanko, 56–99. p.
 - o A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998. 98. p.
 - o Amennyiben a hivatkozott mű rendelkezik DOI-azonosítóval, kérjük annak feltüntetését is! Például OLECHOWSKI, Thomas: Die Diskussion um die Kompetenzverteilung bei der Entstehung des Bundes-Verfassungsgesetzes. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs (BRGÖ)*, 2021. 2. sz. 271–283. p. DOI: <https://doi.org/10.1553/BRGOE2021-2s271>.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a Szerzőhöz visszajuttatjuk.

Köszönettel:

a Szerkesztőbizottság

INHALT/TABLE OF CONTENT

BEITRÄGE/STUDIES

BATO, Szilvia – Die Phasen des Strafprozesses im ersten Drittel des 18. Jahrhunderts/The Stages of Criminal Procedure in the First Third of the 18 th Century	1
BEKE-MARTOS, Judit – Die Geschichte eines amerikanischen (politischen) Attentats. Der Tod von Präsident William McKinley und der Prozess gegen seinen Mörder/The Story of an American (Political) Assassination. President William McKinley's Death and the Process Against his Assassin	11
BÉLI, Gábor – Hospites der Gutsherren in der Árpád-Zeit/Manorial Hospites in the Árpád Era	18
CSEH-ZELINA, Gergely – Vorgänger der gemeinsamen kommunalen Aufgabenwahrnehmung vom Rátesystem bis 2010/Predecessors of Joint Local Government Task Performance from the Council System to 2010	28
MANZINGER, Krisztián – Die Grenzen Lettlands in historischen Kontext/The Borders of Latvia in Historical Perspective	37
ROKOLYA, Gábor – Die Methoden der notariellen Prosopographie und erste Schlussfolgerungen/Methods of Notarial Prosopography and Initial Conclusions	45

WERKSTATT/WORKSHOP

GULA, Krisztina Petra – Historische Hintergründe der Regulierung der Zwangsbehandlung. Von der Sicherheitsverwahrung bis zum Aufkommen der Zwangsbehandlung/Historical Background to the Regulation of Compulsory Medical Treatment. From Security Custody to the Emergence of Compulsory Medical Treatment	55
MITROVICS, Zoltán – Historischer Überblick über die Bewährungshilfe in Ungarn/A Historical Overview of Probation Services in Hungary	63

DISPUT/DIPUTE

DANINÉ POLÁK, Viktória – Epidemien, Rechtsvorschriften, Maßnahmen. Historischer Überblick zum Thema Covid19 – Spirale oder Möbius?/Epidemics, Legislation, Measures. A Historical Overview in Light of Covid19 – Spiral or Moebius?	71
PREIER, Zsuzsanna – Vorstellung der Kulturvereine des Komitats Moson am Ende des 19. Jahrhunderts, unter besonderer Berücksichtigung der Aktivitäten des Mosoni Gesellschaftskreis und des Historischen und Archäologischen Verein des Komitats Moson/Presentation of Cultural Associations in Moson County at the End of the 19 th Century, with Particular Emphasis on the Activities of the Moson Social Club and the Moson County Historical and Archaeological Society	80

RUNDSCHAU/REVIEW

MEGYERI-PÁLFFI, Zoltán – Die Geschichte der Rechtsvorschriften zum Schutz gefährdeter Kinder. Bericht von Enikő Kovács-Szépvölgyi über die öffentliche Diskussion ihrer Doktorarbeit mit dem Titel „Gefährdete Kinder im dualistischen Ungarn – Die Geschichte der staatlichen Rechtsvorschriften zum Kinderschutz an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert“/The History of Regulations Aimed at Protecting Children at Risk. Report of the Public Discussion of Enikő Kovács-Szépvölgyi's Doctoral Dissertation Entitled "Children at Risk in Hungary During the Dualist Era – The History of Legal Regulations on State Child Protection at the Turn of the 19 th and 20 th Centuries"	89
VARGA, Benedek – Bericht über das Forschungsprojekt „Continuity and Discontinuity of Legal Systems after WWII in Czechoslovakia, Hungary and Poland: The Difficult Heritage (1944/1945–1989)“/Report on the Research Project Entitled "Continuity and Discontinuity of Legal Systems after WWII in Czechoslovakia, Hungary and Poland: The Difficult Heritage (1944/1945–1989)"	93

ÜBER BÜCHER/ABOUT BOOKS

Relevante strafrechtliche Grundsätze, Sanktionssystem, Strafvollzug. Über Barna Mezey's Buch „Der erste ungarische Strafvollzugsgesetzesentwurf“/Relevant Criminal Law Principles, Sanctions System, Prison Matters. On Barna Mezey's Book Entitled "The First Hungarian Prison Bill" – BALOGH, Elemér	95
Brücke bauen. Über Viktor Papp's Buch „Die Anwalts-gesellschaft in Ungarn im 19. Jahrhundert“/Building a Bridge. On Viktor Papp's Book Entitled "The Bar Profession in Hungary in the 19 th Century" – KORSÓS-NÉ DELACASSE, Krisztina	97

NACHRICHTEN/NEWS

RICHTLINIEN FÜR AUTOR(INN)EN/AUTHORS' GUIDELINES	104
--	-----

Auf der Titelseite/On the cover page:

Das Siegel der Domkapitel von Veszprém aus dem Jahr 1265. Umschrift: S[IGILLVM] CAPITVLI VESPRIMIEN[SIS] (Siegel der Domkapitel von Veszprém) Quelle: Kubinyi, Ferenc: *Monumenta Hungariae historica. Magyar történelmi emlékek. I. Árpád-kori oklevelek*. Pest, MDCCCLXVII, Anhang (9.)/Seal of the Veszprém Chapter from 1265. Circular inscription: S[IGILLVM] CAPITVLI VESPRIMIEN[SIS] (Seal of the Veszprém Chapter) Source: Kubinyi, Ferenc: *Monumenta Hungariae historica. Magyar történelmi emlékek. I. Árpád-kori oklevelek*. Pest, MDCCCLXVII, appendix (9.)

Unser professioneller Partner ist die Nationalen Medien- und Kommunikationsbehörde (NMHH).
Our professional partner is the National Media and Infocommunications Authority (NMHH).

National Media and Infocommunications Authority | Hungary

Unterstützer/Contributors
Ungarische Juristenvereinigung/Hungarian Lawyers Association (MJE) – www.jogaszegylet.hu

Internationales Redaktionskollegium/International editorial board:

Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Internationalen Redaktionskollegiums),

Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jena), Dr. Srđan Šarkić (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium/Editorial board:

Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Beliznai Kinga,
Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály,
Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Redaktion/Editing:

Chefredakteur/Chief Editor: Dr. Mezey, Barna
Redakteur/Editor: Dr. Megyeri-Pálffy, Zoltán

Nachrichtenredakteurin/News Editor: Dr. Kovács-Szépvölgyi, Enikő
Anschrift der Redaktion/Editorial address: 1053 Budapest, Egyetem tér
1–3, II. Stock, ZI/Room 211, Tel./Fax: + 36 1 411 6518
jogtortenetiszemle@gmail.com
ISSN 0237–7284

Jog
történeti szemle

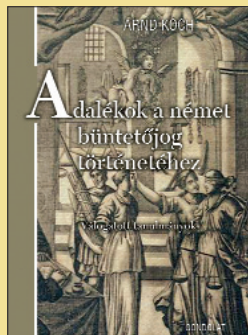

Herausgeber/Publisher: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Debrecen/Department of Legal History of University Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität/ELTE Department of the History of Hungarian State and Law, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche/Institute of Legal History and Theory Károli Gáspár University of the Reformed Church, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc/Department of Legal History of University Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Rechtsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste/Department of Constitutional and Legal History of Ludovika University of Public Service, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität/Department of Legal History of Pázmány Péter Catholic University, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs/Department of Legal History of University Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität/Department of Legal History of University Győr, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged/Department of Legal History of University Szeged

Verlag/Publishing works: Gondolat Kiadó

ADALÉKOK A NÉMET BÜNTETŐJOG TÖRTÉNETÉHEZ

Arnd Koch

Prof. Dr. Arnd Koch az augsburgi egyetem büntetőjogi, büntető eljárásjogi, kockázati- és megelőző büntetőjogi, valamint kortárs jogtörténeti tanszékének vezetője. Jelen kötetében a német büntetőjog-történet legfontosabb tendenciáit világítja meg, kiemelve néhány jellegzetes korszakát és intézményét, így a régi, közönséges büntetőjog szekularizációját, racionalizációját, liberalizációját és humanizációját, a kodifikációs mozgalmakat, a kínvallatás körüli vitákat. Izgalmas kísérlet a hatályos német büntetőjog alapjainak, a kontinuitásoknak és diszkontinuitásoknak kimutatása az 1871/72-es *Bírodalmi Büntető Törvénykönyvhöz* képest.

A kora újkori büntetőjogtól (az 1532-es *Constitutio Criminalis Carolina* uralmától) vezeti le a német (és hatásaiban az európai) büntetőjog történetét a felvilágosodás eufóriáján, optimizmusán és retorikai tűzijátékán át a kodifikált jog korszakáig, a modern büntetőjog kialakulásáig. A professzor vizsgálja a *Code Penal* hatását a német jogterületre, az 1813-as bajor büntető törvénykönyv jelentőségét a modern tudományos elvek terjedése szempontjából, a büntetőtörvény-hozást a korai alkotmányos államban, az 1848-as alkotmányos fordulat befolyását a büntető kodifikációra, a *Porosz Államok 1851. évi Büntető Törvénykönyve* szankciórendszerét és dogmatörténeti pozícióit.

Teszi mindezt egyfajta tudománytörténeti áttekintésbe ágyazottan, a felvilágosodás nagy alakjainak munkásságától Franz von Liszt életművének csúcspontjáig, a klasszikus és a modern büntetőjogi iskola küzdelmének lezártaig, a büntetőjogi reformiskolák győzelemre jutásáig. A kötetet egy nyomozás és azt követő per anatómiája koszorúzza meg, az 1945. április 28–29-i „penzbergi gyilkosságok” néven ismert ügy analízise, amelyet a szerző a háború utáni nyugatnémet igazságszolgáltatás jellemzésére hív segítségül.

Jogtörténeti Értekezések 65. ISBN 978 963 556 571 9 Gondolat Kiadó, Budapest, 2024. 252 p.

A MAGYAR JOGBÖLCSELETI GONDOLKODÁS TÖRTÉNETE

Szabadsfalvi József

A kötet átfogóan mutatja be a magyar jogbölcséleti gondolkodás egyes nagy korszakait a „kezdetektől” egészen az 1989/90-es rendszerváltásig. Elméleti jogi gondolkodásunk legjelentősebb korszakai szervesen illeszkednek az európai juriszprudencia fejlődéstörténetéhez. Ugyanakkor tényként lehet megállapítani, hogy a 20. század elejéig, a neokantiánus jogfilozófia megjelenéséig, az aktuális mainstream irányzatok elterjedésében időbeli megkésettység tapasztalható. Az elmúlt századfordulón bekövetkezett változások eredményezték, hogy a hazai jogbölcséleti gondolkodás szinkronban került az európai és nemzetközi áramlatokkal. A korábbi, kizárólagosnak tekinthető osztrák és német hatással szemben szélesebbre nyílt a magyar jogbölcsélet orientációs horizontja, így a diszciplína legjelentősebb művelői közül egyre többen támaszkodtak az angol szakirodalmon túl a kortárs olasz, francia, vagy éppen amerikai szerzőkre. Ennek következtében a 20. század első felében jó néhány hazai jogbölcselőnk a tudományterület nemzetközileg számontartott képviselőjévé vált. A második világháború után, a „fordulat évét” követően a magát marxistá-(leninistá)nak nevező (állam- és) jogelméleti szemléletmód uralkodóvá válásával az organikusnak mondható fejlődés törést szenvedett, és négy évtizeden keresztül hegemon módon meghatározta az elméleti jogi gondolkodásunkat. Az 1970-es évektől lehetünk tanúi annak, hogy a korabeli magyar jogelméleti gondolkodók közép- és fiatalabb nemzedéke felismerve a modern jogfilozófia nyújtotta lehetőségeket, a szocialista normativizmus helyett fokozatosan új tájékozódási irányokat keresett.

ISBN 978 963 556 542 9 Gondolat Kiadó, Budapest, 2024. 434 p.

SZEMELVÉNYEK A MAGYAR EMIGRÁCIÓ TÖRTÉNETÉBŐL

Heil Kristóf Mihály (szerk.)

Jelen tanulmánykötet a 20. századi magyar politikai és nem politikai emigráció történetével foglalkozik. Az emigráció, migráció más szóval – politikai, vallási, ökológiai vagy gazdasági okok motiválta – (ki)vándorlás jelensége az, amikor egy országot vagy adott területet lakosa azzal a céllal hagyja el, hogy tartósan máshol éljen. A népvándorlás, a népesség mozgása, a határokon átvándorló (ki- és be)vándorlás folyamatai egyidősek az emberiséggel.

A vándorlás a térbeli mobilitás egyik formája. Különbséget tehetünk a külső és a belső vándorlás, a kényszerű vagy az önkéntes, az egyéni, illetve a csoportos, a legális és az illegális, az állandó, valamint az ideiglenes migráció között. A magyar emigráció 20. századi történetében külső, kényszerű és önkéntes, egyéni és csoportos, legális és illegális, valamint állandó és ideiglenes vándorlás formáira egyaránt találhatunk példát. A korszak embertelen fegyveres konfliktusai és politikai diktatúrái emberek millióit kényszerítették lakóhelyük elhagyására.

A kötet a Magyar Kutatási Hálózat tagjaként az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékén működő HUNREN–ELTE (korábban MTA–ELTE) Jogtörténeti Kutatócsoport és a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár szakmai együttműködésében jelent meg.

Jogtörténeti Értekezések 67. ISBN 978 963 556 582 5, Gondolat Kiadó, Budapest, 2025. 198 p.

A Magyar Tudományos Akadémia, majd a Magyar Kutatási Hálózat keretében működött ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport kutatásainak folytatóiként az ELTE ÁJK Jogtörténeti Kutatások együttműködő kutatói – akik a kontinens regionális fejlődésének tükrében a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságát vizsgálják – 2025-ben is folyamatosan megújuló tartalommal várják a jogtörténeti kutatások legújabb eredményei iránt érdeklődőket honlapjukon.

mtajogtortenet.elte.hu